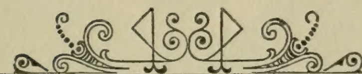

3 1761 08821851 6

Ivan (kan.) Stojanović

Dubrovačka Književnost

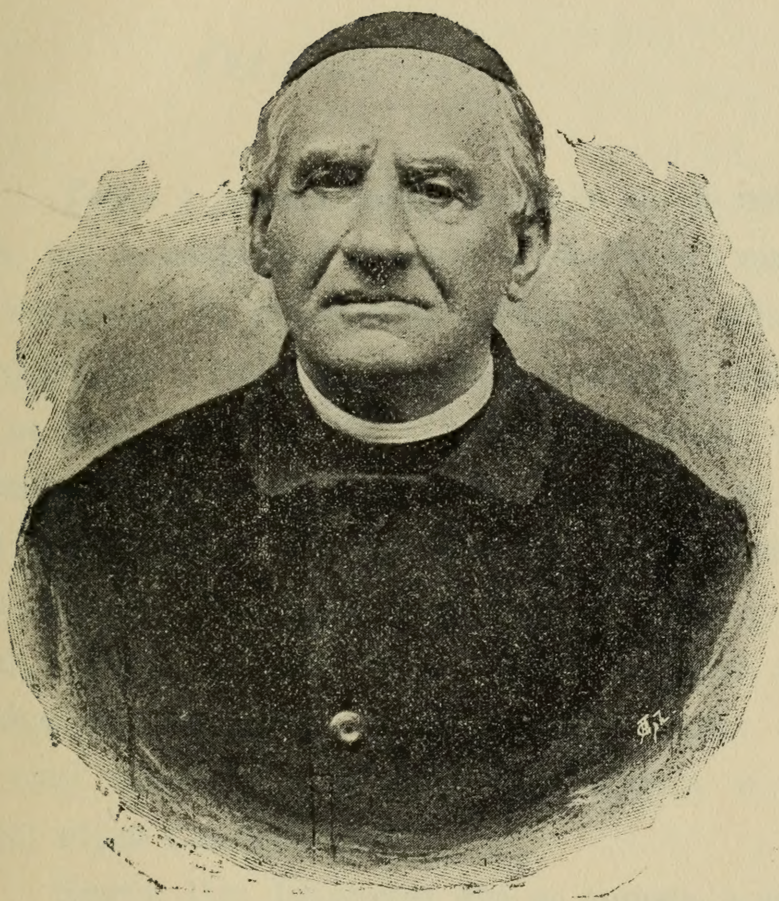

Dala na vidjelo

Srpska Dubrovačka Akademska Omladina

DUBROVNIK
Srpska Dubrovačka Štamparija A. Pasarića.
1900.

† IVAN kan. STOJANOVIĆ

Čitaocima.

Teška i golema žalost zadesila nas je nenadno, baš u času, kad se puni oduševljenja i zanosa spremasmo, da proslavimo velikog našeg učitelja, književnika i rodoljuba srpskog, kanonika dekana D.m Ivana Stojanovića. Cijeli srpski narod proplaka s nama nad Njegovijem grobom, kao što se prije jednodušno bio odazvao našem pozivu, da zajedno s nama oda čast i slavu sijedom starini i borcu za svetu ideju srpsku. To opće saučešće srpskog naroda jedina nam je utjeha; ako u ovoj teškoj prigodi može biti govora o kakvoj utjesi i oblakšanju!

Smrću D.m Ivanovom sve se pomete, a samo na nama ostade još, da turimo u svijet Njegovu „Dubrovačku književnost“.

Pokojnik bijaše naumio da preradi ovo svoje djelo, te s toga bijaše počeo da čini popravke na podliscima „Dubrovnika“, gdje je prvom izašlo,

dijelom ispuštajući dijelom umećući, spremajući tako prečišćen materijal, koji je tek imao da posluži za preradu knjige.

Eto ne bi sugjeno da knjiga izagje onaka kako je On zamišljao; i nama ne ostade drugo nego da preštampamo podliske uz promjene koje Pokojnik bijaše učinio.

Književnici naši već nam se bijahu počeli odazivati zapisima u spomenicu nesugjenom Slavljeniku, ali ih mi, na žalost, sad već ne mogosmo uvrstiti na ovom mjestu. Htjeli smo još i zapisima srpskijeh akademskijeh društava i sveštenika triju vjera okititi ovu znamenitu knjigu, i tijem Mu odati još veću čast i poštovanje; ali eto ne bi sugjeno, da to neven-cvijeće u mirisnoj kiti predamo, zajedno s ovom knjigom, na uzdarje našem velikom Učitelju!

Puštajući u svijet ovaj zgodan tumač slavne književne prošlosti dubrovačke, želimo, da ga naš narod prihvati onom ljubavlju, kojom je i njega veliki Pokojnik ljubio.

Dubrovnik, dećembra 1900.

Srpska dubrovačka akademska omladina.

Ivan kan. Stojanović.

Pokoljenja djela sude; što je čije, daju sv'jema.
Njegoš.

D.m Ivan Stojanović rodio se u Dubrovniku 17 dećembra 1829., u doba kad bijaše još krepka uspomena na slavnu prošlost dubrovačke republike. Kakav ja duh vladao u ono vrijeme megju vlastelom i gragjanima, te bijahu preživjeli republiku, možemo lako zamisliti, kad uzmemo na um, da se D.m Ivan, i ako rogjen u sasvijem drugijem prilikama, toliko njim napojio, da je sve do posljednjeg časa duhovno živio u prošlosti i čeznuo za njom sve više, i u teškoj duševnoj muci, ne mogući imati nade, da će se već igda povratiti stara vremena, nalazio jedinu utjehu, da bugjenjem uspomene negdašnje slave i veličine republike sv. Vlaha, uvjeri mlagji naraštaj o ništavilu našijeh dana, i da, vezujući prošlost sa sadašnjosti, utre put boljoj budućnosti. U tu svr-

hu, čistom istorijskom istinom i živijem primjerima iz sadašnjosti, upućivaše nas na pravu stazu, i pokazivaše nam u čemu nam je nada i spas.

Još iz malena upi se u svetinju, kao i Dositije Obradović, te čitajući životopise svetaca, silno razgrija maštu, da mu se i u sred bijela dana pričuivalo, da ga neko zove po imenu. Tako malo po malo zavrti u glavu, da hoće biti svećenik i ništa drugo. Tu je cijenio, kako sam govoraše, da se nalazi Eldorado i luka utočišta protiv oluja svjetovnijeh strasti, premda je poslije u tome stališu okusio Dantove b o l g j e. Radi otvorena Srpstva i umjerena i razložita liberalizma postade trn u oku svoje braće po zvanju, koja zazirahu od ovog novog Prometeja narodne svijesti, te ga staše potajno i javno zadirkivati i podmetati mu misli i djela, koja nije nikad ni u snu promislio a kamo li na javi izvršio. No On je ipak, nepomičan kao stanac kamen, o koji se lome bijesni vali uzburkana mora, služeći samo Bogu i svojoj savjesti, kao dostojan nasljednik najvećeg Svjetilnika Istine i Pravde, Spasitelja svijeta, ne hajući za sve moguće zapreke, i dalje razgonio svijetlom istorijske istine tmine vjerskog fanatizma, i otvarao oči zavedenom narodu, propovijedajući da mu vjera ni najmanje ne prijeći da bude Srbin.

Svršivši gimnasije s odlikom, stupi u zadarsku bogosloviju. Dovršivši bogoslovske nauke, bi rukopoložen g. 1852, prije nego dopuštaju kanoni,

radi nestašice popova. Najprije je popovao na Korčuli godinu dana, a zatim ga premjestiše u Rijeku dubrovačku, gdje je proveo 30 godina. Tu se pokazao dostojan pastir stada Gospodnjeg neumornim trudom, ne hajući za svoju vlastitu korist. Seljani Njegovi pričaju prava čuda o Njegovu dobročinstvu i darežljivosti, što može posvjedočiti i svak u našem gradu, gdje je boravio od g. 1883, kad je bio imenovan kanonikom, pa sve do svoje smrti. Sprovod Njegov, kakav narod ne učini do sad još ni jednom svećeniku od kad je Dubrovnika, najbolji je svjedok, koliko je veliki Pokojnik dobra učinio u rogjenoj zemlji, i kako taj isti narod zna cijeniti velike ljude. Seljani negdašnje Njegove parohije, i staro i mlado, zajedno s gradskijem bratstvima dogjoše pod barjacima crkvenijem, da sprovod uveličaju. Suze, koje sroniše sijedi starci nad grobom Njegovijem, ulijevaju nam nade, da će zdrava svijest narodna doskora slaviti triunfe nad nepravdom i obmanom, i da će braća, koja se još otugjuju od srpskog imena, uvidjeti namjere zavodnikâ, i pristati s nama u bratsko i srpsko kolo.

„U Rijeci nagje elemenat socijalni, koji ga sasvim prevrati, i elemenat materijalni, biva divni položaj mjesta, jer je Rijeka dubrovačka kod Rožata najčarobniji kraj dubrovačke okolice“.

Često općenje s učevnijem ljudima i književnicima onoga doba, osobito s Nikom Velikijem

knezom Pucićem, jednim od najučevnijih ljudi što ih je igda Dubrovnik imao,*) pa s vlastelom Lukom Dijegom Sorkočevićem i Vlahom barunom Ghetaldi, pjesnicima latinskijem, i humoristom Jozom mq. Bunićem, mnogo je djelovalo na razvoj mladog Njegovog uma. „Da nijesam trideset godina proveo u Rijeci, — pripovjeda sam — niko za me ne bi znao, da sam živ!“

U književnosti se oglasio najprije prijevodima, u čem je često puta bio dosta slobodan, te izostavljao i prekrajao na svoj način. Preveo je, što prije, što poslije: polovinu knjiga Ispovjesti sv. Avgustina (u narječju dubrovačkom, neštam-

---

*) Baš kad smo na ovom čovjeku, koji je bio od golema, upravo presudna utjecaja na život i um D.m Ivanov, ne će biti s gorega, da natuknemo o njemu dvlje-tri riječi, tek da se i u široj publici obazna nješto o ovom fenomenalnom naučnjaku, koji radi svoje neobične skromnosti nije dao uzroka, da se o njemu piše i govori.

Niko Veliki knez Pucić, brat srpskoga pjesnika Meda, čovjek imućan i neodvisan, provagjaše život u nauci, baveći se poglavito dubokijem filosofskijem razmišljanjem. Poznavao je u prste sve filosofske sistemate; ali je ipak najviše naginjao platonizmu i u nj se bio uprav upio. Latinski je jezik poznavao kao i svoj rogjeni, a uz to je bio vješt i ostalijem tugjijem jezicima i literaturama, od stare grčke do naše, tako da se bio usavršio u svijem naukama do bogoslovlja, u kom je bio do čuda vješt, poznavajući kao malo ko sve crkvene oce istočne i zapadne crkve. Sve to golemo znanje bijaše bistro i lijepo sregjeno u njegovom prostranom umu. Na veliku štetu našu, taj čovjek nije uprav ni slova napisao. Koliko je bio skroman i u se povučen, čak je preko drugoga pomagao i siromahe obilnom pomoći. Upitan jednom, koji su pisci nadasve zaslužni za nauku, odgovori: Platon u filosofiji, sv. Avgustin u bogoslovlju, Dante u pjesništvu i Leopardi u pesimizmu. Možda su ga prilike vremena nagnale, da ovog potonjeg osjeti jače no iko drugi.

pano); komediju Aristofanovu Oblaci; njekoliko komada iz De Amicis-a; devedeset Lessingovijeh basana; dramatski fragmenat iz Schillera Zlohotnik ljudi (Menschenfeind); Voltairove: Mikromegasa i Gjova (kratka novela slobodno prevedena); Konversaciju kod grofice Albani (koju je u prijevodu nazvao Šta je slava vojnička?) od Paul-Louisa Couriera; Nosonje po Ghislanzoniju; Čovjek repat (preragjeno po nepoznatom piscu); i Kanonik dekan stône crkve u Bajadocu (neštamp.), za tim sve izreke latinske Publija Sirijanina Mimika i Petronija (neštamp.).

U „Dubrovniku“ zabavniku Narodne Štionice dubrovačke, koji je i sam uregjivao za kratko vrijeme, štampao je originalne novele: Gospogju Maru i Luka Maloga, koji je opet bio preštampan u „Vojislavljevoj spomenici“.

U „Slovincu“ je štampao više originalnih radova, kao Gjoru (prvi je dio „Gjore“ Diderotov Neveu de Rameau [Ramoov nećak] ponašen, a drugi je dio originalan), Žagarca i ost. Još je napisao i podulju originalnu novelu Gjovo (neštamp.)

Sastavio je i komediju Frlezija (štampanu u kal. „Dubrovniku“ za g. 1898.), pa Romantićizam i Jastog. Štampao je i njekoliko prigodnijeh pjesama i epigrafa na srpskom, italijanskom i latinskom jeziku.

God. 1893. izdao je prvi svezak Anegdota i različitijeh mudrijeh izreka. Tu je izišlo i njekoliko anegdota iz naroda, dosle nigdje neštampanijeh. U rukopisu ja ostavio mnoštvo anegdota i pričica, prevedenijeh i narodnijeh, kao i iz istorije dubrovačke. Megju njima dobar dio zauzimlju filosofski anegdoti.

Jedno je od Njegovijeh najznamenitijih djela Dubrovačka Književnost, kojoj bi bolje pristao natpis „Bilješke iz dubrovačke književnosti“, i koje čitalac ima pred sobom.

Još je preveo i Engelovu povjest dubrovačke republike, naj jezgrovitiju do sad istoriju Dubrovnika, i nastavio, gdje pisac bijaše prekinuo, sve do najnovijih vremena. Ta Njegova radnja izišla je u podliscima „Dubrovnika“. Nije je dovršio, jer ga je nemila smrt prije pokosila.

Odlikovao se još i kao dobar govornik i propovjednik u crkvi, te je ostavio u rukopisu dosta crkovnijeh besjeda i teoloških razmišljanja.

Za vrijeme popovanja u Rijeci zabilježio je bio mnoštvo narodnijeh riječi, poslovica i zagonetaka, što sve od Njega iskučiše i u Zagreb poniješe Kurelac, Broz i Šrepel.

Poznavao je još osim svog materinskog jezika: latinski, grčki, staroslavenski i jevrejski, pa italijanski, njemački i francuski. Bio je silno načitan i svestrano naobražen čovjek.

Zamišljao je veliki Pokojnik, tek dovrši nastavak Engelovoj povjesti, da započne veću od ijedne svoje dosadašnje književne radnje: Politiku starog Dubrovnika i Stare dubrovačke običaje.

Po ovom, što do sad spomenusmo, može se zamisliti, koliko izgubismo smrću Njegovom!

Srpstvo je s Njim izgubilo velika rodoljuba i književnika, Dubrovnik zadnjeg prestavnika starog duha u životu i književnosti, narod dubrovački rijetka svećenika, siromasi velika dobrotvora. Teška je rana svijem, ali je nama, srpskoj dubrovačkoj akademskoj omladini, po gotovu najljuća i uprav bez prebola!

Politika naše nesugjene braće, neprirodna u ovijem stranama, služi se još i sad, na osvitku dvadesetog vijeka, vjerskim fanatizmom na štetu srpske narodne misli. Ta politika u službi zajedničkijeh neprijatelja, uzela je za najzgodnije sredstvo u borbi većinu svećenika, kojijem je glavni izgovor za taj postupak, da Srpstvo tobož prijeti rimokatoličkoj crkvi. Naš narod, koji čuva svoju vjeru kao očinju zenicu, lako se dâ zastrašiti od svog svećenika, te mu tako vjerski zanos pomuti zdravu svijest, i on se, i ako bez ikakva uvjerenja, ipak otugjuje od svog, a prihvaća neprirodnog tugjeg imena. — Ko nam je tu najbolji pomoćnik, nama Omladini Srpskoj, koji smo uzeli za glavni zadatak, da širimo ideju narodnosti i da

rušimo predrasude srednjeg vijeka, ako ne opet svećenici?! Po onoj evangjeoskoj „Mnogo je zvanijeh, ali malo izabranijeh“, i u nas se pojavi njekoliko svećenika, zadojenijeh srpskijem duhom, ali radi progonstva i mučenja do brzo klonuše, a oni, kojijem je harakter bio jači od lične koristi i ugodnosti života, očuvaše svoju ideju, ali ona ipak ostade samo u njima! Nijesu imali smjelosti, osim vrlo rijetkijeh izuzetaka, da je javno šire zborom i pismom. D.m Ivan je, bez i malo straha i zazora, ne hajući za sva teška progonstva i poruge, junački izdržao do potonjeg časa, i preko dičnog našeg „Dubrovnika“ dovikivao narodu: „Srbin si po rodu i običajima; u Srpstvu ti je jedini spas; vjera ti ni najmanje ne priječi, da budeš Srbin!“ Dokazaše li protivno naši i njegovi protivnici?! — Ne! već nastaviše zadjevice i podle nasrtaje; ali On, harakter nad harakterima, što nailažaše na veći otpor, sve bivaše tvrgji i istrajniji, i održa riječ Svoju, da će sve do potonjeg časa pisati u „Dubrovniku“. S toga nam je smrt D.m Ivanova dvostruko teška: prvo, što nam je Njega nestalo, a drugo, što mu nemamo dostojna zamjenika, te u teškoj borbi ostajemo bez potpore i oslonca!

Ali ipak, djela velikijeh ljudi žive i poslije smrti i uspomena njihova ne propada!

Kao što će vječno u srcima našijem ostati sveta ideja Tvoja, o vrli i nezaboravni Pokojniče,

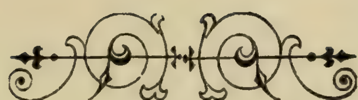
tako će i za nas i za cio srpski narod kroz sva vremena ostati sveto i veliko mjesto, gdje utrugjene kosti i mučeničko tijelo Tvoje nagje mira i pokoja! Mi ćemo Tvoju svetu humku obasipati cvijećem neuvelijem s koljena na koljeno i prekagjivati tamjanom čiste zahvalnosti narodnje. Brat do brata, bez razlike vjere, hvataće se jedan do drugoga, spojen čvrstom vezom svete ideje Tvoje u divno svesrpsko kolo, i tu ćemo nad svetim Tvojim grobom s godine na godinu odužívati golemi dug, koji ti nikad odužiti ne možemo.

Vječna Ti slava i uspomena u narodu srpskom, i laka Ti gruda rogjene zemlje, koju si ljubio svim žarom plemenita srca!

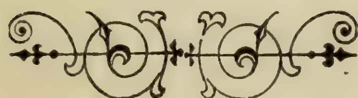
Dubrovnik, decembra 1900.

Srpska dubrovačka akademska omladina.

Dubrovačka Književnost

PRISTUP

Memoriam quoque ipsam perdidissemus, si in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.
Tacit „De vita Agricolae“.

Stara republika dubrovačka, jedna od najmanjijeh državica na zemlji iza Lůke i Sv. Marina, prema ondašnjijem vladama evropskijem, nije bila zaista od kakve osobite političke važnosti, ali je ipak dostojna svake pažnje, nadasve kad se uči književnost našega naroda.

Po kojoj je srećnoj pogodnosti dubrovačko zemljište, stiješnjeno na usku prostoru pri obali Jadranskoga mora, savladavši tisuću ozbiljnijeh prepona, moglo da postane ognjištem svoje vlastite naobraženosti? Kako ovo zemljište, golo i kršno, porodi znatan broj ljudi izućijeh u svakoj grani ljudskijeh nauka, u svijem prijedmetima života, više nego ostale države, koje su i prostorom i snagom od prve na vidiku ljudske povjesti? Ovaka pojava zaslužuje da svrne na se pažnju svakog književnika, i da se dobro prouči i ocijeni.

Politička je i književna povjest kao i prirodne nauke. Ove navode mudraca na neka mikroskopična razgledanja, koja su često puta mnogo čudna i poučna. Zato se s većom zanimljivosti uče navade čele i mrava, nego li lava, tigra i slona.

Politički primjeri i djela ostavljena od malenijeh grčkijeh republika gotovo su više poučne za naobraženost svjetsku, nego hronike zauzeća, osvajanja i prevrata golemijeh carevina.

U opće malene države naplode velikijeh političkijeh ljudi. Veliko i prostrano carstvo je kao kakva gorostasna životinja; pusti se samu sebi i uzda se u svoju veličinu, u svoju snagu, u svoj prostor. Ali opet malene države ne mogu da imaju same po sebi baš svoju vlastitu književnost. One treba da u tome osjete utjecaj naroda, kome po etnografiji pripadaju, ili da prime upliv od onoga naroda, koji im je u susjestvu, pa i ne bio im srodan. Ta naobraženost dovedena, ili uvučena sa strane, uzme opet drugi oblik, oblik naroda koji primi tu tugju naobraženost.

Dubrovačka književnost je književnost sui generis i odgovara utjecajima tugjijeh elemenata, kojijem Dubrovnik bijaše podložan. Ova republika, latinska po svom postanku, nastade u navali divljijeh naroda, kad ono Rimljani iskaše stana i utočišta svuda po obalama Jadranskoga mora. Rimske porodice koje se ovdje naseliše, iza kako se razori Epidavar i Solin, primahu k sebi poslije čete slovinskijeh naroda, koji su bili manje obrazovani, te malo po malo i po samoj naravi postadoše aristokracijom, i tako Dubrovnik podiže plemstvo, koje je najstarije u Evropi. Dubrovačka aristokracija donese sobom i rimsku naobraženost koja se već bila počela širiti prema zapadu. Veliki broj Slavena, koji sve to više pridolažahu, bijaše prosti puk. Ali, kako je ovaj puk sve to više brojem rastao, toliko, da je valjalo mnoge i mnoge slovinske porodice upisati megju plemiće, tako se je poslovinilo, što je rimsko, a u književnosti polatini se oblikom ono, što je slovinsko; ali to sve malo po malo, i ako jezik latinski ostade vazda državni jezik. Godine 1472. senat proglasi kao temeljni zakon državni: „nek je

u javnijem poslima jezik slovinski sasvijem zabranjen"[1]). Kako što u Dubrovniku, tako je imalo biti i po svoj Dalmaciji. Nu republike Zadar, Šibenik, Spljet, Trogir i Makarska prem rano propadoše, a ostade samo republika u Poljicima.

Nije s gorega ovdje navesti pismo od g. 1883., pisano od njekog statističara Dalmatinca, koje glasi ovako: „Meni se čini, da Dalmacija ima njeku sasvijem osobitu književnost kao i naobraženost, koja od nje potječe. Od vijekova je na njezin hrek navrnuta naobraženost italska, prvorogjena kći grčko-latinska. Ovo nijesu teorije, nego djela. Kad bi se sada na voćku prepunu roda nakalamio opet tugj navrtak, bilo bi isto kao činiti joj da usahne. Evo zašto se nije mogao za gotovo cio naš vijek da uvriježi elemenat njemački, niti će se ikad uvriježiti. On bi se prije mogao primiti u susjednijem pokrajinama, čisto slavenskijem, nego li ovdje. Nije ni zbora o tom, da će se u Dalmaciji uvriježiti, no samo da li će više ili manje uhvatiti maha. U Zadru, Šibeniku, Spljetu, i na otocima, prevlagjuje italijanski elemenat megju narodom, koji je naobraženiji. U starom Dubrovniku naprotiv, slavenski je elemenat pretežniji. U Dubrovniku govori srpski čak i onaj dio inteligencije, koji je najprotivniji Slavenstvu. Oni stari patriciji rimski iz Epidavra i Solina, koji su ustanovili prvi senat dubrovački, bili su jaki u naobraženosti, ali materijalno i odveć slabi da odole materijalnoj sili Srbo-Slavena, koji su u znatnom broju nagrnuli megju njih. I za to je trebalo, da se oni sami poslavene na golemu korist onog dijela, koji je njima bio podložan, jer je puk od njih primio onu kulturu, onu pitominu slavensko-latinsku, koja je bila negda jedinstvena u onom gradu. U ostalijem stranama Dalmacije, mletačka je vlada

---

[1]) In pubblicis negotiis lingua slavica omnino prohibeatur.

bila i suviše silna moralno i materijalno, te joj nije trebalo da naturi pučanstvu slaveno-hrvatskom svoju kulturu i jezik, izuzevši samo Boku Kotorsku, gdje joj je nedostajalo samo materijalnog vremena, da to potpuno izvrši."[1])

Kako što Rim sadruži u se i Latine, i Sabince, i Volske, i Tirence, i Grke dônje Italije (Magna Graecia), da se sastavi na taj način onaj „senatus, populusque Romanus", strahotan starome svijetu, i za to nazvan „mòra, koja pritiskuje narode"; tako i malahni Dubrovnik, primajući k sebi nove Slavene, a od ovijeh nadasve Srbe i prije i poslije bitke na Kosovu; — sa naobraženosti latinskom, koju je crpao iz bližnje Italije,

---

[1]) La letteratura e la civiltà sua conseguenza in Dalmazia mi pare tutta propria. Essa ha da secoli nella sua radice l'innesto della civiltà italica, figlia primogenita della greco-latina. Ei non sono teorie, ma fatti. In una pianta rigogliosa di frutta introdurvi ora un secondo innesto eterogeneo, è lo stesso che disseccarla. Ecco perchè l'elemento tedesco da quasi un secolo quì presente non ha potuto entrarvici, ne ci entrerà. Esso prima potrebbe riuscire nelle vergini provincie slave limitrofe, che quì. In Dalmazia non c'è questione, che del più, o del meno soltanto. A Zara, a Sebenico, a Spalato, nelle isole vi predomina più l'elemento italico, nella parte cioè più colta della popolazione. Nella vecchia Ragusa all'opposto, l'elemento slavo è quello, che è più risaltante. A Ragusa le intelligenze le più antislavistiche parlano in slavo. Quei antichi patrizi romani da Epidauro e da Salona, che costituirono il primo senato di Ragusa, erano forti in civiltà, ma materialmente troppo deboli per non subire la forza materiale nel numero dei Serbo-Slavi irrompente fra di loro. E perciò essi stessi dovettero slavizzarsi con immenso vantaggio della parte a loro soggetta, perchè la popolazione trasse da loro quella coltura, quella civiltà slavo-latina singolare una volta in questa città. Nelle altre parti della Dalmazia il governo veneto era troppo gigante moralmente e materialmente per non imporre alla popolazione slavo-croata la sua coltura e lingua, se si eccettuino le Bocche di Cattaro, dove le mancò soltanto il tempo materiale, da non potere ciò completare perfettamente.

sa duhom trgovačkijem, postade ognjištem razvitka slovinskog naroda, tako, da su ga spisatelji od onda vazda spominjali.

Već Vico u svome spisu „Scienza nova“ spominje Dubrovnik sa ekonomske strane, Machiavelli (Deca di Tito Livio) spominje Dubrovnik s političkijeh nauka; obojica ga pak daju za ugled, kako žive jedna vlada i kako se uzdržava. Navala toliko porodicâ sa strane i neodvisnost vlade učini, da Dubrovčani u neko doba sami sebe cijenjahu, da su narod po napose, tako da Lukari, Resti i ostali nazivlju Dubrovčane „nazione ragusea“. U malenu njeka vrsta Sjedinjenijeh Država. Slavenski poglavari, kad bi slali diplomatska pisma u Dubrovnik[1]) vazda bi napominjali srodnost s Dubrovčanima. Formula tijeh poslanica bila je vazda ista: „knezu i vlasteli i puku dubrovačkomu, srodnicima“, ali su ovi njima odgovarali uvijek s drugom formulom: „od Dubrovnika vladajućega“, a nikada da bi to srostvo napomenuli. I doista u političkijem rasprama i po duhu, kojijem se je u svakoj prigodi vladao, Dubrovnik se je u malenu mogao barabariti sa starijem Rimom. Kardinal Tolommei preko zadušnica u slavu Nikoli Buniću očito veli: „ko će poreći, da nije republika dubrovačka dotakla veličanstvo rimsko?“[2]). A Sabelik opet kliče: „slobodna država, s dobrijem zakonima i običajima“[3]). Justus Lipsius piše: „ako sam dobro razumio ti si gragjanin ili žitelj Dubrovnika, plemenite republike, koja goni od nas varvarstvo, uglagjena zakonima i običajima[4]). Tomma-

[1]) Vidi zbirku iz arhiva skupljenu od Miklošića i Pucića.

[2]) Quis eat inficias rempublicam ragusinam romanam majestatem contingere?

[3]) Civitas libera moribus et legibus bene instructa“.

[4]) Si enim recte verba capio, Ragusa te habet civem, aut incolam, nobilis respublica, quae barbariem a nobis dividit, legibus et moribus polita. (Cent. 5., epist. 32, anno 1603).

seo nazivlje Dubrovnik grad epigramâ, satire i naobraženosti, radi koje nije potreba Dubrovčaninu, da izide iz svog mjesta da se naobrazi: dosta mu je i domovina.[1]) Odavna Toma Vatkins, engleski povjesničar napisa: „Dubrovčani su više znani a manje hvališe od ijednoga naroda, što ja poznam“. Pošto Dubrovnik bi zadojen kulturom italo-latinskom, i ako je narod bio većijem dijelom slovinskog porijekla, to navede ipak njeke spisatelje, da smatraju Dubrovnik gradom, koji pripada Italiji. Cantù u svojoj povjesti (Epoca XI) to potvrgjuje ovijem riječima: „S više razloga može se pristaviti italijanskoj povjesti i historija Dubrovnika, koji se s aristokratskijem ustavom nadmetao s Mlecima, i bio Atena slavenske književnosti, dostojniji historijskog spomena nego li prostrane države, kojijeh je postao žrtvom.[2]) A drugovdje opet piše: „Kad se g. 1805. sastavi treći savez evropskijeh vlasti proti Napoleonu, bijaše uz ostale kombinacije, pripravljene od Rusije, odregjeno za slučaj pobjede, da se sastavi savez italijanski sa Lombardijom, Mlecima bez Savoje, s Napuljom, Romanjom, Etrurijom, Lukom, Dubrovnikom, Maltom i jonskijem otocima“.[3]) Na drugom mjestu opet govoreći, koji bi jezik mogao biti najzgodniji za književni megju svijem jezicima slavenskijem piše: „I ako historijske

---

[1]) La città dell'epigramma, della satira e della coltura, per il cui al Raguseo non è mestieri uscir dal proprio paese per civilizzarsi, gli basta la patria.

[2]) Ragusa per tante ragioni può annettersi alla storia italiana, chè sotto uno costituzione aristocratica gareggiò con Venezia, e fù Atene della letteratura slava, più degna di storia, che i vasti imperi, dei quali rimase vittima.

[3]) Quando nel 1805 si formò la terza coalizzazione delle potenze europee contro Napoleone, tra le combinazioni preparate dalla Russia, era in caso di vittoria formare una federazione italica con Lombardia, Veneto senza Savoja, con Napoli, Romagna, Etruria, Lucca, Ragusa, Malta e le isole Ioniche.

uspomene Dubrovnika čine da se naginje srpskom dijalektu, sadašnja nadmoćnost daće valja da prvijenstvo ruskomu.[1]) S toga su glasoviti Italijanci pisali životopise dubrovačkijeh književnika. Injacij Cantù pisao je o Iliji Crijeviću, Ćesar Cantù izda životopis Boškovića, Ivan Parolai Dinka Zlatarića, Barbieri životopis Marina Getaldića, Frano Ferrario pisao je o Gjorgju Baljivu, Ambrosioli o Benediktu Rogaču, Dell' Ongaro izdao je pismenu raspravu o Anselmu Banduru, Ljudevit Carré spominje nam čudnu oštroumnost Galjufa, Tommaseo dao nam je biografiju Stay-a, Kunića, Zamanje i Resti-ja. I sam Vinko Gioberti u svome „Primato“ ne sumnja, da je Dubrovnik, što se tiče kulture, grad italijanski: „U srednjem vijeku cvatijaše dubrovačka republika, koja imagjaše vlasteosku vladu, obrtna, pomorska, trgovačka, naobražena, uljudna kao Mleci, ali bogata pjesnicima, umjetnicima, filozofima i matematičarima, megju kojijem se odlikuje Bošković, jak um, koji spoji račun sa razmišljanjem ne povodeći se ni za kijem, više pristaša Leibnitz-ov nego li Pitagorin.[2])

Mi ćemo se, dakle, u ovoj raspravi baviti slovinskom književnošću, jer su svi književnici italijansko-latinski u Dubrovniku gojili i goje duh slovinski, i djelom svojijem ponavljaju onu izreku Galjufovu: „Sudbinom Dubrovćanin“, kako on sam veli u svojijem latinskijem

---

[1]) Sebbene le memorie storiche di Ragusa facciano inclinare al dialetto Serbo, l'attuale preponderanza darà forse la preminenza al russo.

[2]) Nel medio evo fioriva — kako on piše — la republica di Ragusa, stato di ottimati, industriosa, navigatrice, trafficante, colta, gentile come Venezia, ma ricca di poeti, di artisti e di filosofi, e di matematici, fra i quali risplende il Boscovich robusto ingegno, che accoppiò il calcolo alla speculazione senza copiare nessuno, più leibniziano che pitagoriano.

besjedama: „daleko bio od nas prezir materinskog jezika[1])“. Ova se, dakle, rasprava dijeli u tri doba. Prvo je ono, kad počeše po Dalmaciji spisatelji pisati u našem jeziku. Drugo je od XV. do polovine XVIII. vijeka. U trećem otpada književnost upravo nazvana dubrovačka a nastupa srpsko-hrvatska ili ti južnoslavenska, a to je doba današnje, koje prestavljaju Biograd i Zagreb, kao dva „ognjišta“ u velikoj „elipsi“, zemljišta, gdje su se nastanili Južni Slaveni, iza kako moralno propane Dubrovnik.

[1]) Sorte Ragusinus absit a nobis patriae linguae contemptus.

PRVO DOBA

Zna se, da su se prvi Slaveni za cara Heraklija preselili iz Karpata i nastanili u zapadnoj Dalmaciji pod imenom Hrvata, a da poslije njih dogjoše Srbi, koji su se naselili u istočnoj Dalmaciji. I Srbi i Hrvati su jedan te isti narod po svijem dokazima povjesti i starijeh pisaca, tako da njeki hroničari nazivlju vas ovaj južnoslavenski narod, koji naseli tadašnju rimsku Dalmaciju, sad srpskijem a sad opet hrvatskijem imenom.

Kad počeše pisati prvi pjesnici i književnici u Dalmaciji, i Dubrovčani se u njih ugledaše i s njima se saglasiše. Čakavština i ikavština bile su u Dalmaciji onda u opće jezik književni. Prvi dubrovački pjesnici do Čubranovića služili su se donekle čakavštinom, ali ne u onolikoj mjeri, koliko se obično misli. To je pitanje svestrano proučio Dr. Milan Rešetar. Ovaj naučenjak došao je do zaključka, da su čakavski oblici kod prvijeh dubrovačkijeh pjesnika dosta rijetki. U ovo prvo doba u Dalmaciji odlikovali su se na književnom polju: Marulić, Papalić, Martinac, Natali, Lučić, Pelegrinović i Hektorović, a u Dubrovniku: Šiško Menčetić, Gjore Držić i Mavro Vetranić Čavčić.

Menčetić (vulgo Menze), rogjen 1457., bio je pjesnik platonsko-erotski. O toj ljubavi ostavi šest knjiga i ep Jezusa Hrista.

Gjore Držić, rogjen 1460. zaljubi se u Jelu, kćer Menčetića, ali od nje odbijen zapopi se, te poče da pjeva o božijoj ljubavi. Menčetić i Držić su za Dubrovčane što Petrarca i Boccaccio za Italijance. Mnogo su pjevali o božijoj i o platonskoj ljubavi.

Mavro Vetranić rogjen je 1482. Kao kalugjer rasrgjen, jer se je imao odreći opastva, odaleči se za vas svoj život na pusto ostrvo kod Dubrovnika, zvano sv. Andrija. Sastavljao je ljubavnijeh i pobožnijeh pjesmica u duhu svoga vremena. Napisao je četiri drame i udario osnov narodnoj umjetnoj tragediji s prijevodom Evripidove „Hekube". U njegovijem spisima ogleda se prvi pokušaj, da se pometne oblik narječja hrvatsko-dalmatinskoga, čakavštine.

Andrija Čubranović rodi se 1500. Slade dubrovački pjesnik, kaže, da je bio zlatar. Kako pripovijeda Crijević, on se zaljubi u vladiku, koju ne mogaše uzeti za ženu. Ona jednom reče: „što bi htio od mene ovaj Ciganin?" To ga potaknu, da sastavi pjesničko djelo pod imenom „Jegjupka". Jezik je u njoj sasvijem različit od jezika u ostalijeh pjesnika prije njega, tako, da se za njim poveo čitav niz novijeh pjesnika. Gundulić i Palmotić prenosili su u svoje pjesme čitave stihove iz „Jegjupke", kao što je to radio i Virgilij sa Enijevijem i Lukrecijevijem stihovima. Mnogi su poslije pisali Jegjupaka, ali mu se nijesu ni domakli.

Stjepan Gučetić (Gozze) bi od dvadeset godina utamničen. Jednom ga opazi kći kneževa opadena u licu, u bradi obrasla, pa zavapi: „Vidi derviša!" Čuvši on te riječi spjeva „Dervišijadu", služeći se ipak — kako kaže Appendini — njekijem rukopisom s imenom Stijepa Gradića, koji je živio g. 1600.

Nikola Dimitrović rogjen 1510., bio je trgovac a ujedno i pjesnik. Kad osiromaši, skloni se u njeko

selo, baveći se pjesništvom i matematikom, u kojoj se toliko proslavio, da ga je papa Grgur XIII. god. 1582. pitao za savjet o izmjeni kalendara. Pisao je, povodeći se za Petrarkom, po duhu onoga vremena i ljubavnijeh pjesama, pobožnijeh poslanica, četiri pastirskc drame i tri komedije, u kojijem opisuje domaći život ondašnjijeh Dubrovčana. Stil mu je kao i u Čubranovića.

Marin Držić rodio se je 1520., a stanovao je u Fjorenciji. Tu se zaljubi u njeku Italijanku, a pošto se povrati kući — zapopi se. Napisa pobožne drame: „Tirenu“ i „Adona“. U istinu on je glava dubrovačkijeh komedijografa. Od njegovijeh nam komedija ostane samo sedam i to nepotpunijeh. U njima je pogogjen pravi govor ondašnjijeh Dubrovčana.

Preskočimo Mihajla Menčetića, platonskog filozofa i jezikoslovca, a pregjimo na Mihajla Bunića (Bona), pjesnika slovinskoga, latinskoga i grčkoga. Njegove pjesme ljubavne i „Jokasta“, prijevod iz Evripida, proslaviše ga na daleko. Savremenik mu je bio Marin Mažibradić, koji je proveo na selu gotovo vas svoj život njegujući slovinsku vilu. Bio je prvi, koji je uveo tugjinsko bilje i cvijeće. Samosam proživio je svoj vijek s nezakonitijem sinom Oracijem, koga je poučavao u pjesmi.

Savin Mišetić Bobali rogjen je 1530. U mladosti je bio tako napržica, da je u šesnaestoj godini navalio javno na nekoga Crijevića i smrtno ga ranio, da osveti svoga oca. S toga je bio u tamnici šest mjeseca, a pet godina u progonstvu. Kad se povrati u domovinu, skloni se u Ston, malu varoš, koja je spadala pod dubrovačku republiku. Pjevao je i talijanski i slovinski. Spjevao je šezdeset prigodnica o smrti svoje ljube, i ako mu nije bila zakonita. Gluhoća ga uništi, i to svoje očajanje slije u turobne pjesme. Monaldi, Gigliani, Caro i Varchi spominju ga u svojijem spisima.

Frano Lukarić (Luccari) pjevao je na grčku u svakome ritmu stare Grčke. Imamo od njega prijevod „Atamanta“ i „Pastor Fido“ Guarini-ja.

Dinko Ranjina, (Ragnina) glasoviti grećista, mnogo je proživio u Italiji. Ljubavne pjesme bijahu mu zabava. U njima opjeva njeku Liviju iz Mesine i neku Ružu iz Fjorence, te glasovitu Dubrovkinju Cvijetu Zuzerinu. Bi savjetnik Kuzme, vojvode toskanskoga, koji nagovoren od Ranjine, osnova u Fjorenci prvo učilište jezika slovinskoga. Još bi imenovan vitezom sv. Stjepana. Vrativši se u domovinu kneževao je sedam puta nad republikom. Prevede mnogo iz Tibula, Propercija, Marcijala, Filemona i Moska.

Dinko Zlatarić rogjen je 1556. Učio je u Padovi, gdje no je bio vrhovni upravitelj na ovoj universitati. Mletački ga dužd imenova vitezom — „cavaliere aureato“, U Padovi još postoji natpis: „Illustrissimo viro D. Zlatarichio Ragusino“. Kad se povrati u Dubrovnik, oženi se i porodi djece. Zadnje godine proveo je u Konavlima. Bi izuć slovinski pjesnik. U tijem pjesmama najviše je uznosio Cvijetu Zuzerinu. Prevede Sofoklovu „Elektru“ i Tasovu „Amintu“.

Cvijeta Zuzeri (Zuzzeri) rodila se 1555. Ova žena zauzimlje vidno mjesto u dubrovačkoj književnosti. Uzgojena u Dubrovniku u italijanskom i slovinskom duhu, pogje s ocem u Jakin, gdje no se uda za Bara Pescioni-ja, člana njeke gospodske porodice fjorentinske. Čas bi stanovala u Fjorenci, a čas bi opet pohodila Dubrovnik. Pozvana u dvor Medici-ja, razglasi se radi svojijeh pjesama. Svi njezini savremenici, i naši i italijanski, stadoše je slaviti. Megju tijem i Tasso joj posveti dva soneta. Jedan počinje:

„E certo questo fior di alta bellezza
E di virtù, che nell' Illiria nacque.“ [1])

---

[1]) Ovo je zaista cvijet uzvišene ljepote i kreposti, rodom iz Ilirije.

Monaldi joj pokloni sve svoje spise. Vid i Nikola Gučetić, platonski filozofi, opremali su joj iz Trstenoga blizu Dubrovnika latinske spise i one latinske dijaloge o Ljepoti i Ljubavi o kojijem toliko piše Appendini. Iza smrti svoga muža nije dugo živjela; umrije godine 1600., u 45. godini života. Njezini italijanski i slovinski spisi izgubili su se kao i Safini, a možda se još i sad nalaze u kojoj italijanskoj knjižnici. Šenoa, glasoviti romanopisac hrvatski našijeh vremena započe da piše životopis ove žene u obliku romana, ali ga stiže smrt, te ne dovrši.

DRUGO DOBA

Već sve zemlje slovinske padoše pod tugje ruke. Dalmacija pada pod Mletačku, Hrvacka se predaje pod zakrilje krune sv. Stjepana, te upija jezik i sve njemačke i ugarske elemente. Srbija, Bosna, Hercegovina stenju pod turskijem igom, sam Dubrovnik ostaje samostalan. Književnost po Dalmaciji ugušuje Mlečić, kako se kaže, pun kruta nehajstva prema odgoju našeg naroda, zapušta da se sam po sebi uzgaja. I baš do polovine prošloga vijeka glasoviti ljudi osvjetlaše obraz Dalmaciji, koji su bili kao plejada, ili kao svijetlo oglavlje oko ovog doba, koje se za Dubrovnik zove: „zlatno doba“.

Nećemo govoriti o Succi-ju, o Veranzi-ju, o Dominis-u, arhijepiskopu spljetskome, ni o ostalijem, koji su Evropu osvjetlali, nego ćemo samo spomenuti glasovite slovinske spisatelje: Evo ih nekoliko:

Prvijenstvo nosi Petar Kanavelić, rogjen na otoku Korčuli, koji poslije porodi i drugijeh spisatelja, kao Banićevića, Ružića, Petrea, Grega, Kapora i ostale. Kanavelić mnogo je stanovao u Dubrovniku, gdje se je i oženio. Prevede „Pastor fido“, kud i kamo bolje od Lukarića. Sastavi dramu o Hristovoj muci. Napisa ep u 24 spjeva o svetomu Ivanu trogirskom episkopu.

Andrija Vitalić iz Komiže na glasu je radi pjesme: „Ostan“, koja se i dan danas proučava.

Ivan Tanzigler iz Zadra rogjen 1651. Pošto je ustanovio u Zadru akademiju „degli incoloriti“, stade raditi o poučavanju slovinskog jezika, koliko je mletačka vlada dopuštala, koja je vazda strahovala od onoga što je narodno bilo. Prevede Enejidu, od koje su bila štampana samo dva spjeva. Sastavi rječnik slovinsko-italijansko-latinski prije nego Stulli, koji se je možda s njim i koristio. Izda knjigu o staro-slovinskijem spomenicima, koji se nahode po Dalmaciji.

Jeronim Cavagnini, Spljećanin, rogjen 1640., episkop trogirski, napisa moralni spis: „Siromaštvo i bogastvo“.

Andrija Zmajević, Kotoranin, arhijepiskop barski. Ovaj sazva sveti sabor crkveni, jedini sabor u latinskoj crkvi, koji se je držao i opisao slovinskijem jezikom. Napisa dramu i ep o bitkama Kotorana s Turcima godine 1654., jednu pjesmu s natpisom „Pakao“, i „Zgode crkovne“ s latinskijem prijevodom, kojijem se je služio poslije glasoviti Farlati. Rački ga nazivlje „glavom naučnjaka“. Njeki ulomci tijeh spisa biše već štampani u Biogradu od našega Bogišića.

Vinko Zmajević, Andrijin brat, prvo je bio barski arhijepiskop, zatim bi premješten od Mlečića na mitropolitsku stolicu u Zadru. Mnogo je radio oko prevogjenja crkovnijeh knjiga u glagolicu, i za to pošlje u Rusiju glasovitoga Mateja Karamana, Spljećanina. Objelodanio je u Zadru mnogo dubrovačkijeh knjiga, da se u njima jezik uči.

Dostojni su još spomena Ivan Ivanišević, Bračanin, Carić, Lalić, Gjorgjević, Spljećani, Armolušić, Šibenčanin, Vuletić, Spljećanin, i Ivanović, Budljanin.

Ako je ovo doba toliko glasovito za Dalmaciju, što je imalo biti za Dubrovnik? Ovdje već čakavština u knjigama ustupa mjesto štokavštini i osobitom dubrovač-

kom narječju, koje su dotjerale mnogobrojne akademije, i radi trgovanja po slovinskijem stranama i radi prisvojenja mnogijeh srpskijeh zemalja, predanijeh od srpskijeh vladara, (kao na primjer Konavala) a najviše radi sve to većeg dolaska Srbâ u Dubrovnik. Ovo je narječje dubrovačko jekavština, čist hercegovački govor, jer je Hercegovina za Južne Slavene ono što Toskana za Italijance Saksonija za Nijemce, Pariz za Francuze i Kastilija za Španjce.

U ovo zlatno doba ep procavtje Gundulićem a lirika Gjorgjićem. Palmotić, od kojega imamo 27 drama, zabaci stare pastirske igre. Jedina se je Gundulićeva „Dubravka" još prikazivala, jer je slična Palmotićevijem igrama. U epopeju i dramu uvlači se sada osmerac. Grki udes, koji Dubrovnik zadesi trešnjom godine 1667. strpa pod ruševine više od polovine književnijeh djela ovoga doba. Budi napomenuto još, da Ivan Mattei, najegjen na republiku, pregje u Rim i tu postane jezuvitom. Na smrti u Rimu godine 1728. ostavi jezuvitima sve dubrovačke rukopise u prozi i pjesmi, koje je bio prije za sebe nabavio u Dubrovniku. Nikada se nije moglo doznati, što se je dogodilo sa tijem rukovetima dubrovačkijeh rukopisa iza ukinuća ovoga reda. Njeki drugi Mattei umrije u Dubrovniku 1788. i ostavi svoje rukopise povjesti dubrovačke fratrima Male Braće, ali pod uvjetom da to sve bude predano jezuvitima, ako bi se ikad opet nastanili u Dubrovniku. Ovome dodajmo još navale susjednijeh naroda u početku ovoga vijeka, jer znamo da je tada propala u manastiru sv. Jakoba na Pločama knjižnica kalugjera, veoma znamenita za vas narod, jer je imala na sahrani osim mnogo dubrovačkijeh rukopisa, još i mnogo srpskijeh spomenika u rukopisu, darovanijeh republici od cara Dušana, kad je dolazio u pohode Dubrovniku.

Homer za srpsko-hrvatski narod jest Dživo Gundulić. Rodio se 1588. Oženi se i porodi tri sina, Frana, koji stupi u službu austrijskog ćesara, Jera, koji preminu u opsadi Barćelone, i Šiška, koji osta kod kuće i postade valjan pjesnik. U Dubrovniku mu je podignut spomenik. Prevede Tassovu „La Gerusalemme liberata“, koja se izgubi osim njekoliko spjeva, i ako Antonije Karamaneo iz Visa ogleda taj isti prijevod. Prevede „L'amante timido“ od Preti-a i „Filli in Sciro“. Izagje zatim „Osman“, ep u dvadeset pjevanja, u obliku, može se reći, panslavističkom biva, o bojevima hrišćana Slavena proti Islamu. Protagonista je kralj poljački, a baš Poljska je bila tada najsilnija megju slavenskijem državama od Baltičkoga do Jadranskoga mora. Tu su opjevani i Nemanjići, Obilići, i Svilojevići i Kraljevići i Hunjadi i kralj Matija na čelu hrvatskijeh junaka. U metru je osmerac, koji regbi da nije baš po italijanskoj ritmici, nego upravo stara slavenska metrika, prepolovljena od šesnaest slogova. Nema u epu XIII. i XIV. spjeva. Po prilici istinito je mnijenje nekijeh sadašnjijeh književnika, koji govore, da je Gundulić, imajući osnov svekolike svoje epopeje, pisao pjevanje ne po brojnom redu već preskačući, te ga smrt omela, da ne svrši. Nadopunili su tu prazninu Petar Sorkočević (Sorgo), Dubrovčanin, i Ivan Mažuranić, Hrvat, na glasu radi svog remek-djela „Čengić-Age“, proglašena po svemu svijetu. Ta dva spjeva Sorkočevića i po jeziku i po načinu pjevanja u velike su slična stilu Gundulićevu. Mažuranićeva je dopuna baš zgodna i u umjetnoj formi i u dubrovačkijem izrekama, ali pojmovi su poetski po novom kalupu, a u njekijem izrekama odmah uvigjaš, da nadavaju na duh sadašnjeg vremena. Poslije dvadeset godina nastojanja, da se pokupe po Dubrovniku različni rukopisi Osmana, Dubrovčani Volantić i Ambrosij Marković izdali su ga štampom istom godine

1826. Osman bi preveden na italijanski i na latinski od Vidovića, od Jakšića, od Getaldića po koji komad, i od Zamanje. Od Gundulića imamo još „Suze sina razmetnoga“, „Mariju Kalandrić“ i šest drama. „Dubravka“ ostaje vazda originalna drama. Dodajmo još, da „Osman“ nije bio prije štampan radi politike, jer je Dubrovnik bio pod zakriljem Visoke Kapije i sultanima harač plaćao, kao što je poznato.

Danas naučnjaci mnogo pišu i raspravljaju o tom epu. Podmaršal Brnja Kaboga, Dubrovčanin, koji iz malena pogje u Beč na službu austrijskog ćesara, i koji je s toga malo ili nimalo poznavao naš jezik, držao je „Osmana“ na stolu u svojoj sobi. Upitan više puta za što drži tu knjigu pred očima, kad je ne razumije, odgovorio bi: „U ovoj knjizi stoji slava i dika moje domovine, netom je ugledam pada mi na pamet domovina i narod, kojemu pripadam“.

Džono Palmotić (Palmota) rogjen je 1606. Učio ga je Gundulić. Mnogo je putovao po Bosni i Hercegovini, da nauči jezik na izvoru. Umrije prije nego mu domovina propade biva, prije trešnje. Šafařik nazivlje ga obnoviteljem dubrovačke drame. Poglavito mu je djelo „Hristijada“, kojom je pošao posve Vidinijem stopama. I radi jezika i radi jasnoće takmi se sa Gundulićem.

Ivan Bunić (Bona) rogjen 1607. bijaše pjesnik erotski i lirski. Šafařik veli, da je najbolji od liričara i da se nadmeće sa Gjorgjićem. Napisa mnogo ekloga, anakreontika i pobožnu pjesmu „Mandalijena“.

Nikola Bunić, čovjek glasovit u dubrovačkoj povjesti, bi prozvan Atilijem Regulom od Müllera, njemačkog povjesničara. Umrije u tamnici u Silistriji godine 1678. kao mučenik za domovinu. Senat naredi da mu se posveti natpis, koji se još pomnjivo čuva u dubrovačkoj općini. Kardinal Tolomei izreče o njemu slovo preko zadušnica

u Dubrovniku. Osim što je na latinskom jeziku napisao knjiga o dubrovačkijem zakonima i običajima, koje je on znao na pamet, jer je sve to propalo u trešnji, napisao je još pobožnijeh pjesama na čast Sv. Bogorodice i Sv. Ivana Krstitelja, ep, biva, o usjekovanju glave Sv. Ivana.

Ivan Bunić, drugi po imenu, učenik kardinala Tolomei-a, sastavi rječnik zajedno s Ivanom Alety i Gjurom Mattei još prije od jezuvita Delabelle i malobraćanina Stulli-ja. Prevede na naš jezik mnogo francuskijeh komedija.

Vlagj Menčetić (Menze) proslavi u svojoj „Trublji" Zrinjske i mnoge druge junake, a ostavi mnogo bukoličkijeh pjesama.

Jakob Palmotić, koji je mnogo putovao po Evropi, nagje se u Carigradu, kad mu žena i četiri sina pogiboše u trešnji u Dubrovniku. Bi poslan od republike da traži pomoć po Evropi, da se ponovi Dubrovnik, te i napisa ep u dvadeset pjevanja „Dubrovnik ponovljen". Ostavi tragediju „Didona".

Baro Betera, marljiv gragjanin, čuvar blagajnice u doba trešnje, kao pjesnik živo opisa onu prvu golemu nesreću, koja snagje Dubrovnik. Najposlije samosam živio je poučavajući svoje dvije kćeri, Maru i Pavlu. Pavle poslije bila je majka glasovitoga Rugjera Boškovića, astronoma, i Ane Bošković, dubrovačke spisateljice, Rugjerove sestre. Od nje imamo „Porogjenje Jezusovo".

TREĆE DOBA

Trešnja 6. Aprila 1667. bi prvi materijalni uzrok poraza ovoga grada, koji se neizbrojnijem naporima ipak poslije ponovi. Ponovi se, a zašto? Neka sad govori Ciampoli, italijanski spisatelj našijeh vremena: „Kad se Dubrovnik diže poslije gotovo pedeset godina, bijaše samo bijedan dokaz opadanja i pokazivaše do koga stupnja poniženja i slabosti može s vremenom doći kraj, grad, narod — pojava, koju svaki dan gledamo kod pojedinaca u privatnom životu. Bezbrojni spisatelji obraćajući pažnju obliku, zlo prikrivaju prazninu sadržine. Osnov obrazovanosti onoga Dubrovnika bio je uvijek italijanski, odakle izviraše plemenitost, kultura i dotjerani jezik, gdje se malo po malo prihvaćajući ga razvi elemenat slavenski, koji Mleci poštovahu; kad njih nestade, umrije i Dubrovnik, prepušten sa slavenskom Dalmacijom Austriji na bečkom kongresu. Njegova je knjiga nov svijet i za dva vijeka sjaje najživljom svjetlošću, njegov je umni život tako jak, da mu nema ravna megju Južnijem Slavenima. Italija davaše tomu narodu pečat svoje veličine i svoga znanja, otvaraše mu svoje universitati, slaše mu odjeke evropskog mišljenja s tom čudnom pojavom, da se njegovi spisatelji služahu trima jezicima, italijanskijem, latinskijem i srpsko-hrvatskijem, tako da se ova južnoslavenska Atena ne pod-

loži ni Italiji (pravoj ali ne ugnjetačkoj učiteljici) ni Visanciju, nego slobodna, uljugjena, spoji grčko-rimski svijet sa slavenskijem i dade susjednim Slavenima umjetnost, znanje i čak svoju uglagjenost. Za čudo je velik broj njegovijeh spisatelja, čudnovat broj još neisturenijeh djela u premnogijem bibliotekama.“ [1])

Poslije trešnje trebalo je zapisati mnoga lica drugoga reda, biva pučane, u plemstvo. Dakle slovinski elemenat već je brojem posve nadjačao latinski. I tada ustadoše političke stranke staroga plemstva i pučanstva, kao negda u Rimu. Toliko prkosiše jedni drugijem, da na svršetku nastade anarhija. Ta je trajala za punijeh šest mjeseca. Dubrovački puk živio je tada bez uredaba, bez ikakva suda, pa pri svemu tome ne dogodi se ni jedno ubojstvo, pa ni jedna lupeština. Jedini primjer i pojava

---

[1]) Ragusa, rialzata dopo circa cinquanta anni, rimase solo come sventurata prova di decadenza, mostra a quale stadio di avvilimento e prostrazione può col tempo giungere un paese, una città, un popolo, fenomeno che vediamo ogni giorno in individui privati. Gli innumerevoli scrittori che seguirono, serbando culto per la forma, dissimulano male il vacuo del contenuto. Di quella Ragusa il fondo di civiltà era sempre italico, d'onde originava la nobiltà, la coltura, il linguaggio raffinato, dove l'elemento slavo si svolse man mano accettandolo, cui Venezia rispettò, finchè spirata Venezia, morì anche Ragusa abbandonata all' Austria colla Dalmazia slava nel Congresso di Vienna. La sua letteratura è un mondo nuovo e per due secoli splende di luce vivissima ed ha vita intellettuale così intensa, da non aver pari fra i Jugo-slavi. L'Italia dava a quel popolo l'impronta della sua grandezza e del suo sapere, le apriva le sue università, le mandava gli echi del pensiero europeo con lo strano fenomeno, che i suoi scrittori adoperavano spesso tre lingue italica, latina e serbo-croata, così che questa Atene jugo-slava non si asservì all' Italia, (vera maestra ma non oppressiva) ne a Bisanzio, ma libera, colta valse a congiungere il mondo greco-romano collo slavo, e portò ai slavi suoi circonvicini l'arte, la scienza, e perfino la sua galanteria. Prodigioso è il numero dei suoi scrittori, maraviglioso quello delle opere in moltissime biblioteche ancor inedite.

u ljudskoj povjesti! Za ove dvije stranke, vlasteosku i pučku, obaznaše u ono doba svi povjesničari do Voltaira, koji piše: „Hoćete li da vam sad pričam o velikijem vladama svijeta počevši od Kitaja do pošljednjijeh nesloga dubrovačkijeh?“ (XXII. Dijalog).

U toliko nastaje veliki prevrat u Francuskoj; za Napoleonova doba Dubrovnik se predaje oružju francuskom. Neki sadanji njemački spisatelj (Renner) ovako veli: „Dubrovnik umrije na 3. Junija 1808. strašnijem „fiat“ evropskog dobitnika (Napoleona), i od onoga dana Dubrovnika nestade u povjesti svijeta“. Napoleon propada, te oni, koji na nj navališe, biva saveznici, u sastanku bečkom megju sobom podijeliše, što je on bio zauzeo. Mleci i Dubrovnik, dvije glasovite republike, kad se plijen dijelio, biše predane Austriji. Iza ustanka italijanskoga Mleci opet pripadoše Italiji. Dubrovnik osta gdje je i danas.

U ovo treće doba, i ako slovinski elemenat nadjača u politici stari latinski, ipak, kao da je bila reakcija, italijansko-latinska književnost pope se do vrhunca veličine, a slovinske knjige, baš da rečemo, opadoše. Papa Benedikt XIV. usporegjivao je dubrovačke latinske spisatelje s piscima Augustova vijeka, te je govorio, da je Dubrovnik natkrilio Italiju u grčko-latinskoj književnosti. Grčka se knjiga gojila u Dubrovniku odmah iza pada Carigrada. Grčki književnici pribjegoše u Dubrovnik, od kojijeh se njeki opet preseliše u Italiju, a najviše na dvor Medici-ja. U to doba nahodilo se još i ženskijeh glava, koje su zborile latinski i u prozi i u pjesmi. Nike Gučetić na dvoru pape rimskoga Bonifacija IX. u nekoj svojoj parnici govori na latinskom jeziku. Takogjer su latinski pisale Laura Battiferri, Jule Bunić, Nade Bunić i Nike Rastić (Resti) dumna, velika prijateljica Razzi-ja, domenikanca, povjesničara Dubrovnika. Po-

šljednji primjer daje nam porodica Ranjina, čiji članovi, poslije naučnjaci i diplomati, bijahu u grčko-latinskoj klasičkoj književnosti odgojeni od svoje majke. Nadasve su jezuviti utjecali, da se latinska književnost goji.

Od mnogijeh dubrovačkijeh latinista, koji su na glasu po svoj Evropi i od kojijeh ima spisa i spomenika tamo amo po Italiji, Francuskoj i do Westminstera u Londonu, spomenućemo Benedikta Stay-a, koji je u latinskijem stihovima ispjevao vas sistem Kartezija i Newtona; Rugjera Boškovića, astronoma, kojemu senat postavi spomen-ploču u stônoj crkvi u Dubrovniku. Ovaj, putujući čas pješice a čas na konju, sastavi mali latinski poem „De solis et lunae defectibus“, koji Barruel prevede na francuski. Bošković se u tom ugleda na Kopernika, koji takogjer u latinskijem stihovima ispjeva „Septem sidera“. Za ovijem dolazi Rajmund Kunić. S početka on je učio knjige spisatelja „renaissance“, ali ukoren radi toga od svog sugragjanina Stay-a, dade se proučavanju izvornijeh spisa grčkijeh i latinskijeh, i prevede u latinske stihove Ilijadu i grčku antologiju. Često bi Kunić hodio na posijelo kneginji Albrizzi u Rimu. Nalazio bi se često i sa kneginjom Albany, kad je ova još mlada bila, i tu bi se razgovarao sa glasovitijem Alfieri-jem, kojemu bi pokazivao svoje epigrame i elegije. Ovaj bi glasoviti tragik uskliknuo: „Oh quanta bella latinità sprecata in tante nullità!“ Sam Canova svjetovao se s Kunićem o estetici.

Brnja Zamanja skiti u latinske stihove sve fizične pojave sa „Echo“ i sa „Navis aërea“. Tommaseo o njemu piše, i ako pretjerano: „Niko niti je pisao, niti piše, niti će pisati tako divno latinski kao Zamanja“. Prenese u latinski jezik Odiseju, i ako ne s velikijem uspjehom, ali latinski prijevodi iz Teokrita, Moska i Biona takme se, a gdje gdje nadmašuju u ljepoti maticu.

Faustin Galjuf (Gagliuffi), koji je s mjesta sastavljao, latinskijeh epigrama bijaše dobar prijatelj Kardinala Fech-a, Napoleonova strica.

Gjuro Ferić (Ferri) kanonik. Stihovi su mu slatki u njegovoj „Periegesis“ i u „Slovinskijem apolozima“, koje je preveo na latinski jezik. Ferić je upravo pjesnik gnostički slovinsko-latinski.

Pošljednji megju glasovitijem ljudima ovoga doba javlja se Džono Rastić (Resti), čuveni latinski satirik. Njegove poslanice i satire ne zaostaju za Horacijevijem.

I prije ovoga doba, toliko klasičnog za grčku i latinsku knjigu, Dubrovnik se ponosio glasovitijem grećistima i latinistima. Ljekarstvo se podiže sa Baljivi-jem, liječnikom, koji je u Italiji živio i umro. Mnogo je napisao „De fibra movente“.

Benedikt Rogačić (Rogacci) rogjen 1646. Pogje u Rim te se pojezuviti. Umrije u Rimu 1719. Kao bogoslov pisao je latinski o božijoj ljubavi; kao metafizik: „De Uno necessario“; kao pjesnik latinski napisa ep: „De tranquillitate animi“. Isturi još sve pjesme Sv. Vlahu, koje se i danas čitaju i pjevaju u dubrovačkijem crkvama na čast o prazniku sveca. Napisa još ep o trešnji, koja obori Dubrovnik, te ga posveti Kuzmi III., toskanskomu vojvodi. Ovaj ep prevede Ivan Bizar. Ostavi još dvije knjige: „De latina fraseologia“. Na grobu mu stoji napisano: „Benedictus Rogaccius amoris in Deum scriptor et exemplar“.

Mihajil Andio Bozdari, kome napisa životopis Dell'Ongaro, italijanski pjesnik, rodio se 1654. Imao je 12 godišta kad se od trešnje spase, nahodeći se u crkvi jezuvita s ostalijem učidruzima. Pogje u Jakin, a odavle poslije u Rim, gdje postane fratrom kapućinom. Pogje docnije u Španju. Njegove različite bogoslovske teze, koje je javno izgovorio pred španjskijem kraljem,

učiniše, da ga kralj imenova „Grande del regno". Poslije bi imenovan generalom svega reda kapućinâ u katoličkoj crkvi. Bio je čovjek u velike pobožan i pun svetinje. I ako su ga molili, ipak nije htio da štampa svoje besjede o bogoslovlju, dapače preporuči fratrima da budu ili uništene ili s njim zakopane. Samo nastojanjem tijeh fratara štampalo se: „Metodo degli esercizii spirituali". Takovo sakrivanje spisâ ponovi i Faust Verancij, filozof, glasoviti matematik i slovinski spisatelj u Dalmaciji, koji ostavi: „Život izabranijeh Divica". Ovaj Verancij napisa povjest Dalmacije, pa naredi da bude ukopana s njim u isti grob. Još se po Dubrovniku nahode autografi poslanica Bozdara svojoj sestri Mari Beteri, od kojijeh i ja neke imam.

Bogoslovlje se još diči sa Stojkovićem, koji je sudjelovao u saboru u Kostanci, i sa Dionizijem Remedeli, domenikancem, koji je bio učitelj grčke knjige u Bolonji. Latinsku knjigu proslavi i Flavij Eborensis, portugalski Jevrejin, koji pribježe u Dubrovnik a umrije u Kotoru. Ispjeva sve pasove dubrovačkog plemstva od postanja grada, po bajkama poznatijem o Pavlimiru, koji se iz Rima vraćao sa svojijem drugovima, megju kojijem u glavu spominje nekoga Saraku, koji

Huic comes egregiis juvenis Saracus in armis

kao drugi Eneja nagna svoje drugove, da se tu zaustave i da ogradama utvrde Dubrovnik:

. . . . duce me
Hic agite o fortes, sistite signa viri:
Saraca ex illo tempore clara domus.

A gdje je Marin Getaldić, drug glasovitoga Pavla Sarpi-ja? Sarpi piše, da je Getaldić bio „andio u ponašanju , a hudoba u matematici". Njegovi se latinski spisi većijem dijelom bave matematikom, i prije nego se

Fichte-ovi i Newton-ovi izumi raznijeśe po Evropi, on prvi ogleda i upotrijebi algebru u geometriji. Dubrovački narod priča mnogo o njemu: da je bio vračar, da je boravio u spili, koja se i danas zove „spila Betina", da je stojeći u toj spili pokraj mora caklima gorio lagje, koje bi prolazile.

Kao latinski naučnjaci spominju se još Stjepan Gradić, prvi nadzornik vatikanske knjižnice u Rimu, prijatelj glasovite Kristine, švedske kraljice. Njemu se pripisuje, da je jedan od prvijeh koji je nastojao, da se Dubrovnik obnovi iza trešnje. Pjesnici bijahu takogjer de Angelis i Petrović. Povjesničari i hronisti bili su Serafim Crijević, domenikanac i Sabo Slade, malobraćanin. Velik je povjesničar u svemu slovinskome narodu Mavro Orbin, dubrovački kalugjer, koji napisa: „Istoria degli Slavi" u italijanskom jeziku. Ova historija bi stavljena u Rimu u index, ali za neko doba. Crijević prozvan Tuberon, kalugjer Dubrovčanin, napisa historiju Ugarske u latinskom jeziku, koja u Rimu bi stavljena u index, gdje se i danas nalazi. Povjesničari dubrovačke države još su: Lukarić, Dubrovčanin, Razzi, domenikanac iz Fjorence, u dubrovačkoj povjesti veoma tačan, Rastić, koji pogje Razzi-jevijem stopama, Appendini, povjesničar bez kritike, koji iznese istoriju baš onako kako se priča, pošto prva njegova tačnija povjest bi zabranjena od dubrovačkog senata. Svi su ovi povjesničari pisali italijanski. Engel, njemački povjesničar, izda povjest o Dubrovniku ne toliko lošu, jer je imao, kako govori, sve pismene isprave, koje mu je ostavio Stijepo Rajčević, konsuo, rogjen u Hercegovini. Brnja Getaldić, domenikanac: Coleti kaže da je napisao hroniku, koje je nestalo. Nikola Ranjina proteže hroniku svoju do 1545. godine; njom se i Razzi poslužio. U njoj ima mnogo komada nekog Melecija. Ovaj neznani spisatelj po svoj

prilici živio je u XII. vijeku. Od njega je ostao 91 latinski stih u njekijem osobitijem heksametrima. Coleti, Serafin Crijević i Miho Sorkočević objelodaniše ih. Boleslav Tiburtini Gradoje napisa hroniku od 1300. do 1400. Bratanić mu Braila nastavi do 1450, a Ivan Gabrov do 1500. Ljudevit Becatelli, dubrovački mitropolit iz Bolonje, napisa: „Sulle cose di Ragusa e Spalatro“ od 1555. do 1560., ali se to djelo izgubilo. Hroniste su još bili Matej Držić, Ljudevit Bečić i Kristo Vlajki, koji umrije 1728. Frano Gundulić ostavi mnogo latinskijeh historijskijeh rukopisa, koje je sve upotrijebio Džono Rastić i Eusebij Kaboga, kalugjer, koji umrije 1590. i ostavi sve to Hrisostomu Ranjini, stonjskome biskupu. Ivan Gundulić, fratar malobraćanin, koji umrije 1650., napisa dubrovački ljetopis do 1484. Andio Martinić, domenikanac, koji umrije 1503., napisa neke hronike. Držan je kao svetac u dubrovačkijem pričama. Brnja Gjorgjić, kalugjer, napisa hronika i poslovica dubrovačkijeh do godine 1500. Eusebij Baselji, kalugjer, skupi u jednu knjigu sve povjesne ulomke kalugjera, koji su živjeli prije njega. Martin Rusić napisa i štampa u Madridu: „Compendium totius slavicae nationis“. Nikola Craneo napisa: „Annali di Ragusa“ do 1545. Grgur Natalić, domenikanac, koji umrije 1550., i koji je imao dopuštenje da govori svu misu sjedeći, ostavi „Povjesne razmisli vrhu Dubrovnika“ i s toga je držan kao dubrovački Polibij. Gebhard iz Lüneburga, prvi megju Nijemcima napisa povjest dubrovačku u tri dijela, štampanu u Leipzigu 1781. Filip Alegretti, kalugjer italijanski, izda spis latinski, veoma rijedak po italijanskijem knjižnicama: „De ragusina nobilitate“. Francuz Pouqueville (1805), Antun Cassa, Frano Romano (1515), Ivan Bodini (1609), Frano Sansovino

(1700), svi Italijanci, u svojijem knjigama donose dugu povjest o Dubrovniku. U njekijem knjižnicama u Francuskoj i u Njemačkoj nalazi se neka povjest dubrovačka spomenuta od Engela, pod natpisom: „La republique de Raguse“. Engel se tuži, da je nije mogao imati. U Bruxelles-u 1806. izide kratka povjest Dubrovnika u časopisu „Esprit des journaux“. Rugjer Betera, utamničen od Austrije, umrije u ugarskoj tamnici. Sastavi povjest dubrovačku štampanu u Londonu, koju je Austrija zabranila a da je narod nije ni vidio. Müller takogjer napisa povjest o Dubrovniku, koju još u rukopisu preda podmaršalu austrijskome Brnji Kabogi, Dubrovčaninu, o kojoj se ne zna, kud se djela. Antun Sjerković (Sorgo), plemić dubrovački, od Napoleona imenovan vojvodom, pošto se nastani u Parizu, iza kako Austrija zapremi Dubrovnik, napisa kratku povjest o Dubrovniku, na francuskom jeziku.

I druge naučnjake mogli bi ovdje spomenuti. Da ne govorimo o Anselmu Banduru, kalugjeru dubrovačkome, koji vas svoj vijek proživje u Parizu, i bi drug Montfalcon-ov. Steče evropsko ime u arheologiji, a osobito u numizmatici. Dosta je da koju kažemo o Ivanu Rosaveru, dubrovačkom domenikancu, koji, kad Austrija zapremi Dubrovnik, ostavi domovinu sa Sorkočevićem, Alety-jem i Altesti-jem. Bio je velik tumač svetoga pisma staroga zavjeta, jer je bio učitelj jevrejskoga jezika u Bolonji, gdje je i umro. Njegova latinska rasprava o bibliji staroga zavjeta privuče pažnju njemačkijeh naučnjaka a najviše pape Pija IX., koji je govorio dubrovačkom biskupu Vicku Zubraniću, da on pozna veličanstvo Dubrovnika samo po tom, što je taj grad domovina Rosavera.

Ovako golema književnost, latinska i italijanska, dopre do vrhunca već godine 1484. sa dubrovačkijem la-

tinskijem pjesnikom Ilijom Lampredijem Crijevićem, koji od 20 godina bi okrunjen u Rimu kao pjesnik, i čiji spisi poetski sad stoje u Vatikanu, uregjeni i razdijeljeni u devet knjiga od Antuna Agića, dubrovačkog malobraćanina, koji se zapopi, kad mu umrije žena i proživje u Rijeci sa dvije kćeri. Ovako golema književnost izdahnu na pošljetku u naša vremena s Nikom Pucićem (Pozza), Lukom Sorkočevićem, Barom Beterom i Vlahom Getaldićem. Svak već uvigja, da je ova ogromna latinska knjiga mogla ugušiti sasvijem slovinsku i poraditi, da slovinske vile sasvijem nestane. Ali sačuvaše slovinsku knjigu Miho Sorkočević, Rado Andrović, Luko Stulli, Ivan Bizar (Bizzarro) i Tomo Kersa. Ovi pošljednji pogjoše stopama Gjorgjića liričara, koji upravo spada u drugo, zlatno doba književnosti dubrovačke.

Prema tome, red nam je primjetiti, da dioba dubrovačke književnosti vrijedi samo za književnost slovinsku, a ne za tugje knjige i nauke, kojijem se Dubrovnik proslavio.

Ignacij Gjorgjić (Giorgi) rogjen 1675., bio je na naukama kod glasovitog latiniste dubrovačkoga Luke Kordića, jezuvita iz Mostara. Mladenačke mu pjesme i slane satire prouzrokovaše mnogo grčila. Nenadno pregje u Rim i pojezuviti se; ali mu red brzo udari na nos, smetne ga i povrati se u otadžbinu, te se pokalugjeri na Mljetu i stupi u red sv. Benedikta, gdje se kao opat opre senatu radi nekijeh crkovnijeh stvari. Senat ga protjera iz Dubrovnika. Prešavši u Padovu postade učiteljem istočnijeh jezika. Nakon malo godina Dubrovnik ga pozva natrag, i jedne večeri, iza kako je u Tudizića besjedio o božijem milosrgju, gdje su i on i svi plakali, kad leže u postelju, smrt ga snagje god. 1737. Bi pogreben u crkvi svoga reda sv. Jakoba u Višnjici, na Pločama. Toliko je bio zanesen za slovinskijem jezikom, da je još

tada napisao: „Da bog da naši udarili mojijem tragom, te u znanstvenijem djelima prokrčili put slovinskom jeziku u književnosti![1]) U svome pobožnome spjevu: „Mandalijeni“, složenu u osam pjevanja, kaže, da je u oganj strpao sve svoje ljubavne pjesme, od kojijeh su se neke ipak sačuvale u prijepisima po dubrovačkijem kućama.[2]) Bio je još i gnostički pjesnik, i preveo je mudre izreke grčkijeh spisatelja. Prenese u slovinske stihove čitav Psaltir, gdje je upotrijebio sve vrste slovinskoga ritma i na 150 načina u stihovima izrekao: „Slava Ocu i Sinu i Duhu svetomu“. Gjorgjić napisa u slovinskoj prozi živote sv. Benedikta i Davida. Od njega imamo još šaljivu satiričnu pjesan: „Marunko i Pavica“ u narječju mljetskome, u kojemu se nalazi pjesmica dosle neobjelodanjena: „Marunkove suze“. Stil mu je osobit, stihovi teku kô medovina, ideje baš poetske. U šaljivoj i satiričnoj pjesmi u XVII. vijeku susretamo nekog Vlaha Squadri-ja, popa na Koločepu, koji sastavi poznatu pjesmu: „Maćuše i Čavalica“, a da ne spominjemo Palmotićevu „Gomnajidu“, koja se i sada pomiče u Dubrovniku i koja je sastavljena u Konavlima po Arhilohu, pa „Bestužanstvo“ Frana Salje. Gjorgjić sastavi na latinski raspru o brodolomlju sv. Pavla na putu u Rim i jednu hroniku latinsku: „De viris illustribus ragusinis ex monumentis patavinis“. Gjorgjić je liričar *per excellentiam*. Poetski mu je zanos u pjesmi, kako malo u koga, ili baš u nijednoga od njegovijeh prešasnika. Što je ostalo od erotskijeh pjesama svjedoči nam, da baš imamo žaliti *auto da fè*, što učini pošto svećeni-

---

[1]) Utinam nostri meis vestigiis insistant, ut scientias pertractando aditum linguae slavicae in litterarum rempublicam patefaciant!

[2]) Mnoge je objelodanio Dr. Ljudevit Gaj 1855. god. u Zagrebu pod naslovom: „Ign. Gjorgjića pjesni razlike.“

kom postade. Pobožnost i taj stari zanos poetski nazire se u pjesmama, koje pretekoše. Evo primjera:

Samo imam sad rados,
Jere ljubih u mlados;
I s Vilama nebore
Tance vodih do zore.

Ovdje proviruje prava poetska ćud, pa poslije opet prevlagjuje čustvo pobožnosti:

Ah nestalno moje pero!
Ah mê pjesni tašte odveće,
Raskidane na sto dila;
Hude knjige jur stoite,
Poplesane razmetnute,
Po svim stranam raznešene:
Da se u vami vidit bude
Smrtni biljeg mê osude.

Otac Inoćencij Čulić, Spljećanin (*vulgo* fratar gluhi), pisao je 1838, da on sam ima šest Gjorgjićevijeh rukopisa. Kod Lj. Gaja nagjoše se dva, a jedan se nalazi u nadbiskupskoj knjižnici u Zagrebu. Megju tijem se rukopisima nalazi i prijevod prvoga spjeva „Enejide“ i tragedija „Judita“, istom započeta. Po tom ulomku vidi se, da je bio zaista pretekao Alfieri-ja jačinom izraza i republikanskijem duhom. Tu se opijeva kao i u Alfijeri-ja *„e l' odio sarcedotal, e il soldatesco orgoglio e ogni real lordura“*. Vrlo je republikanski prikazan harakter u trećem prizoru megju Radoslavom i Mudroslavom. Izmegju spomenutijeh rukopisa nalazi se i prijevod prvog spjeva Ovidijevijeh „Metamorfoza“ od njekoga Sima Zlatarića i Leandrova poslanica iz Ovidijevijeh „Herojida“. Gjorgjićeve latinske pjesme skupljene su u jednu knjigu: „Carmen Principi Eugenio“.

Ne ćemo govoriti o Ivanu Gunduliću, unuku slavnoga pjesnika „Osmana“, koji ostavi idilâ i igara (dramâ), ni o Petru Boškoviću, bratu astronoma, koji prevede Kornelijeva „Cida“ i preminu u 22-oj godini života, pa ni o Antunu Glegjeviću, dramskom, gnostičkom i satiričkom pjesniku, radi čega je i u tamnici bio. Spomenućemo Joza Betondića, koji se skloni u Ston sa svojijem bratom Damom. On prevede Ovidijeve „Herojide“, a godine 1764. prvi poče da skuplja narodne pjesme po puku.

Ivan Sorkočević (Sorgo), rogjen 1706, prestavnik republike u Beču, sa Marinom Tudizićem postara se za preporod slovinske komedije. Tudizić pretoči na dubrovačku sve Molijerove komedije. I Betondić prevede neke iz Goldoni-ja, Metastasi-ja i Maffei-a. Poslije njih, nestade sasvijem dubrovačke komedije. Sorkočević ostavi takogjer šaljivijeh pjesama, kao: „Lastovske poklade“ i „Potomsko Vijeće“ (po seocu Potomnje na Ratu). U ovo su se doba slavile kao slovinske pjesnikinje: Lukre Bogašin, Marija Fačenda i Katica Sorkočević.

Ivan Salatić, dubrovački pop, ponaši Gessner-ove idile. Marči, pop s Mljeta, sastavi u slatke stihove Život Svete Marije egipatske. Luka Bunić, ostavi prijevoda iz Horacija i iz Virgilija, i bi još italijanski i španjski pjesnik. Protumači u njekijem svojijem spisima Grossi-jeva djela. Glavna je pjesma njegova „Aretusa“ i „Arion“, biva ljubav Srgja sa rijekom Humblom. Gjuro Hidža, liječnik, prevede Horacijeve ode i Virgilija i sastavi mnoge prigodne pjesme. Marko Ivanović, rogjen u Dubrovniku, kanonik kotorski, mnogo se primakao Palmotiću sa svojijem epom: „Nova Kristijada“, ali ga nije dostigao. Marko Bruére Derivaux, Francuz, još kao dijete dogje sa svojijem ocem, konsulom, u Dubrovnik godine 1774., te nauči naš jezik, tako da postade

jedan od naučnjaka u našem jeziku. Prebivao je mnogo u Mostaru i u Travniku, tu se i oženi sa djevojkom, njekom Fatimom. Poslije pogje u Skadar, gdje iza smrti svoje Fatime uze drugu ženu, neku Dubrovkinju, Maru Kisić. Na putu put Alepa snagje ga ljuta bolest i umre u Cipru godine 1823. Sastavi mnogo slovinskijeh pjesama, koje se zovu: „Kolende“, te ih uz božićne praznike djeca po putu pjevaju. Čini se da je izvor tijeh kolenada na sjeveru. U Ruskoj, a najviše u Poljskoj, i sada je običaj pjevati take kolende. Dr. Ciampioli piše o tijem pjesmama: „Osobit tip imaju pjesme o Hristovu rogjenju nazvane „kolende“, te se pjevaju oko jasala uz pratnju lire, pastirskog muzičnog instrumenta. Njihov dijaloški oblik postane katkad dramatičan, tako na dvor kraljeva Jagelonaca često pozivahu pjevače sa sela, da kazuju kolende za zabavu tugjijeh kneževa, koji bi došli da pohode Poljsku. O Božiću se kolende pjevaju po cijeloj Poljskoj.“ [1]) — Imamo jednu jedinu komediju Bruerovićevu i mnogo prijevoda iz Propercija, Katula i Marcijala. Ovo doba dospjeva s Pijerkom (Petrom) Bunićem, spisateljem mnogijeh satira i kolenada, koje biše sve prodane u Zagrebu, i s Antunom Kaznačićem, koji je pjevao ne loše i izdao dosta prigodnijeh pjesama.

Ako je u ovo doba oslabio zvuk dubrovačke vile, jedva se jedvice čuo i u Dalmaciji radi nehajstva mletačke vlade. Ali narodni duh opet ne iščeznu sasvijem, hvala budi nekijem piscima. To su bili n. pr. Nenadić

---

[1]) Un tipo speciale hanno i cantici per la nascita di Cristo chiamati „kolendy“, che si cantano intorno al presepio coll' accompagnamento della lira, istrumento musicale dei pastori. La loro forma dialogica diventa talor drammatica, sicchè spesso alla corte dei re Jagelloni furon chiamati cantanti rustici a recitar la kolenda per divertire i principi stranieri venuti a visitar la Polonia. Si usa cantar la kolenda a Natale in tutta la Polonia.

iz Kotora, Ivan Dražić, spljetski kanonik, koji napisa ep u deset pjevanja: „O ljepoti duše“ i pokloni ga dubrovačkom senatu; izda još pjesama na čast sv. Dujma i „Molitvu velikoga maršala Evgenija“; Karamanić iz Visa, Knežević iz Knina, Kosta iz Spljeta i Babić iz Skradina, koji se svi povedoše za glasovitijem Barakovićem iz Zadra, prijateljem „Vile Slovinske“.

Naj jači da probudi i izdrži narodni duh, ne samo u Dalmaciji nego i u svemu južnoslavenskom narodu, bio je Andrija Kačić Miošić, malobraćanin iz Makarske. Njegova pjesmarica od 140 pjesama u desetercu slavi junake srpske i hrvatske. On nije sakupio baš narodnijeh pjesama, kao što je to uradio poslije Vuk, već sam opisa u pjesni junačke zgode i nezgode srpsko-hrvatskoga naroda. Nema sela u Dalmaciji, gdje se njegove pjesme ne poju uz gusle. U tu pjesmaricu umetnu tri pjesme, sasvijem onako, kako ih je čuo u narodu. Dvije su u osmercu. On je drugi iza Gundulića, koji uvidje veliku narodnu ideju, bez obzira na razliku vjere i politike, što danas razdvajaju narod. Kad je sva dubrovačko-dalmatinska pojezija, može se reći, umjetna, Kačićeva je baš izraz naroda. Pisao je još i u prozi „Korablju“, ili ti „bibličke pripovijetke“. Umrije 1760. U naše dane, kad narod uvidje da je živ, podiže dva spomenika onoj dvojici, koji su toliko vremena prije razumjeli jedinstvo narodnosti, biva, jedan Kačiću u Makarskoj a drugi Gunduliću u Dubrovniku.

Vuk piše: „Dubrovčani nemaju nikakvu narodnu pjesmu“. Donekle je ovo istinito. Izuzmemo li neke ljubavne zgode u gdjekojemu mjestu, koje su već više umjetne nego li narodne, kako „Mare Lopujka“, Preradovića i Sundečića, koja se kao drama prestavlja i u italijanskijem pozorištima, i „Ljubavi u Rijeci“ Pijerka Bunića i „Zlatka“ Antuna Kazali-ja, „Bijedna

Mara“ Botića i „Jelka“ Vice Medini-ja, mladog dubrovačkog popa, upravo nemamo pjesama čisto narodnijeh. Poslije ćemo reći uzrok. Puk, a nadasve dubrovački seljani, pjevahu neke pjesme narodne, toliko da je Gjuro Ferić, kanonik, latinski pjesnik, sakupio 37 tijeh pjesama, i starodavnijeh pjesmica, šta li su bile, i prevede ih u latinske stihove, te ih pošlje njemačkome povjesniku Mülleru. Bolje bi bilo, da ih je onako ostavio kakve su i bile, te bi i do nas došle. Baldo Glavić, dubrovački pop, pokupio je i objelodanio skoro sve što je tamo amo mogao čuti od narodnijeh pjesama. Sastavi pjesmaricu junačkijeh i ljubavnijeh pjesama.

Stih je deseterac, koji zamijeni stari šesnaesterac i četrnaesterac, poznatu „bugaršticu“, tako nazvanu po nekoj osobitoj spravi muzikalnoj, koja se još pomiče gdjegdje po Bosni. Postanak ove sprave, kaže se da je iz Bugarske. I ja mislim da je tako, jer znamo da se u Bugarskoj samo bugarilo. Znamo i to, da je nekad Bugarin bio zavladao Rašom i nekijem stranama Hrvatske, te je moguće, da se ta muzikalna sprava unijela naseobinom Bugarâ. Još se bugarštici nije trag istražio, jer i u nas u Dubrovniku riječ se još pomiče „bugariti“ = milotužno pjevati (*nenias cantare*). Upitaće kogod: Kako se moglo to u Dubrovniku uvriježiti? Odgovorićemo, jer se poslije kosovskog razora srpski narod rasprši po dubrovačkijem i hrvatskijem zemljama, te sa sobom ponese sve svoje običaje.

Veliki njemački pjesnik Göthe opazio je „da svaki narod, kako mijenja svoj društveni položaj, mijenja tako i način pjevanja, i po poetskom obliku mogu se utvrditi činjenice, koje su djelovale na narod“. Kad se uveo Islam u naše zemlje, neprestano vojevanje Slovinaca s Turcima bi uzrok, da u cijelome južnoslavenskom narodu junačka pjesma zamijeni bugaršticu; deseterac zami-

jeni šesnaesterac i četrnaesterac, a gusle zamijeniše starodavne bugarštice. I zato Kačić, držeći se svuda uvedenoga deseterca, sastavi junačku pjesmaricu. I kako kaže Preradović, kad Vila u Dubrovniku u treće doba udari u nazadak, njega promisao odredi da razbudi slovinski duh:

U Dubravi kada mile
Slavulj-ptice žubor popustiše;
Ti poprimi gusle javorove,
Te se spusti moru u bregove.

Miklošić drži, da je bugarštica osobina Slavenâ hrvatskoga plemena, ali to Bogišić pobija. Petar Hektorović, u svojoj poslanici Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu iz Hvara, zadarskom kanćelijeru, piše: „Prigoda mi je po ovomu napokonjem uskrsenju, Pelegrinoviću mili, pošti do onoga slavnoga grada, s kim se mi dičimo, Dubrovnika“. — Pa mu poslije piše o onom svom znamenitom spisu, koji se zove: „Ribanje“. Pjesma je ta po kalupu Schiller-ove „Die Glocke“ i „Vršidbe“ Sundečićeve. Te tri pjesme toliko su u formi slične, kao da se jedan ugledao u drugoga. Opet mu dalje govori o bugarštici, koja se upotrebljava samo kad se što istinito u stihovima piše, ili kakove zgode, ili kakva ljudska strast, što se prikazuje svuda ista: „Ja vim, da zna tvoja milost, kako no Latini drže istoriju za rič istinu, jere joj stavljeno jest ime od ove riči, koja se zove „ιστωρ“ ka znamenuje: „vidjej“ ali poznalac; tako ti i mi, i sve strane našega jezika drže bugarštice stvari istine. Evo ti šalju, kriposni i naredni gospodine Mikše, „oni srpski način“, kojim je Paskoj i Nikola svaki po sebi bugarčicu bugario i tako je način od ove pjesni, i kliče djevojka:

Kada mi se Radojave vojvoda odrljaše.

Dakle Hektorović prestavlja srpsku bugaršticu kao ugled i primjer hrvatskijem pjesnicima još u ono doba XV. vijeka.

*

Prije nego ugjemo u novo vrijeme, dobro bi bilo da pabirčimo još po prostranom polju dubrovačke književnosti, te da sve to sklopimo u jednu sinopsu, podijelivši po raznijem naukama ljudskoga znanja, ne jamčeći ipak da smo sve polje pobrali, jer ostaje mnogo književnika, koji su nama nepoznati. Počećemo s bogoslovljem, kao s onom naukom, koja je u srednje doba imala prvijenstvo.

I. Bogoslovlje.

U toj nauci prednjače dubrovački domenikanci, o kojijem je govorio papa Benedikt XIV.: „Da nestanu „Summa“ i svi spisi sv. Tome, ja držim, da bi sami dubrovački domenikanci bili kadri do to obnove“. — Zna se, da su svećenici po manastirima u srednje doba gojili nauke po svoj Evropi u jednoj i drugoj crkvi, istočnoj i zapadnoj. Bio bi izuzetak, kad bi se koji svjetski pop istaknuo u književnosti. Pisati, prepisivati i poučavati, to je bio posao jedino kalugjera i fratara. To potvrgjuje i narodna priča, koja se i danas uz gusle čuje: „da su kalugjeri u potaji sahranili Kraljevića Marka i proglasivali, da će on jednom uskrsnuti“. A Kraljević je Marko, kako svak zna, simbol narodnosti u našoj mitologiji.

U književnoj povjesti nahodimo Vlaha Gučetića, Herubina Sorkočevića, Frana Pucića, Pava Zuzeri, Rafajila Vlatkovića, Timoteja Suknića, Inokentija Tomaševića, Lastovca, i Sima Krajačevića. Ovo su bili glasoviti domenikanci prvijeh vremena od XV. i XVI. vijeka. Čuveni su još: Ljudevit Kaboga i Matej Bobali, kalugjeri u istijem vijekovima, te Petar Vlahani i Frano Zuzeri, fratri malo-

braćani. Pavô Gracić, Mlječanin, stonjski biskup, dobi naslov: „Doctor scientiarum“ iz Rima. Jero Bunić, latinski carigradski patrijarah, ostavi mnogo bogoslovskijeh djela. Nikola Brauti s Lopuda, biskup Sarsine, bi utamničen u Rimu, pa opet u Perugji. Na svrhu papa Urban VIII. pusti ga da pogje na Lopud, gdje i umre. Spisi su mu se izgubili, a valjda su bili i uništeni, jer nadavahu regbi na eresu. Ivan Lukari, jezuvit, učitelj pape Klimenta XI. i kardinala Tolomei-a. Kad je još bio mlad, rimski jezuviti govorahu, da njegovi razgovori natkriljuju razgovore Segneri-ja i Pallavicini-ja. Segneri je i sada prvi od crkovnijeh besjednika u Italiji. U svojijem besjedama Segneri spominje i Dubrovnik, biva rasap, što učini trešnja. Pallavicini pak napisa povjest tridentinskoga sabora, kao ustuk Sarpinoj povjesti. Lukari poslije ostavi red jezuvitski. Bara Boškovića, brata astronoma, treba da spomenemo. Bijaše izvrstan spisatelj latinski. Kao jezuvit boravio je vazda u Rimu. U starosti poželi, da vidi Dubrovnik, ali se odmah vrati u Rim, jer bješe zaboravio sasvijem svoj materinski jezik. Tako je poslije uradio i Faustin Galjuf, koji se bio ukrcao u Genovi put Dubrovnika, u Napoleonovo doba, pa se s pô puta vratio, jer ne htjede da bude na izdahnuću republike. S toga negdje u svojijem pismima veli: „Tota ragusino plena est mea pagina luctu“. I Luko Zuzeri bio bi se takmio sa Boškovićem, da nije bio ukinut red, istom što se Zuzeri bio pojezuvitio.

Medju crkvenjake bogoslovce i književnike umećemo ovdje Nikšu Gučetića, rogjenog 1549., koji, i ako svjetski čovjek, primi od pape Klimenta VIII. naslov: „Doctor in theologia et philosophia“. Minusio mu piše: „patriae tuae gratulor, quam et nobilitas et fama decorat“. Napisa 16 knjiga italijanskijeh i latinskijeh, od kojijeh neke posveti papi Grguru XIV,

neke kardinalu Belarmini a neke glasovitoj Cvijeti Zuzerinki. Na napuljskoj universitati onda se govorilo u predavanju prava, platonske filozofije i bogoslovlja: „auctoritas tanti viri Gozze sufficeret nobis“. Ovaj čovjek nije nikada izišao iz Dubrovnika; živio je ponajviše na Trstenome, gdje mu se i das grob vidi. Slade spominje i nekoga Marina Galjovića, fratra Male Braće, koji godine 1540. prvi poče pisati pobožnijeh stvari u našoj prozi. Poslije Rajmund Zamanja (1600 g.) domenikanac, prvi u Dubrovniku pisaše o slovinskoj ortografiji. Appendini potanko opisuje, da su u XVII. vijeku domenikanci Arhandio Gučetić, Mihajilo Pucić, Luka Kuzmić s Lastova, poslije biskup Nocerije, i franjevac Vito Andrijašević,[1]) napisali bogoslovnijeh djela u slovinskoj prozi, koju je imao, kako smo rekli, Gjuro Mattei, koji ostavi sve to u rukopisima rimskijem jezuvitima. To je sve lijepo, ali od njih nikakve koristi za narod, jer se sve izgubilo. Takijeh pisaca crkovnjaka ima još, ali ih ne spominjemo, jer su im se djela izgubila. Vratimo se na poznate.

Petar Beneša (Benessa), rogjen 1580. I ako nije bio svećenik, ipak primi tonsuru, da bude vikar dubrovački, iza kako ode mitropolit Tempestivo. Poslije je bio tajnik pape Urbana VIII. Po Italiji i Njemačkoj bio je poslanik. Umrije u Rimu 1642. Napisa 600 poslovica; izdade Getaldićeve spise: „De compositione et solutione mathematica“, i pobožnijeh knjiga. Takogjer Vicko Petrović, porijeklom iz Crne Gore, rogjen u

---

[1]) Od oca Vita Andrijaševića sačuvala se molitvena knjižnica, koju on posveti: „Marri Zamagni Giona Gozzi Plemenitoj Vladici Dubrovačkoj“. — Ovdje nam se čini umjesno da spomenemo i znamenitu knjižicu nepoznata pisca, koja bi štampana u Rimu 1592. pod ovijem naslovom: „Način koise (sic) ima obslvscit v govoreniv od Misse istomacen iz ulasckoga u jezik Dubrovacki.“

Dubrovniku 1677. i ako oženjen bi proglašen u Rimu „Doctor in theologia". Bio je velik besjednik. Od 17 godišta sastavi: „Carmen de legatione ad Vladislaum". Pišu, da bi svak plakao, kad bi on u narodu govorio. Ivan Angelis, pop, napisa pobožnijeh pjesama različitog metra; suvremenici kažu, da se on jedini takmio sa Horacijem. Vlaho Bolić, rogjen 1717., jezuvit. Bio je tamo amo po Italiji profesor grčkijeh knjiga. Kad se vrati u Dubrovnik, umrije od kuge. Marko Kaboga rogjen 1505., profesor u Padovi. On je tu prvi uveo nauke: „De jure criminali". Kad se vrati u Dubrovnik, zavadi se sa senatom, jer je htio utrkati smionost nekijeh, koji su sijali protestantizam i prvijenstvo vlade nad crkvom. Za to pogje u Rim, gdje ga papa nagradi i proglasi: „protonotarius apostolicus et comes palatinus". Nikola Radulović, iz Hercegovine, rogjen u Dubrovniku 1626., bi imenovan u Rimu: „referendarius sacri palatii". Napisa „De jure canonico", i ako ga je domenikanac Simo Kranjčević još 1492. godine tumačio u Dubrovniku. U vatikanskoj knjižnici stoje njegovi bogoslovni spisi. U raspravi „Juris canonici" naslijedili su ga Tomo Crijević, domenikanac, episkop, koji je bio vladalac i dubrovačke crkve, kad je bio imenovan arhijepiskopom jedan od Medici-ja, koji zatim posta papom pod imenom Pio II. Ovaj papa, kao nekadašnji dubrovački arhijepiskop, sagradi Revelin, tvrgjavu, koja se s toga zvala „Fortezza Pia". O crkvenom pravilu pisali su još Domenik Andrijašević iz Rata, skadarski arhijepiskop, fratar malobraćanin, i Antonij Bogdanović, pop s Lastova. Ti se rukopisi nalaze po italijanskijem knjižnicama.

Da ostavimo Hrisostoma Kleškovića, malobraćanina, o kojemu se i danas priča svetinjâ, a u legendama i čudesâ pod imenom Fra Grize, i povijedanja

Gjura Bašića, a recimo o popu Stjepanu Rusiću koji umrije 1770. Njegov životopis Jezusa Hrista kažu, da je mnogo pretjeran u frazeologiji slovinskoj. Preveo je i novi zavjet. Oba djela pošlje papi Benediktu XIV., od kojega dobi pet poslanica. Napisa još jedan slovinski ep o Petru Velikome, caru ruskome. Pisao je o sv. Vlahu, i tvrdio, da je ovaj svetac bio Jermen a ne Arbanas, kako hoće Zmajević, zadarski arhijepiskop. Ne govorimo ništa o Matiji Flaku, velikom pristaši luterizma, spomenimo samo da Appendini, ne znam po kojem dokazu, piše, da je bio Dubrovčanin, i da se rodio 1520. u Šumetu; kao kmet kalugjerski da je bio uzgojen od kalugjerâ na Lokrumu. On je sam sebe zvao Mathias Illiricus. Ali o svemu tome treba dvoumiti, jer ga, ako se ne varamo, i kanonik Stanković drži Istrijancem.

Gjuro Benjin Dobretić, rogjen u Bosni, uteče od Turaka kao dijete u Dubrovnik iz Srebrnice i učini se fratrom malobraćaninom. U Parizu i u Londonu svrši škole, pa poslije bi učitelj Medici-ja i Salviati-ja u Fjorenci. Kad porodicu Medici protjeraše, vrati se u Dubrovnik. Senat mu dopusti, da u stônoj crkvi drži javne lekcije o bogoslovlju. Poslije bi imenovan arhijepiskopom Nazareta, a umrije 1520. Mnogo napisa, a to sve o bogoslovlju. Svoja djela posveti senatu, a njeka i Franju I. kralju francuskome. Petar Gučetić (Gozze), domenikanac, boravio je u Parizu, i ne hoteći priznati bezgrešno začeće Bogorodice, otide u Lovanio. Tu bi imenovan episkopom. Odbi episkopat, te se vrati u Dubrovnik. Senat ga učini episkopom u Stonu, gdje i umrije. Jevrejin Flavij Eborensis sastavi mu ovo epitafije:

Hic situs est ille qui scripsit opuscula mille.

Klimenat Ranjina, domenikanac, u starosti se vrati u Dubrovnik, gdje umrije 1559. Slade i Crijević pišu o

njemu. Vasilij Gradić, kalugjer, najučeniji čovjek u grčkoj književnosti. Njegovo djelo: „O djevičanstvu“ bi odmah prevedeno na italijanski i na poljački jezik. Umrije kao episkop stonjski. Vicko Vukšić prozvan u Italiji Lupi, Konavljanin, učini se fratrom Male Braće. Bi u dvoru mantovačkijeh vojvoda, pa episkop stonjski. O Vukšiću, Konavljaninu, u narodu se mnogo priča, a izmegju ostaloga i ovo: po zakonu episkopi, istom bi bili imenovani, valjalo bi da idu u Rim na ispit. Pogje i on, a kad ispitači vidješe čovjeka prosta na oko a seljačkog postupanja, zapitaše ga kao za rug: „Umijete li na pamet vjerovanje onako, kako su ga sveti oci sastavili na nikejskom saboru?“ On odgovori: „Umijem“. Ali kad poče da govori, nije bilo već prilike da dospije, jer za svaki članak vjere, koliko ih ima u tom vjerovanju, donese sve dokaze filozofske i biblijske, pa svetijeh otaca grčkijeh i latinskijeh, da potvrdi svaki članak nikejskog vjerovanja. „Dosta, dosta veće!“ zavikaše mu jednoglasno. „Nije dosta, toliko sam vremena govorio u obranu vjere, a sad čujte ostalo: „Ja ne vjerujem u Boga oca svemogućega za to i za to; ne vjerujem u jedinoga gospodina Hrista, sina njegova, za to i za to....“ I tu iznese sve sisteme pantejizma, materijalizma i sve erese i eresijarhe, koji su što rekli, pa njihove dokaze, na koja su se naslanjali, tako da ga bogoslovci, zadivljeni takom mudrošću, ne samo episkopom potvrdiše, nego izradiše, da mu odmah dogje od apostolske rimske stolice naslov: „*Doctor in theologia universa*“.

Još se jedan svjetski čovjek broji megju bogoslovce. Trgovao je najveće po Mlecima i po Milanu. To je Stjepan Šuljaga. Ko je pročitao spis „*Le memorie di Carlo Goldoni*“, gdje ovaj slavni komik svoj život opisuje, taj je našao, da često spominje Šuljagu. Ali Goldoni nije mu nikad ime istakao, nego: *il Raguseo*, *il mio Ra-*

guseo, *quel Roguseo* i tako slično. Šuljaga je svojijem novcima pomogao Goldoni-ja, da štampa svoje prve komedije. Goldoni sam ispovijeda, da novcem i pomoći jednog Dubrovčanina, Evropi bi prvi put prikazana nova njegova italijanska muza komedije. Šuljaga je napisao sedam bogoslovskijeh djela i knjigu „De hypochondria".

Ivan Domenikanac, bogoslovac, imenovan patrijarhom od pape Martina V. Ne zna mu se prezime. U arhivu padovanske universitati „*ex monumentis patavinis*" stoji napisano: Johanes doctor in theologia a Ragusio. Takogjer u budimpeštanskom arhivu čita se o nekom Feliću Malobraćaninu ovo: Fratre Felix Rhagusinus Dalmatia in Grecae, Latinae, Caldaicae, Arabicae linguae traditione doctus, de praestantia codicum optime meritus, regis Mathiae bibliotecae praefuit. Ovo je ona knjižnica, koju podiže kralj Matija s pomoću Serafina Bunića, Baselja i Gjorgjića, i koju sultan Soliman izgorje 1526. I Petar Zamanja, malobraćanin, 1400. nabavi mnogo rukopisa srpskijeh i staroslavenskijeh, te njima ukrasi budimpeštansku knjižnicu.

Ardelij Dellabella, jezuvit iz Fogje, Italijanac, dogje u Dubrovnik, te se dade na nauke slovinske, kao poslije dva brata Appendini i Bruère Derivaux. Sastavi rječnik slovinski prije nego Stulli. Imamo štampane po Dubrovniku duhovne besjede toga jezuvita; njima se diči dubrovačka književnost kao i duhovnijem besjedama Zuzori-ja, jezuvita dubrovačkoga, pošto nam nijesu poznate besjede ni Kerubina Sorkočevića, ni Frana Pucića, ni Mateja Bobali, koji prevede mnogo knjiga Sv. Vasilija Velikoga, ni Rafajila Vlatkovića, domenikanca. Svi su ovi poznati kao pobožni besjednici.

Crkovne pjesme, što se latinski pjevaju po crkvama u različite praznike, prevede 1590. g. Pasko Prisnić,

te se još nahode u molitvenicima. Spomenimo ovdje Bara Kasića iz Paga, koji se pojezuviti 1592. i bi rektor zavoda školskoga u Dubrovniku. Prevede na jezik slovinski Belarmina, Kempisa, 50 psalama i svu bibliju. Ovaj veliki narodni spisatelj umrije 1650. godine. Takogjer Matej Alberti, spljetski pop, prevede večernje, jutrenju i časove, koji se govore o praznicima Blažene Gospe, u klasične slovinske stihove i posveti knjigu dubrovačkom senatu. A kad je Gjorgjić prevagjao psaltir, već ga je bio preveo Andrija Vitajić, pop s Visa. Na glasu je kao izvrstan spisatelj slovinski Albert Skorsur, s Orašca, domenikanac. Od njegovijeh spisa nije nijedan štampan. Umrije 1796. Govornik je i Domenik Glegj, domenikanac, na glasu radi ljepote srpsko-dubrovačkog jezika. Besjede su mu još u rukopisima. Govornik je glasovit bio i Rajmund Sey, domenikanac, koji umrije 1809. Narod, da ga sluša, zapremio bi ne samo hram, već bi se peo i po ôtarima. Besjeda o kamati urodi tolikijem plodom, da se nastajnijeh dana hodilo po gradu i vraćalo jedan drugome kamatne koristi. I sami Jevreji to su radili, jer su i oni trčali, da slušaju moralne Sey-ove besjede. Njegove su besjede bile ukradene u rukopisima, i razdate tamo amo, tako da ih ni fratri nijesu više imali. Za njima dohodi Arkandio Kalić, domenikanac. Njegove su besjede bile već štampane u ovo naše doba, nastojanjem Stjepana Skurle, dubrovačkoga popa. Sam senat dao je odmah štampati neke panegirike i neke besjede. Velikani evropski u redu domenikanaca bili su Serafin Crijević i Ivan Rosaver. Crijević (Cerva), čuveni historijograf i bogoslovac a prijatelj glasovitog Italijanca Concive, moraliste. U Fjorenci je tumačio spise Sv. Antonina arhijepiskopa u društvu ostalijeh fjorentinskijeh domenikanaca, pa ta tumačenja izdade u dvije knjige. Crijević se dopisivao sa Muratori-jem, sa Maffei-em,

sa Zeno-m, sa Magliabecchi-jem. U svojijem spisima veli, da je do njega bilo 437 dubrovačkijeh spisatelja, ali valja znati, da više od polovine njih spominje samo ironično, šibajući ih kritikom baš na način glasovitoga Baretti-ja. Umrije 1759. a ukopan je kod velikog ôtara u hramu domenikanaca.

Istom Crijević izdahnu, senat poruči da mu dadu povjesne spise „Metropolis", koji se protežu do 1692. „Odaslanici — ovako se piše u Crijevićevu životopisu — dobiše nalog, da dignu koješta, te njihove nožice istrigoše iz rukopisa proklete listove, spojiše poglavlja na manjijem listovima i prepisaše ono što bješe dopušteno da se znade. Ipak ostade njekoliko prijepisa zabranjenijeh listova."[1]) — Opazimo da u naša vremena otac Augustin Gjurgjević, domenikanac, izda u Spljetu 1867. spomenik mnogobrojnijeh domenikanaca, počamši od god. 1750. Tako isto i otac Evangelista Kuzmić, franjevac, izda u Trstu 1864. važnije spomenike dubrovačkijeh franjevaca, služeći se spisima fra Saba Slade, velikog dubrovačkog povjesnika, bogoslovca i književnika, o kojemu Cantù ovako piše: „Kad bi slava išla uporedo sa zaslugom i vrijednošću čovječjom, ne bi bilo mnogo ljudi, koji bi se mogli mjeriti sa O. Sabom Sladom; no sreća svakoga čovjeka visi o vanjskijem prilikama vremena i mjesta. Ljudima se dogagja kao i knjigama. Kad bi se brojila izdanja, ne bi bilo bolje knjige od „Guerin Meschino", ni djelâ manje vrijednosti od Vico-vijeh."[2]) Slade umrije 1777.

---

[1]) I deputati ebbero l'ordine di togliere via alcunchè. Quindi le loro cesoje tagliarono dall' autografo i fogli anatematizzati, unendo poi i capitoli su fogli più piccoli, fu trascritto quanto era lecito, che si sapesse. Ma pure dei fogli proibiti parecchie copie furon fatte.

[2]) Se la celebrità di uomo stesse sempre in ragione diretta del suo merito e valore personale, non sono molti quelli, che avrebbero tanto

Spomenike franjevaca nastaviše kasnije u knjizi oci fra Lavrencij Cekinić, fra Ljudevit Radić i fra Ambrosij Marković do 1832. Poslije te godine prestadoše spomenici dubrovačkijeh malobraćana. Otac Antonij Primi, starješina baš u doba trešnje, ogleda prvi da isturi roman na italijanskom jeziku, koji posveti senatu, biva „L' Onestà ed il Valore, romanzo cavaleresco del padre Primi“. — Stuli Joakim, franjevac, obigje Bosnu, Češku i Dalmaciju, da sastavi svoj rječnik. Ćesar Josip II. dade mu mnogo novčanijeh potpora, pa poslije i Marmont, francuski generô. Umrije 1817.

Onda kad je Francuz zapremao Dubrovnik, nahodio se na Daksi glasoviti otac fra Antonij Agić, pjesnik, bogoslovac i besjednik, koji tada pogje u Rim, ali se nakon malo vrati u Dubrovnik. Francuzi ga zatvoriše do 1810. godine. Te godine pogje opet u Italiju, ali se vrati na Lopud, koji je tada bio pod Englezima. Pošto Austrija zapremi i otoke, uteče opet u Rim, gdje je mnogo radio u vatikanskoj knjižnici. Bio je velik prijatelj glasovitog njemačkog naučnjaka Niebuhr-a, koji ga preporuči njemačkom poslaniku. Zatim pogje u Zante kod Krfa, pa u Asigj, gdje i umrije 1830. Njegove knjige, četrnaest na broju, različita sadržaja, na latinskom i italijanskom jeziku, biše povraćene u Dubrovnik, te bi se imale nalaziti u knjižnici franjevaca. Jedan od najpošljednjijeh franjevaca jeste Benjin Albertini, Dubrovčanin, episkop skadarski. Kad bi imenovan spljetskijem episkopom smrt ga stiže prije nego je došao do Spljeta. Neki govore da je bio otrovan, a neki da ga je skrhala vrućica. Bio je

---

diritto quanto il P. Sebastiano Dolci; ma la sorte di ogni uomo dipende da circostanze esterne del tempo e del luogo. Avviene degli uomini come dei libri. Se si guardasse alle edizioni non vi sarebbe miglior libro del Guerrin Meschino, ne opere meno pregiate di quelle del Vico.“

besjednik i čovjek vrlo učen u italijanskijem knjigama megju Dubrovčanima pošljednjeg doba. Da nauči italijanski jezik do savršenstva, svaki bi dan prepisivao Dantovu „Božanstvenu komediju“, te činio o njoj opaske za svoju privatnu pouku. Malobraćani uopće po Evropi bavili su se Dantovijem spisima, tako da Tommaseo kaže, da sve što je glosâ i komenata proučio o Dantu, niko ga bolje nije protumačio, što malobraćanin Sv. Jakob della Marca. Ovo prepisivanje Dantove komedije i od drugijeh književnika bi upotrijebljeno, ali ne samo Danta već i ostalijeh remek-djela. Znamo da je Voltaire prepisivao Massillonove duhovne besjede „*Le petit carême*“, jer je to uzor francuskoga jezika. Znamo da bi glasoviti Rosaver, domenikanac, pročitao svake godine čitavu bibliju, te svegj nove opaske pisao. Prvijem Januara bi počeo, a svršetkom Dećembra svršio. Jednu bi godinu čitao bibliju jevrejski, drugu grčki, treću latinski, pa tako u naprijed iz nova. Govorio je: Kad bi se biblija razumjela do dna, istakla bi se nova epoha ljudske uglagjenosti. Zanimivo je, da se ta izreka Rosaver-ova nahodi ponovljena u samoga Göthe-a.

Poslije ćemo vidjeti, koliko je utjecala na veličanstvo Dubrovnika ova ogromna učevnost fratara i kalugjera. Mi ćemo ovdje zaglaviti s običnom izrekom, koja se čuje kod našijeh susjeda u Hercegovini: „Crnogorci s puškom, kalugjeri s knjigom, žene s časnijem postima, a ljudi s guslama učiniše, da narodnost ne pogine sasvijem pod Islamom.“ Tako je i Dubrovnik bio slavan i uzdiže se do vrhunca veličanstva sa svojijem kalugjerima i fratrima mnogo naučenijem, s narodnijem vršenjem zakonskijeh uredaba i s pjesništvom mnogobrojnijeh pjesnika svojijeh.

II. Filozofija i Matematika.

Vlaho Bolić pogje u Rim, pojezuviti se i stade da poučava rimsku mladež u filozofiji. Ali mu se jedan po jedan od tijeh učenika izmakne iz škole, i on se opet vrati u Dubrovnik, da dubrovačkoj djeci predava filozofiju. Kad mu se za dvije godine nijedan dubrovački mladić ne prikaza, ostade stavno mišljenje, da Dubrovčani nijesu rogjeni za filozofiju. I upravo, jer se vas dubrovački život okretao u praktičnom radu, a filozofija zahtjeva udaljenje od toga rada, ta nauka ne nagje u opće polja da se rasplodi. Svećenstvo po manastirima, gdje se moglo učiti i razmišljati, valjalo je da se prilagodi pravilima i tipicima crkovnijem. Sve su mjesne prilike, a osobito narodna ćud slavenska, za pojeziju a ne za razmišljanje. Ćud je Slavena analitična *per excellentiam*, a ne sintetična. Razmišljanje je harakter njemačkog naroda, a slavenski je harakter u opće, da ljepotom izrazi svoje osjećaje. Onome što je Medo Pucić dokazao i raspravio potanko u svome italijanskome djelu „Poesia degli Slavi“ mi ne možemo ništa više dodati. Samo možemo spomenuti ovdje neke Dubrovčane, koji se, udaljivši se od svojijeh zemljaka, dadoše na tu struku.

Kako je matematika prolegomen za filozofiju po nauci starodavnog filozofa Ksenokrata, koji bi tjerao iz svoje škole svakoga onoga, te ne bi znao matematiku, tako se u Dubrovniku držalo, da je matematika struk filozofije, jer dava neke realne koristi, koje se ne nahode u suhoparnijem spekulacijama same filozofije. I upravo dva brata Boškovića, Stay, Kunić bili su pjesnici i profesori matematike, te poezijom odjevali fizične pojave. Poezija bila je odjeća, kojom su sve nauke u Dubrovniku oblačili. Spomenimo samo, da je još historija opsjede Beča Kara Mustafom bila upisana u stihovima od Petra

Bogašini, te od oca primi neke upisane spomenike, koje je Appendini vidio, kako sâm kaže. Pa kud ćeš više? U stihove prevede pokraćenu historiju Mavra Orbina Martin Rusić, fratar Male Braće u Stonu, onoga, velim, Orbina, toliko velikoga, kojega Teofan Prokopović, metropolit novgorodski, prevede na ruski. Takogjer i Vlagj Gučetić ispjeva latinski: „De recta electione senatorum, et de casibus familiae suae". I Mihajil Miličić, konsuo austrijski, Dubrovčanin, pisao je nešto u stihovima latinskijem, a nešto u prozi o povjesti crkve i o različitijem liturgijama. Megju filozofe mećemo Antonija Meda, od grčke porodice, koji prvi pisaše o metafizici, ali da sve to dade na vidjelo, valjalo je da pogje u Italiju. Umrije 1600. godine. Miho Monaldi, Dubrovčanin, prijatelj Nikše Gučetića, koji ga uzima za besjednika u svojijem dijalozima, napisa „Irene" ili 10 dijaloga filozofskijeh o ljepoti. Gjuro iz Dubrovnika, nezakonito rogjen. U djetinstvu se potucao i prosio po našemu gradu. Neki Mlečić uze ga sa sobom i povede u Mletke. Bi profesor filozofije na padovanskoj universitati. Napisa: „Disputationes peripateticae", „Epistolarum matematicarum liber unus" i „Commentaria in artem Raimundi Lulli, in universam philosophiam, libri X. Georgi Ragusei". Od Dubrovčana, koji su isključivo pisali o filosofiji, bio je taj Gjuro. Njegov udes bio je kao i Tartaglie, velikog matematičara u Italiji i D' Alemberta u Francuskoj. Prvi, bačen na sred puta, i ranjen, pa spasen, postade slava Italije u matematici. Drugi bi uzet s puta od neke žene, koja je prodavala čaše. Poslije, kad steče ime, glasovita bludnica Teucin, koja je postala markizica pod Ljudevitom XV., htjela ga je pripoznati i pozakoniti, što on nikako ne htjede. U filozofiji spominjemo i Frana Crassa, profesora u Padovi. Epitafije o njemu u Padovi kaže:

„Francisco Crasso Rhagusino Philosopho Sindaco optime merito universitatis.“

U pravu ističe se prvi Benedikt Kotruljić. Poslanici republike bijahu mu i djed i otac. Kotruljić je bio prije u Rimu „auditor rotae“, pa god. 1406. namjesnik kralja napuljskoga. Republika je držala da on otkriva neke tajne, te ga pozove u Dubrovnik na opravdanje; on ne tjede doći, tad mu senat pošalje proglas, da je za uvijek prognat iz Dubrovnika sa svojijeh pet sinova i pet kćeri. Napisa mnogo o pravu, i najstarije djelo o trgovanju „Del Mercante perfetto“. Simo Benessa napisa „De regenda republica“. Tu spominje da „Veneti quando civitati Ragusinae imperabant, leges paucae erant“. I Petar Bozdari napisa tri knjige „De jure“. Imenovan biskupom od Maćerate umrije od 34 godišta. Papa Kliment XI. u svojijem poslanicama oplaka njegovu smrt.

Poslije Getaldića i Boškovića, koji su bili prvi u matematici i u fizičnijem naukama, niko se od Dubrovčana nije mogao s njima takmiti, pa ni od Dalmatinaca, ako izuzmemo u pošljednje doba Sima Stratika, Zadranina, koga sam Aleksandar Volta postavi mješte sebe na raznijem italijanskijem katedrama, gdje je Volta poučavao. Bi imenovan senatorom od duždа mletačkoga, od Austrije vitezom gvozdene krune i sv. Leopolda, a od Francuske vitezom počasne legije. Prije njega nalazimo Verancija Fausta, o kojemu smo već govorili.

Nije za to, da prije Getaldića i Boškovića nije bilo glasovitijeh matematičara u Dubrovniku. Ovaj grad, nazvan od Sfrondata: *officina auri et argenti*, imao je mnogo tvornica, kad ih još nije bilo u naprednijih naroda po Evropi. Glasovita je bila rukotvornica fizičnijeh i matematičnijeh sprava još od godine 1400. Godine 1460. rodi se u Dubrovniku Ivan Gazzoli, glasoviti domeni-

kanac, doktor u matematici. Senat mu dopusti, da drži javne lekcije o astronomiji i fizici. Musario, italijanski matematičar onoga doba, nazivlje ga prvijem megju matematičarima XV. vijeka. Ugarski episkop iz Pečuha ovako mu piše: „Pročitao sam tvoj spis o astrologiji, ali te molim, da Ptolomejeve strojeve i ostale fizičke sprave, koje ti spominješ, nama pošlješ, i da se to sve učini i napravi u vašijem tvornicama, jer u našoj ugarskoj kraljevini mi nemamo takijeh tvornica kao vi.“ Tvornice svile i gragjevine brodova takogjer počinju od god. 1400. Kralj francuski Karlo IX. pošlje senatu molbenicu, da mu opremi radnika izmegju dubrovačke mladosti, koji će mu brodove graditi i svilenice, te svako svileno platno po Francuskoj nabavljati. Za to, kako već spomenusmo, prva knjiga o trgovačkom pravu izašla je iz pera Kotrulja, Dubrovčanina. Tako Nikola Sagri, Dubrovčanin, napisa prvu knjigu 1560. godine o pomorstvu i o morskijem strujama, radi toga Ausebij Salverte, Francuz, u početku ovoga vijeka, u svome djelu: „De la civilisation de Venise et Raguse“ govori, da Dubrovnik ima držati ove uspomene, dokle teče jednog Dubrovčanina, i da ih povjest ljudska ima sačuvati megju svojijem listovima.

Ovdje ne bi bilo na odmet navesti poslanicu Tita Burattini-ja, Italijanca, koji je stanovao u Poljskoj, upravljenu Boulland-u, francuskom astronomu XVII. vijeka, koja je već štampana bila u knjizi: *„Storia delle scienze matematiche italiane“*, (Tomo I. pag. 218), i koja je priopćena u povjesti Antuna Sorgo 1839.

„Iz Varšave 6. Oktobra 1672.

Primio sam, gospodine, tumačenje o cijevi katoptrike, izumljene od Newtona. Taj je izum na čast Newtonu. Ali ima se nahoditi u Dubrovniku, ako nije u trešnji

nestao, jedan takav stroj iste vrste, jer se kroz njega vide brodovi i na 30 milja daleko. To sam ja čuo pripovijedati u Beču 1656., ali sam držao, da će to biti kakova bajka. No biće dvije gotovo godine, doktor Aurelij Gisgoni, prvi liječnik carice Eleonore, dogje jednom u mene. Gisgoni je stanovao u Dubrovniku 18 godina. Jedan dan stane da mi priča o strahovitoj trešnji, koja obori taj grad. Moj Bože! klikne za tijem, ko zna nahodi li se već ona cijev katoptrika izumljena od Arhimeda, kojom se gleda 30 milja daleko? — Tad se spomenuh onoga, što sam bio čuo prije u Beču. Ali mi je za čudo, kako nijedan matematičar, što ja znam, ne spominje taj stroj, a zaista Dubrovnik ima mnogo matematičara, ako ikoga a ono glasovitog Getaldića. Ja za sebe držim, da je taj stroj onaj isti, koji je stajao na svjetioniku u Aleksandriji za vrijeme Ptolomeja, pa da je nekako tajno bio izvučen (u vrijeme navale Arapâ) i gdjegod sakriven, da je bio donesen u Dubrovnik, i, kako mi reče Gisgoni koji ga je vidio, stajao na vrhu jedne kule, čuvan od činovnika, plaćena od Senata.“

Govorili smo o Nikoli Dimitroviću, kad smo iznijeli pjesnike prvoga doba. Ovaj stanujući u Župi u Platu, napisa djelo o astronomiji, koje posveti senatu, a ovaj mu posla na dar veliku srebrnu siniju. Bi trgovac i uteče s duga. Kad osiromaši dade se na pjesništvo, a žena mu Lukre Zuzerinka pogje u dumne. Kad ona nakon malo umre, oženi se za neku Niku Nalu, koja mu opet blaga donese, i zvao se od tada Nikola Nale (Nalješković). On je sudjelovao kad se kalendar popravljao, dižući od staroga rimskoga kalendara 13 dana.

Vinčencij Pucić, glasoviti fizičar. Od njega je ostao dram „Olint i Sofronija“ i neke elegije latinske. Fizički su se spisi izgubili. Umrije nekoliko dana prije trešnje. Na umoru izrazi se, da mu je milo što

umire, prije nego vidi prvi (materijalni) rasap svoje domovine. On je bio prorekao, da se grad ima jedan dan teško zatresti, pošto su se mnogo mjeseca prije bile čule mnoge i česte podzemne tutnjave. Tako Pucić predvidje skori rasap grada trešnjom, koju katastrofu opisaše mnogi u pjesmi i u prozi, i u kojoj nagje smrt glasoviti Ivan Gučetić, mladi pjesnik, koji napisa italijanski dram „Io“, što zatijem prevede i u naš jezik. Njegova majka, kad ga vidje mrtva pod gomilom kamenja, odmah pade i ona mrtva u zanosu materinske ljubavi. Grozna je svrha još mnoge dubrovačke spisatelje u raznijem prigodama. Da dugo ne idemo, spomenućemo samo Petra Boškovića, astronomova brata, mladića od 22 godine, koji napisa mnogo ljubavnijeh popijevaka. On, u žestini neke svoje nemoći, skoči s postelje, otvori prozor i sunovrati se na ulicu, i tu mrtav ostane. Takogjer Ignacij Bošković, domenikanac, poslan u Rim da bude dika dubrovačkijeh fratara u književnosti, istom tamo stigne umrije u 25. godini svoga života. Sestra im Ana naprotiv, kad joj je bilo 90 godina, napisa dramu O porogjenju Hristovu, koja se i sad čita po Dubrovniku.

U astronomiji poznati su još Alberto Komnenović i Grgur Natalić, o kojemu smo već govorili. Oba bijahu domenikanci. Natalić osim povjesti pisaše još o ljekarstvu i o filozofiji. Za to mu jevrejin Flavij Eborensis, posveti dugu latinsku pjesmu koja počinje:

„Ille est, ille senex Gregorius, ille sacerdos“

Na pošljetku spomenimo Petra Palikuću, koji se rodio 1500. na Lopudu. Steče glasa u Rimu radi svojijeh fizičnijeh nauka. Poslije je bio paroh na Lopudu i dobi naslov arhiprezbitera, naslov koji su do nedavno držali svi parosi na Lopudu.

III. Ljekarstvo.

Pošto je ljekarstvo nauka, može se reći, novijeh vremena, ona je postojala u Dubrovniku onako isto, kako i u ostaloj Evropi. Sve je bio empirizam. Istina da je ljekarstvo u srednje doba nešto naprijed koraknulo kod Arapa, koji mnogo nauka i novijeh teorija dadoše Španjskoj i Italiji, otkud nastade glasovita škola salernitanska; ali veliki izumi Hallera i Berchanea ne izbiše još na vidjelo, i ako je ko za njih doznao, uvijek su bili tajinstveni, tako da je ljekarstvo, isto kao i fizika i hemija, bilo pokriveno tajnom, pa su se s toga ljječnici nazivali vračari.

Kad su u Italiji nastale universitati, republika bi slala na svoje troškove po gdjekoga, da uči nauke ljekarstva. Liječnika u smislu današnjemu malo je bilo. Liječili su empirici. Liječnik je bio kao što je sada inžinijer, geometar u skupu prota i majstora u kojoj gragjevini. Liječnik bi samo prosudio koja je nemoć i pregledao, a naredbe bi vršili empirici, koji su se zvali *bassi chirurghi, barbieri.* Taki ljekari liječili bi proste i obične bolesti, a kad bi došlo do gustijeh zvao bi se liječnik. Kakvo je to moglo biti ljekarstvo u ono doba, kada su samo ljekari mogli prodavati izmegju ostalijeh lijekova još oriza i šećera!!..

Ko je čitao Razzi-jevu povjest biće se smijao čitajući, koji su ljekovi uopće bili da se ozdravi. Takijeh empirika bilo je do pošljednjijeh vremena. I sad, po selima i po Hercegovini, ima ih na glasu. U naša vremena dubrovački plemić Zamanja poboli u želucu. Slučajno tu svoju nemoć ispriča jednom svom kmetu Konavljaninu, empiriku. Ovaj ga svjetova, da uzme neku travu, koja raste na Sniježnici u Konavlima. Plemić to uze u šprdnju i pogje u Napulj, da se tamo svjetuje s njekijem glasovitijem liječnikom o svojoj bolesti. Snebi se, kad mu ovaj

liječnik naredi travu spomenutu od kmeta. te mu ijetko reče: „Ali to mi je isto naredio moj kmet, seljak“. — „Kad imate takijeh, odgovori specijalista, a što dohodite ovdje u Napulj, da zdravlja tražite?“ I mi smo vidjeli čudesa pri vidanju rana, da su se i sami diplomovani liječnici divili.

Nauka o ljekarstvu u Dubrovniku sva dogje s polja. Upravo Dubrovčani joj ni najmanje ne pomogoše da se razvije. Ako su na glasu Hidža, Grgurević, Lalić i Stulli, to su radi književnosti, a ne kao liječnici. Grgurević je bio u mnogijem strukama izuć; Hidža je bio pjesnik, prevoditelj Horacija i Virgilija; Lalić arhijatar na austrijskom dvoru i pisac humorističnog epa: „Bestužanstvo“; Stulli, pjesnik latinski i pisac nekijeh povjesnijeh spomenika, kojijeh početak primi od nekog drugog Stulli, koji je bio prost pop i živio za gradom.

Dubrovnik se samo diči da je domovina velikog liječnika, na glasu po Evropi, prehodnika Haller-ova, a to je Gjuro Baljiv (Baglivi), koji se rodio 1668. On sam ispovijeda u svojijem spisima, da je Dubrovčanin: ***Rhagusii nobilissima Dalmatiae urbe natus sum, deinde migravi cum parentibus.*** Bio je jermenske porodice. Pregje u Lecce s bratom Jakobom, koji se u Italiji zapopi. Osiroti u djetinstvu, te se uz ova dva brata priljubi neka žena. Jezuviti Todisi i Mondegai, Dubrovčani, prikažu ih liječniku u Leče, Petru Baglivi-ju, koji oba posini. Najprije se prozva doktorom u matematici, jer je sam pisao: „kako će abstraktne razloge snovati u filozofiji onaj, koji ne umije konkretno razloge nizati i ne vidi ih u matematici?“ — Proputova Napulj, Rim, Bolonju, London i Anversu. Napisa „De fibra motrice“, a po njemu glasoviti Haller postavi sistem „De fibrae morbositate et irritabilitate“ — Umrije od 39 godina u Rimu.

U dubrovačkoj povjesti spominju se još neki liječnici, biva, Ivan Rodiguez nazvan Amato Lusinato, koji iz Portugalske dogje u Dubrovnik 1551. Poslije pogje u Solun. Ili je bio i prije jevrejin, pa se pokrstio, ili je navlaš to učinio u Solunu, kako bilo, odreče se hrišćanstva a primi jevrejsku vjeru. Povjest kaže, da je u Dubrovniku stanovao sedam godina i liječio u Lazaretima na Pločama glasovitog pjesnika, jevrejina Flavija Eborensis, o kojemu pišu Erasmo i Aldo Manucij. Ovaj jevrejin napisa klasičnu pjesmu latinsku o sv. Vlahu. Senat mnogo potroši i darova Flavija u toj nemoći. Ivan Rodiguez napisa: „Centuriae curationum VII." Tu piše, kako je mučno u Dubrovniku da ko ozdravi, kad rana ili koja bol udari koga u noge, a kako je lasno ozdraviti kod nas od nemoći od glave, i da svako vino dubrovačke zemlje može prouzrokovati kamen.

Gjuro Ispan od jedne arbanaške porodice, još malen nastani se s roditeljima u Dubrovnik. Pošto ovaj veleumni mladić odraste, senat ga pošalje u Pariz godine 1560., da uči ljekarstvo. Napisa: „Kako se imadu liječiti oni, koji se na zemlji dubrovačkoj ragjaju". Ovo pismo poginu u trešnji.

Ljudevit Georgirij, od srpske porodice Gjurasovića, koja pregje u Dubrovnik 1500, imao je katedru u bolonjskoj universitati, gdje i umrije 1565. Epitafije grobno mu kaže: ***Aloysius Georgirius ex Epidauro in Dalmatia 1565.*** U povjesti se spominje još jedan liječnik Gjurasović, koji se zvao Veseljko Gjurasović (Aligretus Georgirius) i bio liječnik i poslanik republike po Italiji. Coleti spominje još jednoga liječnika dubrovačkoga, koji umrije u Bolonji 1422. i zove ga Dominicus Galleotti Rolandius a Ragusio.

Marko Flori posljednji je od liječnika na glasu. Umrije 1756. Pisao je o bosanskijem vodama i otrovi

crnokruga. Osoba ugrizena od zmije imala bi se liječiti nekom travom, koja se zove jasenak, vrsta osjenča, i s komomilom zajedno. — Cvijeto Betera samo se rodi u Dubrovniku, a preživje i umrije u Italiji. Kao liječnik štampao je četiri goleme knjige o ljekarstvu. Takogjer Stulli dade na vidjelo ep jezuvita Andrije Lupati-ja „De valetudine curanda“ knjigu veoma rijetku.

IV. Umjetnosti.

Umjetnosti su kćeri obilja i dugotrajnog mira. Po staroj mitologiji ima četiri Muze prvakinje, biva: Telksinoja, Aojida, Arha i Meleta [Θελξινόη, Ἀοιδή, Ἀρχή, Μελέτη][1]). Umjetnost i pitomost s njima postaju, kad je čovjek zajedno s požudom na to privoljen (Telksinoja), kad osjeća radost u radu (Aojida), kad može da odmetne zapreke (Arha), i kad o nečemu dugo nastoji i vježba se (Melete). Te četiri dojilje nijesu mogle da budu nikada zajedno u dubrovačkom životu, kako bi se umjetnosti mogle razviti do savršenstva. Sva dubrovačka povjest nije drugo nego neprekidna borba za život i uzdržanje. A gdje je borbe, tu ne može biti polja za dugo nastojanje i vježbanje u umjetnostima. Dakle, ako ćemo govoriti po mitologiji, boginja Minerva, politička mudrost, imala je da upotrijebi spomenute četiri svoje kćeri za sebe: mješte da one goje umjetnosti, trebalo je da goje „političku mudrost“.

Politika je braniti se i biti vazda naoružan ne samo materijalnijem oružjem, nego i svijem umnijem silama; blazniti jačega od sebe, a u isto doba nastojati kako ćeš ga osloboditi; kano trst pregibati se spoljašnjoj sili, pa čekati kako ćeš se uzdignuti; služiti svoga branitelja, a na prazno blazniti njegova dušmanina; kazati da si svakome podložan, a o nikome ne visjeti. Pjesnik

---

[1]) Cicero, De nat. Deor. III. 20.

Vladika Rade nije ništa o Dubrovniku napisao nego ovo: „Dubrovniče, prelijepi grade — Dubrovniče, svačij' podložniče!“ — U ovijem dvama stihovima čita se sva povjest i politika dubrovačka.

Gdje se ima bez prekida tako živjeti, umjetnosti nijesu općenite, pa ni vlada ih ne može podupirati. One su u opće dohodile s polja, iz Italije, koja je bila dojilja Dubrovnika i cijele Dalmacije. Drugi je pak razlog, što su se Dubrovčani ne samo borili oružjem i hinili politikom, nego još tražili način, kako će živjeti. Krš i hrid bilo je utočište, gdje se skloniše prvi Epidaurićani. Okôna gusta dubrava na brdu sv. Srgja služila je za gragjevinu prvijeh kuća. Sa svijem tijem brdo je sv. Srgja resila još dubrava, ali je trebalo svu sraziti i oboriti do dupčića, kad je Sulejman iza bečke opsade na svome povratku prijetio Dubrovniku. Gdje treba iskati kako ćeš živjeti, tu se ne može provoditi raskošan život, u kojemu cvate i rastu umjetnosti. Pače Vico i Macchiavelli drže, da je to bio jedini razlog, što se je dubrovački puk sastavljen od dva elementa, biva od Latina i Slavena, koji su dolazili iz zapadne, istočne i sjeverne Dalmacije, (narod srpsko-hrvatski), odrekao kao hotimice općenoga vladanja, biva prvašnje demokracije, predavši vladanje boljijem u imanju i obrazovanosti, bili ti plemena latinskoga ili slovinskoga. U Dubrovniku radi nestašice zemalja, trebalo je da se i oni koji vladahu (vlastela, plemići), prihvate trgovine, i po suhu i po moru, i svake obrtnosti: pomorstva, rukotvornica i zanata. Naravno, uvijek s nekijem povlasticama kao na primjer: nije smio niko prodavati vino prije nego bi vlastela svoje prodali, pod kaznom globe ili tamnice. Čita se zakon XII. i XIII. vijeka, koji glasi: „Niko da ne prodava mesa od Pila do Boninova, prije nego vlastela prodadu svoje“. Bilo je još takijeh odredaba. Svaka je kuća vlasteoska za to vukla

sa sobom i sebi pripisivala, da joj pripada velik broj gragjana. I na taj način ponovi se u Dubrovniku stara rimska *clientela.* Svaki gragjanin imao je svoje imanje, kamate, koristi roda, zapletene s kojom vlasteoskom porodicom. Puk je razumio, da, kad bi propala republika, propalo bi i njegovo imanje, njegovo življenje. Tako usko spojeni poznavali su se prelijepo. Tajna policija nije služila u dubrovačkoj republici. Isti duh ljubavi prema domovini, što je plamtio u plemiću, plamtio je u najnižem gragjaninu. Megju njima dakle nije moglo biti one mržnje, koja je vladala u narodu staroga Rima prema plemićima, gdje je trebalo da senat svaki čas izmišlja novijeh ratova i podviga, da tako pruži zabave onom hajdučkom i ratobornom latinskom narodu, samo da ga odvrati od borbe protiv senata.

Svaka aristokratska republika imala je dakle svoj način, da se veže u jedinstvu sa podložnijem narodom. Imamo primjera u Mlecima. gdje su duhovne veze vezivale narod s aristokracijom. Kumstvo po zakonima crkve nosi sa sobom neku svojbinu. To su upotrebljavali mletački plemići za neko vrijeme, dok tridentski sabor ne postavi, da ne može biti nego jedan ili dva kuma. U Mlecima, kad bi se vlasteosko čedo krstilo, zakon je bio, da kumovi ne mogu biti vlastela, nego proste osobe iz puka. Na jednom krštenju pristupilo bi katkada do pedeset kumova. Pop, koji bi krstio, imao je da zaviče prije tri puta: „Ko je od plemićke porodice, ko je ili visokorodan stranac ili ko do brzo ima biti upisan u zlatnu knjigu, neka otstupi!“ Vjera je tu dakle vezivala narod s plemstvom.

Još je i treći razlog, zašto se nijesu mogle umjetnosti razvijati u Dubrovniku. Umjetnosti zahtijevaju, ne kažemo baš neku moralnu razuzdanost, ali zaista svakako neku moralnu slobodu. Strogi zakoni o moralu dubrovač-

kog puka i ona rastrkanost po svijetu radi pomorstva i trgovine, nijesu mogli dati da se razviju neke ter neke umjetnosti. Može mi kogod primjetiti: Kako se pojezija popela u Dubrovniku do krajnosti raspuštenog morala? — Odgovorićemo: kako sve, tako je i književnost u ovo doba bila aristokratska. Knjigu nije mogao svak čitati, ali ostale izume plastičke svak treba da vidi i da sluša. Dakle umjetne prijedmete kojima bi resili javne zgrade, pa i svoje kuće, Dubrovčani su dobivali s polja. Neki su se odlikovali i u umjetnostima, no uopće izvan Dubrovnika. Anselmo Bandur, dubrovački kalugjer, glasovit numizmatik, vlasnik i poslanik italijanski na dvoru Ljudevita XIV., u svojijem spisima hvali Baselja i Alety-ja, koji su imali u Dubrovniku muzej starina. Baselji nadasve svoj muzej podloži vječitu fidejkomisu, ali poslije propade kao i sve drugo. Ivan Alety dogje u Dubrovnik iz Ugarske. Njegova je kuća bila muzej i svakome pristupna. Kalugjer Banduri bio mu je šura. Izučen u grčkoj i latinskoj književnosti napisa čitavu knjigu poslanica o umjetnosti. Umrije 1743. Njegov unuk, kad Austrija zapremi Dubrovnik, preseli se sa svijem tijem umjetnijem blagom.

Da poredimo dubrovačke umjetnike.

Vlaho Držić rodi se u Dubrovniku, ali se ne zna kada. Zna se, da se oženio godine 1548., da mu je žena donijela 30.000 dukata, da je na njegovu piru bila prestavljena tragedija „Tirena“, koja se poslije ponavljala sedam puta i da je imao sina Nikolu koji je, i ako nijem, bio izuć slikar i kipar. Nale matematičar piše o njemu: „Gospar Aleksandar Piccolomini veli, da je razgledao njeke geografske karte i megju tijem najljepšu kod kardinala Carpi; no treba znati, da je tu kartu napravio ovdje u Dubrovniku Vlaho Držić, čovjek, kako znate,

vrlo rijedak da ne rečem jedinstven u raznom slikanju i najfinjem urezivanju."[1])

Benedikt Stay, djed pjesnika Stay, obagje Italiju i Francusku. U napuljskom se muzeju vide njegove slike. Umrije u Dubrovniku. On je imao učenika Petra Matej-a, koji poslije pogje u Napulj da uči pod velikijem Giordani-jem, koji ga povede u Madrid da slika po Eskurialu. Megju Dubrovčanima bio je prvi u satiri. Umrije u Dubrovniku 1726. u bônici kao prosjak. Ima njegovijeh slika od kojijeh je jedna u relikvijaru. Crijević i Slade spominju ga u svojijem spisima kao satiričkog pjesnika.

Mladići velike nade u slikarstvu bijahu Pavao Gučetić, pop, i Petar Katušić, koji umrije prije nego navrši tridesetu godinu. Kunić, Rastić i Zamanja u pjesmama oplakuju njegovu preranu smrt. — Grgura Ivanelli, koji umrije u Italiji, spominju mnogi Italijanci u svojijem spisima. Appendini piše: „Naslika Mandalijenu s vrhom od pera, osobita vrsta što ište osobit dar."[2])

Orsini i Coleti spominju kao izvrsnog kipara Frana Radeljevića, fratra Male Braće. Slade o njemu piše: „Papa Siksto V. tako ga ljubljaše, da ga hoćaše počastiti kardinalstvom ali on umre u manastiru u Slanomu".[3]) — Progonović, zlatar, učini onu glasovitu siniju sa živicama, koje bi se micale kad bi se u nju ulilo vode. Ta se sinija nalazi u stônoj crkvi. Nju je htio darovati ugarskome kralju dubrovački biskup Dživović. — Gabro

[1]) „Messer Alessandro Piccolomini adduce d' aver considerato alcuni mappamondi, tra i quali il più bello presso il cardinal Carpi; ma dovete sapere, che tal mappamondo fu fatto quì a Ragusa da Biaggio Drsa, uomo, come sapete, rarissimo per non dire singolare nelle pitture, ne' ritratti e prospettive e sottilissimi intagli."

[2]) „Dipinse una Maddalena colla punta della penna, genere singolare, che ricerca un talento a parte."

[3]) „A papa Sisto V. sic amabatur, ut eum cardinalatu honestasset, nisi autem mortem in Slanensi obisset coenobio."

Tamparica fratar Male Braće, slovinski pjesnik, bio je kapelnik u bečkome dvoru, gdje je i umro godine 1575. — Frano Gučetić Paprica, fratar Male Braće, ostavi golemu knjigu liturgije u minijaturama, koju još fratri davaju na razgledanje.

Pasko Baletin iz Stravče u Konavlima, lajik fratara Male Braće, nauči bez ikakve nauke raditi mnoge mehaničke strojeve; on popravi sahat na zvoniku. Senat za to, dokle je god bio živ, davao je fratrima novčanu potporu, kojom oni okružiše i okitiše mramorom veliki ôtar u svome hramu. Svi su sahati, koji se nahode po dubrovačkijem manastirima, radnja toga Baletina. Na zvoniku ispod sata čita se ovo: *A. D. MDCCLXXXI opus F. Paschalis Baletin a Canalibus O. M. S. Francisci.* — Slikar je bio i Ignacij Martelini, domenikanac, koji umrije u Napulju, u 32 godini.

Umjetne dubrovačke prijedmete kao što i gragjevine tačno je prikazao gospodin Josip prof. Gjelčić u knjizi: *Dello sviluppo civile di Ragusa*; ne možemo ništa tome nadodati, nego samo nešto, što smo po predaji čuli, biva, da je Ticijan, glasoviti slikar u Evropi, stanovao za nekoliko u Dubrovniku, pozvan od porodice Pucića, da slika sv. Mandalijenu, koju ta porodica položi u hram domenikanaca, gdje se i danas može vidjeti; i to kažu, da je najbolja slika od svijeh što se u Dubrovniku nahode. Pripovijeda se još, da je neki drugi tugji slikar naslikao u hramu jezuvitâ raj povrh velikog ôtara, ali kad se ta slika otkrila, nagje se da u raju nema Blažene Gospe. To je on učinio, jer se naljutio radi pogodbe. Poslije se to nije dalo popraviti, jer mjesta nije bilo, a da se što drugo ne izbriše. Govori se još, da je u glasovitoj pinakoteci Brnje Gjorgjića, popa, koji je umro godine 1687., bilo slika, koje su bile procijenjene 4080 dukata; od ovijeh je šesnaest u stônoj crkvi. Govori se da je slika *Jezus*

vezan za stup upravo radnja glasovitog Andrije del Sarto i da su mnoge slike u stônoj crkvi Pordenonove. Slika ***Adon i Lada***, koja se nahodi u dvorani vijeća, vrlo je cijenjena. Iza sv. Mandalijene druga je glasovita slika Ticijanova ***Njemačka djevojka***, ali je bila ukradena iz Dubrovnika godine 1811. Takogjer je i slika ***Sv. Kuzme i Damjana*** na Lastovu radnja Ticijanova. Spomenuti nam je na ovom mjestu, da je i Carmelo živio nekoliko vremena u Dubrovniku, gdje se i danas čuvaju po crkvama i po privatnijem kućama mnoge njegove slikarske radnje. Nicolaus Ragusinus ostavi lijepu uspomenu svoje vještine u mnogijem slikama, što se vide u crkvi od Danača i onoj otaca sv. Domenika.

PRILIKE

koje djelovahu na postanak i razvitak dubrovačke knjige.

Dubrovnik je s početka bio sklop dvaju elemenata, biva, rimskoga i slovinskoga; prvi mnogo pitomiji od drugoga. S početka bijahu sastavljeni ali ne sliveni u jedno. Prvi nosi barjak i grb (gonfalone) sv. Zenobija, a drugi sv. Srgja. Ali kada mletački dužd Petar Orseolo II. posve svlada Hrvate u Dalmaciji, a Petar Orseolo III. od 942. do 959. godine ukroti Srbe Neretvane, koji bijahu gusari, kako kaže Lucio (*De regno Dalmatiae t. II. c. 2.*) „naravno mnogi stanovnici iz tijeh primorskijeh gradova pregjoše i u Dubrovnik, gdje se naseliše, osim toga mnogi se presele i po dalmatinskijem otocima". Poslije opet s vremenom sidu razne porodice srpskoga plemena, a nadasve iza pada srpskoga carstva na Kosovu, kada se Srbi raspršaše ne samo po Dubrovniku nego još i preko Neretve po Dalmaciji. Spojenje dakle u jedno plemena rimskoga i slovinskoga (srpsko-hrvatskoga) uprav bi izvršeno i dovršeno, kada su Mlečići osvojili Dalmaciju. Tada se zabaciše grbovi sv. Zenobija i sv. Srgja, te se prihvati treći grb i barjak, da se ukloni i sjenka kakve prevlasti jednog ili drugog plemena, biva uzeše sv. Vlaha. Poklonstvo prema tome svecu bilo je od starina i prije u Dubrovniku. Malena bogomolja sv. Vlaha bila je na gradskijem vratima gdje je sada arsenô, prije još nego je tu bio sagragjen manastir sv. Klare. Tada se nazove upravo: *senatus populusque ragusinus*, a sv. Vlaho: ***Messer Santo Blasio Gonfaloniere.***

Latinski elemenat, koji se poslije postepeno pretvori u italijanski, kao uljugjeniji, upravljaše dubrovačkijem slovinskijem elementom, čiji jezik, sastavljen od narječja i naglasaka uzetijeh iz gramatičkijeh izgovora obadvaju plemena, koja su temeljno u svome izvoru jedan narod slovinski, učini da je proklicalo dubrovačko narječje, koje u XVI. vijeku preko neizbrojnijeh dubrovačkijeh spisatelja postade već slovinski književni jezik *per excellentiam*. Razumije se, da je italijanski elemenat, koji je upravljao slovinskijem jezikom u Dubrovniku i u Dalmaciji, imao sve one biljege, koje je imala italijanska književnost.

Dubrovačka dakle književnost prikazuje sve haraktere italijanske književnosti do i samoga „Osmana“, koji je davorija narodna *per excellentiam*. I ako Gundulić piše, da „od sve tri strane Dubrovnika slovinska je sva država“, ipak pomast, šar, kako da kažemo, bili su slovinski, biva riječi, ali oblik, kroj italijanski, a to, jer je ta „slovinska država“ bila zarobljena od tugjinaca prije nego je mogla razviti svoje narodne forme, koje upravo izlaze iz običaja, iz vjerovanja mitološkijeh i narodnijeh. Dubrovnik kao sklop mnogo različitijeh plemena činio je dubrovački puk; ali taj vas puk nije mogao dati ono, što čestice, od kojijeh je bio sastavljen, nijesu mu mogle dati i razviti. Književnost je dubrovačka dakle otsijev slovinski književnosti grčko-latinske i italijanske. Ova književnost, veli jedan od današnjijeh italijanskijeh spisatelja: „zanosila je Dubrovčane pored strogosti moralnijeh načela, kojima je bio uzrok vjerski i gragjanski oblik; samo nebo, zemlja okićena zelenilom, uzdizahu ovaj narod. Sve, sve, pa čak i forme tjelesa podlegoše srećnom utjecaju spoljašnje prirode i njihove obrazovanosti. Lako se razaznavahu Dubrovčani, kako u knjizi tako i u potezima lica, da su mješavina grčkijeh oblika, koji su živahni i sjajni, sa slavenskijem, koji su snažni i vitki. Iz tjelesne lje-

pote otsijevaše snaga uma i dražest grčko-slavenskog duha."[1]) Ove izreke zaslužuju da budu potvrgjene i primjerima.

Jakob Bunić (Bona) prijatelj Bemba, Vide i Sanazzara, koji s bujnosti duha spajaše i ljepotu struka, kada se prikaza papi Lavu X., koji je bio iz porodice Medici, i kada mu pokloni svoj latinski ep *Tres Gratiae*, papa motreći ga zavapi: „Dakle se u tvojoj zemlji ljepota književnijeh djela slaže s ljepotom spisatelja! ***Recte omnia conven'unt os et opus!***" Napomenimo još, da je ovo onaj Bunić, koji je napisao ***Poemata Evangeliorum et poemata donorum Spiritus Sancti***, i bio jedan od prvijeh grećista u ono doba, živio u tijesnijem prijateljskijem odnošajima s carem Karlom V. i s papom Klimentom VII. koji je bio takogjer od porodice Medici.

Tako je općenita bila ta književnost grčko-latinska, koju su Dubrovčani slijevali u slovinsku formu, da se Policijan divio Dživu Gučetiću, te napisao: „Ko se ne će diviti kad čuje, da je Dubrovčanin koji se bavi trgovanjem, izdao tako dosljetljivijeh pjesama kojijem vrijeme ne će nauditi, tako da se mogu uporediti sa starinom!"[2]) Ovaj je Gučetić u Dubrovniku u starosti, kad se je doma

---

[1]) „Eccitava i Ragusei ad onta della austerità dei principi morali, causati dalla forma religiosa e civile: il clima stesso, la terra verdeggiante esaltavano questo popolo. Tutto, tutto, perfino le forme del corpo subivano il felice influsso della natura esterna e della loro coltura. Si riconoscevano facilmente i Ragusei come nella letteratura, così nelle fattezze del volto essere un misto delle forme greche, che sono gaje e raggianti, colle slave, che sono robuste e snelle. Dalla bellezza del corpo trasparivano il vigor dell' intelletto e le grazie greco-slave dello spirito."

[2]) Quis non attonitus audiat hominem ragusinum mercimoniis emendis occupatum, ut cum antiquitate conferri possit, tam lepida poemata edidisse, injuriam temporum superatura!

vratio, držao školu o grčkoj i latinskoj književnosti besplatno, prosto za zabavu.

Spomenimo još i Pava Gučetića, koji, pošto mu umrije žena, pogje u Rim sa svojom djecom, te se tu zapopi i umrije 1660. Schwarz o njemu piše (*De juris prudentia Tom. I. pag. 124)*: „Dubrovčanin Pavao Gučetić govorio je 100 jezika (!!). Čita mu se na grobu u Rimu ovo: ***Paulus Gozzius schola fuit vivendi, mox variis gentium linguis instructus apparuit.***

U ovoj dakle dubrovačkoj književnosti otsijevahu sve one sastavine, koje činjahu dubrovački puk. Ako je istina ono što piše Buffon, da je stil čovjek, na isti način i književnost jednoga naroda dokazuje ćud i harakter, i koje spoljašnje utjecaje prima u isto doba taj narod. U našoj književnosti očituju se ovi elementi: 1. Vjera. 2. Duh slobodan, republikanski. 3. Utjecaj italijanske književnosti a osobito klasićizma grčko-latinskoga. 4. Duh slovinski, onaj velim, duh, koji spaja cijelo južno Slavenstvo, biva, duh srpsko-hrvatski. Od ovijeh četiri sastavina izvire na površinu neka osobita obrazovanost, koja bi se zvala upravo obrazovanost dubrovačka *sui generis.* Ove četiri sastavine dale bi prijedmeta da se za pojedine napiše čitava knjiga. Mi ćemo ovdje samo štogod natuknuti. Ne bi ni to potrebito bilo, da je što o tome danas ostalo, ali kako već tomu nema ni traga, vrijedi da se kad i kad probudi uspomena. Za to: ***Scribantur haec in generatione altera.*** (Psalam 101).

A. VJERA.

Omnia religione moventur
Cicero.

Pošto Austrija zauze Dubrovnik opremi odmah svoga komisara da pregleda grad i okolicu. Ovaj zajedno sa Barom Beterom, s jednijem od pošljednjijeh književnika, zavapi u čudu: „Za miloga Boga, koliko je hramova i bogomolja imala ova vaša republika! Ovako malen grad a ovoliko crkvica!“ — „Ne čudi se, gospodine, odgovori Betera, *erano tanti corpi di guardia* (ovo su sve bile stražarnice).“ Kad se ove stražarnice i tvrgjave moralne pretvoriše u stražarnice i tvrgjave materijalne, tada nastade militarizam, jer moralna sila od vremena velikog francuskog prevrata oslabi po svoj Evropi.

Ovo nas sjeća na praktičnu već poznatu istinu, biva, da dvije sile sastavljaju i drže ljudsku zadrugu, sila moralna (vjera) i sila materijalna (militarizam). Iz povjesti znamo da se ove dvije sile megju sobom potpomažu po onoj: *viribus unitis,* kad u kojoj strani tijela ljudske zadruge oslabi prva, biva, sila moralna. Vjera i njezina sila može vladati narodima bez pomoći oružane vlade, kako je bilo u Dubrovniku, gdje je bez oružja, pače i bez vlade dubrovački puk živio gotovo za šest mjeseca, a da se nije nikakvo zlo dogodilo; puk je bio pobožan i ljudski se je vladao mnogo bolje, nego njegovi

vladaoci, koji su se inadili sa strankama. Naprotiv jedna vlada samo s oružjem a bez vjere dugo trajati ne može. Jedan diplomata reče: „Sve se može učiniti s bajunetom, samo da se ne može sjesti na nju", što znači, svaka vlada može oružjem postići sve što hoće, ali poslije ne može sama sebi reći: Eh, već sam mirna, mogu sada da spavam s uha na uho. Vrsni političari znadu, da su ideje kao nevidljivi mikrobi, koji se polako uvlače svukuda, pa čak i u topove i bajunete.

Vjera je svojstvo čovječije duše. Već Aristotel piše da je čovjek Ζῶον εὐσεβὲς, pobožna živina. U životu ljudske zadruge vjera je toliko potrebita, da enćiklopedisti prošloga vijeka, gotovo svi do Voltaira, zaključiše, da kad ne bi bilo Boga u ljudskoj zadruzi, valjalo bi ga stvoriti. Pošto je vjera svojstvo svakog čovjeka, ona ide uporedo s ostalijem njegovijem svojstvima, i prima one spoljašnje haraktere, koji mogu da razvijaju ostala njegova svojstva, kao razvitak razloga, osjećaja, književnosti, umjetnosti, obrtnosti i drugo, koja svojstva kad se savršeno razviju ragjaju neku snošljivost jedne vjere prama drugoj. Gdje ta svojstva nijesu u potpunoj mjeri razvita, svaka je vjera nesnošljiva prama drugoj. Kako je vrhunac neuljudnosti i divljaštva egoizam, tako je nesnošljivost prama vjerama ekskluzivizam u narodima. To je tako trajalo po svoj Evropi može se reći do dana današnjijeh.

Kad koja vlada uzme jednu vjeru kao svoju osobnu harateristiku, druge vlade i narodi u ime reakcije postaju nesnošljivi prema njoj, a to radi politike. Antagonizam Francuske prama Njemačkoj i Engleškoj tako je bio usagjen u krvi onog naroda, da s jedne strane probudi Ugenotsku borbu i Bartolomejsku noć a s druge strane mržnju na katolićizam u Engleskoj. U istom položaju bila je i Poljska prama Rusiji i Rusija prama Poljskoj do dana današnjega. Kad je car Dušan pohodio Du-

brovnik, kažu hronike, da je više puta bio ponukovan od svojijeh, da napane na republiku i kad dogje usred grada da izvuče mač i da zavapi: „Ovo je srpska zemlja, i mora da bude moja“. Dušan u svojoj velikodušnosti, kad se uvjeri o golemoj obrazovanosti dubrovačkoj prama svojijem Srbima, ne htjede ni da se o tome misli, već odluči, da mnogi Dubrovčani dogju da upravljaju njegovijem carstvom, otvori rude i trgovine, ostavi knjižnicu srpskijeh rukopisa u manastiru sv. Jakoba na Pločama i naredi da srpska mladež za svoga života (što preporuči i svojijem nasljednicima) bude dohoditi u Dubrovnik na nauke i da manastiri dumana, (najviše manastir Sv. Klare) budu boravišta za srpske djevojčice, da se naobraze. Ali ova naklonost Nemanje i srpskoga naroda učini, da se Dubrovnik oprezno držao prama susjedima i surodnicima svojijem, te i njihovu vjeru držao daleko. Uz to treba dodati, da su sve vlade u Evropi, kako nas povjest uči, istom su se zametle, prisvojile rimske crkovne kanone kao temeljne paragrafe u svojijem zakonicima. Ko bi griješio protiv crkvi, griješio bi i protiv vladi. Otuda opća nesnošljivost i neke pojave koje i danas, i ako u drugom obliku, postoje. Crkva je bila nad vladom. Vlade bi se opirale, s toga povjest srednjega vijeka stoji u tijem borbama.

Luterova reforma (protestantizam), učeči da su vlada i crkva sinonimi, učini da su se i one vlade, koje nijesu bile još upale u takovu erezu, malo po malo u praksi otresle u svojijem zakonicima crkovnijeh kanona, dotjeravši da vlada i crkva budu jedna prama drugoj neodvisne u svojijem poslovima, i ako jedna od druge ima potrebu. Neodvisnost crkve od vlade temeljni je član vjere u zapadnoj i istočnoj crkvi i harakter našijeh vremena, a da je vlada isto što i vjera, to je sok protestantizma.

I Dubrovnik dakle, kao vlada, primi crkovne kanone kao osnovne i glavne članke svoga zakonika, s toga nije trpio druge vjere ua svome zemljištu. Nije moguće pojmiti pristaše druge vjere, kad ovi ne mogu izvršivati, što je prepisano u tako osnovanom zakoniku. Za Jevreje, kao svukuda tako i u Dubrovniku postojao je izuzetak. Oni su skrovito i na samo opsluživali obrede svoje vjere, ali su bili s toga podloženi mnogijem teretima i dužnostima. S druge strane nijedna vlada ne može se Jevrejâ bojati u političkom obziru, jer je ovaj narod rastrkan po cijelome svijetu.

Vjera dakle rimo-katolička bila je moralna sila dubrovačke republike. Po formama ove vjere razvi se obrazovanost, književnost, umjetnost, obrtnost i trgovina dubrovačka. Ovu vjeru donesoše odmah prvi bjegunci rimski iz Epidavra, koji bi razoren slovinskijem četama, koje su još bile u poganstvu. Sv. Gregorije papa spominje u svojijem poslanicama neke episkope Epidavra. Laonik Kalkondila, grčki književnik, formalno piše, da su se ti bjegunci iz Epidavra, iz Salone, iz otokâ tu (u Dubrovnik) sastali, da tu mirno žive, i da nemaju megju sobom nijednu zadjevicu: „U Dubrovniku stanuju ljudi veoma znameniti koji su se složili da bude uklonjena svaka kojamudrago raspra“[1]) (Colcti p. 23). Govori: „kojamudrago raspra“, a to je osnov postanka i trajanja Dubrovnika, a nesloge bi bilo u razlikosti vjera. S toga senat, ako se ima vjerovati Appendini-ju, užeže knjige Mata Frankovića iz Šumeta, (koji se bio prozvao u Njemačkoj Mathias Flaccus), a Marko Kaboga pogje u Rim da se dogovori, kako bi se luteranske knjige sasvijem iskorijenile iz grada, gdje su se bile već pojavile. S toga zatvoriše u Lovrijenac u usku tamnicu nekog plemića, koji

[1]) Ragusium incolunt viri admodum illustres, qui eo convenerunt, ut omnis discordia cujusque generis submota foret.

u jednom ophodu zavika s prozora: „Oh, narode glupi, ti se klanjaš komadu kruha!“ (to je bila sv. pričest). Oh da su na taki način sto godina poslije tražili, da se istisne francuska književnost enćiklopedije, koja donese njihovu propast!

Ovi stari primjeri bûde nam uspomenu o Atenjanima, koji su u sjajno svoje doba bili protjerali iz Atene Protagoru, koji je učio neznaboštvo; o Rimljanima, koji su bili istjerali iz Rima grčke filozofe s Karneadom, koji su sijali atejizam, a sa pobožne strane o onome što kaže Engel, biva, da je u Dubrovniku bio sv. Frano, osnovatelj fratara Male Braće, za kojega govori sv. Bonaventura, da je na Šipanu učio čudo, uskrsnuo nekog mrtaca (Vita S. Francisci pag. 213). Na uspomenu toga bila je ploča s natpisom u crkvi sv. Margarite (sad je mrtvica u vojničkoj bônici). Ta ploča poslije bi prenesena u Siguratu, ali ove dumne, u svojoj prostoti, ne znajući joj vrijednost, slomiše je i popločiše njom prag od svoje crkvice.

Ova vjera, koju su dubrovački vladari gojili, imala je biti krepka, po povjesti Coleti-ja i Razzi-ja, tako, da su državne svečanosti bile obdržavane u vjerskijem svečanostima. U dubrovačkome narodu, ne toliko uljugjenom, koliko su bile porodice i gospoda drugoga razreda, biva pučanima, ljubav domovine spajala se sa zanosom vjere. Opće je mnijenje bilo da Hristos kraljuje, (Christus regnat). To se je pjevalo u svakoj crkvi i po poljanama na svršetku svake političke svetkovine. U velikijem blagdanima pak spominjali su se ne samo Hristos i Bogorodica i sv. Vlaho, nego i svi sveci pokrovitelji surodnice Dalmacije i Italije gdje no su oni trgovali: „Budi hvala i slava i sv. Šimunu zadarskome i Jakobu Šibenčaninu i Ivanu trogirskome i Dojmu spljetskome i Klimentu makarskome i Trifunu kotorskome“, a narod bi odgovarao: „Amen“.

Dubrovački povjesničari ostaviše upisano, da je bilo mnogo i mnogo čudesa, kojijem se vjera utvrgjivala u narodu. Mi niti ćemo ih nabrajati, jer to ne spada u ovo naše pisanje, niti ćemo pretraživati jesu li bila lažna ili istinita. Donijećemo samo ono, što je rekao Jan Jakob Rousseau: „Svaki filozof koji priznaje da ima Boga, a u isto doba poriče da Bog može kad hoće časom promijeniti prirodne zakone (biva učiniti koje čudo), taj zaslužuje da bude zatvoren u ludnicu.

Dužnost je povjesti, da nam prikaže neizbrojne crkve i doba njihova podizanja. Spomenimo samo što kaže Razzi, kao očevidac: „U Dubrovniku ima 47 crkava, 5 manastira benediktinskijeh sestara; 1588. godine bijaše u njima 127 sestara. Tri manastira sestara sv. Klare, u sve 60 sestara; 9 manastira sestara sv. Domenika trećeg reda, u sve 125 sestara. Na samom otoku Lopudu ima 30 crkava. Sama crkva sv. Marije od Šunja (S. Maria del Biscione, po zmiji koja proždrije dijete, grb Visconti-jâ u Milanu, koji po zavjetu posla novac za ovu crkvu) ima 60 putira. Da ne govorimo o veličanstvu stône crkve sagragjene prije 1192., koju pomože sagraditi Rikard engleski kralj i koja propade u trešnji, a mjesto nje bi sagragjena današnja 1713.; ni o crkvi sv. Vlaha sagragjenoj 1098., za koju se potroši 14.000 dukata, a koja izgorje 1706., i od koje preostade samo slika sv. Vlaha i koja bi opet popravljena 1715.; ni o crkvi jezuvitâ, koje dovede Marin Gundulić 1628, i u kojoj je naslikano ono poznato nebo od nekog slikara i koje senat sa Kolegjom dovrši 1684.; ni o crkvi Male Braće sagragjenoj godine 1317.; ni o crkvi sv. Klare sagragjenoj 1290. za 70 dumana (sada arsenô); ni o crkvi domenikanaca sagragjenoj 1225. sa golemijem manastirom, gdje bi Senat gostio tugje poslanike, koja bi dovršena potpuno 1594. i o kojoj Flavij Eborensis piše:

Saxa humeris plebs advectavit et aemula laudis,
Nobilitas plena contulit aera manu.

Da ne govorimo ni o hramu sv. Spasa, sagragjenom 1520. na uspomenu strašne trešnje, koja se dogodi baš na Spasovo; ni o hramu Gospe od Karmela sagragjene 1683., ſer baš na 16. julija dogje vijest, da je umro Mustafa, koji je prijetio Dubrovniku, za koju zgradu istrošiše harač, koji se imao dati Visokoj Kapiji, i koji u ime zajma do godine 1696. su 80 kesa isplatiše porodice Kaboga i Buća. Ne govorimo o svemu tome, jer ko želi da to sve tačno doznade, neka pročita pobožnu knjigu popa Toma Ivanovića štampanu 1804. od Antuna Martecchini-ja, koja se i danas rado čita po Dubrovniku, i kojoj je naslov: „Dubrovačko pravovjerstvo“.

Kako su crkovni kanoni bili u dubrovačkom zakoniku, tako su i duhovne svetkovine bile obilježje političkijeh zgoda. Sv. Vlaho je znak i grb republike, te su se svetkovine političke, koje su trajale šest dana, zvale za to u višem broju: „Vlasići“ („na Vlasiće“). Tugjinski spisatelji u opće pod imenom sv. Vlaha razumijevaju dubrovačku republiku. Za primjer evo što piše Del Lugo: „Kad Mleci ozbiljno podigoše pitanje o susjestvu, Dubrovnik pozva polumjesec da se postavi izmegju sv. Vlaha i sv. Marka, ustupivši Turčinu dva ustriška zemlje (Klek i Sutorinu)“[1]) Kad Austrija zauze Dubrovnik trebalo je da se stavi grb austrijski mjesto kipa sv. Vlaha. Ali pošto su noge kipa bile odveć na dvoru, nije mogao austrijski orao da upravno stoji. Trebalo je dakle malo otući noge kipu. Bila je politika, da se to onda u noći uradi. To se obazna u Njemačkoj i frankfurtske novine donesoše ovaj epigram na njemačkom jeziku: „Kad su došli do Hrista

[1]) Quando Venezia spinse sul serio la questione del vicinato, Ragusa chiamò la mezza luna ad interporsi fra S. Biagio e fra S. Marco, concedendole due tratti di terreno.

i vidješe ga već mrtva, ne premoliše mu koljena, a Sv. Vlahu, da dignu svaku sumnju da bi uskrsnuo, već mrtvu prelomiše koljena". Crkva Sv. Nikole na Prijekome bi sagragjena ovijem dogagjajem: dogovore se sa bosanskijem čuvarom tvrgjave, koju postavi knez Stjepan Bodin, da u noći uskrsenja opije bosansku posadu, koja je prijetila dubrovačkoj slobodi. Tako se i dogodi. Tvrgjava bi razorena, a kamenjem njezinijem sagradiše crkvicu Sv. Nikole Dobre Sreće. Čuvara pak Vukšu Gradića nagrade dubrovačkijem plemstvom a senat bi svakoga Uskrsenja pohodio crkvicu. Na 9. marča bila je svetkovina na uspomenu ovog dogagjaja. Toga dana, pošto se otkrila zavjera, koja je spravljala ulazak bosanske vojske, bijahu u Dvoru senata obješena tri mlada plemića: dva Zamanje i jedan Tudizić, koji su se tajno negdje na Pločama dogovarali s bosanskijem izaslanicima. Ovu zavjeru otkri prost Srbin, po imenu Miloš, kojega senat dobro nagradi. U onaj isti čas, kada su vješali ona tri mladića, piše Engel, njihov se djed. nov Manlij Torkvat, obukao u svečano odijelo, pa se stao šetati po poljanama gradskijem od radosti, što je minula opasnost, koja je prijetila slobodi njegove domovine.

Tako opet sagradiše tri crkvice na vratima od Pločâ kao za pokoru, što su kanone crkve bili pogazili onda, kad su zadavili fra Jera Jegjupka, fratra malobraćanina, koga uhvatiše, kao bajagi da je bio zapleten u zavjeri Lastovaca, kojoj je bila nakana da Lastovo prijegje 1600. pod Mletke, kao što su malo godina prije iz dubrovačke vlasti prešli otoci Korčula, Hvar i Brač, koji pod Dubrovnikom nijesu ostali nego samo 14 mjeseca.

Kao u Rimu tako i u Dubrovniku puk je bio podijeljen u crkovna brastva. Svako je brastvo imalo svoja pravila, svoje blagajnice za troškove oko svetkovina i za potporu osiromašene braće. Jedno brastvo držalo se ple-

menitije od drugoga. Tako se je aristokracija malo po malo uvlačila i u puk. Ta su brastva upravo bila, „tribus centuriae, decuriae“ staroga Rima. Svako brastvo imalo je za biljeg jednog sveca, tada kao politički znak a sada samo vjerski.

Od brastava se spominju: Brastvo popovsko Stolice Sv. Petra u Antiohiji, pa brastvo Sv. Antuna (Antunini), brastvo Sv. Lazara, brastvo Sv. Jeronima ili Dominum (genitiv plurala mjesto Dominorum, jer bi tu vlastela i druga gospoda ulazila, za to narod zove ovu crkvu: „Domino“), brastvo kameńarâ Svijeh Svetaca, brastvo brijačâ Sv. Krsta, brastvo crevljarâ i papučarâ Sv. Grišpina i Grišpinijana, brastvo šavaca Sv. Omobona, brastvo drvodjelacâ Sv. Josipa, brastvo zlatara S. Marka Evangeliste, brastvo puškarâ i tobdžijâ Sv. Barbare, brastvo kovačâ Sv. Ivana, brastvo prodavaocâ Sv. Luke, brastvo dvorbe gospocke palače Gospe Male (porogjenje Bogorodice), brastvo vojnikâ i bremenarâ Sv. Mihajila, i brastvo trgovaca Sv. Nikole. Sva se ova brastva sastajahu, da zajednički proslave slobodu republike na prvi Maja („svetkovina Orlanda“). Ona se okupljahu još u neke dane pri pucanju u nišan na mjestu, koje se s toga zove „Brsalje“ (od riječi ital. „bersaglio“).

Crkovnjaci kao svuda, tako i u Dubrovniku, bili su obvezani da stražare oružani. Fratri Male Braće čuvali su vrata na Pilama, fratri od Rozarija vrata na Pločama, kanonici i popovi vrata na Ribarnici i Ponti. Mjesto sebe mogli su drugoga poslati, koga su plaćali Sv. Grgur papa piše italijanskomu kalugjeru, da ga vlast papstva ne može osloboditi od vladinijeh zakona, te treba da i on u noći čuva stražu. On kaže, da je to bio opći zakon po svoj Evropi. Zakon taj prestade u Dubrovniku, kad ugarske pa poslije napuljske posade počeše vršiti ovu službu o trošku republike.

Kad je taka vjera bila u puku, svak može pomisliti, koja je pobožnost bila prama svecima. Obrazovati se sa grčko-latinskijem klasićizmom na izgled Italije, svukuda trgovati po suhu i po moru, nabavljati svuda kosti svetitelja, da budu kao obrana republike — regbi da je to bila jedina briga i zabava dubrovačkog života. Razzi piše da se u crkovnom ophodu na dan Sv. Vlaha nosilo 111 moći. Od ovijeh mnoge pogiboše u trešnji, a neke i u naša vremena. Ako je vjerovati Meleciju, tijelo Sv. Šimuna za dugo se vrijeme čuvalo u Dubrovniku, prije nego je preneseno bilo u Zadar. Mnoge moći dogjoše iza pada srpskoga carstva. Još se čuva u crkvi domenikanaca drvo krsta Hristova sa natpisom urezanijem: „сеј крст Уроша краља сербскаго даров." Slova na moćima u opće su staroslovenska.

Pelenica Jezusova, ruka Sv. Vlaha i ruka Sv. Ivana Krstitelja imaju osobitu povjest. Iza trešnje Pelenicu ukrade neki Vanini. Ovaj povjeri stvar nekoj svojoj ljubavnici u Gružu, koja u zanosu ljubavi prema domovini, iste noći kad je doznala, dotrči do fratara domenikanaca u Gružu, a ovi do senata, koji sjutridan odmah Pelenicu iznagje, a Vanini nekud uteče bez traga. Na strani 144. piše senat poslanicima Gučetiću, Rastiću i Zamanji: „Davamo vam na znanje, da je dum Antun Vukičević odveo iz manastira sv. Klare u Dubrovniku neku dumnu po imenu Prvulu, ćerku gosp. Nikole pl. Tudizića, malo hromu, odjevenu na mušku, i obaviješćeni smo, da je došao u Mletke s tom dumnom, i odnio ruku sv. Vlaha, urešenu zlatom, srebrom i pečatom, koja je bila u spomenutom manastiru, zašto smo s našijem gosp. arćibiskupom pisali gosp. mletačkom, padovanskom i veroneškom biskupu."[1]) Nakon malo godina nagje se ta ruka u Ge-

[1]) Vi demo a saper come Don Antonio Vukičević dal monasterio di S. Clara de Ragusa trasse una monaca per nome Pervula fiola de

novi i bi povraćena, a pop Vukičević, ne zna se gdje je umakao. Više se šale nahodi u povjesti ruke Sv. Ivana Krstitelja, koju donese jedan fratar u Dubrovnik s namjerom da je prenese u Fjorencu. Fratar slučajno umrije u Dubrovniku, gdje i ruka ostade. Fjorentinci iza velika pravdanja s Dubrovčanima obrate se Sultanu, da ovaj prisili Dubrovčane, da im povrate ruku. Sultan naredi bosanskome paši, da to presudi. Senat pošlje u Sarajevo dva svoja poklisara, od kojijeh je jedan bio Gučetić, čovjek grbav i sitan. Kad ga ugleda, paša srdito kliknu: „Zar nije imala tvoja republika da pošlje čovjeka boljeg od tebe?“ — „Bolji boljemu, a gori goremu, čestiti pašo“, odgovori Gučetić. Paša okrene na šalu, pa zapita o čemu je raspra. „O jednoj suhoj kosti, čestiti pašo“, bi mu odgovor. Tad paša, koga su bili Dubrovčani bogato podmitili, presudi u ime sultanovo (po onoj *„melior est conditio possidentis“*) da Dubrovčani pridrže kost, a Fjorentinci, ako žele kosti, neka dogju na Kosovo polje, gdje će ih naći koliko im je duši drago.

Ne samo moći svetaca, nego i one koji su živjeli megju njima u pobožnosti, Dubrovčani su poštovali do našijeh dana. Povjest kaže, da je sv. Jakob della Marca bio za nekoliko u Dubrovniku, i propovijedao riječ božju senatu; takogjer Sv. Ivan Kapistran, oba malobraćani, pa i blaženi Markolin, domenikanac. Dubrovčani su držali za blažene mnoge fratre i popove. Dosta je spomenuti starodavnoga popa Srgja, Vitala Gučetića arhijepiskopa (1023-1057), Fridriha Greifenklan, koji g. 1455.

Ser Nicola de Tudisio alquanto zotta, e quella menò via in veste virile e semo informati è venudo a Venezia con la ditta monaca portando via una reliquia de uno brazzo de Santo Blasio fornita di oro e argento e anello, la quale era in lo dicto monasterio, per le quali cose con messer lo arcivescovo nostro se scrisse a messer vescovo de Venezia, a quello di Padova e Verona.

iz njemačkoga carskog dvora prijegje na Daksu kao lajik Male Braće, gdje je život proveo u svetinji i umro, i fra Hrisostoma (fra Grizu) Kleškovića, koji kad umrije godine 1796., senat pošlje oružane ljude, da udalje puk od njega, jer ga je htio svega raskomadati, a fratri ga tajno ukopaše za velikijem ôtarom.

Godine 1835. pod austrijskom vladom umrije u manastiru Male Braće otac Serafin Gurić iz Pelješca. Narod ga je držao svecem. Htjelo se da bude ukopan u crkvi, ali je Austrija bila već zabranila kopanje po crkvama, te ga fratri po zakonu ukopaše na Dančama. Ali iste noći s Danača ga opet u vreći donesoše i ukopaše u sakristiji hrama Male Braće.

U jednu riječ, u svakoj političkoj nezgodi, narod se sokolio vjerom. O tijem zgodama mnogo je napisano. Pop Srgj, Fra Paulin s Dakse, fratar Male Braće, sjaju u povjesti kao starodavni proroci u Izrailju. Spomenimo još i božije objave učinjene Anici, ženi nekoga Nikole Balabana, koje su se do tu skoro hranile u biskupskom ordinarijatu. Svećenstvo, kojemu je vjera bio glavni zadatak, u ono doba bavilo se i politikom. Ko je prekinuo odvisnost Dubrovnika od Mletaka, koji ga podložiše iza urote Damjana Jude, te ga predao obrani ugarskijeh kraljeva? Arhijepiskop dubrovački Ilija Saraka. Baš porodica Saraka ovoj republici steče slobodu. Piše Orbini, da je neki mladić Saraka skočio u crkvi preko mise, da probode kneza mletačkoga, ali mu nije pošlo za rukom. Kad oslabi mletačka moć prema Turčinu, tad se arhijepiskop Ilija dogovori s Ugarskom, i Dubrovnik stade pod obranu krune sv. Stjepana. Ta se obrana tako bila učvrstila i postala nepokolebiva, da je ćesar Karlo V. držao za uvrjedu, što su se poslije s Turcima složili, te da ga smire, valjalo je da mu pošlju svoje brodovlje za nesrećno ono zauzeće Tunisa, gdje propade veliko dubrovačko bla-

go, i kad nastade priča u narodu: „Trista Vica udovica" na samomu Lopudu. Karlo VI, otac Marije Terezije, opet poslije valjalo je, da se u saboru u Požunu zakune, da će on i svi njegovi našljednici, kao ugarski kraljevi, braniti neodvisnost dubrovačke republike dok bude svijeta i vijeka (Povjest Ant. Sorkočevića § 6.). A ko učini da Dubrovnik sam može trgovati s nevjernicima po cijelom istoku, a poslije širiti naseobine, graditi slobodno rimokatoličke crkve po turskoj zemlji i svećenike postavljati? Ivan Stojković, domenikanac, koji u tijem stvarima bijaše vrstan diplomat. On na troškove senata dovrši nauke u Parizu. Planu u toliko razdor u zapadnoj crkvi. Stojkovića poslaše na sabor u Basileju, i tu izradi dopust, da Dubrovčani sami mogu opet općiti s inovjercima i slati naseobina. Ali on u Basileji postade pristaša saborne crkve, biva one, koja se držala da je nad papama. Antipapa Felić V. učini ga kardinalom, kako mu se na grobu čita. Kad se basilejski sabor prenio u Kostancu, Stojković s mnogo episkopa ostane u Basileji, da propovijeda zakone saborne crkve, koji su bili odbačeni od rimske crkve. Doleti za čas i do Dubrovnika i nuka senat, da združi Srbe pravoslavne s Dubrovčanima u jednu crkvu. Pogje za tijem u Carigrad, da na to navede i grčkoga cara Paleologa, ali ga pretekoše poklisari pape Evgenija IV., koji cara, tada požudna da združi grčku s latinskom crkvom, već bijahu nagovorili, da ide na sabor u Feraru, a poslije u Fjorencu. Dubrovački senat imenuje Stojkovića starješinom svijeh manastira kalugjerskijeh, ali to imenovanje papa odbaci. Od papâ ostade samo potvrgjeno, da Dubrovčani mogu općiti svuda s inovjercima. To donese neizmjerna bogastva, to učini, da se rimska crkva preko Dubrovčana širila po svemu istoku i da se uzdržala. Papa Pavao III., Gregorij XI. i Gregorij XV. pišu o Dubrovniku: „*Civitas quae Christi fidelibus usum,*

comercium, charitatem continua exhibet". Ko ne zna za poslanice Inoćencija XI., u kojima daje na znanje evropskijem vladama, da samo Dubrovčani vrše katoličku vjeru po Bosni, Bugarskoj i Srbiji, gdje su i crkava imali? Iza trešnje pak pozivljući papa kraljeve, da se opet uzdigne Dubrovnik, očito kaže, da se tijem uzdržava i vjera po istoku, jer su Dubrovčani uživali milost kod sultanâ, te im ne plaćali ni glavarinu, ni porez, ni ikakav drugi namet. Istina je, da su mnogi tugjinci hodili po istoku i pretvarali se da su Dubrovčani, i s toga je republika imala ne malo zadjevica. Radi toga bi uglavljeno, da svaki Dubrovčanin, kad bi došao u koje tursko mjesto, gdje je bilo katoličke crkve, prikaže sliku Sv. Vlaha, zapečaćenu pečatom republike. Tako je samo mogao biti primljen, te se mogao nastaniti i vršiti slobodno i javno megju Turcima obrede svoje vjere, što je ostalijem narodima bilo zabranjeno.

Iza trešnje, Stjepan Gradić, pop, podbibliotekar u Vatikanu (vrhovni bibliotekar bio je tada Lav Alacij, grčki arhimandrit istočnoga obreda) uze posao na se, kako da se ponovi Dubrovnik. Njegove poslanice nekom plemiću Gjorgjiću u Dubrovniku za povjest su veoma znamenite. Što je htio da svrši u Dubrovniku, ne pogje mu sve za rukom, jer je bio mnogo protivan jezuvitima.

Megju vrsne diplomate ubrajaju se i ovi: Bandur kalugjer, koji bijaše tako vješt u tom poslu, da ga je francuska vlada htjela za svog poslanika u Rimu, ali ne pristade papa, jer se ta čast ne pristoji kalugjerima: domenikanci Ranjina i Zamanja, koji su bili u raznijem izaslanstvima; fra Bonifaćij Stjepović (Stefani) s Lopuda, fratar Male Braće, koji je bio propovjednik svijem episkopima u tridentskome saboru (praedicator in concilio). Papa Pio V. posla ga k ćesaru Karlu V., da kûpi vlade na Turčina, koja se misija svrši velikom pobjedom

na Lepantu. Ovaj Stjepović donese drvo sv. Krsta, koje poslije njegove smrti, prelazeći od ruke do ruke, svrši na posljetku u stônoj crkvi. Poslije je kao episkop stonjski imao zadjevica sa senatom, te je trebalo da pogje u progonstvo u Ugarsku. Onog dana, kada je imao krenuti, pročita javno, pak za tijem razasla svukuda, anatemu na republiku. Spomenimo još lastovskog popa Antuna Bogdanovića, vrsnog diplomata i astronoma Boškovića, koji, kao izaslanik republike, srećno dovrši neki posao na poljačkom dvoru. Posljednji je Jaćint Milković, domenikanac, dubrovački arhijepiskop, sin nekog seljaka i neke Anke Hercegovke, koja je služila u kući Beterâ.

Crkovnjaci su ne samo politički u opće vladali u domovini narodom i senatu pomagali, nego su bili još od pomoći i tugjijem vladama. Napuljski kralj u nekoj buni pozove oca Komnenovića, dubrovačkog domenikanca, da javnom besjedom umiri puk u Napulju, i buna prestade. Godine 1731. propovijedao je riječ božiju u Lûki otac Sabo Slade. Senat ove republike pozove ga, da u vijećnici izgovori besjedu, kako bi smirio savjetnike, on to učini i savjetnici se smiriše. Ta je besjeda štampana bila pod naslovom: „***Discorso morale politico detto nel Senato della Serenissima repubblica di Lucca il quinto sabato della quaresima dell'anno 1731.***"

Vjerske su se teorije strogo obdržavale. Evo primjera: Godine 1672. propovijedao je riječ božiju neki fratar otac Hrizostom iz Konavala. Odveć smiono izreče u propovijedi nešto, što nije nijedan sveti otac izrekao. Radi toga bi tužen pred inkvizicijom u Rimu, i ovo je jedini slučaj bio, da je senat koga inkviziciji tužio. Pošto se on ne htjede pokoriti, dogje mu, da je prognan iz Dubrovnika, ali smrt ga pokosi prije ove kazni.

Pošto smo sve ovo spomenuli, dohodi već po sebi, da su iz Dubrovnika ishodile i neizbrojne knjige bogo-

slovne i prijevodi sv. otaca grčkijeh i latinskijeh na slovinski jezik. Ne ćemo ih nabrajati, jer ne bi nigda dospjeli. Učiti klasičke grčko-latinske knjige, izdavati pobožnijeh knjižica na našem jeziku, to je bio u opće posao dubrovačkog svećenstva, a najviše fratara i kalugjera, a vesti, šiti i plesti izvrsne radnje na osnovu prave umjetnosti, to je bio posao dumana. Tada nije bilo ni novina, ni pamfleta, ni drugijeh časopisa, u kojima se raspravlja površna politika i još površnija književnost, (a kojima se sada bavi svećenstvo uopće, s malijem izuzetkom) nego golemijeh knjiga klasikâ i svetijeh otaca.

Vjerski su se obredi s toga držali do krajnosti, do sitnarija. N. pr. osam dana prije svetkovine sv. Benedikta bilo je strogo zabranjeno ribanje u Rijeci, jer je tog dana imao senat prijeći na Lokrum na praznik i tu se gostiti, pošto ta svetkovina vazda pada u korizmu. Spominjem se, da je meni još malenome pripovijedala neka starica, da je jedne godine bila velika zabuna u puku. Radilo se o tome, kako će se prepostiti u oči Sv. Matije Apostola, baš na zadnji dan poklada. Ali srećom, pred samu večer u oči tog posnog dana, stiže teklić iz Rima sa dozvolom da se smije mrsiti, što je senat toliko mjeseca prije bio prosio. — Nema dubrovačkog spisatelja ni pjesnika, koji nije napisao uz svjetsku i koju pobožnu knjigu ili ep. Posvetiti i filozofska djela svecima ili Bogu to je bio opći običaj. Dosta je spomenuti Gjura Dubrovčanina, koji pošto u Padovi prevede i rastumači svu Aristotelovu metafiziku, sve to savije u neke zapise i kutije i objesi pred ôtar Bogorodice. U Palmotićevoj Hristijadi čita se dubrovačka pobožnost, a drugi Palmotić u epu: „Dubrovnik ponovljen“, pjeva najprije, kako su se moći, ***palladium*** republike, raskopale, kako i gdje su se položile i ost. Upravo je „Dubrovnik ponovljen“ ep, u kojemu se vjera i gragjanski poslovi u jedno slijevaju.

B. SLOBODA.

.... libertate perenni
Grandibus ingeniis et nobilitate vetusta
.... mihi natale solum Ragusa.
Bošković.

Ko je do sada pomnjivo pratio ove naše listove, lako je da pomisli: „Dakle ovaj Dubrovnik negda nije imao biti nego golem manastir, neki *ascetorium* mistićizma.“

Kako svaka nauka ima dan danas svojijeh predrasuda, tako ih ima i povjest, ova dapače najviše. Mogli bi smo koju i spomenuti, ali to ne spada našem prijedmetu, te ćemo brzo zavezati nekom dubokom mišlju našeg zemljaka Ivana Rendića Miočevića, koja se nalazi u njegovoj veoma poučnoj knjizi: „Nucleus sapientiae et dominii equilibrium“, štampanoj u Trstu 1867. a pohvaljenoj u Ginevri 1870. od prevoditelja K. Besançon-a. On piše: ***De facultate insinuationis humana scientia est adhuc infans,*** biva, nauk ljudski dosta je po analizi uspjehâ učinio u ovome vijeku, ali da od svijeh podataka što daje analiza, skalupi jednu misao zajedno, te da se u jedan čas uvidi, kako i zašto se koji materijalni čin ili koji istorijski dogagjaj zbio, od toga smo još daleko.

Svaka ljudska zadruga ima svoje osnove i promjene, koje treba da pregazi. „Politički prevrat, kojamudrago revolucija — govori Viktor Hugo — to je bura u atmosveri, koja čisti uzduh. Okriviti dakle isključivo ljudsku pakost u nekom uregjenju, ili u nekoj katastrofi, bilo bi isto, kao i zavojštiti na oblake i atmosveru poput divljaka, koji idu u ophodu proklinjući elemente.“ Narav ljudska ima dakle u zadruzi svoje faze i svoje krize kao i bolesno tijelo. Ako s jedne strane ne pukne, kad tad puknuće s druge strane. Kad su palili Ivana Husa, on je govorio: „Iz pepela guske (Hus u češkom jeziku znači guska) izleći će se orao!“ I taj orao bio je baš Luter. Dakle ljudske podobnosti ne treba da nijedna vlada gnječi, već da ih okreće u ravnu mjeru, a to je posao u opće svake vladavine. Persijska mitologija divno to raspravlja. pošto prikazuje „Ormuzda“ (princip dobra) i „Ahrimana“ (princip zla), da zajedno, kad su na zemlji ovdje, tvore čudotvorni, providencijalni sastav, i tad se prikazuju kao neko treće božanstvo, koje se kod njih zove „Mitra“, a to je baš ono što „Metros“ zovu Grci, „Modus“ Latini, „Mjera“ Slaveni, „Moderazione“ Italijani a „Mässigung“ Nijemci. I to čini filozofsku krepost. Horac pjeva: ***Virtus est medium vitiorum, utrimque reductum.***

Ovo dakle sve, što se lično tiče čovjeka, pristaje i zadružnu čovjeku. Da promotrimo baš vremena od postanka Dubrovnika pa čak do francuskog prevrata, koji poče upravo s enćiklopedijom, kojoj opet bi uzrok protestantizam.

Evropa je sva stajala izmegju dvije sile, biva izmegju crkve, ili upravo izmegju papstva srednjijeh vijekova, koje podiže ono „sveto carstvo rimsko“ i svjetovne vlade. U borbi izmegju te dvije sile stoji sva povjest evropskijeh srednjijeh vremena. Čas bi nadjačala jedna a čas druga, ali ne bi nijedna oslabila ili podlegla, jer obje

odgovarahu dvjema osnovnijem podobnostima duha ljudskoga, biva, vjeri i slobodi.

Fakat je, da je i Dubrovnik, kao i sve ostale vlade, našao u sebi te dvije sile, biva, svoju prirodnu i silu crkve. Politika dakle republike išla je za tijem da dobro upravlja krmilom izmegju ove dvije sile. Tim više što je forma bila republikanska, gdje lična sloboda podanikâ ima veće prostranosti. Nijesu dakle htjeli, da budu nasljednici ni Ljudevita Pobožnoga ni Henrika VIII. engleskoga, ali da su bili preteče Josipa II. austrijskoga i Fridrika II. pruskoga, to je istina.

Jero Kaboga objavljuje episkopu Mateucci-ju, u kojem smislu vlada uzimlje u narodu pobožnost, i kaže mu tajne, što je senat onda bio raspravio, kako se može ponašati s crkvenom oblasti. Mateucci tada, pošto je metnuo bio anatemu na Lastovo, jer popa bijahu dobavili bez biskupova dopusta, pogje u Rim i tu proglasi pismeno, da se u Dubrovniku kuju sve krivine i ereze[1]), koje će s vremenom svijet rastrovati, te pedeset tužaba piše protiv senata, koji za to šalje u Rim Frana Gundulića da ne dobiju anatemu. Korčulanski episkop pomaže Mateucci-ja u tijem potvorama. Te pedeset potvora bile su najviše o izvršivanju crkvenijeh obreda, kao na primjer: da nijedan Dubrovčanin ne može pisati u Rim za koju povlasticu i posao crkovni bez dozvole senata; da episkop ne može rukopoložiti bez vladine dozvole; da brastva i crkve imaju predavati vladi godišnji račun; da senat ima imenovati tutore ili nadzornike crkvenijeh blagajnica; da se plemići i gragjani drugoga razreda imaju tajno ispovijedati i pričešćivati a ne u crkvi; da ne će da im popovi dohode kuće blagosivati; da ne će da se javno bolesnicima nosi sveta pričest i takijeh drugijeh, a osobito, da je običaj u Dubrovniku uz poklade zametati crkvene

[1]) **Rempublicam Ragusinam omnium scelerum et heresum matrem.**

obrede uz maškarate, kako je bio učinio prvi neki Bunić, koji je uz poklade na poljanama dijelio puku suhijeh smokava, govoreći, da su ovo medaljice i zapisi iz Rima, u kojijem ima mnogo proštenja (1579-1585). Arhijepiskop Perotti (1650) ponovi tužbe i zaište iz Rima opet anatemu. Godine pak 1698. arhijepiskop Scoppa bijaše rukopoložio jednog svog ljubimca i postavio ga kapelanom Sv. Nikole na Prijekomu, te pošavši za neko vrijeme u svoju domovinu u Siciliji, ostavi ga za vikara. Kanonici i senat jave mu pismeno, da se ne vraća, ako je rad još poživjeti, i on se zbilja ne vrati.

Još gore uzavri opiranje iza tridentskoga sabora, kad su se proglasile bile neke reforme po svećenstvu, kao na primjer: arhijepiskopi bili su udarili na muku, kako će dubrovačkijem popovima nametnuti rogaticu (beretta croce) i skinuti im kalpake (kamilavke), koje su oni nosili po hercegovačkom običaju. Raspra ova dospje s dogovorom, biva, da popovi, koji se istom rukopolože, prihvate rogaticu, a stari da drže kalpake dok izumru. S toga se arhijepiskop Bonelli upeo kod pape Siksta V. da pošlje poslanice s prijetnjama anateme, s toga je trebalo doći i do crkvenog sinoda, na koji je došao, kao papin poslanik, korčulanski episkop Todor Deda. Mattei u svojoj italijanski napisanoj rukopisnoj istoriji ovako piše: „Iza smrti arhijepiskopa Kalvina, vikar Kaboga izradi godine 1575. primanje sabora, ali ne postiže ništa, nego navuče na se mržnju grada, kao rušitelj javnog mira. Regbi da je na sinodu, koji je držao korčulanski biskup, obnarogjen tridentski sabor i ako ne bi nikakvog javnog akta priznanja, radi nemira, koji nastadoše, kao ni poslije toga, ali se to primanje dogodi mûče tijem što se izrično ne usprotiviše i polaganijem uvlačenjem jezuvita, koji dogjoše u Dubrovnik god. 1584.“ — A Vatikan što je odgovorio na to sve? Što je radio, kad je vidio, da je

Dubrovnik pretekao ostale vlade mnogo godina prije u slobodnijem reformama kao u ukinuću ropstva, podizanju zavoda za djecu nezakonito rogjenu, koji je zavod podignut bio u Dubrovniku pô vijeka prije nego u Parizu? Što je Vatikan činio, kad je vidio, da dva gotovo vijeka prije ova republika pretječe i postavlja zakone tako zvane jozefinske? Odgovaramo, da je Vatikan imao svoju politiku i da se senat znao lijepo oprati, jer mu je nevolja bila, da tako radi.

Prvi je razlog bio, što je Dubrovnik odvisio i harač davao Visokoj Kapiji, te da je s toga Dubrovnik turska zemlja i da se za to zakoni rimske crkve ne mogu uvagjati, jer su Dubrovčani ***in partibus infidelium.*** To su još bolje potvrdili iza trešnje, kad je Mustafa ovo doslovce izrekao: „Vaše vladanje, za koje ste Sultanima harač davali, dospjelo je, pošto je grad materijalno propao i ne može davati harač. Ovo je zemlja turska, ovo je hercegovačko primorje, koje Mlečić nije posvojio. Dakle idemo da zapremimo kako naše.“ — Drugi je razlog prije trešnje golem i dobro poznat: Ako Rim stavi anatemu na Dubrovnik, propadaju sve crkve katoličke po istoku, što drugi narodi nemaju.“

Ako ćemo vjerovati poslanicama Stjepana Gradića (koje su još u rukopisu), kad je senat vodio dogovore s Hercegovcima, da se dogju iza trešnje naseliti u novi Dubrovnik, koji gotovo bijaše opustio, postavio im je uvjet da ostanu u obredu pravoslavne crkve, samo da pripoznaju prvijenstvo rimskog pape. Jezuviti su se bili tome oprli te dokazivali, da bi se na taj način odveć lako moglo dogoditi, da Dubrovčani prijegju sasvijem u pravoslavnu crkvu i da se odmetnu, jer da sva republika nije visjela toliko strogo o Rimu. S toga poslije trešnje ojača latinska književnost, i dostiže vrhunac klasicizma, kako smo vidjeli, a oslabi slovinska.

Rim je dakle našao, da mu Dubrovnik daje više koristi nego štete, s toga je mnogo popuštao, te bi se svaka tužba od strane arhijepiskopa izjalovila. Ta vjerska sloboda protezala se i na brak. Po crkvenijem kanonima brak se ne može vršiti megju svojtom ni do četvrtoga koljena, a senat je proglasio, da je brak zakonit učinjen megju rogjacima trećijem i četvrtijem, što je Rim odobrio. Za to su od starina postavili bili radi slobode, da arhijepiskop nema biti nego tugjinac, da ne bi zametnuo u narodu kakvu crkovnu stranku, te narod postao slijep pristaša rimske crkve. Iza Sarake 1360. nema arhijepiskopa Dubrovčanina čak do 1722., kad se sasvijem priposnala odanost svećenstva republici, jer su tad istom počele demokratske stranke da se čuju, a svećenstvo je svako po naravi aristokratsko. S toga su kanonici imali biti vlastela, da se opiru zahtjevima arhijepiskoga. Za to su iz rana ocijepili Rât od oblasti korčulanskog episkopa, koji je zavisio od Mletaka. Za to su poslali italijanske fratre „konventuale“, koji su pritezali za Mletke, i učinili da „države“ Male Braće i domenikanaca imadu svoga vrhovnog starješinu u Dubrovniku a ne drugovdje. Za to su još malo prije dolaska Francuzâ neke fratre domenikance (ne zna se o tome nikada za što) jedan dan ukrcali u trabakulu i opremili u Jakin. Sudbene rasprave nijesu se o tome nikada vodile u Rimu. Za to su govorili, kako je vjera u Dubrovniku sok i oružje samo republike, senat ima da vlada blagom i imanjem iste crkve, jer je sve njihovo, te proglasili *jus patronatus universale.*

Kako crkvom, tako su postupali i s drugijem kraljevima pa i sa samijem sultanima. Da se steče njihova milost mnogo se žrtvovalo za sultane, mnogo za pape, mnogo za ugarsku krunu, a opet u isto doba radilo se sve ono, što bi im išlo uz nos!

Da budeš slobodan treba da budeš bogat. Dubrovčane je baš golemo bogastvo učinilo, da su neodvisni bili. Oni su davali harač sultanima i Ugarskoj a poklone slali svake godine i mletačkome duždu, i napuljskome kralju i srpskijem kraljevima. Ovi posljednji odlučiše, da se novčani iznos s njih prenese na pravoslavne kalugjere brda Atosa. Republika je za to slala svake godine novčanu potporu tijem kalugjerima sve do dolaska Francuzâ u Dubrovnik, a to s toga da nadoknadi što su bili s Mljeta i iz Stona protjerali kalugjere istočnoga odreda, te na Mljet postavili kalugjere Sv. Benedikta, a u Ston fratre Male Braće. Harač sultanima počeo je bio već i prije nego je Turčin ušao u Carigrad pod Sultanom Orhanom u Brusi, čija povelja „da će Dubrovnik vazda biti slobodan i u nastajna vremena, kad Islam bude osvojiti Evropu“, nahodi se još i sada u Beču, kao i sve ostale povelje i diplomatske knjige, što Austrija, kad osvoji Dubrovnik, prenese u Beč, od kojijeh mnoge su bile već štampane nastojanjem Miklošića, Meda Pucića, Daničića, Jagića i Bogišića. Znao se dan i vrijeme, kad se taj prinos harača imao davati sultanima, koji je katkad bio manji a katkad veći, prama tome kakav bi bio sultan ili nazuban na Dubrovnik, ili mu naklonjen. Povjest kaže da po turskoj etiketi i ceremoniji nijedan sultan nije s poklisarima dubrovačkijem ni riječi progovorio, kad bi mu došli u pohode, nego cigli jedan, biva Selim, koji je iza govora dubrovačkijeh poslanika rekao na glas: „Ovako je sve dobro!“

Kako piše Engel, bilo je humoristično i smiješno, kad bi Dubrovčani donijeli poklone u Mletke i to ne duždu, nego vrhovnome admiralju (Capitano del Golfo), jer se zna da su Mlečići držali kao svojinu[1]) Jadransko

[1]) Jednom bi upitan neki mletački vlastelin od nekoga kardinala: „Ko vam je dao tu vlast, da je Adrija vaša svojina?“ On odgovori:

more od Jakina do Mletaka. Poklon je dakle bio radi slobodne plovidbe po Jadranskom moru, kako sada porez u ušću Sunda ili Korinta. Ceremonija je bila, da je vrhovni admiralj primao te dubrovačke poklone sjedeći na visokome stolu i da je sve mučao pred dubrovačkijem poslanikom. Samo ako bi dubrovački poslanik izustio „Naša republika“, admiralj bi ga zamuknuo i popravio: „Ne, ne; vaša općina!“

U Napulj se poklon slao, jer bi odatle dohodila vojnička posada za neko vrijeme za čuvanje grada. S toga je još dubrovačka crkva štovala Sv. Agripina drugoga parca napuljskoga iza Sv. Gjenara (16. Novembra).

Iz ovoga se vidi kao što već jednom rekosmo, da se mnogo žrtvovalo za sultane, mnogo za pape, mnogo za ugarsku krunu, a opet u isto doba radilo se sve što ide uz nos i sultanima, i papama, i ugarskoj kruni.

Muhamed II. povisi im harač, jer nagje u jednoj bici kod Kandije dva dubrovačka broda združena s Mlečićima proti Turcima. Senat se lako opravda, a to dokazavši, da je njihova vlada slobodna, te ako su se gospodari tijeh brodova našli proti Turcima, senat im nije dao tu vlast. Razmirica se tako stiša.

Neki Don Cesare ubivši nekoga u Napulju, pobježe u Dubrovnik. Odovle izvijesti napuljskoga kralja, da Dubrovčani pripovijedaju u Carigradu sve što papa Pio V. snuje sa Španjskom i s Mlečićima (Sv. Liga) proti Islamu, i ako je republika dubrovačka, kao hrišćanska, bila u tom tajnom savezu. Kralj napuljski na to baci u tamnicu sve Dubrovčane, koji se nagjoše u Napulju, sve do djeteta. Senat brzo posla tamo Frana Gundulića i sve je izravnano bilo.

„Naći ćeš ime onoga, koji nam je to dao, s druge strane na onoj istoj pergameni upisano, gdje je upisano, da car Kostantin dariva Rim papi.“

Filip Trivulcij, dubrovački arhijepiskop, nije samo odobravao, što Dubrovčani rade i pomažu Turčina, nego još njeki njegovi ljudi uhvate u Konavlima knjigonošu mletačkoga koji je u Kotor nosio knjige da kupi brodove za Sv. Ligu, te metropolit Trivulcij preda te knjige uhvaćene dubrovačkom senatu.

Neki pop Kolendić na Pelješcu ubi pred crkvom kneza i pobježe na Korčulu. Biskup stonski Stjepović (Stefani) (malobraćanin s Lopuda) i biskup korčulanski Quiarius (iz Poljica) htjedoše da popa sude po crkvonijem kanonima. Senat to ne će, već hoće popa i traži ga u episkopa. Kad ga ne može imati (jer je Korčula bila pod mletačkom vladom), senat ga strati *in effigie*, kako je opća navada bila onijeh vremena, a javi episkopu stonskome, da se odaleči od dubrovačke zemlje, ako želi umrijeti od starosti. Stjepović ode u progonstvo i meće anatemu na republiku, ali koja fajda, kad je Rim ne potvrgjuje. Gdje ćeš ti anatemisati zemlju, o kojoj visi uzdršanje rimo-katoličke vjere po svemu istoku? Kako ocijepiti od crkve anatemom Dubrovnik, koji sam ima vlast, da gradi crkve i bogomolje po Turskoj? Ko je tada mogao još opsluživati mise usred turskijeh logora? Nije to bilo u politici papâ.

Povjest nam takogjer kaže, kako se Dubrovnik namirio s Rimom, kad je stratio Fra Jera Jegjupka, fratra malobraćanina, preko koga su se Lastovci dogovarali s Mlečićima, da se odmetnu od Dubrovnika i podvrgnu Mlecima.

Taka je sloboda bila u Dubrovniku, da su u nj vrvjeli svi progonjeni, kao što sada idu u Sjedinjene Amerikanske Države. Toga je povjest prepuna. Ne ćemo iznositi primjera ni od grčkijeh književnika, ni od Paleologa pri padu Carigrada, ni od bosanskijeh i srpskijeh banova. Zadana riječ, kad je bila javno dana, držala se

pa ma bila i država u opasnosti, jer nijesu htjeli da narod, koji je samo bio upravljan moralnom silom, uzme za članak vjere, da je jedan moral u politici a drugi u privatnom ponašanju. To očito dokazuje povjest o Gjurgju Brankoviću srpskome, koji je u Dubrovnik pribjegao.

I ako je u narodnijem pjesmama Dubrovnik prekoren da sve potonje srpsko blago u njemu leži, i ako je Stjepan Mali lažni car, iziskivao povratak toga blaga, sad je već očito po dokazima iz arhivâ, iznagjenijem od Miklošića i Meda Pucića, da su Dubrovnik nepravedno u tome okrivljivali. Takogjer povjest dokazuje, da se dva puta arbanaški junak Skenderbeg (Kastriotić) sklonio u Dubrovnik, te radi njega senat imao dosta prijetnja od sultanâ, te došljednjijeh posala i opravdanja.

Petar Soderini, prvi gonfalonijer u Fjorenci, potjeran od Medici-jâ radi spletaka Pape Julija II., uteče u Dubrovnik. Senat ga primi i tajno učini da živi na Orašcu u nekoj kući kraj mora (Arabovom), čije se omirine i danas vide. Papa i mletačka republika su ga tražili. Senat je obojici odgovorio, da je bio, ali da sada oni ne znadu gdje je. U toliko nepoznat od nikoga on se šetao po Orašcu, dok je senat poslao u Rim skrovito nekog popa Marina Benka, kojeg je usmeno naučio, kako će Soderina smiriti s papom. Ali u to taj papa naprasno umre, a pope se na papstvo Lav X. od porodice Medici-ja, koji Soderina, pošto ovaj promijeni politiku, jer je tako zahtjevala struja novijeh zgoda, primi u milost.

Tako se godine 1329. spominje Ivan Seni, neki prost trgovac, koji progonjen od mletačke republike, pobježe u Dubrovnik. Senat radi glave prosta čovjeka, kojega prelijepo sakri, oprije se sili stijega Sv. Marka!

Veli poslovica da *regis ad exemplum totus componitur orbis* (cio se svijet vlada po primjeru kraljevu). Ovaj harakter slobode valjalo je da se prelije i u ćud

stanovnika i lica svake vrsti, i u književnost njihovu. Književnost daje harakter moralni svakoga mjesta i vremena. Crkva sili svakoga crkovnjaka da brani do krvi moralna i vjerozakonska prava, a kad je vlada svjetska još slobodna, ta sloboda duhovna još veća postaje. To je trajalo još i kad dospije sloboda dolaskom Francuza, ali ostade harakter slobodni, dok ne izumriješe svi oni, koji su se pri padu republike rodili.

Austrija je u tome bila mnogo blagonaklona. Ona dopusti, da budu sugjeni po zakonima republike svi oni, koji su se bili pod republikom rodili. Car Frano I. kad dogje u Dubrovnik reče vlasteli, kad mu se došla predstaviti: „Gospodo, vi ste pametni, a vaša djeca će me slušati (Signori, voi siete saggi — e i vostri figli mi ubbidiranno)“. To se tumači ovako: „iz uljudnosti ne nalažem vama nikakvu austrijsku zapovijed, a vi ćete po vašoj svijesti znati snositi ovu promjenu. Vaše sinove samo čeka slijepi posluh naredbama, koje budu dolaziti iz Beča.“ — I tu carsku riječ Austrija održa, dokle sa starijem nije izumro duh republike.

Spada na anegdote opisivati svaku slanu i satiričnu izreku i djela slobode. Sloboda i blagostanje bodrilo je narod na ljubav domovine do najmanjeg prostaka. Ne govorimo o Bunićima, Sarakama, Ranjinama, Gučetićima, Kabogama, Bobalićima, koji su domovinu spasli, jer to sve pripada političkoj povjesti. Uzmimo samo dva primjera, jedan o crkovnjaku a drugi o vlastelinu.

Kad je komisija francuska došla u crkvu Male Braće, da digne s ôtara sve zlatne i srebrne prijedmete, što su resili ikone, neki lajik, nama dobro poznat, fra Brnja Ivelja, s Lastova, koji je bio tada crkovnjak i klisar, odgovori komisaru: „Ja ću ti dati ljestvu pa se ti ispenji i diži ti, ama ne ja.“ — Ovo je dovoljno bilo da se komisar, obuzet nekijem osjećajem božjeg štovanja, vrati

otkle je i došao, i javi vladi, da nije našao ništa na ikonama.

Taj duh gragjanske slobode protezao se je i po Dalmaciji, jer uzmi kako hoćeš, Dalmacija je bila pod Mlecima, koji su na svrhu bili republika, koja je ostavljala da se svaka općina vlada u svojoj politici, u školama i u izvršivanju crkovnijeh obreda po svojijem statutima; ne bješe još tada one ćentralizacije, koja stoji u opreci sa gragjanskom slobodom.

Biskup korčulanski Koserić (1787-1803) bijaše naredio da se digne krasna propovijedaonica od kamena naslonjena na osam stupova, (slična onoj u Trogiru) samo s toga, što se je na nju usudio uspeti u crkvi hrvatski general Rukavina, da drži slovo narodu o podanosti Austriji. Taj primjer Rukavine slijedio je poslije i u Dubrovniku drugi general, Milutinović, koji, kao nekatolik, uspeo se bio na propovijedaonicu u Velikoj Gospi da proglasi Dubrovčanima odanost Austriji.

Gjorgjić, kao tajnik Matije ugarskoga kralja, pošto je Saraka oslobodio Dubrovnik sasvijem od mletačke vlasti, doznavši tajno da Matija misli sklopiti tajni ugovor s mletačkijem senatom, uzjaha odmah na konja, te iz Budima jezdeći dan i noć i promijenivši i umorivši toliko konjâ, kroz osam dana, stiže u Dubrovnik jedva živ radi trudnog tog putovanja, te javi sve senatu.

Dubrovački poslanici imali su povlasticu, da služe tugje vlade a u isto doba da uživaju sva prava, koja je imao svaki dubrovački gragjanin. Spomenuli smo malo prije Džona Gjorgjića i porodicu mu. Dodajmo još i Paska Rastića, Džona Gradića, te i Ivana Lukarića, koji darova kod Nikopolja Sigismundu, ugarskome kralju, 15000 dukata u zlatu, spase ga od Turaka, dovede u Dubrovnik i sjajno ga ugosti.

Još mnogo godina prije Grgur Melisene, carigradski patrijarah istočne crkve, kad uteče u Rim s carem

Paleologom, posla poslanicu Džonu Gradiću, palatinu doglavniku Gjorgja, srpskoga cara, koja počinje: „Godine 1453. Gregorij po milosti božjoj arhijepiskop carigradski novoga Rima patrijarah Vaseljenski“ i u isto doba posla mu na dar komad Hristove haljine. Ovaj Gradić poče tada da budi i da podiže krstašku vojsku proti Turcima, ali hodeći po Bosni, uhvati ga neki Stanić, turski pristaša. Papa Kalist III. odmah posla poslanicu vikaru u Bosni, da uznastoji osloboditi Gradića. Na žalost ovdje treba spomenuti, ako je Gradić, vlastelin dubrovački, odbijao Turke milom i silom od Bosne i od Srbije, da je malo godina poslije drugi vlastelin dubrovački (Kaboga) bio jedan od vogja, koji dovedoše Turke u Bosnu.

Mi nahodimo tu slobodu, biva, služiti jednu ili drugu vladu kako u drevnijem vremenima, tako i u posljednjijem; tako isto uvijek biti odani rimskoj crkvi u duhovnijem stvarima a protiviti joj se u gragjanskijem.

Godine 1281. bio je istom sagragjen manastir Male Braće, i prvi fratri bijahu Italijanci. Megju njima bio je glasoviti neki fra Marko iz Mletaka. (O njemu se i danas priča toliko da se ulica, koja vodi u manastir Male Braće i danas zove: Fra Markova ulica). Iza smrti Salvi-ja mletački je senat htio da toga fra Marka učini vikarom, ali Dubrovčani, samo s toga što je bio Mlečić, izradiše u Rimu, da je episkopom bio imenovan neki Bona iz Parme (1281.).

Spomenuli smo kako se nije mogao tako lako zauzeti dubrovački episkopat radi opiranja, koja se činjahu u Dubrovniku na svake crkovne inovacije, toliko da je papa Inoćencij III. još g. 1201. pisao Leonardu Mlečiću, dubrovačkom episkopu, da može uteći, ako mu Dubrovčani stanu raditi o glavi[1]).

---

[1]) „Ut ab episcopatu abiret si accederet mortis periculum (Thomasini de vet. et. nov. Disciplina. Pars 2. Lib. 2. Cap. 70). Tako je ar-

Tako je senat htio da zaplijeni dobra kalugjerâ na Lokrumu, jer slučajno bijaše ostao samo jedan (Salvio), pa ga s toga imenovaše episkopom (1265). Ali se Salvio dosjeti njihovoj namjeri i iz Rima dobije od pape Klimenta IV. povelju, da je Lokrum njegov i sva kalugjerska dobra, pošto je on jedini još kalugjer, koji je ostale preživio. Ovaj Salvio, i ako episkop dubrovački, zakalugjeri ipak mnogo mladića i tako se red ne istraži.

Tako su Dubrovčani, kako smo već rekli, bili pod obranom Turaka i s njima u savezu, a opet su u crkvenom smislu davali novčanijeh potpora evropskijem vojskama, da ratuju proti Turcima. Za taj razlog dobiju od pape Aleksandra VI. bulu 26. Januara 1496., da se svake godine o svečanosti Duhova slavi tri dana u Dubrovniku jubilej, i ako su se take pomoći davale i prije od onoga novca, što bi se skupio po crkvama u korizmi po buli Inoćencija III. od 28. Oktobra 1199.

Opće je mišljenje, da su za to sve znali i pape i ostale evropske vlade, pa i sami Turci, koji su propuštali hajduke, da katkada napanu na kakvo dubrovačko zemljište u ime osvete. Toga je puna povjest[1]). Sve se je to pak mirno snosilo. Ali ne samo Turci i slavenski

hijepiskop Perotti pošao na Šipan, gdje je župnikovao. Brnja Gjorgjić piše Stjepanu Gradiću: „Non si può aver pace con lui. I canonici non vogliono ubbidirgli, scrivono a Roma che non governi a capriccio". Tako Urban IV. (1272.) meće anatemu na nekoga Dum Ivana paroha u Rožatu, jer nije htio da pripozna vlast arhijepiskopa, kao kalugjer. I Trivulcij se odreče episkopata.

[1]) Razzi piše da su gusari jednom ubili kalugjera i neke Mljećane na Mljetu na samo jedno ljetno podne, i poslije toga se sagradilo da pred manastir ne mogu doći lagje s mora. Takogjer na Rudi kod Šipana stajahu vazda dva domenikanca. Navala gusarâ učini da Ruda opusti i domenikanci se odaleče. Neki stari Mljećanin u Rijeci pripovijedao mi je, da je njegov djed na Mljetu, bio kao dijete zarobljen od gusara i trebalo je da Republika potroši 200 dukata za otkup, te se kad bi otkupljen, udomi u Rijeci.

banovi, nego i pape dosta su muke zadali Dubrovniku. Poznata je u povjesti navala papinijeh galija na Lopud 1538. godine. Admiralj je bio glasoviti mletački patrijarah Grimani. Razzi o toj navali piše: „Oskvrnivši nekoliko žena zarobiše 14 vlasnika lagja, 4 plemića i kneza i 150 ljudi“ [1]). Tako povjest bilježi dva slučaja, kada je Dubrovnik bio porobljen pod zapovjedi dvaju crkvenjaka, biva, ovaj pod Grimanom, a drugi poslije 200 godina pod crnogorskijem vladikom, kad izgorješe do 203 kuće od Sv. Jakoba do Gruža, i ako ni jedan ni drugi nije zapovijedao da se čini takav poraz. Grimani kad dozna za to na istoku, gdje se nalazio, mnoge objesi a vrati plijen, što se je mogao iznaći, ali kako piše Razzi, ipak bi štete 6000 dukata. Vladika Petar to nije mogao uraditi, jer je bilo osim Crnogoraca i Bokelja i Konavljana, koji su ga, može se reći, upravo na silu vukli kao poglavara Crne Gore. Ako je Grimani-u žao bilo i vladika je Petar na Bosanci pod čadorom plakao i jadikovao. Neki mi se Šumećanin zaklinjao da je on, još momče, slučajno bio otišao sa svojijem ocem u crnogorski tabor, pa vidio vladiku da kleči suzama na očima kličući: „O rajo! O rajo! Što učini od Dubrovnika da od Boga nagješ?!“

Ali vratimo se na naš prijedmet. Ova puzljiva dubrovačka politika bila je poznata i podanicima i susjedima, koji je prozvaše *di sette bandiere*, ime koje se i danas čuje u narodu. Po Dalmaciji bila je prije ova izreka: „Ako ćeš prevariti žugjela treba sedam hrišćana; ako ćeš prevariti Grka, treba sedam žugjela; Italijanca sedam Grka, Vlaha (morlacco) sedam Italijanaca, a ako ćeš prevariti Dubrovčanina treba sedam Vlaha. Da su Dubrovčani znali za tu puzljivost svoje vlade, dosta je ovaj primjer.

---

[1]) „Violate alcune donne fecero prigionieri 14 padroni di barche, 4 nobili ed il Conte e 150 persone“.

Neki Bratić bio je činovnik u Francuskoj pod Ljudevitom XIV. Pozva ga senat da dogje da izvrši neke službe u Dubrovniku, ali se on ogluši pozivu. Kad se je nakon dosta vremena vratio u domovinu, bi odmah zatvoren. Hodeći u tamnicu nosio je Ljudevitovu sliku u ruci, pa vikao: „Idem u tamnicu s mojijem kraljem! S mojijem kraljem!“ Kad je to senat čuo, pomisli: ako se ovo obazna u Parizu, ko zna kako će oni tamo ovo uzeti, mogli bi reći, da smo *in effigie* osudili mogućega kralja Ljudevita, te ti brzo Bratića pušte slobodna.

Ova slobona doradi da se je osnažila ljubav domovine u svijem podanicima, te nalazimo mnogo prostaka, koji su u različito doba spasli Dubrovnik. Govorili smo o onoj ženi u Gružu, javnoj bludnici, koja je javila senatu, da će Pelenica biti ukradena od nekoga Vanini-a, njezinog ljubavnika, a sad da spomenomo druge.

Pasko Buconić, prost seljak, desio se je u Silistriji, kad je tu tamnovao Nikola Bunić, pa mu se ponudi posrednikom, da može iz tamnice slati pisma tajno senatu. Jakob Prislić seljak iz Rata uhvati u Konavlima neke, koji su nosili pisma u Kotor za mletačkog Providura. Povjest Antuna Sorkočevića ne ostavi nam i ime onoga seljaka iz Primorja, koji, kao sluga engleskog poslanika, na sastanku u Pasarovicu, klekne pred noge svoga gospodara i preporuči mu žarko ono, što je Senat već bio diplomatskijem putem preporučio vladama tu skupljenijem, biva, da Klek i Sutorina ostanu pod turskom vlasti, samo da se od nikuda ne graniči s Mlečićem. Kapetan Kristić u Tunisu odvrati tamošnjeg Bega, da ne pošalje turske galije da gusare oko Dubrovnika, kako je bio zaprijetio. Luka Barka u Carigradu, kad se je preko mjere iza trešnje povisio harač, opasnošću svojega života skloni glavom Sultana da oprosti taj harač. Djela Kristića i Barke zaslužuju da ih se pjesmom proslavi. Kad je

vladika Petar sa mnogo vojvoda konačio u palači Sorkočevića u Rijeci, neki lajik s Mljeta, malobraćanin fra Luka, pogje k njemu u pohode i tu klekne vapeći, da ne izgori manastir u Rijeci pa ni kuće. Vladika ganut dade mu tvrdu vjeru da će nastojati. Kad je gorio hram Sv. Vlaha, Kristo Dragi sam srnu u oganj da svečev kip spase, ali ne mogaše od ognjene sile pa se vrati natrag; nego bio slučaj, bilo čudo, kip Sv. Vlaha ostade čitav u tome požaru, kako se i danas vidi.

Kad se je zgradila ova nova Stôna Crkva nije bilo ikone Gospe Velike. Marko Kaboga kanonik, vikar biskupije, digne iz Crkve Sv. Lazara na Pločama ikonu Velike Gospe i stavi je na ôtar u Stônoj Crkvi u gradu, kao što se i danas vidi. Onaj razred gragjana, koji su se zvali Lazarini, tužiše ga u Rim, te mu dogje anatema. Po ovome se vidi da se je gragjanska stranka osnažila iza trešnje[1]). Ikona ostade ipak na sred kora[2]).

Ne samo Dubrovčani nego i tugjinci, valjali su našijem a neki su i spasli domovinu. Dosta je spomenuti Selima, prosta Turčina, i nekog Rista K. seljaka iz Krivošijâ. Marojica Kaboga pogje u mladosti s poklisarima u Carigrad. Hodeći po ovome gradu nabasa na nekog malog Turčina, gdje prosjači. Uzme ga sa sobom i bi mu sobar. To siroče zavoli Kabogu, koji poslije otide iz Carigrada a svoga Turčina preporuči nekijem Dubrovčanima. Dogodi se poslije što se je dogodilo. Kaboga ubi kneza javno u dvoru te bi utamničen; dogje trešnja i oslobodi se tamnice. Nakon mnogo godina Sultan povisi

---

[1]) „Che dirà il mio Signor Abate Gradi, che i nostri hanno fatto nuove leggi ed hanno cominciato ad ammettere nella tanto da noi pregiata nobiltà anche le case della terza classe di S. Lazzaro? Bozdari perciò ha già sborsato perperi 5000.“ Pismo B. Gjorgjića Gradiću od 8 Novembra 1666. Regbi da su stranke počele još prije trešnje.

[2]) V. Gelcich: Dello sviluppo civile di Ragusa.

harač toliko, da Dubrovčani nijesu bili u stanju da ga isplate. Marojica Kaboga bi poslan u Carigrad od Senata kao poklisar. Istom je došao prijavi se velikom veziru. Kad koga ugleda? Svoga Selima, onoga dječaka s puta, koga je on podigao! On je sad veliki vezir! Šta ćeš više? Lasno je bilo sad da se posao svrši. Selim vezir odreče se harača za nekoliko godina a za unaprijed prilično ga smanji.

Dubrovnik iz početka nije znao veličinu ruskoga carstva. U Carigradu poslanik dubrovački uvrijedi teško poslanika carice Katarine II. Ova carica, koja je tada Evropom vladala, uvrijegjena od jedne republike istom vidljive u kartama zemljopisa, naredi admiralju Orlovu, da razori Dubrovnik, koji je zemlja podložna Turčinu. (Tada je bio rat izmegju Rusije i Turske, koji se svrši zauzećem Krima). Ranjina bi poslan k Carici, koja ga ne htjede primiti. Što da Ranjina radi u Petrogradu? Evo pomoći za Dubrovnik! Obazna da u caričinom dvoru stanuje neki Risto K. iz Krivošija, mladić već učinjen, i koji joj je bio najmiliji dvorjanin. Taj Risto bio je doveden iz malena na Šipan kao sluga u kuću Ranjine, koji se je bio vrlo u njega zaljubio. Po Ristu dakle dobi ulazak pred Katarinu i posao se smiri[1]).

Spomenimo ovdje i velikodušnu ljubav prema domovini nekoga Miha Božovića. Ovaj, kad je javno udario zaušnicom nekoga vlastelina, pobježe u Carigrad, da ga ne zatvore. Ne progje dugo vremena, on postade tajnikom pruskoga kralja u Carigradu. Preko njega republika srećno izvrši neke poslove s pruskijem dvorom radi plovidbe u Baltičkom Moru.

Engel ne htjede zaboraviti ni one parohe dubrovačke okolice, koji, kad Francuz osvoji Dubrovnik, u stra-

---

[1]) V. u Kaznačićevijem rukopisima neke anegdote koji se o tome pričaju.

hu da Napoleonova vlada ne počne Dubrovčane dizati na vojsku, netom Car proglasi ukinuće republike, izgorješe tajno sve knjige rogjenijeh. Engel kaže, da je u narodu predaja bila, da su Crnogorci te knjige izgorjeli, a naprotiv nijesu nego sami popovi u zanosu prema domovini, dogovorno, da se dajbudi spase oni, čija lica ne odavahu prave godine.

Ova puzljivost na svaku politiku donije na svrhu smrt republici. Vremena su se bila promijenila ali ne harakter dubrovačke politike, kako se dogagja i svakoj osobi na po se. Mi svi prije ili poslije podlegnemo radi našijeh ideja ili nagnuća kad se prilike promijene, a mi ne. Antun Sorkočević u svojoj povijesti piše: „Napoleon progoneći uporno englesku trgovinu . . . . uznemiren radi toga, što je bila jedna neutralna tačka, koja je mogla dati pristupa njegovom neprijatelju (Engleskoj), ne trpeći ni poslanstva ni računanja, naredi, da se Dubrovnik odmah zauzme.“ I tada dogje od Eugenija iz Monze oglas 2. Avgusta 1806. kojijem bi naviješteno zapremanje Dubrovnika i njegova zemljišta, i u kojemu se prigovaraše republikanskoj vladi da pod plaštem prijateljstva prama Francuzima krije neprijateljstvo.

Kad dogje Austrija, može se reći, slovinska književnost bi ugušena sve do godine 1848. Do tog doba ležahu u zaboravu i u trulosti svi rukopisi, a valjda bi i propali bili u istrazi vlasteoskijeh kuća mnogi klasični rukopisi, da se u početku ovoga vijeka ne javiše dva zaslužna čovjeka, otac Inoćencij Čulić (Fratar gluhi) i Frano Martecchini.

Čulić, Spljećanin, dogje u Dubrovnik kao učitelj (lettore) gdje se nastani. Kao dva brata Appendini i on postade žarki ljubitelj Dubrovnika i njegove književnosti. Mnogo je dao posla fratrima radi svog ponašanja, ali je njegova zasluga, da ostanu neodvisni od manastira u

Dalmaciji sa svojom „provincijom“ napose. Skupi blaga božijega, svake vrsti rukopisa, knjiga po privatnijem dubrovačkijem knjižnicama, koje iza pada slobode već počeše propadati, pa tijem ukrasi dubrovački manastir. O drugom zaslužnom čovjeku evo što piše italijanski jedan anonim: „Red mi je ponoviti, da je zaista dostojan još svake hvale Petar Frano Martecchini, što je dao na vidjelo galeriju glasovitijeh Dubrovčana; nije potreba spominjati njegovu dugu djelatnost, kao štampara i slagara, ona sjaje u bezbrojnijem djelima, koja izagjoše iz njegove štamparije od 1800. do zadnjijeh godina.“ I baš pokojni Martecchini proputova po Italiji, iznagje spisatelja, kao Cantù, Dall' Ongaro, Ambrosoli, Tommaseo, koji po njegovu uckanju stadoše da pišu razne životopise dubrovačkijeh književnika. Bi za to od austrijske vlade nagragjen krstom za zasluge, a pokojni kraljević Rudolf posla mu iz Luksenburga prsten sa alemovima, pošto je od njega primio jedan album.

Politička sloboda, razumije se po sebi, ragjala je u ovome narodu neku bogatu neprekidnu živoću i nagon na igre, na vesele skupštine, čega je bilo u izobilju u Dubrovniku. Tommaseo zove Dubrovnik: „la città della satira, la città dell' epigramma“. A gospogja Ida Düringsfeld piše: „Dubrovnik grčki-rimski-slovinski grad, prijatelj polumjeseca i krsta, zavisan i nezavisan od nikoga, sagibiv kao zlato i čvrst kao čelik u vještini pristajanja i srčanosti odricanja, ilirska Atena, dalmatinski Mleci, grad diplomacije, malen ali poglavni, grad matematike, epigrama, satire, a sad romantične sjete.“ Satire i epigrama bilo je na pretek. Vlada se je promijenila, ali se nije mogla promijeniti ćud onijeh, koji su se bili rodili pod tom republikom. Epigrami i satire Antuna Kaznačića i njegova sina Augusta, Luka Djega Sorkočevića, Pijerka Bunića, Joza Bunića, koji su tu nedavno umrli, i danas se čitaju u puku.

Ćud dubrovačka ostala je u poslovici: „Gdje su rijeke bile, tu potoci ostaju“. Dubrovčani preziru svako jajarstvo, dosadna im je burokracija. Rugaju se, i tuže se megju sobom, bili popovi, bili činovnici, bili prostaci, kad su usilovani od starješina svake ruke na neke sitnarije, na neke cerimonijalne sprave, koje su se u sadašnja vremena samosilno uvukle i čine da sva ljudska zadruga po svijetu ne prikazuje nego prividnost (apparenza), koja je prva u moralu, u vjeri, u gragjanstvu i u svakom ponašanju. Stranac, koji ne zna što je Dubrovnik, kad bi počeo (tako je bilo može se reći do jučer) kako bi Dubrovčani rekli „imponjavati“: „ko smo, što smo?“, oni bi mu se smijali u brke. Promijenivši vladu iznenada, Dubrovčani nijesu mogli tako *ex abrupto* promijeniti i ćud, koja, kao svaka prirodna stvar, treba malo po malo da pada u svakom novom naraštaju, dokle se sasvijem ne uguši. No to se nije ni danas sasvijem zbilo, jer mi i svi suvremenjaci naši, koji smo općili u djetinjstvu s onom čeljadi, još smo živi. U naraštaju, koji iza nas dogje, svršiti će se sa svijem posljedicama.

Gragjanske igre, gragjanski bali, gragjanske vježbe s oružjem bili su zakonom potvrgjeni od republike. Ko ne bi došao, platio bi globu. Uz poklade bilo je komičnijeh maškarata (maschere parlanti). Na poljanama našli bi se skupovi, koji bi prestavljali što god komično po stilu Aristofana, gdje bi se i žive osobe spominjale. Ispred dućanâ iznijeli bi se stôčići a kućni prozori svi otvoreni da narod gleda. Tijem javnijem komičnijem igrama bili bi nazočni i popovi i fratri i gospoda, te, da zasjedu, iznijela bi se sjedala iz crkava. Antun je Kaznačić zadnji pjesnik, koji je sastavljao pjesme maškarata. Štampana je samo jedna njegova: „Preprodavalica“. U matrikuli crevljarâ nahodi se ovo: „2. Maggio 1737 fu presa deliberazione che si debba radunare il capitolo e creare

il Capo del ballo e provedere del bisognevole quei che devono ballare, tutti fino ai 45 anni sotto pena di multa". Bilo je strogo zapovijegjeno svoj mladosti da igra kolo pred dvorom 1. i 2. Maja, a još strože u stara vremena da se vježba oružjem. Godine 1383. Refor. Majoris Consilii: „Prima pars ut adestrentur balestrarii, quod omni anno debeant fieri duo pallia generalia unum in festo S. Blasii, et aliud in festo Translationis S. Blasii, et quilibet Rector in suo mense teneatur facere unum pallium speciale". Godine 1418. zapovijedi senat, da strijelci imaju gagjati u nišan (bersaglio) blizu grada, (to se mjesto i danas zove „Brsalje") dva puta na mjesec, i da se svegj novčano nagrade tri najbolja strijelca. U Januaru pak godine 1806. zadnja zapovjed senata (jer Francuzi dogjoše mjeseca maja) govori: „Troviam di imporre a tutti nobili e Antonini e Lazzarini (Antonini bili su prvi pučani iza vlastele, Lazzarini drugi red pučanstva) dai 14 ai 36 anni inclusive di venire alla rassegna nella solennità di S. Biagio sotto pena ai giovanetti nobili, se non venissero, di arresto per 15 gorni nella fortezza di S. Lorenzo, agli altri di pagar perperi 10 per cadauno". Razzi potvrgjuje, te govori: „Nella vigilia di S. Biagio si fa mostra delle armi dei villani, che vengono con spiedi, sciabole ed alabarde, e nel giorno dopo pranzo degli Isolani e del presidio degli Ungari". Razzi pripovijeda još o vježbama u plivanju izvan grada, te da je vidio djece kako se megju sobom inade da doplivaju do Lokruma. Spominje još kako su vlasteoska djeca zametala kavgu s djecom prostoga puka i kako su i do ruka dolazila „al che nessuno abbada" dodajući: „djeca kao djeca". Kad bi iz sela dobavljali sluge (koji su se zvali „djetići", latinski „pueri"), svaki sluga trebalo je da ide kod kojega popa da se nauči čitati i pisati zajedno sa gospodarevom djecom, samo je valjalo da seosko

dijete kao sluga nosi knjige gospodarevu djetetu, svome učidrugu. U školi su pak bili jednaci. Jedan stari vlastelin pripovijedao nam je, da ga je njegov djetić često pretjecao u školi u častima i da ga je vježbao i kaznio po ondašnjijem školskijem odredbama. Kad bi škola dospjela ušao bi svaki u svoj gragjanski stalež, jedan bi opet postao djetić, a drugi njegov gospodar, komu bi nosio knjige i za njime išao. Iza sprave[1]) već izučeni imali su

---

[1]) „Dok su dubrovačka vlastela sama sebe upravljala (ili, kako što oni sad govore, za vremena republike) nijedna djevojka njihovijeh kmeta nije mogla otići u službu drugome osim svojega gospodara (na čijoj joj je zemlji otac sjedio); ako li bi koja otišla, gospodar je imao vlast na silu je odonud krenuti i k sebi dotjerati. Tako su gdjekoji imali po punu kuću djevojaka, izmegju kojijeh su najprije bili razdijeljeni kućevni poslovi, n. p. jedna je samo otvorala vrata (koja su ondje i sad i danju zatvorena, pa kad ko s polja kucne u njih, djevojka pogleda kroz prozor ko je, pa povuče za uzicu skakavicu te se vrata otvore) druga mela sobe, i t. d., a kojima kućevni posao ne bi zapao, one su prele i spremale ruho za sve njih. Ove djevojke nijesu imale više plate do po tri dubrovačka dukata (koje u današnjijem novcima nije iznosilo punijeh pet cvancika) na godinu, ali je gospogja bila dužna poslije nekoliko godina svaku *spraviti*, i kad bi koja u službu došla svagda joi se kazalo do koliko će je godina spraviti, ali prije 10—12 godina nije to bivalo nikad, a koje su vrlo mlade u službu dolazile, one su se spravljale tek i poslije 15 godina. Ako bi djevojka koja makar jedan dan prije odregjenoga roka za spravu gospogju svoju ostavila ili bi je gospogja za kakovu veliku krivicu otjerala, nije imala pravo ništa više tražiti do pomenuta tri dukata na godinu, i gospogja je još imala vlast svući s nje svoje haljine, a dati joj njezine, koje su u početku kad bi koja došla svagda ostavljane. Ni ona odregjena tri dukata na godinu nijesu djevojkama prije sprave davana, a ako bi djevojci ko poklonio što u novcu, ona nije smjela sebi za ono ništa kupiti, nego je novce davala gospogji da joj ostavi; ako bi joj ko poklonio što od haljina, ona ni to nije smjela obući, nego je davala gospogji da joj ostavi do sprave, a ona je išla samo u onijem haljinama što joj da gospogja. Sprava je svagda bivala u subotu, a u četvrtak bi gospogja poslala *spravljenicu* (djevojku koja se spravlja) svoj svojoj rodbini i prijateljicama i drugaricama te bi ih

očitovati, što žele postati i tada bi jeli zajedno na trpezi s gospodarima. Ti su se djetići slali ili na more da postanu kapetani pomorski, ili na trgovinu da postanu trgovci, ili na dalje nauke da postanu popovi ili fratri. I dandanas mi poznamo čestitijeh dubrovačkijeh porodica, čiji su oci ili djedovi bili djetići. Nalazimo i crkovnjaka većega i maloga reda, koji su u djetinjstvu služili koju

---

pozvala na spravu. Došla pozvana gospogja ili ne došla, valjalo je po svojoj sluzi da pošalje na tanjiru ili na kakvome većemu sudu najmanje jednu forintu u srebru, pored koje se metne i neranča ili barem jabuka, a kašto i po marama, bijelijeh konaca, platna i što za haljinu. Stvari ove slale su se u subotu ispred podne i dobro je gospogja pazila što od koje zvanice dolazi, jer je valjalo da joj ona ono sve vrati kad ona stane djevojku spravljati. I od kuće djevojačke, makar kako da je siromašna, valjalo je da joj se pošalje na spravu barem jedan ili dva *koša*, granama od masline lijepo iskićena, s različnijem darovima, n. p. pantljikama, maramama, platnom, kolačima, pršutama, kašto i živijem jagnjetom. Koševe one nosile su po dvije lijepo obučene djevojke; pred njima je išao jedan muškarac udarajući u lijericu ili u miješnice, a za njima djevojački najbliži rod. S ovijem koševima udaralo se preko pijace, baš ako im pravi put onuda ne bi ni bio, i to ispred podne kad je najviše ljudi na pijaci; ako je sprava u predgragju, ovi što idu s koševima metali su i puške kad dogju pred kuću. Kad su zvanice dolazile u kuću, najprije su se pozdravljale s gospogjom, po tom su spravljenici čestitali spravu zahvaljujući Bogu što je ona dočekala taj sretni i veseli dan (koji je ondje bio gotovo veći od udaje). Što je god ko donosio na spravu kao i djevojačku platu i ono što joj je ko kad poklonio, te je dala gospogji na ostavu, i što joj je gospogja onda poklanjala, poregjalo bi se po stolovima, i kad bi zvanice dolazile, pokazivala bi im gospogjina kći ili sestra ili kakva prijateljica govoreći n. p. „ovo joj je došlo iz njezina doma, ovo joj je plata, ovo su joj darovi, ovo joj je darovala gospogja, ovo njezina sestra“ i t. d. Na gdjekojijem spravama metala se na sto glava od voska, te se u nju novci zabadali. Slugama i sluškinjama što darove donose davalo se što da piju, n. p. muškarcima rozolije a ženskinju limunade, i štogod slatko da založe, pa su onda išli u drugu sobu gdje se sviralo i igralo, i poigravši malo išlo je svako svojim putem, a zvanice su se častile i kafom. Poslije podne kad se već

vlasteosku kuću. I tako se po selima dubrovačkijem rasprostrani kultura i njeka ljepota ponašanja, što se, kako veli „Wiener Zeitung“ od godine 1826. br. 246.: „ne nalazi po drugijem mjestima Dalmacije“. Kad bi djetić bio pravoslavne crkve, Hercegovac — piše Crijević — ostao bi isto pravoslavan, samo bi valjalo da ide svaku nedjelju na misu u katoličku crkvu, gdje bi se Bogu molio po svome obredu.

Igre su bile, voditi kolo igrajući, peti se uz ljenku nasagjenu, pa ko bi do vrha došao zadobio bi kesu punu novaca. Uz poklade u privatnijem kućama bili su bali, jer nije bilo ni kavalkina, ni veljuna, ni kafana. Znanci i

---

mislilo da su darovi sa sviju strana prispjeli, dozvali bi spravljenicu iz druge sobe, pa bi jedan za to odregjeni čovjek pred gospogjom od doma i pred zvanicama izbrojio sve novce i ostale stvari i kazao bi spravljenici da je to njezino, onda bi ona klekla pred gospogju koja je sjedila na stolici, i molila bi je za oproštenje i za blagoslov, i ona bi blagoslovila i pokropila vodicom i nju i novce i sve stvari; po tom bi djevojka ustala i poljubivši u ruku i svoju gospogju i ostale sve otišla opet u drugu sobu gdje se igra, i s tijem je sprava već svršena, samo bi mladež ostala još da se proveseli. Oni što su došli s koševima od djevojačke kuće ostali bi te noćili, i spravljenica je bila dužna kupiti im za jelo kakvoga smoka, n. p. ribe ili mesa, a ostalo se davalo iz kuće. Kad bi bilo u nedjelju u jutru, oni bi se vratili opet onako kao što su i došli. Na ovijem spravama kažu da se je moglo skupiti za djevojku od 150 do 200 forinti u novcu osim ostalijeh stvari. Spravljenica poslije sprave mogla je ići u službu kome joj je volja, a mogla se pogoditi da služi i u napredak ondje gdje je i bila, a gdjekoje su ostale te služile opet na spravu, ali se do ove nije služilo dugo kao do prve, nego najviše 5—6 godina, a pored toga imala je i plate po 10—15 forinti na godinu, ali od toga valjalo je da se i odijeva. Ovako su na spravu najviše služile kmetice kod vlastele, ali su služile i druge djevojke kako kod vlastele tako i kod pučana. Ondje su kašto i momci služili na spravu, ali oni nijesu onoliko dobijali koliko djevojke, nego su im davali samo lijepe haljine i blagoslov. I zanatlije su spravljale svoje šegrte, kojima su osim novijeh haljina i blagoslova davali i sav alat od svoga zanata.“ (Vukov Rječnik uz riječ *sprava).*

kućni prijatelji pozivali su se na te bale, pa i sami popovi. Taka moralnost i počitovanje prema svećenstvu bilo je ukorijenjeno u narodu („Forza morale prodotta dal sistema del governo“ piše Appendini) da bi popa jednako poštovali i kada bi gdjegod privatno balao. Stara čeljad već izumrla pripovijedala su nam, da se ovi ne bi sablaznili, kad bi pop došao na sijelo s čibukom u ruci, a u privatnijem kućama vigjao bi se po koji pop, i isti vikar dubrovačke biskupije, da udara uz vijolin preko bala. Sad kada je demoralizacija već svakoga zahvatila, pop treba da se zatvori i da se samo u crkvi ukaže. Ako se izvan crkovnijeh dveri samo uprti u kakav gragjanski čin i posao, on još više jari opću demoralizaciju.[1])

Sve je bio moral. „Quid leges sine moribus vanae proficiunt?“ recimo s Horacijom. Sloboda morala držala se je prvo sa stavnošću starinskijeh običaja, drugo s klasićizmom u književnosti. Vidjeli smo kako su se opirali episkopima i saboru tridentskome u pogledu crkovnijeh inovacija. Ta se je strogost protezala do domaćijeh navada. Luksus u odijelu i u kutnjem namještaju znao se je, koji ima da bude u vlasteoskoj a koji u pučkoj kući. Ni jedan ni drugi red nije smio to prekoračiti. U Senatu jednom ostrigoše nožicama plašt i togu Tuberonu, glasovitome Crijeviću, s toga jer je to bilo po stranom kroju. Tuberon razjaren toga radi, zakalugjeri se. Kako piše Engel, to se je isto dogodilo i nekome Kabogi. Ovaj postade krvni neprijatelj svoje domovine, te je jednom doveo čete gusara protiva Dubrovnika. Senat zapovjedi da neki liječnik Dadić nema biti potpomožen novčano od republike, kad je učio ljekarstvo u Italiji s toga, što je bio

---

[1]) Jedan današnji pisac, sve drugo nego mistik, piše: „U dan današnji pod svakijem nebom i bio kojemudrago stranke, pop ne smije imati ništa slobodno nego svoje moždani, da trpi još više, ako hoće da bude pošten i da slijedi pravu moralu.“

zabacio vlasulju (perucca) i perčin (codino). Jedna stara duvna od vlasteoske kuće pripovijedala nam je, da je otac poslao u manastir, jer je kod nje bio našao ljubavno pismo nekog mladića, koji nije bio vlastelin. Nikša Gradić u svojoj komediji „Spravljenici" meće u usta nekom ocu da sinu govori:

. . . . Ko te je naučio
Da je tvoje očinstvo? Da s njime
Ti po volji možeš odregjivat?
Ko ti reče, da i ti pripadaš
Sebi samom? . . . . .
. . . . Ništa, ništa
Svoga nemaš, ti si vlasnost moja.
Pa ja isti, kô druga vlastela
Veličanstva Dubrovnika svi smo
Robovi. (Čin III. prizor V.)

C. KLASIĆIZAM.

O, diči se, dični grade!
Imaš za što, imaš kime.
(„Dubrovniku“ od Nikole I.)

Slikao je jednom u Vatikanu neki mladić Nijemac vježbajući se na Rafailovijem slikama. Obično bi tuda prolazio papa Pio VI., čovjek u velike odan i ljubitelj umjetnosti, u čemu je mnogo vješt bio, i koji je govorio, da, kad bi nestalo hrama sv. Petra u Rimu, mogao bi se opet po današnjijem umjetnostima drugi podići, ali nikako hram Sv. Marka u Mlecima. Taj papa dakle, prolazeći mimo tog mladića, često bi se s njim razgovarao. Jednom mu reče, da će narediti da ga povedu po svijem hramovima u Rimu, da se savršenije izuči. „To ne može učiniti Tvoja Svetost, odgovori mladić, jer ja nijesam vjere rimokatoličke“. — Papa ga tada pomilova i kucnu po ramenu govoreći mu: „Moj sinko, ti si još nedozrio, ali vremenom ćeš obaznati, da svi umjetnici i književnici na svijetu nemaju nego jedan isti vjeronauk.“

Kad je papa Ivan XXII. u 14. vijeku hotio da raspopi Petrarku radi ljubavnijeh njegovijeh pjesama, ovaj mu pjesnik poruči, da pričeka dokle isturi još 50 pjesama o Lauri, da tako dovrši, kako se kaže, „*il corpo del delitto*“. U Rimu nije nikada oskudijevalo književne i pametne čeljadi, te se ovi odmah staviše što hoće da

dokaže Petrarka s knjigom „Il Canzoniere“. I sam se papa stavi, da ta Laura nije drugo nego simbol vječita bića Ljepote *in genere*, i da on pjeva tri različita vremena, ili tri položaja, u kojijem se čovjek može naći prema ljepoti, biva da je želi, da je ima i da je gubi, te da je traži na drugome vrhunaravnome svijetu, težeći tako za vrhunaravnosti. I Petrarka osta pri svome kanonikatu.

Prije nego se upustimo u dubrovački klasićizam u književnosti, red je da se osvrnemo na značaj klasićizma uopće, biva u čemu se on sastoji. I ako ova razlaganja nijesu za svakoga, mi ćemo se dotaći samo onoga, što je glavnije, jer da se protumači i dokazima potkrijepi, što je taj klasićizam, htjela bi se čitava knjiga *ad hoc*. Ta sve, što smo do sada napisali o dubrovačkoj književnosti, ne može učiniti nikakav utjecaj na veći dio čitatelja, jer „razorna moć vremena“, kako veli jedan spisatelj, učinila je da se izgubi i uspomena na sve ove stvari. Toga se nije sjetio ni Taćit, koji je rekao: „I zaboravili bi, kad bi mogli i kad bi lo u našoj vlasti“. Po svoj prilici nije mu došla na pamet rečena „moć vremena“. Mi pišemo za sebe i za ono pet-šest, koji za života izbjegoše slučajno toj sili, pa još žive, te sa mnom mogu ponavljati često riječi Tita Livija: „Ja zabavljajući se ovijem, nekako malo i za koji trenutak zaboravljam u čemu smo.“

Da je Bog izrazio sama sebe u stvoru, to je prastara ideja narodâ, ideja više ili manje pokvarena. Pokvarena je ideja, kad činiš Bogu, da treba da se izrazi, i taki je stari Brahmanizam, od kojega poslije dogje Budizam. A to drugo nije nego čist panteizam. Ako pak postaviš vječitu materiju i da njom Bog uregjuje, da se izrazi, tad je dualizam, na kojemu se naslanja sva književnost grčka i latinska. Oni svi bogovi grčki i latinski nijesu drugo nego vječite božanstvene ideje izražene u

materiji i preko materije takogjer vjekovite. Poštovati toga ili onoga boga nije drugo nego poštovati jedno isto samo božanstvo, koje se prikazuje pod različitijem oblicima skalupljenijem od Boga jednoga u materiji. Tako uči škola neo-platonska, koja se podiže u početku širenja hrišćanskoga zakona, da bi tako spasla kojekakvu istinitost, koja se nahodi u poganstvu grčko-latinskome. Ta škola imade neki upliv i na neke svete oce grčke crkve, kao na Justina, Origena i ost. To bi sve dobro bilo, mi hrišćani odgovaramo, ali kod njih materija je vjekovita kao i Bog, dakle ima imati prvašnju formu svoju, takogjer vjekovitu, koju ne bi mogao ni Bog promijeniti. Odatle izlazi „udes" *fatum*, biva, vječiti potrebiti skroj materije, kojemu je podložan isti Jupitar. Ona je osnovni uzrok zla. Tumačenje tijeh filosofskijeh načela postade u tajnijem školama, koje su se zvale kod Grka „mysteria" a najviše u Samotraćiji od učenika Orfeja, Lina i ostalijeh pjesnika gnostičkijeh, iz čije nauke crpe svaka škola pitagorička a poslije i sam Platon. U Hesiodu i u Homeru već se ova načela nahode pokvarena.

Prijedmeti dakle materijalni i čini materije (u ovu spada i čovjek u pogledu svojijeh ćutnja i tijela) jesu simboli, kojijem se objavljuje Istinitost, Dobrota i Ljepota, koje sopstveno i izvorno bivaju u Bogu. (Trojstvo metafizično u jedinstvu Apsolutnoga).

Klasićizam grčko-latinski idealizuje svaku materijalnost. U njemu je sve ideja, sve duh, πνεῦμα a ne ψυχή. Razlika se izmegju ovijeh dviju riječi najbolje očituje u poslanicama Sv. Pavla, koje su napisane u grčkom jeziku, a ne mogu se razlikovati ni u latinskoj vulgati, pa ni u nijednom drugom prijevodu.

No Istinito, Dobro, Lijepo i ako kažu tri svojstva potrebita Apsolutnoga, imaju ipak megju sobom jedan razred

logički, neprokrčljivi. Istina ragja Dobro, iz Istine i Dobra izlazi Ljepota. Ljepota i svaki njezin izraz, što se čini od čovjeka preko umjetnosti svake i književnosti, ima u hrišćanstvu primati pravila ona, koja daje objavljena Istinitost i Dobro. Iz početka crkva je odbacala klasićizam grčko-latinski, jer nije još sasvijem bila ustanovila istinitost i vas moral, što izlazi iz Evangjelja. Po tome se tumače neki požari učinjeni od hrišćanâ, u knjižnici u Aleksandriji i progonstva proti klasićizmu Sv. Grgura pape i ostalijeh crkovnijeh otaca.

Grci, sve što je zla u nagonima materije uopće a u čovjeku osobito, sve su obožavali. Grci su bili dakle narod optimističan *per excellentiam*. Göthe je rekao to ovako: „Megju svijem narodima, koji sanjaju ovaj san života, nikome se bolje nije snjelo što Grcima“. Ali kad se je hrišćanstvo razvilo i kad je crkva ustanovljena kao čuvarica istinitosti i moralnosti objavljene, za što ne uzeti taj klasićizam i sve mite, kao simbole, s kojijem se po Ljepoti izrazuje Istinitost i Dobro. Del Castro piše: „Povjesna filozofija, toliko potrebna u općoj pokvarenosti rimskoj, a za njom hrišćanstvo obilježivši svoju granicu prema umjetnosti i književnosti učvrsti teoriju o Idealnoj Ljepoti nazvanoj klasičnoj.“ [1]) I baš je tako. Članak vjere hrišćanske jest, da je Bog stvorio u dobroti i znanosti, da ima promisao, da ima utjecaj Boga na sva djela dobra (gratia actualis). Ovo dakle sa drugijem teorijama i formama nekako je u suglasju sa spisima i djelima klasičkijem. Svuda u spisima grčkijem i latinskijem vrhunaravnost djeluje s naravnošću; bogovi u Olimpu čine odluke, a junaci ih vrše na zemlji. Taj klasićizam prikazuje prirod-

---

[1]) „La filosofia storica, tanto necessaria nella corruzione universale di Roma, e poi il cristianesimo avendo applicato la sua linea di demarcazione alla produzione delle arti e delle lettere fissò la teoria del Bello Ideale detto classico“ (Teoria del Bello).

ne sile i čovječanstvo, a u jedno na njih božanstveni upliv. Brda, položaj jednog polja, jedne rijeke, jedna plodna zemlja, sve to proističe od Jupitra u svezi s kojekakvom ninfom. A ninfe drugo nijesu za nas nego prve podobnosti — recimo ovako — temeljne ćudi prijedmeta materijalnijeh i strana različitijeh dijela stvorenja. Zašto ne uzeti sve to kao poetski simbol hrišćanske istinitosti u poeziji i u umjetnostima? I to je crkva učinila. Kad je divljaštvo u srednje doba Evropom zavladalo, što su bili manastiri? Tvornice da se radi, da se čuva, da se dava na vidjelo klasićizam. U tome je Evropa dužna crkvi. To se ne da poreći. Književna povjest bilježi nam dva crkovnjaka, koji su pretjerali ovu istinu, biva glasoviti jezuvit Ivan Arduin i otac Joakim Ventura. Prvi dogje do take sanjarije, da je sve starodavne latinske spise odbacio kao apokrifne, kao izumljene od kalugjerâ XIII. vijeka, samo ne Ćićerona, prirodoslovlje Plinija, georgike Virgilija, satire i poslanice Horacija. A Ventura naprotiv u ovome vijeku odbaca vas klasićizam i voli himne crkovne i pjesme u časlovcu popovskome, nego Pindara i Horacija, razgovore duhovne Sv. Ambrozija nego razgovore Ćićerona i Kvintilijana. Ove apsurde književnici, i crkovni i svjetski, jednoglasno odbacuju, te jezuviti usilovaše Arduina da se poreče.

I čovjek izrazuje svoje ideje po estetskijem opravama slikarstvom, kiparstvom, arhitekturom, okretom svoga tijela (igra, mimika), pjevanjem, muzikom, a najviše pak svojijem ponašanjem i svojijem običajima i svojijem jezikom narodnijem, što sve treba da uvijek uglagjuje, da što savršenije bude. Nauka o lijepom ponašanju zove se uopće „Galateo“. Della Casa piše, da se tako zove, jer da je srednjijeh vremena bio baš na dvoru vojvodâ od Verone neki dvoranin, imenom Galateo, najizvrsniji čovjek u Italiji radi lijepa ponašanja svoga pra-

ma svakome. Od njega ta strana estetike uze i ime: „Galateo nije dakle, i ne bi imao biti, nego udžbenik o dobroti.“ [1]) Običaji narodni i jezik narodni najmoćnija su oružja, da se ljepota idejâ izrazi, pošto niti ideja može stati bez riječi, niti riječ bez ikakve ideje. Progoneći jedan narod, da zaboravi svoje običaje i svoj jezik, griješi se ne samo protiv moralnosti, nego još i protiv estetici; upravo to je pokriveno divljaštvo. Jer svaki narod i svaki jezik sadrži u sebi raznolike estetične forme, koje nema drugi narod ili jezik pa bio i pitomiji. Ovdje leži uzrok neuspjehu prijevodâ. Hajde ti prevedi na latinski ep Mažuranićev ili na naš jezik Horacija! Megju jezicima, koji do vrhunca prikazuju savršenost, da se ljepota izrazi, jesu grčki i latinski. Njihovijem uzorima treba da se svak podloži:

Vos exemplaria graeca
Nocturna versate manu, versate diurna

pripijevao je Horacij svojijem Rimljanima, a oni su već bili u ono doba sve grčke elemente popili, tako da se Juvenal tužio, da nema već latinske narodnosti u Rimu, već da je sve grčko. Dositej Obradović, srpski filosof, takogjer piše: „Gdje nema latinskoga jezika, tu nema ni života“. Imao je dakle razlog Pio VI. kad je rekao onome mladiću, da umjetnici i književnici, svi koliko ih je na svijetu, imaju jedan isti vjeronauk, biva, idealizovati materijalnost, činiti da se osjeti, da ima nešto vrhunaravno, što utječe na naravnost. Za to umjetnost i književnost svaka veli se da popravlja prirodu. Za to stari Stay mladoga Kunića nije htio nikada da pohvali, dokle nije rukom tegnuo, da je sve izvore grčke proučio. Kako ne ćeš, kad ova dva jezika jednom riječi izgovaraju i ono

---

[1]) „Il Galateo non è dunque, e non dovrebbe essere, che il cerimoniale della bontà“ (Della Casa).

što je dobro i što je lijepo? *Bellus* po Apianu ishodi od *bonellus*. Lada, Venus, tako je nazvana quia venit, jer ulazi u svakome činu i prijedmetu po Ćićeronu. Venus kod Grka nije ni nebeska boginja, ako nije praćena od Haritâ (Milijâ), megju kojijem je prva „Eufrosine“, čista pamet. Spartanci, najsuroviji megju Grcima, piše Plutarah, običnu molitvu božanstvu ovako su predavali: „Bože, sa svijem što je dobro združi ljepotu!“ Sokrat videći svoga učenika Ksenokrata veoma pametna ali neotesana i prem divljana u činima, reče mu: „Ksenokrate, prije nego počneš učiti mudroslovlje, žrtvuj i ostalijem Haritama“. Dubrovčani jedini megju Slavenima govore: „lijepo“ mjesto reći: „dobro“. „Lijepo si učinio, lijepo si rekao“ mješte: „dobro.“

„Ah da bi bilo poučavanje grčke i latinske književnosti vazda osnova svake visoke obrazovanosti!“ Ovu je izreku veliki njemački pjesnik Göthe izrekao u početku ovoga vijeka. Ali i Göthe-ova želja i ona izreka Pija VI. onome mladome slikaru danas su bez ikakva značaja. Veliki se prevrat dogodio u Evropi u politici, u ponašanju gragjanskog i ličnog života, te i u književnosti. Klasićizam ustupi mjesto romantićizmu. Prvi je poticao na idealnost, na vjeru i vrhunaravnost *in genere*, a romantićizam sada ustupi mjesto sentimentalizmu. Književnici i umjetnici nemaju već jedan isti vjeronauk, biva, ne bûde, ne potiču na vrhunaravnost i na slobodu uzetu u svome pravome smislu, već na neki naturalizam, koji upravo nije drugo nego materijalizam, ili ateizam, koji se vješto taji, *latet serpens in herba*. Ne nukaju već na slobodu, no na opću moralnu raspuštenost. Ako klasićizam nije drugo nego idealizovanje materije, kako smo rekli, romantićizam naprotiv nije drugo nego materijalizovanje ideje. Opširnije ćemo o tome govoriti kad dogjemo svojijem razlaganjem do književnosti našijeh vremena.

Iza pada političke slobode nalazimo samo, da se ta književnost docna uvukla u Dubrovnik. Može se reći, da je jučer klasićizam ovdje umro, a nije još sasvijem po ostaloj uljugjenoj Evropi, ali već umire. Kako je sloboda i vjera *in genere* megju Grcima i Latinima dala uzgoj klasićizmu, tako je i klasićizam gojio i tovio vjeru i slobodu.

Genij, koji izrazuje idealne ljepote, jest slobodan on ne će da mu se zapovijeda, niti on hoće da zapovijeda. Odveć duboko reče Bismarck, glasoviti političar našijeh dana, ako je istina da je on to rekao: „Kroz književnost grčku i latinsku vrijedi proći za jedan čas, ali treba je odmah zaboraviti". I baš se sad uči uopće tako, da svaki mladić, koji škole svrši, do čuda zaboravi klasične jezike. Ja u današnje dane ne vidjeh mladića, da čita grčke ili latinske spisatelje. Odbaca ih, jer govori da ih ne razumije, koliko ni sanskrt. Po školama još se uče ta dva jezika, ali takovijem metodom, da uzbugjuju mržnju a ne zanos. Predavaju se sa strane filologije, a ne estetike i filozofije, o kojima učitelj, ma koliko vrijedan bio, ne smije ni pisnuti. Ovo je učenje sada kao koji mu drago obred, koji napominje što je prije bilo, a ne što jest, i koji se materijalno ili mehanički izvršuje.

Neka stidljivost ne dâ, da se u jedan put pometne klasićizam, nego malo po malo, jer još ima po Evropi velikijeh naučnjaka, a najviše u Njemačkoj, koji se njime bave. Spisatelji humoristični, kad upravljaju satiru našijem vremenima, najprije ti spomenu opadanje klasićizma. Byron u svome „Don Juan" piše, da Don Juan, koji je simbol raspuštenosti ovoga vijeka, nije učio latinski, jer mu majka, uzor licemjerstva, nije davala da mu se moral kvari. A Puškin, veliki ruski pjesnik, piše: „Latinski je jezik ostario, svi mi smo učili nešto malo tog jezika; on

(biva njegov Evgenij, prototip raspuštenosti današnje, kao Byronov Don Juan) znagjaše toliko taj jezik, da izvali jedno *vale* na dnu pisma, ili da rastumači jedan epigraf".

Ova uljugjenost u klasićizmu u Dubrovniku uprav sasvijem prestade, kad u našijem danima pomriješe Luko Diego Sorkočević, Vlaho Getaldić, Niko Pucić, Niko Veliki Pucić, Lukša Gučetić i Nikša Gradić. O Gradiću može se ovdje ponoviti epigram, koji je bio štampan prigodom njegove smrti:

Nunc superesse scias nullum. Ergo siste fremendo:
Ossa jacent hic ejus, qui ultimus extitit horum.

Lukša Gučetić i ako nije ništa napisao, bio je žarki ljubitelj latinske knjige, i kao diplomat austrijski veličao je dubrovačku književnost po evropskijem dvorovima. Horacija bi svaku godinu jednom pročitao, i sve tako do smrti. Tako je i pop Kazali, naš pjesnik, svaku godinu pročitao Taćita, a Luka Sorkočević Lukrecija.

Niko Veliki Pucić jedan je od pošljednjijeh naučnjaka. I ako bijaše izučen u svakoj struci književnosti, kao što svjedoče i mnogi književnici dalmatinski, nije nikada ništa napisao. To nas sjeća na nekoga rimskoga naučnjaka, o kojemu piše sv. Avgustin, da je bio najučeniji čovjek svoga doba, i kojemu se za ime ne zna. Ja sam mnogo godina općio s Nikom Velikijem, te od njega naučio sve što znam. Ovaj čovjek tumačio je Plauta, Taćita, Livija, Horacija, poznavao je sve filosofske sisteme, a u bogoslovje se razumijevao više nego ijedan suvremeni svjetski književnik. Spomenuta njemačka spisateljica Düringsfeld napisala je o njemu roman s natpisom „Niko Veliki".

Vlaho Getaldić i na samrtnoj postelji pisao je latinskijeh stihova. Luko Sorkočević toliko je bio vješt u tome, da ih je večerom u ljekarnici pok. Rafa Šarića sa-

stavljao i u pero kazivao. Ova je ljekarnica u pošljednja vremena bila upravo akademija zadnjijeh dubrovačkijeh književnika. Mi se spominjemo u našoj mladosti tijeh književnika, te smo ih slušali kako na izust izgovaraju čitavijeh komada iz Virgila, Horaca, Ovida i Lukrecija, pa i popova i liječnika, koji bi deklamovali na pamet klasičnijeh komada na veliko naše udivljenje. Ja znam i svojijeh učidruga, koji su već izumrli, koje bih našao doma u vrijeme školskijeh praznika da čitaju Platona i Ksenofonta u originalu, i da pišu latinskijeh stihova. Megju ovijem spominjem Frana Grgurevića. Još držim jedan rukopis pun njegovijeh latinskijeh epigrama, koji mi na dar posla s laskavijem latinskijem pristupom koji počinje: „Nimium tuum ingenium" i ost.

Kako se je u Dubrovniku učilo od davnijeh davnina i koji su se učitelji dobavljali za grčki i latinski klasićizam, mi ne ćemo ovdje navoditi. Upućujemo čitatelje na spise „O dubrovačkoj pedagogiji", što izdade u „Slovincu" Vićencij Adamović, naš sugragjanin, čovjek u velike zaslužan u raspravama dubrovačkijeh starina i žarki domorodac, čije zasluge uvažava naše gragjanstvo.

Megju velikijem tugjincima, koji predavahu klasićizam u pošljednja vremena jesu Urban i Frano Appendini, Rosani i Lampredi, piaristi; ovoga pošljednjega i Leopardi spominje u svojijem privatnijem poslanicama, gdje govori: „Non so, cosa sia di Lampredi, dicono che egli dotto fra i letterati nostri italiani si trovi a Ragusa, e che ivi sia colto da apoplessia." Kad umrije mnogi oplakaše u pjesmi njegovu smrt, megju kojijem N. Andrović u grčkijem stihovima.

Ferić, Zamanja, Radelja, kanonici, bili su uzor klasićizma a uz ove i Rastić, Kersa, Galjuf, Baro Bettera, dva brata Stulića, Betondić i Vendramini. Ti latinisti u književnosti mogu stati u prvome redu.

Rado Radelja, kanonik, bio je uzor učenosti i onoga što Francuzi kažu „bel-esprit“. Rastić i Zamanja, njegovi suvremenici, zovu ga: „Dulcis Radelja.“

Zamanja, kad izda svoje spise, reče: „Najveća je moja briga da tebi, o Radelja, omile“:

Impense hoc, Raphael, Deos rogamus
Ut hic noster, ubi palam per ora
Vulgi incedere coeperit, libellus
Tibi praecipue placere possit.

Po ovome dakle možemo prosuditi, što je imao biti taj kanonik Radelja!

Appendini spominje nekog mladića Vićencija Torre, koga Lovro Giromella, vidar iz Karare a u Dubrovniku nastanjen, posla na svoje troškove da uči ljekarstvo. Takogjer i Miha Grgurevića liječnika, koga zove:

O Michael Phoebi, Pieridumque decus.

Tako isto i nekoga Gjura Vuškovića, s pjesmom:

Meme ergo aeternum linguis, jucunde Georgi! itd.

Rastić opet spominje Vendramina ovako:

Vendramine ego sic tuum libenter
Nomen inserui inclyta, hercle! nomen
Laude perpetuo in meis libellis,
Optimique tecum sodales
Salatić, atque Talieranus
Nec non Kiprić perenne in aevum.

Takogjer i Toma Kersu, o kojemu veli: „Da te nijesam vidio svojijem očima, da pišeš, ne bih vjerovao, da je latinski jezik u ovo doba mogao dati ovakove spise:

Non hoc tempore nata credidissem.

I Antuna, sina Luke Sorkočevića, čiju vještinu u muzici i u latinskoj pjesmi hvali pjesmama faleućinskijem. Luka Stulića nazivlje:

diserte Stulli
Atque idem optime Apollinis sacerdos,

biva, u latinskijem i italijanskijem pjesmama. Drugovdje opet pita Rastić svoju pjesmu: „A kome ćeš sada već omiljeti? Sada je spao broj književnika. Tješi se, da ima još Hidža, Betondić i Baro Betera; dosta je da te oni prime, i da se s tobom naslagjuju“:

Est Higja doctus....... est egregius Bettera
Et Betondius acer.

Fra Sabo Slade izreče jednom u senatu: *potestur* (može se). Glagol *posse* (moći) po gramatici ne može imati pasiv. Nastade žamor megju senatorima i opći smijeh. Slade nastavi svoj govor. Poslije iznese senatorima dokaza, sve što je znao, iz latinskijeh spisatelja, koji su upotrebljavali ovaku izreku, da su oni začugjeni i stidni ostali.

O Zamanji ne ćemo govoriti. Leopardi i Tommaseo sa svojijem djelima najbolji su svjedoci, da je Zamanja bio uzor klasićizma svijeh vremena. Opazićemo, da njegove „Notae ad Teocritum, Moschum et Bionem“ i još neke druge rukopise ponese neki engleski književnik, koji dogje u Dubrovnik. Možemo ovdje nadodati, da, kad se Zamanja rodio, krstio ga je njegov stric po materi Serafin Crijević, domenikanac, povjesničar dubrovački. Prijatelji čestitkama i usklicima željahu dobru sreću u književnosti djetetu, pa i slavu, koju je već imao njegov stric. I to se je zbilo. Tako se nešto slično dogodilo i sadašnjem srpskom pjesniku Zmaju Jovanu Jovanoviću. Pripovijeda se, da, kad je bio još dijete, slučajno dogje u kuću roditelja mu stari pjesnik Milutinović. Ovaj zaiska, da vidi dijete, i pošto mu ga ukazaše, Milutinović reče: „Dao Bog i dobra sreća, da ovo dijete ne bude ništa drugo nego dobar pjesnik u narodu.“

Faustin Galjuf, koji je

Sorte Ragusinus, vita Italus, ore Latinus

kako on piše, biva, slučajno Dubrovčanin, životom Italijanac a jezikom Latinin, zadivi Italiju svojijem stihovima, koje bi sastavljao *ex abrupto* na putu pred kakvijem prijedmetom dostojnijem pažnje. Tako na primjer, kad je prohodio kroz Ferney, opazi malen hram a na njemu natpis, da ga je Voltaire podigao, te reče:

Erexisse Deo templum Volterrius unum
Dicitur! Heu! manibus quot cecidere suis!

biva: Voltaire je podigao ovaj jedan hram! Eh koliko je božijih hramova palo od njegovijeh ruka! — A kad vidje grob glasovitog Kanove, na kojemu ne bješe njegov kip, kliknu:

Canovae tumulo statua est data nulla. Quis ausit?

biva: A ko smije Kanovu naslikati? — U Genovi prohodeći ispred kipa Hristofora Kolomba napisa:

Unus erat mundus. Duo sint, ait ille. Fuere.

biva: Bio je jedan svijet. Nek budu dva, on reče, i tako bi — Glasoviti Curier reče Galjufu, da Montesquieu-a niko ne može premašiti, jer je on u dva francuska stiha boga Kupida (Ljelja) opisao: „Ko god si, evo tvoga gospodara, ili jest, ili je bio, ili će biti“, (to jest, da svaki čovjek ili jest, ili je bio, ili će biti podložan ljubavi). Galjuf odmah odgovori da se sve to može izreći jednijem stihom latinskijem:

Quisquis es, en Dominum! Talis fuit, aut erit, aut est.

Ligurske novine godine 1819. pisale su ovo: „Gagliuffi uomo, se lo porti in pace Ragusa, vogliam dire è tutto nostro cioè d'Italia, e chiunque ha letto Cicerone pro Archia ne lo concederà di leggieri.“ Luko Stulić, njegov glavni prijatelj, kad umrije Galjuf, napisa, da tom smrću prestade svaka njegova ljubav prama domovini, jer je umro i Dubrovnik:

Tota Ragusino plena est mea pagina luctu.

On je znao koliko je Galjuf vrijedio. Stay u neko doba uprav umrije. Velimo „uprav“, jer se je bio raznio glas po Evropi da je umro, a još je bio živ, te Engleska podiže mu spomenik u Westminsteru, držeći ga za mrtva. Kad umrije poslije i Kunić, Galjuf o smrti ove dvojice u elegiji reče: „Neka Dubrovnik spominje vazda i mene, koji ih plačem, kad njih dva spomenem“:

fremet alma Rhagusa tumultu
Et fleti et flentis nomen ubique sonet.

Jezik latinski u doba renesanse toliko se je bio raširio, da je po Evropi u nekijem djelima dostigao i prestigao gdjegod zlatnu epohu Augustovu. To dokazuje najbolje knjiga, kojoj je natpis: *De elegantia latinae linguae*, knjiga odveć rijetka i odveć pornografska za naša „skladna“ vremena. A i grčki jezik, i ako u pošljednje doba nije bio učen koliko latinski, nahodi u Dubrovniku velikijeh svojijeh obožavatelja. U stara vremena nalazimo Miha Menčetića, koji imaše laureu u grčkom jeziku; Sava Zamanju grčkoga pjesnika, Dama Benešu i sina mu Mata, koji prevede Aristotela, čiji rukopisi izginuše za trešnje, i Jakoba Bunića. Hrizostom Kalvin, kalugjer na Mljetu, dogje iz Italije i učini glasovitijeh učenika u grčkome, a to Hrizostoma Ranjinu, Vasilija Gradića i Iva Gjorgjića, kalugjere. Gjorgjić izreče pred papom bogoslovski govor na grčkom jeziku. Učenici Gjorgjićevi bijahu Kornelij Franceschi i Benedikt Menčetić. U naša se je vremena proslavio Džono Rastić, ali pošto pročita Zamanjin prijevod Teokrita, padoše mu krila, da štogod i on prevede s grčkoga. Antologija grčka bi odavna prevedena na latinski jezik nešto od Kunića, nešto od Stay-a i ostalijeh, otkle je opet na slovinski prevedoše Betondić i Hidža. Odvojiše u grčkom klasićizmu još Andrović Niko i Antun Sodrnja, koji potječe od fjorentinske porodice Soderini, čiji gonfalonijer, kako rekosmo, pobježe iz Fjo-

rencije u Dubrovnik. Grčku antologiju prevede i na italijanski svukoliku liječnik Miho Dadić, koga i mi poznamo. Rukopis se nalazi u nekoga staroga dubrovačkoga popa.

Klasične knjige imale su i u nekijem ženama svojijeh gojiteljica. Glasovita Cvijeta Zuzerić, naučila je latinski klasićizam od Gjule i Nade Bunićeve i od Marije Gundulićeve. Marija Ranjina poučavala je svoju djecu u Konavlima. Fortis i hrvatski književnik Kukuljević divili su se, kad su ugledali na Trstenome Mariju Fačendu, koja učaše svoju djecu u italijanskijem i latinskijem knjigama. Još u naše djetinjstvo mi smo slušali neke gospogje da zbore o istoriji i o književnosti, a u isto doba prele su vunu. Ja znam jednu (Marija Stulićeva), koja mi je popravljala pogreške u istoriji, tačno mi nabrajala godine istorije srednjijeh vremena, s kudjeljom u ruci. Takogjer poznam drugu staru dubrovačku gospogju (Jelena Ranjina), koja se je dopisivala na latinskom jeziku sa svojijem mužem, koji je boravio u Beču.[1])

Na italijanskom jeziku takogjer izagje mnogo spisa od različitijeh Dubrovčana, kao na primjer, *Il senso predominante alla ragione* od Marina Bobalića, stari italijanski spis, o kojemu govori Appendini. Ne govorimo o spisima diplomatskijem na italijanskom jeziku, izvrsno napisanijem od Dubrovčana, koji su bili tajnici i doglavnici raznijeh vladara, i nahode se po evropskijem arhivima, kao na primjer Frana Zuzerića, Cvijetina brata, koji je bio doglavnik Urbana VIII.; Vinćencija Bratulića

---

[1]) Nike Gučetić bila je žena Lovra Volkasovića (1400), koji ostavi sve svoje imanje koludricama domenikanskijem. Za tu svrhu Nike tri put pogje u Rim i pred papom Bonifacijom IX. proslovi svoju parbu latinski i dobi je. Gjule Gučetić, koja nije bila od vlasteoske porodice, bila je prijateljica Benedikta Monaldi. Mnogo je pjesama pisala na postelji prije smrti, te ih slala ovome Monaldi.

(Bratutti), Lopugjanina, koji umrije u Madridu 1680., kojemu španjski kralj dade vlast da nosi zlatnu ogrlicu s draguljima, koju on ostavi stônoj dubrovačkoj crkvi i koja propade; Marijana Bundića (Bonda), malobraćanina, profesora u Parizu, tajnika pape Siksta IV.; Avgustina Nalješkovića (Nale), domenikanca, koji je bio poslan u Pisu, da razvrgne svojom italijanskom rječitošću lažni neki sabor, sakupljen od nekijeh episkopa protiv pape Julija II.; Klimenta Ranjinu, domenikanca, koji, kako se kaže u rukopisu poslanicâ Stjepana Gradića „fu spedito dal senato a Roma per calmare le bizzarrie di Filippo Trivulzio, arcivescovo di Ragusa, ed un' altra volta per non entrar in lega contro il Turco“; Dionisija Remedelli, domenikanca, doktora u grčkome jeziku, poslanika republike kod ćesarice Marije Terezije; Marka Ranjinu, tajnika pape Julija II. Začudih se kad opazih u Padovi u „Pra' della Valle“ i njegov kip megju ostalijem glasovitijem Dubrovčanima.

Kako se svaki gragjanin miješa u državne poslove u svakoj republici, tako i u Dubrovniku (kako i u Rimu) politički spisi i spisi tadašnje diplomacije držali su se kao prvi poslovi, a pjesništvo i nauke i Dubrovčani kao i Rimljani, zvali su *artes leviores*. Nauka i pjesništvo bile su neke zabave uzaludnijeh časova, uprav σχολή, biva dokolica. Što je danas sjediti u kafanama nekoliko sati, hoditi na posjed, za njih je bilo čitati klasike uglagjenijeh jezika. To su bile duhovne zabave, a u isto doba davali su i tijelu zgodnijeh zabava. Opći sistem strategije bio je po cijeloj Evropi nemati nigdje ravna puta, za to su šetnje bile upravo da se tijelo vježba. Poći na nogama u Župu, u Rijeku, i još dalje, bilo je kao sada prošetati se do vrh Pila. U našemu djetinjstvu gledali smo postarijih ljudi, da čine takove šetnje. Pripovijeda se, da je Kunić mnogo od svojijeh epigrama sastavio na šetnji,

pa bi ušao u koju kuću da te epigrame napiše. Pripovijeda se, da je bilo i onda kao neko čudo, vidjeti Zamanju, staroga kanonika već od 70 godina, da ide iz grada u lov. Bošković jašući na putu sastavio je najveći dio svoje pjesme: *De Eclipsi.* Nije čudo, kad takovijeh primjera čitamo i u starini. Čitamo da je Sokrat jahao na trsti; Pascal se je zabavljao šijući crevlje; Rousseau, kad bi se po samoćama šetao, pleo bi bječve, a Sveti Jeronim piše Eustakiji, da mu pošlje u betlemsku samoću svoju kćer malu Pavlu, obećavajući joj, da će je on učiti u pisanju i s njom hoditi na šetnju noseći je na ramenima: „Placebit, si Paulam miseris, docebo eam litteras et portabo eam humeris."

Ljetnjaci bijahu za dubrovačke spisatelje boravište genija, gdje bi se nadahnjivali. Veći je dio dubrovačkijeh spisa sastavljen bio po selima. Ljeti bi se svako selo pretvorilo u akademiju. Sela: Gruž, Rijeka, Zaton, Trsteno, Župa, Konavle do polovine ovoga vijeka bijahu utočišta klasičkijeh muza.[1]) Muze istjerane iza pada Carigrada, piše Rastić, pobjegoše na obale Tibera, Arna i Brente, ali ne za to da nijesu katkada dolazile da se kupaju u blato Rijeke, ribarice, ili na krajevima Župe, mlinarice:

Saepe laverunt fontibus Umblae,
Saepe aprico luserunt in litore Breni.

Kad ne bi bila vele plodna ljetina, putovalo bi se do Italije, a kad je bila obilna godina hodilo bi se do

[1]) Priroda je, veli Dante, božija kći, a umjetnost i književnost su kćeri prirode i ove treba da nose materine crte. Tako je materijalni položaj obzorja i okolice Dubrovnika poticao Dubrovčane na klasićizam i na ljepotu pisanja. Gdje je čist uzduh i krasno i jasno obzorje, veli Göthe, tu su Apolo i Muze. Priroda je nadahla mnoge svjetske i pobožne velikane. Niko bolje, piše Humboldt, nije u hrišćanstvu bio nadahnut od prirode što Vasilij Veliki, sveti otac istočne crkve u svojijem poslanicama.

Župe, Gruža i Rijeke. Ljetnjaci i palače Sorkočevića u Rijeci, gradine Baseljića na Trstenome bijahu znameniti. Niz obale Umble bijahu palače dubrovačke gospode. U Rijeci, piše Ferić, „ibi tecta posuere beati patres“ (*Periegesis*). Tu se nadahnu Crijević i Džono Rastić. Rijeka bi pozorište, koje nadahnu pjesnika Kazali, da napiše „Zlatku“, a Trsteno Nika i Vida Gučetića da napišu sve svoje filosofske spise.

Nahodim u jednom rukopisu ovo: „Kuća Marina Orsata Sorkočevića bijaše mjesto, gdje su se sakupljali: Marko Baseljić, latinski pjesnik matematičar, Antun Sorkočević, pravnik i književnik, Frano Ranjina, latinski pjesnik, Savin Zamanja, grećista, Doktor Bratić, liječnik književnik, Benedikt i Hristofor Stay, poslanik na Porti, koji ostavi zakonik gragjanskog, kaznenog i crkvenog prava, plod učenja monaha sa Lokruma (?), koji je predavao pravo u Dubrovniku. Pisala su se razmišljanja o razgovorima, što se držahu u kući spomenutog Marina Orsata, kao god i neki španjski roman, te se zgodi u Hercegnovom a proslijedi u Cavtatu, govor o javnom bogoštovju na latinskom, koje bi se imalo dati Grcima, što bijaše tad prijedmet državni, koji govor da se je poslušao u teškijem zapletima, koje imagjaše s Rusijom republika, ne bi ova bila došla u opasnost, a Ranjina, njezin nećak, ne bi bio otišao Katarini. Svi ovi spisi, koji ostadoše u Rijeci, imadoše jednaku sudbinu u provali Crnogoraca god. 1806.“ — B. Stay prozove akademiju i zbor, koji se je sabirao u kući Sorkočevića u Rijeci: „Docta cohors“ (učena četa).

Po svjedočanstvu stranijeh pisaca čini se da je latinski klasićizam docnije dospio u Dubrovnik, nego u Italiju. U nekom akademskom govoru držanom u Italiji, stoji ovo: „Mi pišući latinski mišljasmo, da ćemo tijem ugoditi Dubrovčanima, u ruke kojijeh treba da dogju ove

hartije, jer je u njihovu gradu časni latinski jezik još u cvijetu i kiti se novijem miljem, dok kod nas, u Italiji, ne znam zašto slabi i opada.“[1])

I baš u Dubrovniku ostade klasićizam i onaj duh, koji klasićizam udahnjuje, i pod Francuskom i pod Austrijom, dok svi ne izumriješe. Appendini piše Rangonu Bonifaćiju (Eleg. V. Lib. 1.):

Tu colis augustae moenia Vindobonae,
At me digressum Latiis in tempore ab oris
Excipit diti pulchra Ragusa sinu
Ingeniorum altrix, faecundae pacis alumna.
Salve o cunctarum fortunatissima tellus!

Pa poslije mu piše: „Naš zavod zapremiše bolesni vojnici, a mi pribjegosmo u kuću zaslužnoga popa Petra Zuzerića. Ja i brat mi Frano prebivasmo u sobi ne vele prostranoj. Tu je on naporom sjedio pišući slovinsku gramatiku, a ja bih se šetao mnogo ura po sobi gore dolje, kao da mi je nešto preko glave, te sastavljao elegija.“ — U tijem elegijama iznosi i prikazuje Nika Pucića, kao mlada čovjeka, koji se pri raspu svoje domovine bavi matematikom:

Pozza! mihi tu testis eris, quem sacra Mathesis
Festino haud piguit templa adisse pede.

Pa opet podbada dubrovačku mladost da goji matematičke nauke, to što i danas neki ter neki njemački profesori ponavljaju, kad obaznaju, da im je koji učenik Dubrovčanin:

huc niti, vos decet, o juvenes:
Ghetaldi urgent vos exempla et fama Rogeri.

---

[1]) „Scrivendo noi in latino abbiam creduto di gratificar con ciò ai Ragusei, alle mani dei quali venir debbono queste carte, imperocchè nella loro città il venerando idioma latino sta in fiore ancora e si adorna di nuove grazie, mentre fra noi in Italia non so per quale fatto inlanguidisce e viene meno. (Michele Ferucci: *In funere Lucae Stulli).*

Matematički spisi Getaldića biše štampani u Rimu 1630. Sedam godišta prije nego Kartezij, Getaldić je primjenjivao algebru na geometriju. Da je Getaldić još živio, u Evropi bile bi nastale (piše Italijanac Barbieri) prepirke izmegju dubrovačkog i francuskog geometra onako isto, kao što su se bile podigle u XVIII. vijeku izmegju Njemačke i Engleske (Leibnitz, Newton), biva, ko je od njih prvi pronašao infinitezimalni račun (calcolo infinitesimale). Da su Dubrovčani pretekli u izumima još i tugjince, dokazuje mnoštvo starijeh svjedočanstava, koja ovdje ne možemo sva iznijeti; dosta je ovo, da je jedan tugjinac, koji je bio primljen kao član akademije u Parizu (po zakonu akademičari ne mogu biti nego samo Francuzi) bio Dubrovčanin, Anselm Bandur, kalugjer.

U dnevniku od godine 1507. Gjorgja Geminjaćensa, starješine reda pustinjaka iz Austrije (Lib. 1. c. 3. pag. 463) nalazi se opis puta preko Jadranskog mora put istoka: „Die 16 Augusti 1407. prospero ventorum sibilu nacti habuimus a sinistris Ragusium, Dalmatiae urbem cultura insignem et sui juris.“ Taj isti dnevnik 23. Junija 1508. govori da bijaše taj grad „magnificentissime extructa.“ Bergomate koji je pisao godine 1486. veli: „Ragusi fra le città della Dalmazia la meglio fabbricata e la più onorevole, i cui cittadini superano i vicini in ricchezze e virtù, ed ogni altro bene, liberi, ornati di costumi e di leggi hanno come i Veneziani senato e nobili distinti dalla plebe, i nobili governano e la plebe non ha punto cura del pubblico.“ Filip de Diversis 1434. piše ovako: „Dubrovčani, kad pišu, pišu latinski u poslima državnijem a ne slovinski, (in consiliis et officiis latine loquuntur non autem sclave). I italijanski drukčije nego mi, (et in nostro idiomate italico fantur), što mi do kraja ne možemo da razumijemo (alio idiomate illis speciale, quod a nobis intelligi non potest), kruh zo-

vu „pen“, oca „tata“, krov „streha“, činiti kažu „fakir“ (et sic de caeteris).[1]) Možda je to bilo latinski što su govorili a ne pisali, jedno latinski, jedno italijanski zamiješano sa slovinskijem, što i dandanas čine“.

Kad najviše u govoru italijanski jezik upotrebljavaju, veli današnji jedan spisatelj, umetnu odmah i iznenada po koju riječ slovinsku: „A Ragusa i più fervidi italiani parlano lo slavo.“ Grgur Leto (Regno d' Italia III. 1676) piše: „In generale alle donne non è permesso saper la lingua franca.“ Možda je to bilo italijanski a ne latinski. I to je bila, može biti, politika, da ne bi prost narod, kad bi naučio italijanski, došao u uži dodir s Mlečićima, koji su bili okolo u Dalmaciji. I baš Dubrovnik je i danas jedini grad, gdje kako u gradu tako i po selima, svak, i plemić i gragjanin i seljak govori slovinski. I upravo početnice su bile po školama gramatike latinske i Ćićerončini, biva, davale su se djetetu male Ćićeronove poslanice, da ih čita i da ih po malo prevodi i to na slovinski jezik. Galjuf to očito svjedoči u svojoj spomenici: „U školi naški smo govorili — in schola illyrice loquebamur.“

Ovaj klasićizam, jedina podloga dubrovačkoga uzgoja, uvuče još u dubrovačko narječje neke riječi, koje se uopće u svemu narodu srpsko-hrvatskome ne nahode, kao na primjer „skladan“, biva čovjek uljudan, pitom,

---

[1]) Göthe je mišljenja, da francuski jezik nije drugo nego latinski onako kako su ga Rimljani izgovarali. Ausonij piše da Rimljani izgovarahu „S“ mjesto „C“ i navagja jedan natpis naroda boginji Ladi, gdje je svako „C“ što i „S“:

Tu producta calo stabili colo, edita coelo.

biva, salo, solo, soelo. Varchi piše, kad bi nas latinski spisatelji čuli kad njihove spise čitamo, da bi se uskosili i ne bi razumjeli ni riječi. Grčki jezik, koji pogibe prije latinskoga, zadesi ista sudbina. Erason iz Roterdama sastavi novu metodu, ali je i ova kao i stara izumljena.

moralan u svome ponašanju, riječ veoma filozofska. „Ćućeti koga“ uopće se prevagja „voler bene“ „amare qualcheduno“ a upravo nije. To dokazuje jedna prosta igrica, ili šalica, koja se govori kada se čupa cvijet troskota (margeritina). Tu se govori ovako: „Ćutim te, ljubim te, hoću ti dobro“ pa se to opet ponavlja. Ovdje narod meće razliku izmegju ćutjeti i ljubiti. Takogjer, kako rekosmo, Dubrovčani baš kao i Grci govore lijepo mjesto dobro.

U ove dvije riječi skladan i ćućeti analizovan je vas klasićizam. Sklad znači ravnomjernost i baš klasićizam u ravnomjernosti prikazuje čine vrhunaravne i naravne u isto doba. Hrišćanstvo nije promijenilo nego načela a *adjuncta* su ista. Bogovi se u poganstvu miješaju u ljudske stvari a u hrišćanstvu božija promisao sve propušta. U sitnarijama bogovi zbore zbor na Olimpu a u Evangjelju: ni vlas od kose ne opada bez volje Oca Nebeskoga. U opće govori se: „Bog je naveo ovoga, toga, da učini to i to“ a u klasićizmu taj i taj bog uzima obličje čovjeka toga i toga, žene te i te, da navede junake na pobjedu, da se izbave. U hrišćanstvu je ružno strastvene čine do kraja opisivati (današnji verizam, jer tu živinska ćud i osjećaj samo kidišu i nije strast nimalo idealizovana), a u klasićizmu kad strast koja mu drago dogje do vrhunca nastaje metamorfosa u živinu, u kamen, u bilje, to znači, da se strast ne da dalje opisivati. Ifigenija ide da se žrtvuje, piše Lessing, grčki slikar očevo lice pokriva maramom, i to znači, da se očeva bolest u tom položaju ne može već slikati („Laokoon“).

Ako su radi sklada Muze sadružene, i kćeri su Apolona, sina Jupitrova, to opet sjeća na Dantovu: „umjetnosti unuke božije“. Prvo je načelo klasićizma da vrhunaravnost zajednički djeluje s naravnošću, veli jedan pisac latinski, da su ne samo djela ljudska već i prirode

čini prirodnijeh sila i tvorenja i bogova zajedno (simbol je toga općenje kojega boga s kojekakvom ninfom, da od toga izide kojekakav krasan položaj, vidik, kojekakva rijeka, planina, gaj i ost.): „totum prope coelum est humano genere completum, et natura", i to, kako veli Propercij (lib. 4. eleg. 7.) ne dospijeva sve smrću:

Sunt aliquid manes, letum non omnia finit.

Tako mi stavljamo, da je prvi i poglaviti uzrok nestajanju klasicizma sad po Evropi bezboštvo, ili nestajanje božijeg štovanja *in genere*, što klasicizam svaki čas stavlja pred oči. Ovo mišljenje potvrgjuje V. Hugo kad veli: „Megju napretcima ovoga doba samo me tajno prepada, o Jezuse! da se tvoj glas malo megju ovom bukom čuje:

Parmi ces progres, dont notre age se vante,
Une chose, o Jesus! en secret m' epouvante,
C' est l' echo de ta voix, qui va s' affaiblisant.
(Siécle).

A Göthe još jasnije veli: „Vi zovete mrtvijem jezik Flaka i Pindara, a baš od obojice izlazi ono što bi u našemu vijeku moglo za druge vijekove živjeti". Rekli smo da klasicizam dakle stoji u skladu Istine, Morala i Ljepote. Ali ova tri elementa imaju jedan prama drugome prvijenstvo; Dobro izlazi iz Istine, a Ljepota od Istine i Dobra zajedno. Göthe potvrgjuje to ovom izrekom: „Plam moga pjesništva bio je loš, dokle sam se protivio onomu što je Dobro, a zaplamta kô zublja, kad sam izbjegao od zlorada te prijećaše". Renesansa, koja isklica u Hrišćanstvu (kad je Istinitost bila objavljena u potpunosti) učini, da crkva prigrli klasicizam u književnosti proti tajnome materijalizmu, koji proviruje u opće u sadašnjoj književnosti. Što znači promjena vremenâ! Sad treba braniti ono, što se negda krstima i krstaškijem vojnama tjeralo. Evo na primjer politika hoće, da sad

postoji još Islam u Evropi radi gorega zla, onaj Islam koji se je tjerao krstaškijem vojskama. Poganski klasićizam, takogjer sa svijem odalečen od prvijeh hrišćana čak do vremena sv. Bernarda, koji u svoj manastir ne htjede primiti nikakav spis klasički, — iza kako neznaboštvo niče po Evropi, bi prigrljen od crkve kao jedina zabava i naobrazba duha, te se dogodi da priličan broj poganskijeh pisaca nagje crkva u velike u suglasju s hrišćanstvom. *Da mihi magistrum!* Daj mi učitelja, govorio je sv. Kiprijan, kad bi htio čitati Epikteta; Morgens spominje manastir u Francuskoj gdje su kalugjeri preko ručka (propuštajući samo neke izreke) u trpezariji čitali toga stoičkoga filosofa. Klasićizam govorništva svetoga Ambrozija učini, da se na hrišćanstvo obrati sv. Avgustin. Da ne idem na dugo red se je ovdje spomenuti pape Pia IX. i sadašnjega Lava XIII. Prvi je pohvalio Dubrovnik radi oštroumnoga spisatelja bogoslovja, domenikanca Rosavera. Lav XIII., papa mnogo izučen u klasićizmu, slavi Dubrovnik radi njegovijeh klasika a najviše Kunića. Ali da se klasićizam osladi, treba biti „skladan“, skladan u smislu dubrovačkom. Ovaj smisao niko bolje ne tumači što Schlegel. Ovaj njemački kritičar piše: „Ko se daje klasićizmu treba da ima sposobnosti u skladu t. j. razlog, razum, osjećaje, fantaziju, uspomenu i ost., treba da jednaduševna sposobnost nadjača drugu, i tada se ragja u čovjeku ono, što Italijanci nazivlju *buon gusto* (naslada u djelima klasićizma). Ako je taj buon gusto združen još s nagonom stvaranja t. j. da ga i ti izraziš, tad je genij.“ Kad je čovjek dobro utvrgjen i uzgojen u Istinitosti i u Dobru, da nije opasnosti, da će u ponašanju u životu prekršiti ni vjeru ni moralnost, gdjekad se koji od tijeh genija bavi pravilima i zakonima same Ljepote (Ljepota u poganstvu bila je uzeta u istom razredu kao Istinitost i Moral radi vječnosti i božanstva materije vjekovječne

kô i Bog), i tijem se geniji bave sami. Zamanja piše, da se klasićizam čini *exercitatione et imitatione*, prvo vježbanjem sebe samoga po pravilima Istinitosti i Morala, drugo ogledajući stare poganske klasike; kako slikar, koji treba da uči crtanje po anatomiji i da po njemu djeluje, pa zatim da ide razgledati uzore ljepota naslikanijeh od starina. Za to je opasno naravne ljepote prikazivati onijem, koji još nijesu uzgojeni ni čvrsti u zakonima morala i istine. Za to Izraelićani zabranjuju prije 30 godina čitati u sinagogi neka poglavlja prve knjige Mojsijeve i pjesmu ljubavnu Salamunovu. Takogjer bi i jezuviti, koji su red u velike zaslužan radi klasićizma, odbacivali mnoge komade iz klasikâ, koji se priregjivahu za mladost, i tako priregjena klasička književnost zvala se *ad usum Delphini*[1]). Nije za to da se ljudi zreli u godinama nijesu bavili čitanjem izraza materijalne ljepote. Zna se da se je sv. Ivan Zlatousti, patriarah carigradski i dika crkve istočne i zapadne, bavio Aristofanem i tumačio ga. Amiot, episkop francuski, koji je imao najvećeg utjecaja u tridentskom saboru, bavio se prijevodom najpornografskijega grčkoga romana „*Daphnis et Chloë*“. Rouge, prije nego ustanovi red trapistâ, prevede na francuski Anakreonta. Massilon, glasoviti episkop i govornik francuski, da bi jezik francuski doveo do uzor ljepote, stade da dvori gospogjicu Siniane, unuku glasovite gospogje Sevignè, i s njom prevede na francuski „de Synodis“ i tad joj upravi onu pjesmu glasovitu:

Aimons nous tendrement Elvira:

ko će zlo o nama govoriti, evo mu prijedmeta da nas pretresa, evo mu široka polja,

Pour qui voudrait en medire.

---

[1]) Sad se štampaju klasički spisi u cjelini, jer se zna da sadanja raspuštenost zaista ne izlazi od učenja klasika. Raspuštenost ima sada druge i obilatije izvore. Štampa se autor grčki i latinski u cjelini, jer se zna da osim naučnjaka, niko ih ne će čitati.

Fenelon pak, koji je bio zlo vigjen u opće od francuskog dvora i svećenstva, morao je osjetiti svu žuč kritike, kad je turio u svijet Telemaha. Zlobnici ustadoše: kako to da jedan biskup može opisivati tako živo ljubav ninfe Kalipso s Telemahom! te mu poslaše u Chambrai uhodu da opajkava njegovo ponašanje. Taj se uvjeri da je Fenelon uzor naučnosti i poštenja, te se jednog dana baci pred njegove noge govoreći: „Poslali su me da uhodim što činiš i govoriš, a sada vidim da su zloba i zavist jedini elementi praktičnoga života na svijetu; zatvaram ti se u pustinju i činim se ćertozinom.“ I tako Fenelenov Telemah porodi, prvo: uzor klasićizma francuskoga, drugo: mnogo spisa zlobnijeh i satiričnijeh, treće: i velika pokornika. Izdanje klasičkijeh spisa, kad su vremena sasvijem raspuštena, vazda prouzrokuje sablazan megju čeljadi koja nije utvrgjena u Istinitosti i Moralu. To se u Dubrovniku nije moglo dogagjati, gdje su vjera i moralnost bile prvi elemenat vlade i naroda. Elemenat Ljepote mogao je biti zabava i naslada duha. Milo mi je ovdje navesti riječi našega sugragjanina Milana Rešetara, koji u pristupu zbirke pjesnika dubrovačkijeh (Antologija Dubrovačke Lirike) piše ovako: „U njima ima koješta što se dan danas ne bi smjelo ni polako govoriti pred poštenijem društvom, a kamo li u sve glase pjevati! Ali po ondašnjem shvaćanju to je bilo sasvim drugačije, takove su pjesme vrlo rado slušala gospoda muška i ženska. U opće Dubrovčani su voljeli krupnu šalu, pa su je rado i sipali u svoje šaljive pjesme“.[1]) Hrvatski književnik Kurelac, sakupio je tijeh

[1]) Sv. Jeronim piše Eustakiji: „Bijedna mene! Kad sam postio čitao sam Tulija! Iza oštrijeh pokora i ispaštanja grijehâ, odmah sam Plauta premetao preko ruka: *post vigilias et lacrymas Plautus sumebatur in manus.*“ A Rufin, glavni protivnik sv. Jeronima, tuži ga ovako: „Osim onoga što sam rekao proti njegovu ponašanju ima i gorijeh što se ne mogu opravdati. On je u betlemskom manastiru tumačio Virgila i sve komične pjesnike djeci, koja su mu bila predana da ih uzgaja u strahu božijem.“

dubrovačkijeh pjesama, koje mnogo nadavaju na pornografiju Katulovu. Poslovica latinska veli, da rijetko Katonom može postati ko Katula izrazuje u stihovima:

Raro exprimit Catonem, qui versibus exprimit Catullum.

Ono „raro“ baš znači, ako nije čovjek, jali narod „skladan“. Po onome što smo do sad rekli, regbi, da stari Dubrovnik za „grb“ svoga klasicizma uze izreke Katula i Göthe-a. Prvi veli da treba da pjesnik bude pošten i pobožan u ponašanju, ako nije u zabavnome svome pisanju:

Nam castum esse decet pium poëtam
Ipsum, versiculos nihil necesse est.

a veliki pjesnik njemački piše još bolje:

Dass die Götter nicht zürnen,

„Da se bogovi ne rasrče“, biva da se ne prekorači ono što najprvo zapovijeda Istinitost i Moral.

Lehren die Musen ihn (t. j. naučnjaka) gleich
Bescheiden Geheimnisse sprechen.

Uče muze izgovarati svake materijalne ljepote stihovima tajno. Ono „tajno“ znači: ili simbolično u stihovima, ili u jezicima nepoznatijem prostu narodu, jer materijalna ljepota sama goni na raspuštenost. Za to su grčki i latinski jezici uprav „aristokratski“ u književnosti. U Homeru, po Viku, veliki junaci zbore nekijem jezikom „božanstvenijem“, što narod ne shvaća, a to je „un terso, e pulito parlare secondo le regole del Bello“ po Viku. Za to i danas, kad je demokratski duh zavladao već i književnošću, ko se ne zabavlja spisima u ovijem dvama jezicima — non parla la lingua degli Dei — on je naučnjak ili književnik prost s reda, i ne može izaći iz toga reda: on spada rpi, buljuku pjesnika, naučnjaka, koji se kote i roje kako muhe.

Neka se niko ne uzda, da se može isticati kao izuć i glasovit[1]) u današnjoj navali spisatelja i pjesnika s reda, ako nije veoma zgodan toliko u izrazu koliko u idejama, koje se s izrazom u skladu pletu. Ti izući spisatelji budu na glasu samo za svoga vijeka, ako nijesu shvatili stari klasićizam i njim se služili po izgledu na Danta, Petrarku, Parini, Manzoni, Schillera, Göthe, Gundulića, Njeguša i Mažuranića. U ostalom svi pjesnici i pisci romanâ, neka su najviše izvrsni, kao sada ruski, opadaju s vremenom kad slijede samo verizam. Promijene se prilike društva i gube vrijednost. Walter Scott, kad pročita „I promessi sposi“ prestade pisati romane. „Le mie prigioni“ Silvija Pellica, neka su spis[2]) prigodni, spadaju isto u svjetsku književnost, jer su Manzoni i Pellico idealizovali one materijalne zgode idejama vrhunaravnijem, (vjerskijem i filosofskijem) poput Homera, Pindara i ostalijeh klasika.

Pjesnik, koji pjeva o svemu, biva svaku zgodu, pa makar bila jedna drugoj protivna, gubi svoju neumrlost i cijenu megju potomstvom. Kad su Napoleonu I. preporučivali da nagradi pjesnika Monti, kao velikog književnika italijanskog, car obrne pleći govornicima s usklikom: „Ah! taj pjeva za svakoga“. Naš narodni pjesnik fra Grga Martić izgubio je mnogo, kad se je napjevao tako, da je pjevao Vukalovića, i Mirka i Filipovića i Jovanovića, te je njegov klasićizam izgubio moralni harakter.

---

[1]) Nemoj samo, da kakav pisac s reda i loš bude išiban od kritike. Kuma kritika je prava vještica, koja kad opari koga, ostavi mu žig na čelu, da odma bude poznat i neka je loš, ističe se glasovit i svak hrli da pozna ta kritikovana djela, koja uljegu u broj što se zove *144 milia signati!*

[2]) Kada su pitali jednom Lamartine, što mu se čini o „Le mie prigioni“ Pellica, odgovori: U književnosti i u politici jednaki su izgubljenoj bitci.

Svaki dobar pjesnik, treba da bude skladan po dubrovačku t. j. treba da sklada istinitost i moralni harakter s ljepotom izraza, a poslije da pjeva ljepotu prirode ili *nella lingua degli Dei*, ili tajno, a ne narodu nego samo onijem koji su već utvrgjeni u istinitosti i moralu, t. j. neka pjeva aristokraciji moralnoj (pravijem naučnjacima) jer ljepota tjelesna i u opće svaka prirodna ljepota, goni prosti puk na raskoš i putenost. To su naši pjesnici činili kao n. p. Rastić:

Formosi pueri! cano munera vestra
. . . . . Ac tua pulchra puella!

Nema dubrovačkog pjesnika, koji nije pjevao ljubav i ljepotu. U svakome ćeš spisu naći pobožnijeh pjesama na rpe, a uz njih slikaju ti krasotu kakve ljepotice. Na svrhu te Rakle, Zorke, Milke, i nijesu drugo, nego materijalna ljepota idealizovana, prestavljena kakvijem ličnijem imenom kao Dante-ova Beatrice, Petrarkina Laura i ost. Ako pjevaju ličnu ljepotu, umeću ti njezinu moralnost i sposobnost pameti, kao što zahtijeva klasićizam. Appendini n. pr. pjeva ljepotu Jele Buničke, žene Dživa Bozdari, kojoj ostade natpis u hramu Gospe od Milosrgja u zidu, jer je bila najljepša žena svoga vremena. On veli, da je Jele Bunićka što grčka Jelena Tindarida:

Dignior haec Helene est, quae cum pulcherrima floret,
Tum eximiis moribus antevolat.

Da zaglavimo što rekosmo, mećemo ove izreke kao načela. Prvo: Hrišćanstvo i klasićizam ne mogu odobriti sva načela poganstva o umjetnosti i književnosti, treba da odbace vjekovitost i za to božanstvo materije. S toga možeš oslagjivati, i živo izrazivati ljepotu, ali ne obožavati je, niti je metnuti u isti red, kao Istinitost i Moral.

I sv. Frano od Asigja, koji, može se reći, učini da uskrsne duh hrišćanski u srednjem vijeku, bio je pjesnik

prost narodni. Pjeva sve prirodne ljepote: ***Delectasti me, Domine, in factura tua*** (Psalam 91). Pače svoje siromaštvo zove svojom ljubovcom (la sua donna), tako da bi ko ne zna cijenio, da svetac pjeva kakvu žensku. Svaka prirodna ljepota u opće može biti hvaljena opisivanjem ili slikanjem, ali je ona bez Istine i Moralnosti veoma opora i pogibna radi prvoga razdora i protivnosti, što se nahodi megju dušom i tijelom.

Crkva se može isporediti s narodom izraelskijem koji bježi iz Egipta, ali bježeći nosi sobom sve odore i sve, što zaplijeni. Tako crkva uze na se umjetnost i klasićizam od pogana onoliko, koliko joj je od potrebe i koliko joj pristoji, da se resi.

Lijepa je priroda; ona je kao zgrada veoma umjetno i veličanstveno priregjena, ali je oporo u toj zgradi prebivati:

Οἰκοδόμη τοῦ κόσμου καλὴ, τό δε μενεῖν φαῦλον.

Drugo je načelo ono već spomenuto Schlegelovo: da budeš u književnosti i u umjetnosti klasičan, red je da sposobnosti duha t. j. razum, uspomene, fantazija, osjećaj, razlog budu u tebi od iste jakosti i u skladu.

Položaj domovine pak i druge prilike materijalne i tjelesne potiču na izraz onoga, koji se bavi i naslagjuje u klasićizmu, a toga je bilo u Dubrovniku i u Dalmaciji, u kojoj položaj, istorijski spomenici i mnoge druge stvari mogu i dan današnji da potiču našu mladost na umjetnosti i književnosti.

Dalmacija je, piše jedan pjesnik:

Terra di forti poveri, cui Dio
Quasi a riposo d'una intensa idea
Dopo le itale pompe ed il greco riso
Creò seconda sull'istesso mare,
Al sol, nell'aere istesso . . . .

Drugi je uzrok opadanju klasićizma po Evropi današnji sustav vladâ *in genere.* Sustav ćentralizacije oduzimlje svaku gragjansku slobodu i potpuni razvitak ljudskoga duha, koji po naravi treba da osjeća utjecaj fizički i moralni svoje domovine. Ćentralizacija to sve kao rukom čisti. Kad si do kraja izučen u klasićizmu, to budi u tebi zanos za svoj narod i za svoju domovinu, da se teško može vjerovati. „Bez sumnje će Tavranin teško vjerovati — piše d' Azeglio — da je Finlandija dio njegove domovine, Provansalac da je Britanija dio njegove, Hercegovac da je Transilvanija njegove. Biće možebit, i izišlo bi razloženjem, ali kao prvi osjećaj bogme ne dolazi!“ [1]) Negdje u Njemačkoj pitali jednom nekoga oficira, komu je bilo samo 18 godina: „Kako? Ti si u malo dana od vojnika postao oficirom? Za što?“ — „Jer sam svršio sve gimnazijske škole“, odgovori oficir. — „Dakle ti si veoma dobro naučen u grčkome i latinskome klasićizmu?“ — „Otkud, odvrati, ne znam ti ni beknuti ni grčki ni latinski; a da znam, bio bih do sada u okovima a ne oficir“. Ostalo je samo poštovanje prema klasićizmu i za to se predava po školama kako *religio uficialis* u nauku o vjeri, ali se je duh evangjeoski u opće udunuo, duh toliko preporučen od svetoga Pavla: *Spiritum nolite extinguere.*[2]) Ovdje vrijedi napomenuti razgovor Kanove

[1]) „Certamente deve stentare il Taurico a creder parte della sua patria la Finlandia, il Provenzale la Brettagna, un Erzegovese la Transilvania. Forse sarà, e verrebbe fuora ragionando, ma per primo sentimento, viva dio! non viene.“

Nazad mnogo godina izašla je u Beču knjiga s natpisom *Die Oesterreichische Literatur;* u njoj su vezani poput raznog cvijeća u jednu kitu: i Manzoni i Foscolo i Petöfi i Mažuranić i Dositej i Romagnosi i Preradović i Hamerling i Kolar i Miklošić!

[2]) „Gli antichi in ogni atto e scritto sentivano Dio, e noi il prete.“ (Stari su u svakom činu i pismu osjećali Boga, a mi popa). — M. d' Azeglio.

s Kohoult-om, poslanikom Napoleonovijem, koji mu dogje s pozivom carevijem, da krene u Pariz i da uresi taj prijestôni grad svega carstva. „Kako ja mogu uresiti vašu domovinu, kad ste vi upropastili moju?“ odgovori Kanova. Kohoult mu tada prestavi, da djela književnosti i umjetnosti pripadaju cijelome ljudstvu, a ne samo jednome narodu, jednoj domovini. „Istina je, odvrati Kanova, ali su velika djela književna i umjetna plod jedne zemlje, a druga druge kao voćke, bilje, cvijeće i ost. Isti je zakon i moralni kao i prirodno-materijalni: prenesi ih u drugu zemlju, već se plod i cvijeće promijene i prime drugi oblik. Pošto je navada dobitnikâ, otkad je svijeta, da pergamene, knjige, odlične rukotvorine i prijedmete umjetnosti prenose iz osvojenijeh zemalja u prijestônicu pobjedioćevu; ali se ne prenose samo ti materijalni prijedmeti nego još i lica izuća u čemugod; ja ću poći u Pariz, ali moj genij mora oslabiti u očajanju za domovinom.“ Genijima prija politika tako zvana *del campanile*. Oni ljube narodnost, jer je isti jezik glavni, da ne rečemo jedini elemenat narodnosti, ljube megjusobni vez sa svakom domovinom jednake narodnosti, ali ne da jedna pobijegjuje druge — po uzoru republikâ stare Grčke, gdje su samo Delfi, olimpske igre, istmijske, nemejske, sudilište amficijonijsko cijeli narod vezivali, ili po uzoru Rima, koji je ostavljao svakome narodu i gradu munićipalnu slobodu, a samo bi im je digao, kad bi se od Rima odmetnuli[1]).

---

[1]) Piše Valerij Maksim, da se Pervenum, mali gradić u Etruriji, prvi odmetnuo od Rima, u početku republike. Poglavari urote bjehu dovedeni u Rim pred senat i upitaše ih: „Zašto ste se odmetli?“ — „Bili smo do juče slobodni, odgovore, kao i vi, nagon osjećanja za slobodom od vas još sasvijem neuništenom, na to nas je natjerao.“ Senat zablenut pusti ih slobodne, i naredi da se taj gradić vlada svo-

Dubrovnik se dičio svojom političkom slobodom, to se nalazi istaknuto u svijeh dubrovačkijeh pisaca, pa i u dalmatinskijeh kao Hektorovića, Kanavelića, i ost., koji slave slobodu Dubrovnika. Jagić[1]) navodi rukopis starijeh legenada napisan starom ćirilicom, koji je Kukuljević našao u Dubrovniku. U tome se rukopisu nalazi: „Ovomu našemu gradu Dubrovniku, koji mnoziem gnjev daje, od mnozijeh nenavigjen, za što raste svaki dan u jakos, i svoebodi (t. j. slobodi) ne daj (t. j. samo) dan jedan veće, nego li drugi dan uz goru, čuvaj ga Bože od svakoga zloga osućenja, i sveta gospoja, i sveti Vlasi, koji jesu glave od ovogaj grada." Gragjanska sloboda vlada, gdje zakon zapovijeda, i gdje ništa ne visi o zahtjevu pojedinca ili nekoliko lica, koje su izabrane na upravu, ne visi, velim, ni kazna ni milost. Stroge su bile kazne vlasteli, kad bi zgriješili proti gragjaninu. Kad bi mogli iznijeti neki rukopis, koji je kao dnevnik ili zapis kaznî udarenijeh plemićima, teško bi bilo vjerovati. Sva oholost njihova bila je u privatnom ponašanju prema dru-

---

jijem zakonima, a da samo pripozna prvijenstvo Rima. Tako je trajalo, dok pučke stranke Katiline, Spartaka, Ćesara, Pompeja, Krasa, Bruta, Oktavijana ne započeše apsolutizmom prvo na Italiju pa na cijelu državu. I pod carevima je to trajalo. Nos legem habemus et secundum legem debet mori, vikali su Židovi Pilatu, tražeći da smakne Hrista. Od ove slobode postadoše po Evropi „le Comuni", odakle republike italijanske i „le Fazioni" proti papama u Rimu. I republika dubrovačka u spisima svojijem vazda meće ovaj naslov „pod N. N. carem carigradskijem rimskijem" a oslabivši Carigrad „pod N. N. carem rimskijem zapadnijem", ali je svoju slobodu revno čuvala. Isti Dubrovnik takogjer dade gradsku slobodu Lastovu i Mljetu. Kad su jednom na Mljetu ubili kneza dubrovačkoga, mnogo Mlječana bi dovedeno pred senat. „Ko je ubio kneza?" pitahu ih. — „Bat" odgovore. — „A ko je držao bat?" — „Svak", odvratiše.

[1]) „Prilozi za historiju književnosti hrvatskoga-srbskoga naroda." Zagreb 1868.

gome, ali su bili snošljivi prama puku, jer je i puk bio razdijeljen u toliko stepena aristokratskijeh jedan prema drugomu, i tako *prendeva la sua rivincita*, rekao bi Giusti, jedan na drugomu, kao sad „führer“ ili „kapurô“ na prostu vojniku. Što su bili seljaci i kmeti i kmetstvo, ne treba napominjati. Ko želi štogod o tome znati, neka dobavi poučnu i izvrsnu knjigu A. de Ivellio o kmestvu u Dubrovniku.

Dakle povrijediti prava bilo gragjanina, bilo vlastelina, potpadalo je pod kaznu. U svojoj mladosti spominjem se, da mi je neki stari vlastelin pripovijedao, da je njegov djed bio zatvoren osam dana u Lovrijencu, jer se bio usudio javno podignuti štap na jednoga seljaka. Takogjer sloboda republike nagje se uvrijegjena od nekijeh crkovnjaka manastirskijeh, koji su bili potpisali neku tužbu arhiepiskovu proti vladi republike, dok to nije bio njihov posao, jer redovi fratara i kalugjera u zapadnoj crkvi ne vise o episkopima, nego samo o Rimu; s toga starješine manastirske biše pozvane u dvor, da im se izrazi nezadovoljstvo, i oni su morali stati na nogama gologlavi.[1])

U opće svi gospodari zemaljski i gragjanski puštali su, da seljaci vrše svoje svetkovine, susvetice, kumstva, pobratimstva, svadbe, krmine (gozbe za mrtve), krsna imena[2]), i ostale svoje srpske običaje, koji su dan da-

---

[1]) Die Jovis XXIII mensis Octobris 1710.

Prima pars est de terminando quod debeant vocari P. Praesen Abbas Congregationis Melitensis, P. Minister Provincialis Fratruum Minorum, et P. Rector Collegii Societatis Jesu videlicet singuli separatim, et minime ponantur ad sedendum loco solito sed fiant sisti detecto capite post columnulas, et dici eis sensus senatus „disapprovar il loro contegno nella nota materia per aver sottoscritto le consapute lettere a favor di Mons. Arcivescovo.“

[2]) Južni Slaveni dijele se u različita plemena, jer su bili odmah razdijeljeni od historijskijeh i crkovnijeh dogagjaja, tek su se nastanili u današnje krajeve; i ako su svi jedan jedini narod, različi-

našnji negdje sasvijem iskorijenjeni, a opet na nekijem se mjestima pomeću malo po malo pod sadašnjijem sistemom vladanja i stranaka. Bio je dakle u jednu riječ vršen svaki uvjet, s kojijem su se sklopila od postanka dva elementa (rimski, i slovinski plemena srpskoga), da iz njih proisteče puk dubrovački. Dubrovnik je tako postojao kao republika, dok je po Dalmaciji kao u Zadru, Spljetu i Trogiru latinski elemenat aristokratski sve to više zatirao elemenat slovinski (plemena hrvatskoga), da su Dubrovčani mnogo puta prisiljeni bili poći s galijama, da mire urote proti dalmatinskoj vlasteli[1]) (v. Engel, Orbini), dokle najposlije ne potpadoše pod vlast mletačku, kojoj podleže najprije Zadar. U Dubrovniku ideja republikanska umijesila bi duh i vlastelina, i gragjanina, i seljaka. Zna se, da su svud poslovice praktična filozofija prosta naroda; dakle onaj, koji je pročitao zbirku poslo-

---

tijeh porijekla, kako što je poznato, biva: plemena slovenačka, hrvatvatska, srpska i bugarska. Svi su imali manje ili više iste običaje, ali kako zgodno primjeti Bogišić: krsno je ime harakteristika srpskoga plemena. U današnje doba gleda se na svaki način s izvjesne strane utamaniti taj srpski običaj, a najviše u Konavlima. Po selima su slavljena i četiri doba godine. Kad se pokrstiše, obratiše Slaveni te svoje poganske svetkovine u crkovne. Tako slaviše Nikoljdan (zimu), Gjurgjev dan (premaljeće), Ilijin dan (ljeto), Mitrov dan (jesen). I danas reku seljaci mjesto: ovoga premaljeća — ovoga Gjurgjeva dana U Konavlima još i sad postoji bogomolja sv. Mitra (Demetrija).

[1]) Moj ćićeron, koji me je pratio u Mlecima, pokaza mi u prostranoj sobi gdje se je senat sakupljao, neka skrovita i neprimjetna vratašca u zidu, kroz koja se jedva možeš provući, te mi reče, da ta tajna vratašca, nepoznata narodu, vode u hram sv. Marka. Tako se prošlog vijeka jednom prilikom skloni senat od očite pogibije, kad narod rpimice nasrnu da smakne plemstvo, i kad već užeže malenu stranu Prokurativâ. U Dubrovniku nasuprot narod se nije ustezao, da zamoli senat, da mu poveća porez na uvoz i izvoz trgovine. Čudan izgled u istoriji ljudskoj, da podanik moli vladu, da ga bolje podharači (v. rukopis L. A. Sorkočevića).

vica dubrovačkijeh, te ih je Daničić sakupio, mogao bi razabrati kako je, i u kom smislu prost narod smatrao oblast kraljevsku[1]), i upliv crkve na nju. Iz te zbirke ne ćemo, i ne smijemo vaditi primjera.

Umjetni pisci u Dubrovniku slažu se sa poslovicama, da imaju biti javne namjere, osnove i čini jedne republike; a u kraljevstvima da nemaju izlaziti na vidjelo. I sveto pismo to potvrgjuje: *Sacramentum regis abscondere bonum est* (Tobias gl. 12, 7), a Gjorgjić u u tragediji „Judita" (prizor 3. akt 1.) piše:

O kraljevieh dobro viku
Besiediti bilo nije:
A hvalit je podložniku
Carska diela pristojnije.
Za to carske zapoviedi
I kraljevska svaka dila,
I u stvoru, i u besiedi
Pohvaliti nami je sila.

Bila je opća predaja, da su jezuviti pokretači i osnivači stranaka Sorbonezâ i Salamankezâ (pučka i plemićka) koje su se počele pojavljivati još prije trešnje, a silno mah preotele u potonje doba, baš kad se osjetila potreba, da se prime u plemstvo i mnoge gradske porodice.[2])

---

[1]) Po Daničićevijem poslovicama u Dubrovniku je bilo sve drukčije od onoga što piše Balbi (Storia di Venezia). — Dogjoše jednom poslanici mletački jednom kraljiću istočnijeh Indija u Pegù, da sklope s njim trgovački ugovor; ali kad ovaj obazna, da u Mlecima nema kralja, odmah udari u bah, govoreći, da Mlečići ne mogu biti razumna stvorenja, već neke polužіvotinje, dok nemaju svog kralja.

[2]) Zna se, da su mnoge porodice srpskoga plemena početkom republike ušle u senat, koji je većinom bio plemena latinskoga. Šećući se jednom po okolini Mostara, pokaza mi episkop Bucоnić glavicu na zapadu blizu grada, te mi reče, da je tamo za tom glavicom (taka je u Mostaru predaja) stanovao glasoviti Ovčarević, bogat stokom, koji se poslije preseli u Dubrovnik, gdje se i okući; od njega je potekla plemićka porodica Gučetić. Takogjer je predaja u Mostaru, da

Ovo je besputno nagagjanje i sasvijem krivo shvatanje ondašnjijeh prilika, isto kao kad bi se sad reklo da vlada stvara stranke u narodu. Ovake se presude zovu u logici: *hoc cum hoc, ergo propter hoc* (zajedno s ovijem, dakle s ovoga). Jezuviti su prestavljali klasićizam, njihovo ga je poučavanje u Dubrovniku dovelo do vrhunca savršenosti; a klasićizam znamo, da podažiže želju za slobodom. Eto to je vas razlog potvore. — A je li pak neprestano proučavanje klasikâ prikladno onoj mržnji, koja se ne mogaše nikako stišati sve dok se ne istraži i jedna i druga stranka?![1]) Nije zaista! Druga jedna mogućnija činjenica na to je nagonila. Opće bogastvo, te zavede narod do obijesti i raskoši. Nije trešnja razorila nego samo materijalne prijedmete, kao zgrade i stvari od cijene, koje se poslije mogu lasno nadomjestiti. Bogastvo navodi i individue i narode na mlitavost i na razuzdanost. Puna je ljudska istorija takijeh primjera, kako se gubi i propada moralna veličina jednog lica, kao i pojedinijeh naroda *Atalicis conditionibus*[2]).

To najbolje može posvjedočiti ovaj primjer. Mnoge stare vlasteoske porodice učine se privržene pučkoj stranci (Sorbonezima), a zašto? Jer su htjele da se popusti i ukine stara strogost republikanska, a to je i puk htio,

---

su Rastići porijeklom od mostarske porodice Ristić, kao i mnoge gragjanske porodice dubrovačke. U Mostaru ima džamija nazvana Šarića, a naokolo stanuju sve Turci prezimenom Šarići.

[1]) Ko je istom bio ubrojen u plemstvo, zvao se je kao i u Rimu: *homo novus*. Jednom upita jedan homo novus njekoga vlastelina staroga plemstva: „Ama dokle ćete nas zvati: homo novo?" — „Sve dokle se razderete" odgovori. Veliko je bilo preziranje starijeh plemića (Salamankeza) na ove nove (Sorboneze). Sklopiti s njima bračnu vezu bilo je zazorno. Stara vlastela tako su prezirala novu, da bi ih primali u predsoblju — u hlaminam, ili kadkod u kuhinji.

[2]) Atal, bogati kralj Bitinije, ostavi puku rimskome sav svoj imetak. Iza kako ovaj obogati, nastaše stranke Grakâ; kao i druge za ovijem, sve dok se sruši republika, a započe carstvo.

koji, nahodeći se bogat, nije mogao tjerati onaj spoljašnji luksus, kao u Mlecima, jer je taj luksus bio zabranjen od zakonika[1]).

Bezduševni gdi Francezi bieste
S uzmamljenim skupom Dubrovčanâ,
Koji su se k njima priložili
Za vlastòstvo i grad uništiti,
I državu poraziti našu.

Ovako piše G. Hidža. god. 1813. U narodnijem pjesmama stranke se zovu ovako: „Vrag iznese Luku i Gjanluku". To je bila pošljednja faza dubrovačkoga života, faza potrebita, gdje zavlada bogastvo i opće dobrostanje. — Kad su vijeće vijećali, ima li se primiti u Dubrovnik Rus ili Francuz, kad je već bio velik dio zaražen idejama francuskijeh enciklopedičara, ustade stari senator Niko Pucić — on razriješi gordijski čvor — te ovako prozbori: „Gospodo, prije nego što stanemo vijećati o ovom, trebalo bi objesiti veći dio gragjana, pa mnoge i izmegju nas. Francuz nam je na kućnijem vratima, otvorimo mu ih u svu širinu i — svršimo". Ove riječi nakon 50 godišta, malo po malo, na dlaku se izvršiše. — Kad u Rimu izgibe aristokratska stranka Pompejevaca, te Ćesarevci (stranka pučka) osvojiše palače i kuće, Ćiceron, šećući se po Rimu, uskliknuo bi pred svakom od tijeh kuća: *O domus antiqua! quam dispari dominaris domino!* To bi i megju nama imao kliknuti, a i kliče svaki stranac, koji se razumije u povjest. S toga se baš neki ukloniše još i prije raspa, a megju njima je bio i Antun Sorkočević. „Kako? zar ih još ima?" . . . . on bi govorio, kad bi u Parizu čuo spominjati Dubrovčane prije pada Napoleonova. Ovaj se Sorkočević oduži svojoj do-

[1]) U sudskom arhivu nahode se zakoni, kako su imali biti obučeni različiti razredi gragjana, i kakvo je svak mogao imati domaće pokujstvo, po svom staležu.

movini, napisavši u Parizu malu povjest Dubrovnika u aristokratskom smislu, koja je onda strogo bila zabranjena od Austrije.[1])

Ali, bi li samo došao luč do nokata, opet bi složno vijećale obje stranke za spas svoje domovine, kao n. p. kad je bila zaprijetila Katarina, kad su dopali pod Francuza.

Da se uvjerimo, da već nije mogao trajati sastav republike, dosta je pročitati Ferićev spjev *Periegesis*. Tu je izložen grozni i žalosni prizor Dubrovnika. U ono doba, biva prošloga vijeka, izide knjiga politička i poučna od nepoznata Dubrovčanina. Taj spisatelj može se nazvati dubrovački Montesquieu. Knjiga je ta prevedena na francuski po prijevodu italijanskom, a izvorno je bila napisana našijem jezikom. Naznačeno je, da je štampana u Yverdon-u (?) 1770. „Ovo je djelo bilo napisano izvorno jezikom dalmatinskijem ili ti ilirskijem, koji je jezik narodni u Dubrovniku, a kasnije je bilo prevedeno na italijanski od oca Stratika Dalmatinca i štampano godine 1769. u Padovi kod I. Manfredi.“[2]) — Nije s gorega izni-

---

[1]) Otac Inoćencij Čulić bi pozvan na policiju, da kaže kako je dobavio tu zabranjenu knjigu. On da oslobodi sebe i svoje znance, odgovori: „Ne znam; meni je zajmila ona dobra duša, pokojni Montanari.“ A Montanari bio je dućandžija, koji bijaše umro prije malo dana. Ima dosta primjera, kako je pod svakom vladom varana i ćensura i policija. Kad dogje gjenerò austrijski u Bolognu, da čuva papine zemlje od Karbonaraca, zateče Rossini-ja, kojemu ne ostajaše vremena da izmakne. Prikaza se gjeneralu, te mu darova svežanj muzikalnijeh knjiga. Gjenerô se obradova, i obeća mu, da će ih dati kapelniku regimenta, da ih udara. Kapelnik, kad ih razgleda, odmah poruči gjeneralu, da su „note rivoluzionarie“. Tad gjenerô naredi da uput utamniče Rossini-ja, ali on već bijaše umakao preko granicâ.

[2]) „Cet ouvrage a ètè ecrit originalment dans la langue Dalmate, ou Illyrienne, qui est la langue vulgaire a Raguse, qui, il a ètè ensuite traduit en Italien par le Pere Stratico Dalmate, et imprimè l'annes 1769 à Padoue chez I. Manfredi.“

jeti poglavite tačke iz te knjige. „Kad zavlada samoživost, zanos za raskoši i za mekoputnijem životom, ne će biti tada u Dubrovniku gragjana, koji sjaju u posijelima sa svog otvorena duha, da im je na srcu što i na jeziku; tad će ostati u Dubrovniku samo prostrani manastiri, vidjeće se po njemu samo gnusni magazini, dućani prodavalaca i krčme ribara i težaka, koji trude za gospodare ili za tugjince“. Kaže, da raskoš i bogastvo opsjenjuju puk u monarhijama. Luksus je za monarhije, gdje su svi isti, biva podložni od svega do svega, a ne gdje svi mogu reći: ovo je sve moje, kao u republikama. (Luxus est né dans les monarchies, il traine avec lui un cortège d'idées monarchiques, qui choquent en tout sens les idées républicaines). Dalje kaže, da u republikama treba da je više izvježban razlog i pamet u poslima, nego ***buon gusto*** (Leur raison doit être très exercée, et bien plus, que leur gôut); to se razumije u onijem republikama, gdje se prvo treba boriti s prirodom, pa i s drugijem zgodama i nezgodama za opstanak, kako je u Dubrovniku zanešenost za klasićizmom bila zabava a ne posao, i to u opće kod čeljadi nekijeh godina, po onom glasovitom mnijenju Ćićeronovu, da u starosti, jer je umnost dorasla, a snage tjelesne oslabile, treba čovjeku vježbati svoju umnost, jer priroda na neki način nadoknagjuje — gdje je manje sile materijalne, tu je veće umne. (De oficiis, III.). Pa nastavlja, da ta sloboda politička daje neku oholost gragjanima, koja bi ih mogla lasno upropastiti; tad bogastvo i oholost čini, da ne mogu već odoljeti ni zlu ni dobru, i panu u neke suludnosti, finissent souvent par en juer comme des insensés, et par le détruire de mêmes mains, qui l'ont élevè plutôt, que de renoncer à quelque misérable et ridicule passion). To se dogodi u Dubrovniku, gdje dobrostanje propade u jedan čas, a preostade neka oholost, koja po-

taknu barunicu Düringsfeld, da u svom romanu nazove Dubrovčane najoholijim megju umrlijem („Ragusaner, die stolzesten der Menschen!").

Nego vratimo se na naš prijedmet. I u političkom kao i u privatnom dubrovačkom životu proviruje unutrašnji sklad svijeh vrlina duha, koje treba da se nagju u svakom klasičkom spisatelju, tako, da bi se teško moglo razabrati: je li život dubrovački sam po sebi navodio Dubrovčane i poticao ih, da se bolje dadu na nauke klasićizma, ili je baš klasićizam imao znatna utjecaja na život uljugjenijeh Dubrovčana. Po našem mišljenju držale su se obje ove pojave nerazlučno jedna uz drugu, i podupirale uzajamnom pomoću. Riječ, zvuk, šara, dlijeto, to su sredstva, kojijem se prikazuje klasićizam (književnost, muzika, slikarstvo, kiparstvo i arhitektura). Riječima se najbolje tumači Istinitost i Moral — kaonoti što nema riječi bez ideje, ni ideje bez riječi, a ljepota riječi stoji do više ili manje vještine piščeve; ali u svakom slučaju Ljepota ima se podlagati Ideji. To se isto može reći donekle i o muzici. Ali ostala sredstva opet odveć ističu Ljepotu; a Istinitost i Dobro u njima odviše se podlažu estetskom osjećaju. Pred kipom, slikom, ili zgradom najprije ćeš uskliknuti: „O kako je lijepo, kako li uzvišeno!" — a tek poslije, ako si učevan — objavi ti se ideja. Riječ i zvuk je sredstvo idealno; a ostala sredstva — gore spomenuta, pobude prije materijalni osjećaj, zato se i kaže, da plastične umjetnosti navode na raskoš i na mekoputnost. Te se umjetnosti u Dubrovniku nijesu razvile radi nezgodna položaja i istorijskijeh prilika, jer se Dubrovnik imao svaki čas zabavljati i svojijem nezgodama, — trgovinom pribavljati sredstva za življenje i radi nedaće plodova, a kamo li spavati s uha na uho i spokojno živjeti razvijajući oko sebe plastične umjetnosti. A kad bi se baš i toga uželio, ili mu bilo što od potrebe,

dobavljalo se zanatlija i umjetnika svake ruke iz susjedne Italije, koja je vazda bila rasadnik ne samo Dubrovniku nego i svoj Dalmaciji. Za sve što se je sagradilo, naslikalo, rukom izradilo po obalama Jadranskog mora valja zahvaliti Italiji. Ako se u Slovinstvu zrcali narodni duh Dubrovčana, Italijanstvo je opet duh, forma njihove uglagjenosti.

U današnje doba mnogijem je u Dalmaciji nekako mučno ovo pripoznati; ali zaludu, — drukčije se ne može! Zaista će se načekati neki ter neki, te su uzeli posao za glavu, da raskopaju svu kulturu italijansku sa obala Jadranskog mora, koja se je dobro uvriježila u gotovo više od 600 godina u našijem krajevima (dok njemačkog nema još ni sto godina). Pa na jednu ruku — baš ako ćemo pravo, zar mi Slaveni kao zreli ne možemo imati potrebe od nikoga u razvijanju književnosti, i u svakom drugom pogledu ljudskog znanja i napretka? — *Sub judice res est.* Ali mogao bi neko reći: „držimo se Nijemaca sad kad je i vlada njemačka"[1]) — Ah, teško je stara vola učiti oranju — mi na to odgovaramo. Neka čine naša braća u Bosni i Hercegovini, koji su još u povoju pogledom na kulturu, ono što je bolje, jer je njemačka kultura i bolja i zgodnija u ovo doba; a mi u Dalmaciji držimo se samo onoga što je dobro, po primjeru one du-

---

[1]) „Stapanje, savršena ćentralizacija vrši se u onijem narodima, koji ne prikazuju svoju osobitu ideju, ni osobitu književnost. Prama tome Finlangjanin i Poljak u Rusiji, Dalmatinac i Čeh u Austriji, nemaju snage da se odvoje kao zrelo voće od velikog naroda, s kojim su spojeni. Ali taj veliki narod red je, da im pripozna pravo življenja nekom zasebnom obrazovanosti". (Carletti: Russia contemporanea, 1894.) — „Da jedna prosta obrazovanost pokriva svijeh, to je sličnost odjeće a ne licà, svaki čovjek živi više u mislima svojijeh otaca, nego u mislima svoga vijeka" (Cattaneo).

brovačke djevojke, kad ne htjede ugoditi želji očevoj.[1]) Dakle da se vratimo na naš prijedmet. Plastične umjetnosti po svojoj naravi više iznose ljepotu, nego li idealnost. S toga nije Grčka uzalud izmislila basnu o Pigmalionu.[2]) Iza borbe Ikonoklastâ, kad vasionska crkva u

[1]) Jedan Dubrovčanin imao dvije kćeri, a ne bio odveć bogat da uda obedvije. Naumi mlagju poslati u duvne, i zamoli nekog popa, svog prijatelja, da je uglavi, koliko je bolje da se ne uda i čuva svoje djevičanstvo. Pop, da je na to nagovori, posluži se izrekom sv. Pavla: „Ko daje u brak svoju djevojku dobro čini; ko ne daje, čini još bolje" (Kor. gl. 7., st. 38.) Na to djevojčica odgovori: „Recite ćaći, da ću ja učiniti ono, što je dobro, a neka mi sestra učini ono što je bolje".

[2]) Pigmalion, kako kaže basna, bi kipar, te se zaljubi u mramornu ženu, koju sam istesa. — Slikarstvo, a još više arhitektura, prikazuju idealnost, a ideja znamo da natkriljuje materiju. Kube i svodovi prikazuju nebesa i svaki zanos za vrhunaravnošću. Ako je unutra tmušasto pod svodovima, prestavlja se — na neki način — mysterium svake vrhunaravnosti, koja ovdje na zemlji opsjenjuje umrle. Ako je svijetlo, prestavlja zakon božiji, koji je svjetlost duha čovječjega: *Lex lux* (po Jezusu Sirahovu). Slikarstvo prikazuje samo formu tijela i crte lica; a obraz je jedini izraz duše u nama, dok u kiparstvu sav struk ne prikazuje drugo, do materijalnu ljepotu, ili snagu fizičnu. Kad Ivanu IV. Groznome, ruskom caru, arhitekat sagradi veličanstveni hram Vasilija Blaženoga u Moskvi, izgubi vid očinji — po nalogu carevu. Ova zgoda svjedoči, da je taj grozni car u svom neznanju i okrutnosti postupao na ovaj način, ne bi li postigao, da se s Rusijom ne može niko mjeriti u arhitekturi kod ovake zgrade, ne znajući koliko još ima veličanstvenijeh hramova po Evropi. — „Koliko mi samo golotinja valja motriti, dokle istešem jednu ženu!" govorio je kipar Bartolini. „Slikarstvo i kiparstvo davaju jedinstven, kolektivan upečatak, dok riječi u romanu, u pjesmi, davaju upečatak sušljedan, i materijalna prilika uništuje u duhu čitaoca prehodnu idealnu priliku. Zato je u latinskoj crkvi dopušteno slikarstvo i kiparstvo, pa i kipovi poganske idealnosti, kao tri gole Gracije što se nalaze u sakristiji stône crkve u Pisi, dok je zabranjeno čitati *Daphnis et Chloë,* jedini klasični roman pornografske vrsti." (Carletti). Opaža se, da je u najnovije doba i Rusija počela sljedovati primjer zapadne crkve, uvodeći kiparstvo u svoje hramove.

drugom svetom saboru nikejskom proglasi članom vjere štovanje ikona, istočna crkva ne usvoji kiparstvo u hramovima, a latinska crkva prihvati ovaj kanon nikejskoga sabora u cijeloj potpunosti — primajući i kiparstvo. Ne samo nezgode prilikâ i položaja, nego i strogost republikanskog života bijaše dosta uzrok, što plastične umjetnosti nigda ne uspješe u Dubrovniku, kao u republici mletačkoj. Ali zato je ondje trebalo veće strogosti u vladi, policija je imala paziti na svaku sitnicu, gdje se puk radi plastičnijeh umjetnosti raspuštao u moralu, što se nije nigda desilo u Dubrovniku.[1]) „A Venise a fallu que des loix sevéres maintinssent non la puretè des moeurs, que ce gouvernement ne recherchait guères, mais l' apparence de la egalitè, et l' extèrieur de la modestie" (Cap. 8: „Interessi e doveri di un repubblicano scritti da un cittadino di Ragusa").

Ako je dakle moralna strogost priječila razvitak plastičnijeh zanata u državi dubrovačkoj, opet vlada nikad nije dala povoda, da se o njoj reče, da je pretjerana u idealnosti, te se zato vazda držala daleko od svakog misticizma. Program je bio ovaj: „Narod treba da ima jednu vjeru, a ta će biti rimokatolička, ali što se tiče unutrašnjijeh posala katoličke crkve, nećemo se u njih pačati; eto crkve, pa neka se ona gleda, niti ćemo davati kakvu našu sankciju". Kako u programu vlade, tako i u privatnom životu prolazili su se svakog misticizma.

U megjusobnom općenju taka je bila uljudnost, taka ubavost, da ih mi sada ne možemo ni zamisliti. Du-

---

[1]) Mleci su, — može se reći — muzej umjetnosti, koliko su dugi i široki. Naša narodna poslovica kaže, da Carigrad uprav pokazuje što je svijet u svojoj prirodi, a Mleci što je ljepota u zanatima: „Carigrad je svijet, a Mleci su cvijet". Stroga je bila policija u Mlecima baš zato, da se narod ne bi podao raspuštenosti, jer je gojio umjetne zanate.

brovnik se može isporediti s malenijem, vrlo lijepijem kukcem i u struku života, i u šarama, i u načinu svoga kretanja, koji ostane prignječen radi svoje malenosti, kad se zavrti kolo kojeg zapleta, što se dogodi općijem prevratom u Evropi, — francuskom revolucijom. Da uzimamo dajbudi nejasan pojam o dubrovačkoj uljudnosti (skladnosti) i prije nego o njoj što spomenemo, navesti ćemo svjedočanstva tugjinaca. U 10. knjizi piše Marmont izmegju ostaloga i ovo: „Stanovništvo teritorija ne dopire do 35.000 duša. Plemstvo, čija starina nadilazi starinu najstarijih evropskijeh kuća, uživa vlast od nebrojena vremena. Pojedine porodice jasno dokazuju svoje porijeklo iz osmog vijeka, suvremene Karlu Velikom, od toga doba bijahu bogate i moćne. Razumljiv je ponos ove aristokracije. Ne bijaše nikada kraja srećnijeg, čestitijeg, uljugjenijeg radi mudrosti i veoma raširena blagostanja. Ponašanje bijaše ubavo u svijem klasama, plemićima, koji se odgajahu po italijanskijem gradovima, navada visoka položaja i moći davaše ton i način postupanja velikijeh gradova. Dubrovačke gospogje mogu se usporediti s najvećijem gospogjama Milana. Veliki naučnjaci kao Zamanja[1]) ures su ovoga grada. Ovo je bio onaj srećni puk, komu smo mi otišli da mu divljački dignemo mir i čestitost. Dubrovčani nijesu nikada sačuvali mržnju na pojedince, koji su proti svojoj volji vinovnici njihove nesreće; ali grad od nazad 100 godina bijaše rascijepan u stranke. Svaki se Dubrovčanin nadmetao s drugijem u aristokraciji. U ovoj su se općenitoj napetosti nevolje, prouzročene našom nazočnošću, manje osjećale (protivno od Mletaka), jer je naša nazočnost pobrkala mnoge stepene. Ja sam s njima postupao s najvećijem obzirom, ali im nijesam mogao povratiti ono, što bijahu izgubili.“

[1]) Kad je ćesar Frano I. bio u Dubrovniku počastio je kanonika Zamanju svojijem pohodom.

Baš radi takove najuglednije kulture i megjusobna držanja, Tommaseo — uz mnogo njemačkijeh spisatelja — opisuje Dalmaciju kao kraj, u kome vlada pravi haos moralnog svijeta, i u tu svrhu nabraja *per enumerationem partium* sve što je protivnosti i antiteza u ovoj pokrajini, kao n. p.: „Seljak iz Imotskoga i dubrovačka gospogja, aristokratski saloni dubrovački i surove družine kninske, i ost.“[1]) Prestavlja takogjer Karla Natalića jednijem uzorom čovjeka jako uglagjena u spoljašnjem držanju i etiketi. U tome smislu reče jednom prilikom i sam car Frano I.: „Da imam toliko država u mome carstvu, koliko je plemića dubrovačkijeh, radi njihove uljugjenosti dao bi svakome po jednu državu, da njom upravlja!“ — A evo što piše „Wiener Zeitung“ od g. 1832.: „Ko ugje u Dubrovnik pod utjecajem dalmatinskog života, čini mu se kao da je pao usred neke daleke i izvrsne obrazovanosti, koja mu se odasvuda javlja.“ S toga je i pisala baronica Düringsfeld: „Dubrovnik nije Dalmacija u smislu kulture, i ako geografski i politički sad za vazda pripada Dalmaciji.“ Zgodno je ovdje prenijeti još neke tačke ove spisateljice, te se odnose na dubrovačku kulturu, kao n. p.: „Dubrovčani su dobri i mirni; i ako su mnogi od njih odlične i originalne glave. Njihova je pitomina — sastavak stranijeh kultura, biva: italijanske (to se razumije: grčko-latinske), a što Bog dâ — i francuske; ona je proizvod mnogog putovanja, kušanja i klasičkijeh izučavanja. Može se reći bez i malo straha, da ni jedan Dubrovčanin ne sliči drugome, neka su svi jednako uljudni, udvorni, svi isto ironični i satirični; ali bez ikakva prekomjerna zanosa za ičijem. Znadu oni pričati vazda nešto novo, pa išli zajedno i punu godinu da-

---

[1]) „Il villico di Imoschi, e la dama ragusea, i saloni aristocratici di Ragusa, e le rozze družine di Knin ecc.“

na. Gotovo sva ta njihova pitomina stoji u prošlosti. Dubrovčani, kad god stanuju ili hode po širokom i bajnom svijetu, reku sami sobom: „ne bi bilo na odmet da već pogjem sjesti na Pile, da se prošećem po svome *stradunu*, da se porazgovorim s mojijem“, pa čak i s kojijem nije — može bit — progovorio ni deset riječi, dok je bio u svom zavičaju. A što ćete? Dogje, pa tu zasjede u svome očajanju i dreselju, ali mu se isto čini, da je u svom (starom) Dubrovniku. Čita tu novine, ali uprav bez ikakve političke strasti“ Ovome još nadostavlja pomenuta spisateljica: „Što će časopisi donijeti zemlji, čije vrijeme još nije opet na redu?!“ [1]) Potvrgjujući ovo, pok. August Kaznačić nadodaje sa svoje strane, da svaki Dubrovčanin, koji se zadojio duhom onijeh vremena, i privikao onoj kulturi, ima klicati:

„Budućnost mi bez blaznenja sjaje,
Kano misô sunca sutrašnjega —
Jadnom sl'jepcu, koj' ga vidjet ne će!“

Još Düringsfeld prilaže i ovo: „U Dubrovniku se može prelijepo naučiti: srpski[2]), italijanski, francuski, i njemački. Na tijem jezicima Dubrovčani čitaju, te se usavršuju u pitomini, koja se uprav može nazvati: nadostavak njihove radikalne domaće pitomine, te im je preostala još iz njihove prošlosti. Dubrovnik je Babel, ali nema samo babilonske kule. Pa i ako je grad duboke i uglagjene zapadne kulture; po unutrašnjoj je naravi prvi grad istočni, — s njim upravo počinje istočni svijet. Izvan Mletaka ne poznam nikakva grada s okolicom i zagragjima tako romantičnijem, kao Dubrovnik. Rim ima privilegije

[1]) „Was sollten die Zeitschriften eintragen in einem Lande, dessen Zeit noch nicht wieder an der Zeit ist?!“

[2]) U originalu: *slavisch,* ipak na drugom mjestu ova ista spisateljica veli, da se u Dubrovniku latinski pisalo, a srpski govorilo (*Aus Dalmatien* III. str. 6).

razvalina, i to razvalina čitava političkog svijeta: ali privatnijeh razvalina toliko materijalnijeh, koliko moralnijeh, nema nigdje više što u Dubrovniku. Slikari vele, da su okolice Dubrovnika kao dekoracije teatra. Može bit, ali takovi uresni spretovi stoje uzalud, ne prestavlja se više tu ni komedijâ, ni tragedijâ, ni dramatski kakav čin života privatnoga i gragjanskoga. Dubrovčani sjede pred kafanama, ili odu na stradun, jer je tu uprav njihovo padalište (*der Stradon ist ja der eigentliche Salon von Ragusa*). Po njem se šeću (*man stradonirt*), i ta je šetnja kako neko *opiatum* u prilici micanja, po uru, po dvije, šeću se hitno i strasno; hoću reći, ako se zbilja išta može u Dubrovniku strasno ljubiti! Sad, kad je njihova sadašnjost toliko različita od prošlosti, koja se vjera može imati u kakvu budućnost u Dubrovniku? A kad nema vjere u budućnost, otkud može biti čovjek hitan, žarovit?!"

Red nam je primjetiti, da se sve ovake izreke, — koliko ih je god — tiču jedino onijeh Dubrovčana, koji su preživjeli pad republike, a ne odnose se nipošto na sadašnje prebivaoce, koji, gotovo sve došljaci od tamo i od amo, nastaniše se, i zauzeše njihova prebivališta. To je puk našijeh dana, koji za sve ovo i ne zna, i ne haje da zna, koji se, kao i svukud, zadovoljava svačijem, svačemu se smije; puk, koji sve zaboravlja, da se na njega baš zgodno može primijeniti ona izreka Voltaire-ova: „Narodi koji ne znaju nikada razlog onoga, što im se zapovijeda, koji brbljaju o svačemu, tješe se u svačemu, rugaju se svačemu, sve zaboravljaju."[1]) — Treba imati na umu, da će iza ovo desetak godina, kad mine prvi vijek, iščeznuti sasvijem i spomen, i sve predaje, a kamo li ne će

---

[1]) „Peuples, qui ne savent jamais la raison de ce, q'on leur ordonne, qui murmurent de tout, qui se consolent de tout, se moquent de tout, qui oublient tout."

duh, i doći će doba, kad će se Dubrovnik moći isporediti sa Spartom, Memfisom i ost., kojijem sva istorijska slava stoji u tome, da dadu koju dosadnu zadaću na školskijem klupama djeci, koja se imaju roditi, kako veli Byron. Onaj aforizam Nikole Tommasea, koji kaže: „Narod, koji ne pozna svoju prošlost, dijete je ili suludan, narod, koji je prezire, narod je izgubljen“,[1]) ne vrijedi dakle za nove stanovnike Dubrovnika. A za one prave Dubrovčane, koji još preostaju, dosta je kad rečemo s Giusti-em

. . . son sì pochi
Che le cappe fornisce poco panno.

I već minula uljudnost dubrovačka sastojala se u nekom klasićizmu, biva, valjalo je da bude ponašanje vjersko i moralno u skladu s ljepotom forme, ili kako bi se reklo drukčije, *un tatto sociale*, biva, da se u zboru i tvoru nema nikome prigovoriti ništa, što bi mu moglo uvrijediti kakvu uspomenu ili lični harakter, a sa svijem tijem kadgod umetnuti — gdje treba — podbok ili epigram, ali uvijek tako, da ti dugo treba proučavati govor ili čin, da se staviš da je uprav podbok ili epigram. Čudnovatijem pak riječima, koje se još nijesu sasvijem pometle, dijelili su se razredi u narodu pogledom na uljudnost, biva: Knjiga Zelena[2]), Podrabak[3]), Šmiglin[4]),

[1]) „Popolo, che non conosce il suo passato, è fanciullo o imbecille, popolo, che lo sprezza, è un popolo perduto“.

[2]) U Knjigu Zelenu *(Libro Verde)* bili su ispisani svi gragjanski zakoni pod republikom.

[3]) Dubrovčani su zvali svoje sluge isto kao i Rimljani: *pueri*, biva djetićima, djevojkama; taj se idiotizam očuvao i do danas. Rab, u staroslovenskom jeziku znači: sluga. Podrabak je bio sin sluge ili kakve službenice koja se uda u gradu, a ne vrati na selo otkle je rodom. Podrabak je bio dakle isto što i latinski *libertus*, sin roba oslobogjena od ropstva.

[4]) Šmiglin, Šmiglinica — bio je naziv sinova i kćeri podrabaka, to odgovara latinskoj riječi *libertinus*. Ta čeljad nijesu nigda bila do-

i Vlah[1]), a riječi: otresen, paprica, čeljade u kompreču i ost., kažu više harakter osobe, nego li stupanj uljudnosti i ljudskote, u kom je koja osoba odgojena. Knjiga zelena zvalo se svako lice, koje na dlaku ispunja prema svakome tako zvane *convenienze sociali*, i osoba, koja se žicne, kad se drugi ne vlada prema njoj na isti

---

rasla baš do ukusne pitomine gragjanske. I Horac se čudi, kako se Mećenat udostojio da postavi njega svojijem doglavnikom, kad se s njim ne može nikako mjeriti ni u držanju ni u morali, — on, koji je sin jednog libertina („Me libertino patre natum!").

[1]) Neki drže, da je „Vlah" riječ ilirska, celtska, i da znači: težak, rob, (Mor — vlah = Morlacco = crn, rob, vlah), a neki opet da ishodi od „vlast" — što je priličnije, — jer bi lako moglo biti da je to ime zapalo vlasnike (Rimljane), stare prebivaoce zemalja (gdje se sad nahode Srbi i Hrvati) koji u navali ovijeh dvaju plemena, ne mogući izbjeći u primorske gradove i na otoke dalmatinske, zaostaše kao sužnji, da obragjuju za pridošlice svoju vlastitu zemlju. Docnije kad ovladaše Turci nekijem krajevima, opet mnogi Srbi i Hrvati biše prometnuti u red Vlahâ, da robuju Turcima, jer nijesu mogli izmaknuti za vremena preko Dunava i u Dalmaciju iza propasti na Kosovu. Da nijesu Vlasi isto što i Srbi, jasno svjedoči zakonik cara Dušana izdan Daničićem, iz kog navodimo neke primjere:

1. Srbin da se ženi u Vlasi, i da ju vodi, i da ti zakoni budu joj (§ 98).
2. I seli, i ljudi, i Vlasi, i što dohodi od Vlaha, i od zemskijeh ljudi Srbinâ, da se crkvi uzimaju (§ 98).
3. Vlasi, da sol ne vazmu, a što donese da je polovina crkvi (§ 98).
4. Ljudi, koji crkovne ljude i Vlahe prognali su, da svežuju (§ 99).

Uz ovo je dobro napomenuti, da i u mnogijem mjestima Kranjske sve Italijance zovu: Vlasima (Latinima). Pa u Poljskoj ima poslovica, da je Italijanac mudar, Nijemac trgovac, a Poljak ratoboran („Što Vlah, to doktor; Niemec kupec; što Polak, to etman").

U Dubrovniku zovu u opće Vlasima sve prebivaoce Hercegovine, spadali oni istočnoj ili zapadnoj crkvi; tako *per synecdochen* (pars pro toto) zovu još svakoga hrišćanina istočne crkve bio Grk, Rus i ost. „Vlahom". — Vlaška (Valacchia) očito je naseobina Rimljana, jer se tamo i govori nekako latinski. Ima srpskijeh krajeva, u kojijem su se očuvali neki običaji, kao i crte obrazne — što sve odava

način. Podrabak je niži stupanj, biva osoba, koja se uza vas galateo još nije sasvijem otresla seljanske ćudi: osoba, koja mrmoši za svakijem, koja podbocima i satirama odveć u živo vrijegja. U jednu riječ: osoba, koja i ako ne zaostaje u nauci i gragjanskom držanju, ruga se, smije ti se u obraz, osoba podruguša. Šmiglin, šmiglinica je u manjoj mjeri podrugljiva, nego osoba, koja traži u jaju dlaku, koja pretresa tugje posle, ko je što rekao, što učinio, gdje je bio i ost., osoba u velike zagledna na svašto, pa i na stvari nepristojne svome stališu. Biti vlah, činiti na vlašku, značilo je: nemati nikakve uljudnosti, nemati prst obraza, fraza koja se još upotrebljava u ovome gradu.

Ostalo je dakle u mjestu mnogo uglednijeh riječi i izreka, kao spomenici negdašnjeg lijepog moralnog ponašanja dubrovačkog, i ako je stara ljudskota već sasvijem propala. Spomenuli smo riječ *skladan*, što sad znači samo biti uljudan u ponašanju s drugijem; ali uprav ***skladan*** je samo onaj čovjek, koji ima u skladu unutrašnju moralnost s ubavosti spoljašnjom riječi i postupanja. Svakome se lako domisliti, da je dan današnji u opće teško i preteško naći čovjeka skladna u smislu starom dubrovačkom. Za pravo, i u naše doba, (sudeći po riječima), reklo bi se, da je svak živ uljudan i suviše; a kad tamo:

Si mentisce armato,
Con un Lei gelato,

---

utjecaj krvnog srodstva s plemenom latinskijem. „S toga se ovi krajevi južnoslavenski i pokazuju skloni zapadnoj kulturi", veli jedan spisatelj italijanski, kao i sva plemena slavenska osim Rusa, koji jedini nemaju u krvi ni mrve latinske primjese.

Još ćemo i ovo nadometnuti, da oko Dubrovnika matere seoske kad karaju djecu obično nadostave: „O Lacmanine!" (O Latinine!), — „Ne valja bit Lacmanin!" (Non bisogna esser Latino!) Riječ „Lacmanin" potječe, po našem mišljenju, od *Latium*, a Latinin je, kako je već poznato, žitelj pokrajine *Latium*.

po izreci Giusti-ja. Na riječi skladan osniva se izreka: „To su vaša skladna usta“, koja odgovara italijanskoj *Lei mi adula.* Takogjer — po perifrazi — služili su se Dubrovčani mnogijem izrekama, koje spominju kakav pornografičan čin, n. p. „taj i taj ima česa činit s onom“, znači: ljubav tjelesnu; „žena u bremenu“ — žena kad je tegotna; „povila je dijete“, mješte: rodila je; po selima pak govore: „našlo se dijete tome i tome“, što znači: žena mu je rodila. — Seljaci oko Dubrovnika, (kao i Hercegovci) kad god spomenu kakvu gadnu stvar ili osobu njima mrsku, reku: tamo on, tamo ona. „Petar tamo on“, biva: Petar je moj dušmanin.... Hercegovci uz to upotrebljuju još riječi: on, ona, samo za osobu ljudsku; a: tamo on, tamo ona, za životinje, n. p. „moja krava tamo ona se otelila!„ Takogjer kažu: „taj drug, — hajde s tijem drugom“, mješte: hudoba, s hudobom. I tako ima na pretek idiotizama — nalik ovijem — što su vlastiti samom Dubrovniku, od kojijeh ćemo spomenuti još „aprdu“, riječ, — kako mi se čini, — grčka po svom postanku, ali pokvarena.[1]) Na svaki način valja da ih je bilo dosta megju bjeguncima iz Epidavra, ne samo latinskog, nego i grčkog porijekla, dok je ostalo onoliko čisto grčkijeh riječi još od starina u Dubrovniku. Megju prostijem pukom kad ko hoće da spomene drevna vremena, reče obično: „Još kad su bili Grci“, ili „kad je Kuljen po svijetu hodio“ .... Humoristični pisci naši, pa i tugjinci, kad opisuju Dubrovčane, koji su podlegli radikalnoj promjeni iza pada republike, zovu ih obično:

---

[1]) Možda je potekla od ἀπαρνέομαι, (toglier via, ukloniti), biva: odaleči se od mene! Kad se jednom svratio u svoju domovinu Lampredi, spomenuti profesor književnosti u Dubrovniku, upitan od svojijeh, kakva su čeljad u Dubrovniku, i koja je njihova najveća navada, odgovori: „Čeljad su od aprdu, biva: progji me se, okani me se, jer im je ta riječ vazda na ustima“.

„Čeljad od hvala Bogu“, jer u njihovoj radikalnoj mirnoći i očajanju duha, vazda su im te riječi na ustima[1]. — Što se tiče njihove duhovitosti na posijelima i na sastancima, što Francuzi zovu *esprit*, i dubokog neosjetnog podbadanja što bi Nijemci nazvali *Witz*, red nam je spomenuti, da je ta duhovitost, taj atićizam bio od mnogo sastavina; a najpoglavitiji sastavni dio bijaše klasićizam grčko-latinski, navrnut na slovinski jezik, koji su uzeli od susjednijeh suplemenika Srba, pa ga onda prosijali na svoje sito, i dotjerali analizom mnogobrojnijeh akademija, koje su od davnijeh davnina ustanovljene bile u Dubrovniku; i to je sve doradilo, da jezik dubrovački nije čisto srpski, nego nešto treće, radi neizbrojnijeh idiotizama, koji su u njemu samome nikli i obikli. K tomu opet mješanija italijanskog, a po štogod i francuskog (navlastito otkad se uvela enćiklopedija i francuski klasici vijeka Ljudevita XIV.), te taj začin dvaju jezika daju dubrovačkom govoru neki osobit čar i harakter, tako, da po priznanju samijeh spisatelja i dan današnji, nijedan spis humoristični, nijedna komedija, sastavljena u čistom jeziku srpsko-hrvatskom, nije do kraja zanimljiva, ako nije na dubrovačku napisana. Kad nestade slobode, i kad propade originalitat, svak je više izjednačen, jer ga je dopala ista mjera i harakter; a pošto je već nestalo klasićizma, i do danas izumrli svi oni, koji su bili uzgojeni u onom duhu, nemoguće nam je da dokučimo kakav bijaše harakter njihovijeh posijela i megjusobna ponašanja. U ono doba, dok su još bili živi oni te su uzgojeni u onoj kulturi, odlikuju se posijela kod

---

[1]) Gosp. Charles Loiseau, Francuz, za svog boravka u Dubrovniku napisa komediju (vaudeville) pod naslovom: „Hvala Bogu“, u kojoj prikazuje sadašnji život dubrovački. Komedija se prestavljala jedno veče od mnogo gospode dubrovačke, pred gosparima i gospogjama, koji su bili pozvani na *soirée*. Toj komediji bio sam i ja nazočan.

Mata Šarića, kod Rada Androvića, kod Luka Sorkočevića, kod Frana Vuletića, — čovjeka na glasu radi izvanredna pamćenja i neumorna čitanja — kod Betondića, i kod kanonika Radelje. Ta večernja posijela mogu se zvati konferencije, ili bolje akademije, gdje se svak nadmetao u novijem izumima i u književnom pretresanju te zasijecaše u prijedmet njihovijeh razgovora. Zalud nam sva muka, mi se ne možemo domisliti kakva su bila ta posijela. Mnogi stranci, a nadasve naši susjedi iz Dalmacije, dohodeći kao novi austrijski činovnici, nastojali su da se prilagode u posijelima ovoj spoljašnjoj dubrovačkoj kulturi. Ali što se dogodilo? — Što i majmunima u basni Ezopovoj. Kad su ovi jednom prestavljali na pozornici kraljeve, baci neko megju njih pregršt oraha, a tvoji ti majmuni jedan svrh drugoga, pojagmiše se i pobiše, te tako sadriješe sve one kraljevske grimizne odjeće. Ovdje vrijedi umetnuti anegdot, ili pače dva, jedan se tiče Dalmacije, a drugi Hercegovine, dvije najbliže susjede starijeh Dubrovčana. Sad, kad su stari izumrli, a mi svi usvojili navade hercegovačke i dalmatinske i kulturu njihovu a ne našijeh otaca, — jer ona nikako ne može da se pogodi s duhom današnjeg vremena, opišimo ih deder crnijem na bijelu, samo da se ne zaborave. U prvo doba, kad Austrija zavlada Dubrovnikom, neki Hercegovac crkve pravoslavne — učevan na hercegovačku — zasjede jednom u kavani u Dubrovniku, i tu okupi oko sebe dosta gradske prostadije, te razložeći im o raznijem stvarima zabrazdi čak i u bogoslovlje. Dva vlastelina sjedila su podalje, te čujući te razgovore bez kraja i konca, reče jedan drugome: „Tako ti! primaknimo se bliže, da čujemo argumenata nekijeh, kojijem ime još nijesu iznašli stari logičari, nego se valja roditi u ovo doba, da budu harakterizani; u toliko mi ih za sada zovimo: ***argumenta ad opankam***, dok ugju u pravila opće retorike. — Bila

soirée u nekoj kući, gdje se mnogo gospode dubrovačke bijaše okupilo, sve staroga kova, a megju njima bio jedan činovnik iz Dalmacije, koji, i ako čovjek prilično uljudan, nagje ipak za zgodnije, — dokle je u Dubrovniku boravio — slijediti ovu dubrovačku kulturu na posijelima kao svoju vlastitu, i zbilja pogje mu donekle za rukom. Ali jedan moralno-filozofski aksiom govori, da je dosta malo napiti čovjeka, ili mu dati kakvu vlast u ruke, da mu se odmah otkrije prirodna ćud. Tako bi i s njim; po nesreći malo se više napije tu večer, te mu se stade omicati nekakvijeh riječi, koje nikako ne mogu da ugju u pravila stare kulture dubrovačke. Tad A. Kaznačić, koji je tu bio prisutan, zaupi: „Ecco! levato il sordino, si conosce allor che suono abbia il violino!“ (Kad se digne konjic, tad se zna koji zvuk dava vijolin). Ipak, i po samom priznanju mnogijeh izučenijeh Dubrovčana, ne da se poreći, da nema po Dalmaciji osobâ ukusne kulture i ponašanja baš dostojna pariškijeh salona, nadasve u Zadru, koji je grad najvećma sklon, da goji zapadnu kulturu, jer je vazda bio stôni grad svake vlade, koja se u istoriji tijekom vremena u njemu izmijenila. Pa eto baš i sam Tommaseo, spomenuvši razne uzroke, te su bili provodič, da Dubrovnik dopre do stupnja pariške kulture, pristavlja ujedno, da je bio stôni grad vlade, koja je imala mjesta u istoriji svijeta. A Renner opet prilaže, da Dubrovnik umre kad prestade biti stôni grad svoje vlade.

Za dokaz uljudna ponašanja najbolje mogu poslužiti oni mnogobrojni anegdoti te su ostali u predaji, u kojijem oskaču: *l' esprit* francuski i *Witz* njemački. Ovdje se ne mogu iznijeti, jer nijesu prijedmet naše radnje; samo ćemo za izgled spomenuti cigli jedan iz doba današnje vladavine. Svrati se jednom u Dubrovnik podmaršal austrijski Kaboga, koji još iz malahna bijaše otišao u Beč na službu ćesarevu, te jedan dan pogje u pohode nekoj

visokorodnoj gospogji francuskoj. Ali ona, — jer nije bila spravna da ga primi u taj mah — zadrža ga malo više u predsoblju. Kabogi se dosadi to dugotrajno čekanje, te, kad ga na svrhu primi i pričeka, on će ti je po urogjenoj mu uljudnosti dubrovačkoj ovako osloviti: „Baš sam gospo — da vam pravo kažem, — na muci, ne znajući kako ću vas pozdraviti; bio sam smislio jedan komplimenat, ali ovdje stojeći premišljao sam da iskitim što bolje; pa eto, misleći na bolje, zaboravih i onaj komplimenat što sam imao najprije u pameti!“ Gospogja se stavi odmah na čemu je, te odgovori: „Meni se svigjaju tako uljudni podboci dubrovački, pa baš kad su i meni samoj namijenjeni; sad spoznajem koliko su zgodni komplimenti, pa bili i satirični!“ — Ta ista gospogja naredi jedan dan svojoj sobarici da joj nikoga ne pripusti, prije nego se kaže ko je. Zakuca baš taj isti dan njeki vlastelin dubrovački. „Ko ste vi?“, upita ga sobarica. On se odmah dosjeti da je to nalog gospogje, te da joj pokaže kako joj je u aristokraciji ravan, odgovori sobarici: „Nijesam došao da ti rečem: ko sam, nego da te upitam: je li gospogja doma!“ Sobarica pogje da javi taj odgovor gospogji, koja se uput domisli podboku, te primi tog plemića, pitajući mu tisuću oproštenja. Ova ljepota općeg postupanja, ovaj klasicizam i u spoljašnjijem poslima, a ne samo u književnosti, bi uzrok, da je vlada dugo očuvala dostojanstvo prema svojijem podanicima. Valentin del Lago piše u knjizi *Memorie della Dalmazia* (pag. 112): „Pitanje je, kako se desilo, da se mogahu održati ove podjele i potpodjele megju gragjanima, dok po ostalijem djelovima Evrope iste podjele buknuše u ustanke i pljačkanja. Dvije su stvari tome doprinijele: malen teritorij, po tom svakidašnji odnošaji megju vladarima i državljanima, i zato mogućnost pobližeg upoznavanja; razvitak ljubeznosti i simpatije megju

pojedincima, a pojedinci svijeh stališa moćno utječu na vas stališ, koji im pripada. *Gospari*[1]) živući uvijek s kmetima, sudarahu se u davanju zakona s njihovijem naklonostima, jer svi bijahu lično poznati. Drugi je razlog stupanj obrazovanosti, do koga dogjoše više klase, dubrovački *gospari*, koji držahu za zgodno, da se okite ukrasima i oglavljem obrazovanosti i knjige, a podanici, privučeni primjerom, držahu za dobro, da dogju do njihova stupnja pa da se nadmeću. *Gospari* ne bijahu dakle samo zakonodavci nego živi primjeri a podanici držahu, da će doći do ideala slijedeći malo po malo *gospare*. Dubrovnik je u tome sličan Ateni i Fjorenci, gdje u prkos demokraciji vladaše u suštini aristokracija prosvjete i inteligencije. Nalazimo dakle u Dubrovniku slavnu prošlost, koja se sva oslanja na plodove inteligencije, udružene s blagodati neodvisnosti; jer Dubrovnik pošto je učinio prvu pogrešku nametnutu nevoljom, sagradivši svoj grad pod sasvijem negativnijem uvjetima zemljišta, morao je, da se hrani, da gleda, kako će se uzdržati, pa je morao neprestano bdjeti na obrani opstanka. Sve ovo moralo je pretvoriti demokratsku vladu u čisto aristokratsku radi realne nevolje.“

Evo u čemu je bila ta klasična ljepota općeg ponašanja: ubavost forme imala je biti saglasna s moralnosti, i s načelima vjere i filozofije; ali samo tako, da ni jedno ne bude ni više ni manje od drugoga, nego u pravom i potpunom skladu. Materija je (tu ubrajamo: i čine, i riječi, i ponašanje — u jednu riječ, sve što je osjetljivo) bila idealizovana, a to baš i jest čist klasicizam. U današnje doba riječi, čini i ponašanje, ne slažu se ni iz daleka s unutrašnjijem kakvijem uvjerenjem, niti u opće s ikakvijem načelom moralnosti. Na prvi pogled zbilja bi se reklo da su potekli iz kakvog uvjerenja, a kad tamo

[1]) Ovako u originalu.

isto su kao orasi s dvora pozlaćeni, a iznutra šuplji (vrhunac ipokrizije).

A što li bi rekli o moralnosti dubrovačkoj?! Primjera ima strahoća božija; ali u ovo malo odmjerena prostora ne može se kazati ni samo ono, što mi znamo. Ali kud ćete boljeg dokaza od onog *interregnum-a* od gotovo osam dugijeh mjeseca, kad je s razdora političkijeh stranaka narod dubrovački ostao bio bez vlade; i ne dogodi se nijedno ubijstvo, nijedna kragja, nijedno nasilje?! Sudovi, senat, bijahu zatvoreni; a narod? Ovdje pita Ferić: „Što učini on (puk) tada? Je li zbilja sâm prihvatio uzde vladanja?“[1])

. . . aut aliquis de plebe animosior arma
Spartacus in patriam tulit . . .

Je li megju pukom ustao kakav novi Spartak proti domovini? Ah ne! Kogod si ti, tugjinče, koji ovo čitaš, priznaj, da je ovaj puk: jedini u istoriji ljudskoj!

Quisquis es, agnosce hunc populum, forte unus in omni
Historia populus . . .

Ovaj je puk bez vlade mirno stajao, i hodio po crkvama, i molio se svome svetomu Vlahu, da se vlastela smire megju sobom, da se kakva neprilika ili vražda ne dogodi na štetu domovine:

. . . populus patiens, dum foedere dextras
Pacati jungunt Patres, ac sceptra resumant.

Valjalo je čuti pripovijedati o toj moralnosti jednoga Iva Božovića, jednoga Iva Natalića, jednoga Frana Bunića, i glasovitu Župku Luciju Sambrailo (*vulgo:* Lucija Šešanta)[2]), kao i još mnoge druge.

---

[1]) „Quid tum ille? Num cepit habenas regni ipse?“

[2]) Ova glasovita žena spominje se radi žarke ljubavi prema svojoj domovini. Njoj se nikako ne svigjaše ono udvaranje dobrog dijela vlastele novoj vladi iza propasti dubrovačke samostalnosti, te bi ih

Valjalo je njih čuti pripovijedati, da se razabere, kolika bijaše javna sigurnost u Dubrovniku, kad bi n. p. kojekakav nosilac, idući iz Gruža s punom vrećicom talijera, i ne našavši vrata gradska otvorena, metnuo vrećicu pod glavu, i spavao na putu, sve s uha na uho do zore, bez i malo straha za život i za novce. Valjalo je čuti pripovijedanja Božovića, kako je neki aga turski, dok se povrati s ćabe, ostavio bio na sahranu golemu kesu dukata u riznici republike dubrovačke: „Metni u taj kut kod prozora — reče mu blagajnik — ja ću je poslije pod ključ zatvoriti“. Progju dvije tri godine, aga se ne vraća; dok na svrhu u neko doba evo ti ga, da traži blago ostavljeno na sahranu. „Hajde, traži gdje si ga ostavio“, reče blagajnik. I aga nagje svoju kesu baš u onome kutu kod prozora: niti je ko bio pod ključ zatvorio, ni u nju dirnuo.

Ja se spominjem još iz svog djetinjstva nekog starog Dubrovčanina, kog je bila nevolja nagnala da se iseli iz kuće, u kojoj je prebivao za punijeh četrdeset godina. Kad izide, ponese, naravno, i sve svoje pokujstvo, ali ostavi samo kavez i jedno zvonce. Upitan za razlog, odgovori: „Otragu četrdeset godina našao sam oboje u ovoj kući, dakle ovo nije moje!“ To se razumije, da se na moralnu strogost imalo više paziti megju vlastelom i čeljadi obrazovanom, nego megju prostijem pukom. Ko bi se od pribranijeh oglasio radi koje mane ili nepodobnosti, mogao se je nadati satiri, epigrafu ili komediji.

---

javno na putu grdila i psovala, nazivljući ih izdajicama domovine i svetoga Vlaha. Policija je utamniči. Pošto izide, kad god bi susrela te iste osobe, ovako bi ih pozdravila: „Gospari, ja vam se klanjam, a kad vam se poklonim, vi već znate što vam hoću rijet“. Molbenicama dobi dozvolu od vlade, da može svake godine, dok je god živa, za uspomenu kad je bila u tamnici, na Božić poći u tamnicu i dati svakomu tamničaru kruha bijeloga i kafu s mlijekom.

„Džono! Džono!“ — reče jednom Rastiću pjesniku njeki drugi vlastelin, na daleko čuven kao kamatnik i hvališa radi golema bogastva mimo ostalu imućnu vlastelu — „kaži mi, kako bi najbolje mogao raspoložiti svojijem imanjem, koje je sve u tvrdu“. — Odgovori mu Džono: „Ako sve te novce razmijeniš u menzaline (ovako se zvao pod republikom neki sitni novac), i ako podaš po menzalin svakomu onomu koji te drži u repu, eto ti si svoje imanje baš divno namjestio!“ Ovaj satirični odgovor zgodan je za svako mjesto i vrijeme, može se primijeniti bogatašima i hvastavcima[1]), i čeljadi koja su doprla do visoka položaja u javnoj službi. — A što pak da rečemo o uzgoju djece?! Gdje ti je, kad bi otac i mati koliko gragjanskog toliko i vlasteoskog stališa doveli svoje dijete kojekakvoj prostoj osobi, da joj pita proštenje, ako ju je uvrijedilo, ili učinilo štetu u svom gomnaranju! Gdje ti je ne dati djetetu zalogaja, ni objedu ni večeri, dok ne pojede ono, što je zaintačilo[2]) da ne će ni okusiti, ili ga poslati u crkvu, pa onda poći za njim, ili raspitati je li bio. Gdje ti je kad bi poslali čast svome prijatelju

---

[1]) Glasoviti Scipion Maffei, nazvan: „il letterato universale“, reče jednom nekomu prostaku: „Eh! koliko li bi ti pregorio da znaš što ja znam!“ — „Ne bi ništa, — odgovori mu prostak — ali bi istočio krvi ispod grla, da znam sve ono što ti ne znaš!“ „Ljudima u velikoj vlasti (piše Ignacij Cantù), čini se, da su svi njihovi podložnici malenkosti; a nasuprot svijem podložnicima, koji svaki čas paze i zamijeraju njihovijem riječima, i okretima i činima, opet se oni čine velika sprdnja, isto kao što se čine čovjeku, koji se uspeo na vrh brda, malahni svi oni, te hode dolje po ravnici, baš kao i on njima; s toga ima mjesta ona Voltaire-ova izreka: „Micromega, ce nom qui convient a touts les grands (Džidi-Putina, ime koje se pristoji svijem velikašima).“

[2]) Idoitizmi su dubrovački ova dva glagola zaintačiti (poinaditi se, zabiti što u glavu) i gomnarati (far da monello). Gomnar je dijete raspušteno, kao i svaki onaj, pa bio i gospodin, koji se odalečuje od moralnijeh pravila.

ili prijateljici, zato što bi po putu šušnuli ili prekorili dijete, jer je gomnaralo ili nepristojno stajalo u crkvi!

U tome suglasju pazilo se strogo još i na žensko ponašanje i gospogjâ, i pučanaka, i prostakinjâ podjednako, upravo odveć strogo i republikanski prema prilikama, u kojijem živimo. Kudjelja, pletivo, švenje i vez bijaše opće i plemićkama i prostakinjama. Ovdje valja spomenuti još i *gjelozije*[1]), koje se još nijesu bile sasvijem pometle za doba naše mladosti, pa ***segjete*** (nosilj ke), u kojijem su se nosile žene plemenita roda. U staro doba, kad bi gospogja hodila pješice, trebalo je da službenica ide pred njom, da joj čini put, a ne za njom: „običaj posve drukčiji nego u drugijem krajevima“, kako opaža Razzi. Žene djedova zvale su se gospe od svojijeh ukućana, za razliku od ostalijeh, koje su se prosto nazivale gospogje; ćaće stari zvao se je djed. Aristokracija se je protezala i do imena. Božo se zvao u vlastele: Noko; Ivan je bio: Dživo; Marin ili Marko: Mâro; Luko i Niko bili su: Lukša, Nikša, i ost. Djeci se već znalo da o Božiću i Uskrsu imaju poći na poklonstvo djedovima i stričevima. Djeca su nosila kratke gaće pored ostalog gragjanskog svijeta, a poviši mač o bedri, i vlasulju na glavi, kako je bilo u propisu. „Ova je nošnja po propisu zakona“, piše Engel, pa nadodaje: „Vidi se mladijeh plemića tako povijenijeh, njihovo se lice jedva pozna pod kuštravom velikom vlasuljom. Ništa nije tugjincu smiješnije od ove maškarate“.[2]) To se sve

---

[1]) *Gjelozija* (od ital. gelosia) je bila caklena pregrada na nekijem prozorima svake kuće, otkle bi mladice gledale maškarate, gragjanske igre, i ost. Nije bilo tada današnjijeh ***rendez-vous-â***.

[2]) „Dieses Costume ist gesetzlich . . . . Man sieht junge Adelige von 15-16 Jahren so eingemummt, ihr Gesicht ist unter der krausen grossen Perücke kaum kennbar. Nichts ist für einen Fremden drolliger als diese Maskerade.“ Da je Viktor Alfieri bio u Dubrovniku, zanago ne bi bio napisao onoliko pogrda na vlasulju, koju je i sâm u

nahodi i u povjesti Appendini-ja. Nenadna promjena moralnijeh običaja usljed političkijeh katastrofa dade obilna gradiva mnogijem spisateljima našincima i tugjincima za romane, elegije, satire, novele i komedije. To se svud dogagja, a navlastito kad kakva monarhija odjednom kao grom iz vedra neba zamijeni republikansku vladu od toliko dugijeh vijekova. To bi provodič pjesmama najnovijeg vremena, kao što je na priliku: „Nedjelja na Brsaljam“, klasična satira, pa „Quadri della Dalmazia“ italijanskog spisatelja komu imena ne znamo. Taj izmegju ostalog kaže, da je Dalmacija puna prirodnijeh ljepota,

Di cui natura alla Dalmazia è pia,
Per compensarla forse delle spine
Che le infisse nel cuor la sorte ria;
O perchè di mali suoi troppo non pensi,
Ma ceda a un dolce delirar di sensi.

Opisuje i Zadar, Spljet, i Kotor; ali od svega toga spomenućemo samo ove riječi njegove:

Di mura forte, e di memorie Zara
Sembra or pasticcio sopra nobil desco:
Di Veneto, di Slavo, e di Tedesco.

A evo kako opisuje ženu dubrovačku u prevratu vijeka i običajâ:

Ma come fior, che langue di sol privo,
Di aura, e di rugiada sovra il sasso ignudo,
Col guardo fisso nel dolor, e schivo,
La Ragusea patrizia del suo crudo

---

djetinjstvu nosio radi ćelavosti, i s koje je bio udrio na bruku u školi s drugovima, da mu nije ostajalo druge, nego da se i on u neko doba počne rugati samome sebi, i tako ga drugovi ostaviše na miru. — U književnosti dubrovačkoj ima lijep latinski poem Kunića, kome je natpis: *„Capitoli dell' Abate Giulio Cesare Cordara sulla Parrucca del Padre Ruggiero Boschovik — Raimundi Cunichii Ragusini versio“*. Ovaj se poem može isporediti sa: „Chioma di Berenice“ Katula, sa „Secchia rapita“ Tassoni-ja, i sa „Zvrkom“ (Riccio) Pope-a.

Destin si lagna, e poichè in tutto al vivo
Mal, che la strugge, non ha in terra scudo,
Di Dio prostrata la pietade implora,
E San Biagio nel silenzio adora.

To je sve namijenjeno samo onijem ženama, koje preživješe radikalnu promjenu padom republike, a nipošto sadašnjijem. Koji su one odgoj i kakvo ponašanje udahnjivale djeci svojoj, najbolje bi se moglo razabrati iz pedagoške knjige, koju sastavi Jelisava, kraljica poljska (nazvana još i „principessa di Ragusa"), za pouku svome unuku Ljudevitu I., koji bi docnije kralj ugarski i pogibe u bitci na Muhaču god. 1526.; ali, na žalost, ta je knjiga sad odveć rijetka. A za sadašnje ne možemo nego ponoviti izreku nekoga časnoga prodavaoca Makaranina u Dubrovniku nekoj gospogji sjajno obučenoj, koja ga je nepriličuo ružila u njegovu dućanu: „Gospo! ili govori onako kako se oblačiš ili se obuci onako kako govoriš!" A zadrugu ljudsku, ne u potpunom razvoju, već još u povoju, prikazivale su puku dubrovačkom o gragjanskom velikom prazniku, Sv. Vlahu, po objedu četiri maškare: *Bembelj*, *Turica*, *Vila* i *Čoroje*, četiri epidavarska božanstva. Zna se u opće, da je sv. Vlaho bio svetkovan kao državni praznik i po istočnijem naseobinama, a najviše su pak nastojali, da se bude sjajno svetkovati u Mlecima. Dokaz je tome naredba senata (*ex Libro Croceo 1463*): „qui procuratores (S. Blasii) ex denariis per eos recipiendis, omni et singulo anno mittere debent Ragusinis Venetiis commorantibus usque ad ducatos XX solemniandi festum S. Blasii ibi Venetiis secundum antiquam consuetudinem." Pa baš i dan današnji ko se iskrca u Mlecima na obalu *dei Schiavoni*, prvi hram mletački što ugleda jest hram sv. Vlaha. Tu su na dan svetiteljev pjevali Dubrovčani, zajedno s Mlečićima, pjesmu sastavljenu od Josipa Martinelli, koja počinje:

Felice me, se pari all' armonia,
Onde risuona intorno,
In così lieto giorno
Il tempio di Ragusa, ora la mia
Rozza inesperta cetra
Soave tuono erger potesse all' etra!

Sva je prilika da je isprva ishodila sama *Turica*, jer je u objavi senata od 6. Februara 1412. ona sama spomenuta: „de donando joculatoribus Turicae ippos quattuor.“ Ova četiri božanstva bila su kao četiri stupa, na kojijem se naslanjala sva prvobitna ljudska zadruga po uobraženju poganstva. *Turica* je riječ grčka po svome postanku, latinski bi se reklo: *Mars*, odatle u nas riječi: mrs, mrsiti, mrsno i ost. I za pravo u ratnoj obrani i sastoji svaka ljudska zadruga! *Bembelj* je bio naslikan kao čovjek kosmurav vas obložen zmijama, — to je Silvan (šumski čovjek). Polubogovi u poganstvu, koji su prebivali po poljima i po gorama, nijesu još bili lišeni upliva božanske pomoći, dokle već sasvijem ne ogrezoše u različitijem strastima. Po Makrobiju zmija je znamenje božanstva. *Vila* je Diana (Latona), Svjetlost. Po klasićizmu ovoj svjetlosti materijalnoj bi pridjenuto drugo značenje, biva: svjetlosti duhovne ili ti zdrava razuma (*senso comune*), što bi se po Viku („Scienza Nuova“) nazvalo još i: naravna moralnost, koju ima svaka zadruga ljudska *in statu primitivo*, ako poslije ne pane u divljaštvo. *Čoroje* je božanstvo veselja (grčka riječ poslovinčena, otkle: zor, mah), pridjevak Baha, koji u zadrugama daje veselje, pri gozbama. S prva ovo božanstvo bi isto što Sunce, Apolon, koji rasplogjuje maštu i misli ljudske, i čini bujnijem cvijeće, bilje, i životinje; poslije bi nazvan još i Bacchus, u smislu: da daje veselje čovjeku isključivo po lozi. Za to se u pjesmama istočnijeh naroda i slavi loza, i lozin miris, i cvijet loze. Salamun govori u

sv. Pismu: „Vineae dederunt odorem suum, — vinea nostra floruit“, za to se i žali Matthison, pjesnik njemački, da u umjetnijem pjesmama nigdje nije loza pripjevana, nego samo Bacchus i vino: „Ništa ne može prijatnije mirisati od tebe, lozin cvijete, koju nije još nijedan smrtnik častio pjesmama.“[1]).

Pri završetku klasićizma imamo napomenuti, da je on od svega do svega, pa ma gdje bilo, pošljedica prvog načela metafizičnoga, koji se u školama učio u Evropi po Aristotelu (a onda je najviše bila maha preotela Sholastika, ili ti Aristotelova filozofija). Aksiom Stagiranina govori: „Anima forma corporis (duh je forma tijela)“. Svaka tekućina uzimlje formu onog suda, u koji je ulivena. Oni su dakle vjerovali i ispovjedali, da materija (tijelo) uzimlje formu duha, ili ti, (kako smo prije već više puta rekli), pošto su pojmovi i ideje *essentia* (suština) duše, materija je bila na neki način idealizovana, a to i jest baš pravi klasićizam.

Kad se reče materija, razumiju se tu i čini, i kretnje, i zgode, a sve treba da ima formu idealnu. Nasuprot, ako uzmeš da je tijelo forma duše, i da duša valja da podlegne tijelu i njegovijem čustvima i strastima (kao što uči materijalistična filozofija), onda je to druga vrsta književnosti, i umjetnosti, i ponašanja, i postupanja života, koju mi nazivljemo „Romantićizam.“ U klasićizmu poganskome i materija je božanstvena i vjekovita, putena sva nagnuća njezina bijahu dakle obožavana. Kad je crkva primila klasićizam trebalo je prvo da ga progje kroz rešeto vjere hrišćanske, i to učiniše stari spisatelji crkovni, razabirući, što se može primiti, a što ne. U toj struci je glasovit, ako nije i jedini, sveti Isidor, španjski episkop sedmoga vijeka, sveti otac crkve latinske, sa svoji-

---

[1]) „Nichts kann lieblicher duften als du, Blüthe des Weinstocks, das noch durch Lieder kein Sterblicher ehrte!“

jem spisom: *De Etimologia.* Poslije po izgledu klasika grčko-latinskijeh, u svakome narodu Evrope izumiše pjesnici i ostali spisatelji drugijeh mita i legenada, pače svaki narod imagjaše ih i sam po sebi vlastitijeh još od pamtivijeka, tako, da osim mitologije grčke i latinske ima još i mitologija njemačka, pa italijansko-francuska ispjevana od trubadurâ, i mitologija slovinska, iz koje ćemo napomenuti neke glavnije stvari; ali samo u usku krugu književnosti dubrovačke.

D. SLOVINSTVO.

Megju zidim rodnoga
Grada mojega,
Prva se je slavjanska
Pjesma spisala.
Zemlja, koju plešem ja,
Slavna zemlja jest:
Prvijeh je pjesnikâ
Slavjanskijeh prah!
Matija Ban.

Pjesma kao i sve ostale umjetnosti i nauke, dijeli se svegj i svukud na dvije vrste: na prirodnu i umjetnu. Zdrav razum (senso comune) vlada prvom naobrazbom sve dok se razvije umjetna, koja se na italijansku zove: „civiltà — tatto sociale“. U našem narodu nema za to zgodne riječi do u samom Dubrovniku gdje se nazivlje „skladnost“, biva, sklad spoljašnji s unutrašnjijem. Kad se riječ šljubi od svega do svega s pojmom, ponašanje s unutrašnjom moralnosti, izreka sa smislom: — to je klasićizam, o kom smo govorili. Taj je sklad, taj klasićizam krajnja tačka, do koje dopire ljudskota, otole se opet vraća u nečemu natrag, svrćući se u romantićizam, koji je neka subjektivna uljugjenost, a ne objektivna, jer napredak ljudski ne ide ravnijem putem u beskrajnost, nego se okreće naokolo; s toga baš u nečemu ide i natrag, kako zgodno opaža Vico. Jezici su sredstva, kojijem se izrazuje ljepota, oni su *essentia sub-*

stantialis svakoga naroda. Gdje je isti jezik, tu je i ista narodnost. Utamaniti jedan jezik, to je utamaniti jednu formu raznolike ljudske naobrazbe, to je barbarizam, jer je svaki jezik samo različita forma, po kojoj se razvijaju istinitost i moralna načela u ljudstvu, a ljepota je ona koja ih izrazuje, pošto je svaki jezik različito orugje ljepote.

Jezici su kao haljine, koje čine da poljepša ili pogrubi jedno čeljade, kad ih različite promijenjuju. Tako isto svaka izreka, svaki izraz ljudskog izuma i opisivanja nije već ono, kad se svrne s prijašnje forme, te se u prijevodu vazda iskazuje ili jače ili slabije od originala. S toga pravo kaže ona poslovica italijanska: *traduttore — traditore* (prevodilac — izdajica). Prije nego što rečemo o dubrovačkoj slovinskoj formi jezika, ponavljajući one Brankove stihove:

„Oj ti krasni Dubrovčane,
Naš i danas beli dane,
Ta sa pesme iz starine
Pune slave i miline!

red nam je natuknuti štogod o prvijem prirodnijem plodovima dubrovačke pitomosti. — Vuk se tuži, da Dubrovčani nemaju nikakve narodne pjesme. Na ovom ćemo se najprije zaustaviti. Dubrovčani su se dijelili u dva elementa: rimski i slovinski, sve dok su se stopili ujedno s općijem nazivom: *puk dubrovački*, primajući jedan grb, jedan stijeg (sv. Vlaha), pošto pometnuše i stijeg sv. Srgja (slovinski), i sv. Zenobija (rimski); ali ipak ostade i u naprijed na vladi elemenat rimski, kao uljugjeniji, iz koga je poteklo u prvo doba plemstvo i veći dio gragjanstva. Tek se elemenat latinski smiješao s elementom slovinskijem, odmah započe književnost umjetna, biva navrtanje klasićizma grčko-latinskoga na formu jezika slovinskoga. Ko je hajao dakle za proizvode pri-

rodne, biva za pjesme narodne? Seljanin nije znao ni čitati ni pisati, nego su te pjesme samo predajom prolazile od oca na sina. Te pjesme — s malom izmjenom — imale su biti iste istovjetne kao i one, što se danas pjevaju u našem narodu. Seljaci su pjevali dakle zgode cjelokupnog naroda, kome su pripadali; i ako su se povjesničari dubrovački sami nazivali *nazione ragusea* (narod dubrovački), a sve ostale susjede naokolo sveopćijem imenom *nazione slava* (narod slovinski). Ali ipak se ne da poreći, da puk dubrovački nije pjevao u pjesmama narodnijem i državne dogagjaje. Dosta je spomenuti jedan primjer iz kronike Eusebija Kaboge (lib. III.), pa da odmah budemo na čistu. Dogje jednom u Slano grčki car Aleksij Komnen iz Trebizonde sa sedam galija. Ivelja Ohmučević-Grgurević gospodski ga ugosti. Car odjedri put Španje a ostavi u Slanome sina Petra bolesna. Nakon tri mjeseca stiže glas, da se potopilo brodovlje carevo, i da se spaslo samo trideset osoba. Petar Komnen pane u strašno očajanje; ali ga je tješio O. Frano Radeljević, malobraćanin, te ga nekako nagovori, da uzme za ženu Jelu, kćer Ohmučevića. Tome prilaže Kaboga još i ovo: „hoc cantationibus, et popularibus cantilenis celebratur, et traditur“, biva, ovo se pripovijeda i u narodnijem pjesmama. „Srpsko pjesništvo, piše Matija Ban, imalo se roditi u ovomu gradu okolo devetoga vijeka, jer stoji u povjesnici, da su tada Dubrovčani pjevali junaštva srpskijeh vitezova, ter da ih je jedan knez neretvanski zamolio, da i njegov narod svojim pjesmam slave“. Kad se promisli, da je radi kuge, koja je harala u više navrataka, čestijeh ratova, trešnje i drugijeh nezgoda propalo više od polovine i umjetnijeh klasičnijeh sastavaka, nije čuda što su se malo po malo gubile narodne umotvorine, koje su visjele o samoj predaji; pa ipak su neke preostale još od davnijeh davnina, te

su sad štampane, kao n. p. pjesma o Vitaljkinji Ani:

. . . zaljubiše se,
U nju dva vlasteličića mlada:
Mato Škatić, i Nikša Getaldić.

U napoleonskijem ratovima nikoše same po sebi mnoge narodne pjesme, koje su već odavna u svijet turene. Medo Pucić kaže, da su bile sastavljene od seljaka Marka Kneževića (*vulgo*: Marko Pĕrić), iz Obuljena u Rijeci. Spomenuli smo još od prije, da je dum Gjuro Ferić mnoge nama već poznate polatinio, i poslao Mülleru, njemačkome povjesničaru. Mnoge je po dubrovačkoj okolici sakupio Krauss, književnik njemački. Pa je u najnovije doba zabilježio mnoge i Baldo Glavić, paroh na Šipanu, a uza nj i priličan broj drugijeh skupljača. I megju Göthe-ovijem pjesmama ima jedna, koju je preveo s italijanskog po Fortis-u („Hasan-aginica").

U opće što se tiče narodnijeh pjesama, upućujemo svakoga na posve poučnu knjigu izdanu na italijanskom jeziku od profesora Melka Lucijanovića, štampanu u Trstu god. 1895. („Letteratura popolare dei Croati-Serbi"). Narodne poslovice, u kojijem se ogleda prava narodna filozofija, sakupio je po narodu Vuk Karadžić, a opet je i Daničić izdao poslovice dubrovačke, koje nagje u rukopisu kod fratara Male Braće. Ali ni u jednoj ni u drugoj zbirci nijesu sve zabilježene, jer ih ima još silesija u narodu, i sva je prilika da će vremenom iščeznuti ako se ne nagje marljivijeh sakupljača, da ih otrgnu vječnom zaboravu. Najvišu zbirku od toliko i toliko tisuća poslovica svakoga naroda ima g. Dr. Baldo Bogišić, glasoviti književnik dubrovački.

Priča ili legenda je čin materijalni, ili istorijski, u kom se krije moralna, bogoslovna, ili filozofska pouka. Ko ih ne razumije, čine mu se babuštine, bajke, lakrdije, i ništa drugo.

Vuk je izdao knjigu pripovijedaka sakupljenijeh po narodu; grehota, da se čitaju samo za uzor jezika, a za drugo ništa! Vrčevićeve su pripovijetke jedino anegdotske ili šaljive; i ako su i one pravi uzor jezika. Vrijedno je ovdje napomenuti i narodne priče o Ćosu ili Heru, izdane Vidom Vuletićem Vukasovićem, Dubrovčaninom iz Trstenoga, čovjekom poznatijem u književnosti, nadasve radi arheologije i epigrafije. Dostojno je nekog filozofskog razmatranja, kako narod odmah sklopi legendu kadgod poluistinitu, a kadgod sasvijem idealnu za svaku istorijsku zgodu, kad nema, ili ne zna pozitivnijeh dokaza. Za izgled ću spomenuti jednu fantastičnu, baš pošljednju od onijeh što sam do sad čuo. Jednom odoh na Brgat, pa me želja povuče da odem i malo naprijed putem, koji vodi u Trebinje. Namjera me namjeri na jedno momče od petnaest ili šesnaest godina. Bio je seljak trebinjski, crkve pravoslavne. Tu u razgovoru stade da besjedi, kako je bio u Dubrovniku, te riječ po riječ pade razgovor nekako na kalugjere i na fratre. „Ja znam, reče, zašto se oni fratri vaši u Dubrovniku nazivlju fratri od *Male Braće*, mati mi je pričala. Hoćeš da ti kažem?“ — „A ti pričaj, dě!“ ja mu rekoh, te on započe ovako:

„Bila od davnijeh davnina u sred bijeloga Dubrovnika crkva, a na njezinu vrhu sjajao krst kao u vedrini sunce; njeki svećenici služili tu službu božiju. Bila baš utjeha i duši i tijelu, jer bi svak ko se krstom krsti, našao u njoj duhovnu pomoć, a asta i fukara[1]) komad hljeba, što su svećenici dijelili narodu od priloga i milostinja, koje bi pobožne duše namijenile na slavu božiju. A u gradu bili muž i žena, ne vele zengjili, pa ih spopala djeca, da ih je bilo kao mišadi. Žena bila prava

[1]) **Asta = bolestan; fukara = siromah; zengjil = bogat; begenisati = omiliti; jok = ne.**

mati sv. Petra[1]), eto, a šta da ti dalje kažem? — te svu djecu turi na put, a ostavi samo dva muškića, da ih goji i žiri kao krmad, da oprostiš, tamo njih! Ćaća bio boleća srca, te bi u potaji pružio štogod ispod ruke tijem svećenicima, da hrane tu oturenu djecu. Bogme dorasli gojni u svakome načinu. Jednom dovede otac oba ova sinčića doma uzgojena, kojijem mati — prava hrdoroga i domuza — ne bi bila uskratila ni tičijega mlijeka, u tu crkvu na svečanost kad je bio dernek, odjevene kao u gori cvijeće. Tu su baš imali što vidjeti, vrsnika svojijeh sve u zlatnijem haljinama, gdje im narod iskazuje dostojno počitanje, kaonoti božijim namjesnicima. „Ovo su vam mlagja braća, koju sklonih u ovu bogomolju!“ — reče otac onoj dvojici. — „Što? zar su oni *mala braća* ovijeh gospodičića?! — zapita narod. Te tako ostanu oni za svega svoga života u toj crkvi služeći Bogu, a kad preminu zamijene ih drugi svećenici; a narod, kako je bio naučan zvati one prve *malom braćom*, tako zove i ostale i dan današnji, a zvaće ih i u naprijed sve dok teče svijeta i vijeka, po starom običaju!“ — „Ne znam, — priloži mi još ono momče — begenišeš li ovu moju priču. Jok, je li?!“ — „Kamo sreće — rekoh — da ja mogu mudrovati tako u pričama! Ove mi božije svjetlosti, volim jednu taku priču nego rpu knjiga koje mi leže na palogu!“ — A! ti sa mnom šprdnju zbijaš, vigju ja!“ I nikako nije mogao da se uvjeri, da

---

[1]) Dubrovački i hercegovački puk vjeruje da je mati sv. Petra bila zla i da je u dnu pakla. Narod je ovo izmislio, da dokaže, kako koga Bog izabere za sebe, a izabere ga ne po njegovijem dostojanstvima (praedestinatio, gratia gratis data — u bogoslovju). Velik je izgled tome sv. Petar, glava Hristove crkve, ključar raja, porogjen i uzgojen od matere zločeste. „Non volentis, et currentis, sed miserentis est Dei (riječi sv. Pavla). Narod tako sklopi svu tu bogoslovnu teoriju (de gratia) u jednu priču.

ja zbilja govorim, te kao na mene nazuban, otište naprijed, da stigne kući za vidjela.

Miti su fizičke pojave zaogrnute fantazijom, a legende su istorijske zgode začinjene fantazijom u nestašici dokaza i poznavanja uzroka; a u opće se dogodi, da bude fantastički sastavljena i kojekakva moralna ili bogoslovna nauka mješte suhoparnijeh istorijskijeh dokaza; tako baš i priča ovoga momčeta nije drugo do čista legenda, koja se kao i sve ostale, može tumačiti po moralnijem i bogoslovnijem pravilima. Po sreći sam bio pročitao baš u te dane jednu duhovnu besjedu oca Venture, u kojoj, uzimljući on za osnov pričicu evangjeosku s onom, koji hodeći iz Jerusolima u Jerih nastupi na hajduke, i bi od njih odrt, veli, po riječima Origena, starodavnog pisca crkovnoga, da je taj čovjek simbol svega nevoljnoga ljudstva na ovom svijetu; a onaj, koji nagjena na putu nosi u gostionicu, da je sâm Hristos, Spasitelj svijeta. Gostionica je crkva od njega postavljena na zemlji, u kojoj Bog liječi i tješi nevoljnike. Dakle po legendi onaj otac je sam Hristos koji, kad uze na se pût ljudsku, združi se s ljudskom zadrugom. A zadruga ljudska, koju poznamo po istoriji, i po vlastitom iskustvu, prava je pravcata mati sv. Petra, koja zavoli samo neki broj ljudi, koji postanu velikaši, a druge oturi; ali ih crkva prima i goji, dok podrastu u njezinu uzgoju, te se proglasuju da su braća po Bogu svijeh velikaša i obijesnika ovoga svijeta. Red dakle sv. Frana Asiškoga nosi u sebi, u svom osnovu, kao emblem, grb, mikroskopičnu sliku, da tako rečemo, vasionske crkve Hristove koja proglasuje, da su svi ljudi braća megju sobom, i da nema razlikosti od čovjeka do čovjeka, i ako su mlagji jedan prema drugome, jer su se u zadrugu ljudsku uvele mnoge razlike ne po prirodi, nego umjetnijem načinom uslijed prilika, koje u svijetu vladaju, te se malo po malo

ujdurisaše i prijegjoše u narav ljudsku. A prirodne razlikosti uma, jakosti, moralne ćudi, ljepote i ost., opet se lako suglasuju s unutrašnjijem pravilima te božije gostionice (crkve), — po skladu ljubavi evangjeoske.

Ovo razmatranje vodi nas da po njemu zaključimo glavno načelo uljugjenosti. Umnost, i u opće sva naravna prvobitna ljudska naobrazba jest sintetična, kao i prvo stvorenje svijeta, u kom je bilo sve zajedno (haos). Kao što imaju životinje sljepačke nagone u svojijem djelovanjima, i u svijem svojijem ćutnjama, tako ima i čovjek u svom zdravom razumu (senso comune) neke nagone, koji bi se zvali *nagoni razloženja* (istinti razionali). To je mišljenje nekijeh filozofa, a osobito Reid-a (škotska škola), uz koga i mi pristajemo. Na tome se osnivaju sve ljepote, idealnosti, vrhunaravnosti, koje se nahode u prirodnijem pričama i popijevkama svakoga naroda. Naravno, da su svi ti pojmovi i ideje iz početka zamršene s pojmovima, koje daje materijalna ćutljivost. To sve skupa nazva Kant, koji je drugi Kolumbo na polju filozofije, „subjektivnijem idejama“. Ljudska pak uljugjenost nije drugo nego analiza svijeh ideja i pojmova, koje čovjek ima smiješane *in statu primitivo*. Kad ih razdijeli, izidu različite nauke, kao n. p. poezija, moralnost, filozofija i ost. Vrhunac je pitomosti, kad se može spajati zajedno ono, što je analiza razlučila, ali ipak poznati što čemu pripada. Čovjek započne dakle sa sintezom, s njom opet i dovršava svoju naobrazbu. *Kad je na tome vrhuncu obrazovanosti*, tad pozna da **narodnost nije vjera**, da vjera nije filozofija, da filozofija nije poezija, da poezija nije istorija, i ost., jer uvigja, da različite sposobnosti duha daju pomoću razloženja različitu nauku na po se.

Dakle još ima po selima narodnijeh pjesama nesakupljenijeh. Nazad malo vremena reče mi seljak u Župi: „Ovdje pogibe Crijević u boju proti Bošnjaku Bariću“. Upitah

ga otkle to zna, a on mi odgovori: „Prekjučer smo tu bitku pripijevali uz gusle“. — Vrijedi priložiti što Tommaseo piše o narodnijem pjesmama u opće u sastavku štampanom 1844. u 9. i 10 svesku Euganskoga časopisa u Padovi, prevedenom od Iva Kaznačića (Trst, 1847.): „Majka je ime sveto kod Srbâ (*Vesela mu Majka! žalosna mu majka!*) Marko Kraljević, koji nikoga ne sluša, pokoran je slijepo majci. Takogjer sestra, koja se kune bratom, i žena, koju o vječanju vode mužu toliki svatovi uz pucanje i pjevanje, čega nema kod nijednog drugoga naroda. Kroz tri doba prošlo je pjesništvo naroda srpskoga. Najprije se pjevaju uspomene iz 14. vijeka, kad se carstvo Nemanjićâ silno uzdiže iznad grčkoga i pade pod Lazarem na Kosovu. Iz ovoga doba malo nam je pjesama ostalo, ali se što se tiče ljepote mogu isporediti s najboljijem pjesmama grčkijem. Drugo doba prikazuje Marka, biva narod u sužanjstvu, vinopiju i udvoricu. Treće je doba velikoga nasilja kad nastade hajduštvo.

Značajno je da narodne pjesme šute o svemu što što se tiče razlikosti vjerâ latinske i grčke. Ko gleda odnošaje spoljašnje rekao bi da su to dva različita vjerozakona; ko gleda unutrašnje običaje porodicâ i megjusobne odnošaje katolikâ s pravoslavnijem, rekao bi da su to samo dva različita obreda. Ova je razlika vjerozakona velika nesreća i ljuta rana, ali ipak ne toliko koliko se neki straše a neki nadaju. Crkva se često spominje u prvoj epohi, u drugoj okovi i tamnice, a u trećoj gora i hajduci:

Davori mi kršna goro rodna,
Jer nijesi nikad sama bila,
Jal' bez vuka, jali bez hajduka!

Vila je *genius loci*. Priroda je drugarica čovjeku, ali je Srbin ne obožava, nego se s njom razgovara; govori s ticama, s konjima (Marko sa svojijem Šarcem), s du-

bravom. Ljepotu ljudsku isporegjuje s kakvom prirodnom ljepotom: s cvijetom, sa živinom i ost. Kad hoće da procijeni vrijednost kojega čovjeka, radi dobrote ili ljepote, veli: „Vrijedi grada Carigrada, bijela Dubrovnika“. Srbima su Carigrad i Dubrovnik obični uzori vrijednosti“.

Kad smo ovo rekli, pretpostavljamo, da je bila slovinska književnost i uljugjenost puka dubrovačkoga jer jezik slovinski posta, od svega do svega, jezik opći. A stari jezik latinski osta jezik vlade, jezik državni[1]). Koliko su Dubrovčani ljubili svoj jezik, toliko su ljubili i svoju domovinu; koliko domovinu, toliko i jezik, — nikada se nije dijelilo jedno od drugoga. Domorodac (patriota) je bio samo onaj, koji govori *dubrovački*. Poslije ćemo govoriti, što je taj *jezik dubrovački*, i otkle ističe, i koji odnošaj ima s jezikom koji sad govore Srbi i Hrvati. Upravo još i do danas ostadoše u naslјegju Dubrovčanima ostaci te isključivosti, samo za svoj domorodni jezik. I danas se drže kao prave karikature, kao originali one porodice dubrovačke, koje u kući megju sobom zbore italijanski ili njemački. Kad se koji našinac iz prosta puka usudi govoriti sa svojijem domorodcem drugijem jezikom, on mu odgovori s nekom porugom: „Nemoj zaboravit naški!“ (lingua volgare), ili mu reče: „Brate! ostavi karikature na stranu, govori mi naški!“ Taj pučki jezik „naški“, — kakav je uprav bio — ne poznamo po nikakvijem spomenicima iz starine, do jedino

[1]) Latinski su u opće zborili u senatu, još do početka 15. vijeka. Korizmeni propovjednici su propovijedali senatu u Luži riječ božiju latinski, latinski se govorilo na opijelima i sprovodima znamenitijeh ljudi, a slovinski na svakom drugom mjestu. Kukuljević, književnik hrvatski, nagje u Maloj Braći na staroslavenskome jeziku, ćirilicom pisane, sve priče starodavne, sa malo varijacija one iste, koje su se hranile i po ostalijem srpskijem manastirima istočne crkve, od kojijeh je neke izdao Jagić.

po komedijama Držića 15. i 16. vijeka. Svi su ostali — spisi umjetni na književnom jeziku. To je „naški“ smiješano s tolikom italijanštinom, tolikijem grecizmima, da se odmah vidi na prvi pogled, da su klasicizam grčko-latinski i književnost italijanska jedini imali utjecaja na dubrovačku književnost. U Dalmaciji se još za rana udomaći vlast mletačka, i prevlada jezik italijanski, te su se književnici, koji su gojili duh slovinski, obraćali svi Dubrovniku; dapače još i dolazili u Dubrovnik kao Turci na ćabu, i senatu dubrovačkome posvećivali svoje knjige, kao: Baraković iz Zadra, Dražić i Karaman iz Spljeta, Zmajević iz Kotora, Hektorović i Pelegrinović sa Hvara; Kanavelić s Korčule, i ost. Pa kad su Dubrovčani i u tugju mjestu boravili, vazda su megju sobom „naški“ govorili. Kad bi Bošković u rimskom liceju *ex cathedra* predavao svoje fizičke i matematičke lekcije, i kad bi se izdigao iznad razuma svojijeh slušalaca, tad bi mu Kunić dosta puta presjekao riječ, i ponukao ga, — govoreći mu *naški*, — da se snizi do shvaćanja učenikâ. Faustin Galjuf (koji je stanovao, pa i umro u Italiji!) piše, kako već spomenusmo, u svojijem latinskijem razgovorima: *Absit a nobis patriae linquae contemptus!* (da Bog sačuva, da mi ikad pogrdimo domorodni jezik!), pa nastavlja: „Nek se domorodnom jeziku dade prvijenstvo, ali njegove ljepote nek sinu onda, kad se pruži svečanija prigoda da se što govori ili piše.“[1]) Džono Rastić uzvisuje kanonika Ferića, što je prvi Evropi priopćio na latinskom jeziku mnogo poslovica domorodnijeh, da pokaže svijetu koliko je jaka mudrost narodna:

Quae tulerit nostrae sapientia mascula gentis,

---

[1]) „Detur linguae patriae principatus, ejus tamen ornamenta tunc quidem enitescant, quum solemnior aderit ad disserendum, et scribendum occasio!“

pa prilaže, da će se Dubrovnik još više proslaviti, ako sakupi sve svoje fraze, poslovice i izreke narodne.

Intero summo Ragusae it gloria coelo!

Pisali su latinski, latinski državne poslove opravljali, a vazda se držali Slavenima, po onome starodavnome stihu, koji su stariji vazda pripijevali mladosti dubrovačkoj:

Promite . . . rari,
Promite vos vires ingenii,
Illyricam pulchro versu celebrate Ragusam.

Kad se spomenemo, da je Marin Gundulić, prvi utemeljitelj jezuvitske crkve i zavoda školskoga (sad bônica vojnička), tri godine poučavao u slovinskom jeziku nadvojvodu toskanskoga Ferdinanda III. i ostale zbog njihova saveza s Dubrovnikom, i da su se jezuviti, i ako pridošlice iz Italije, tako bili pogodili s mjesnijem prilikama, da su „dubrovački" predavali klasičke nauke, te da je O. Dellabella izdao čak i prvu gramatiku slovinsku i razgovore duhovne u čistomu jeziku dubrovačkomu (drugu gramatiku objelodani kašnje Appendini, takogjer Italijanac), i da se je u školi samo naški govorilo, što potvrgjuje i sam Galjuf riječima: *In schola illyrice loquebamur* — nije nam ni malo čudno zašto se prostu puku, a osobito ženama, zabranjivalo u staro doba učenje italijanskoga jezika (politika, da narod ne dogje u uzak dodir sa susjednijem Mlečićima). Ali po neprekidnom odnošaju s Italijom jezik se italijanski ipak uvuče u gragjanstvo, da pogje za rukom svakom pitomom Dubrovčaninu da ga zna i govori, jer je taj jezik prvi proizvod klasićizma grčko-latinskoga. Italija je bila dakle dojilja, učiteljica Dubrovnika i Dalmacije, nigda mati. Ne uzgojiti se umno u svome jeziku, znači: pogrditi i prezirati svoju mater. „Da uzgojimo i dovedemo do klasičnijeh izraza

svoj jezik, kaže Göthe, treba se učiti jezicima tugjijem; nigda ne pozna čovjek savršeno svoj jezik, nego kad je izučen u tugjijem jezicima. Koliko god ima jezika, toliko ima i forama ljepote. Jedna ideja kojamudrago, izrečena u formama i oblicima drugoga jezika, čini se da je druga ideja. Mi ne možemo ništa novo izumiti (izuzevši fizične nauke *ab experientia*, koje su vazda to novije), sve je bilo već izumljeno još od pamtivijeka; nama i potomcima ne ostaje drugo, nego tu istinu, koja je jedna i opća svemu ljudstvu, navrnuti na drugu formu (iskazati drugijem jezikom), da se čini nova; i tako je svijet umjetnosti vazda star po istini, a vazda nov po ljepoti, kao i stari Titan, koga vazda pomlagjuje Zora (Aurora), biva, svaka nova forma, koja ishodi od različitijeh jezika." Talijanski je jezik prvorogjeni sin staroga klasićizma, a Dubrovnik i Dalmacija su najbliži susjedi italijanskog naroda. Utjecaj je Italije starodavan, neprekidan i dan današnji, u prkos svijem naporima nijemštine; a poslovica veli: „susjedstvo je polusrodstvo" (vicinanza di abitazione mezza parentela). Napomenućemo, kako su Dubrovčani udešavali svoj jezik[1]), koji bi surov primali od svojijeh susjeda Srba, pa ga uglagjivali na svoju ruku preko mnogobrojnijeh akademija u različita vremena, koje su se zvale akademije: „Orlovâ", „Ispraznijeh", „Razbornijeh", „Smetenijeh", „Složnijeh" i ost. One su se bavile udešavanjem metra i jezika. Zadržale su ipak nekoliko gramatičkijeh arhajizama, ostataka starog dalmatinskog jezika, kojijem su zborila plemena hrvatska. I tako posta jezik dubrovački, koji se na taj način udesi da na-

[1]) Stari dubrovački liječnik Antun Radić, kad bi ga mi, ondašnji učenici gimnazija, pitali, — otkle su vadili nekijeh tako prikladnijeh riječi, odgovorio bi: „Primali bi ih na Taboru, sinko (nekadašnje pazarište Hercegovaca na Pločama, zagragju Dubrovnika), pa ih opet surove u gradu izgladili."

sljeduje i na se navrće forme klasićizma grčko-latinskoga. Za to se V. Zmajević, arhijepiskop zadarski, prvi u Zadru zauze, da se preštampaju svi spisi dubrovački, koji se drže za klasične, za pouku naroda u svjetskijem književnijem djelima; takogjer posla u Rusiju glasovitoga Mata Karamana za preinaku glagolaškijeh crkovnijeh knjiga, jer se glagolaška liturgija uvede u Dalmaciju dozvolom papa rimskijeh, pošto se ta hrvatska plemena pokrstiše; i ako ju je crkveni sabor spljetski g. 925. strogo bio zabranio, ipak se vazda narod borio za glagolicu, a bori se i dan današnji[1]). Vidimo općenitu misao slovinsku nošenu od spisatelja dubrovačkijeh: Gundulića, Gjorgjića, Bandura, Aletića, Tudizića, Rajčevića, a nadasve od Ferića. Dubrovački je senat sebe držao, da je samo plemena latinskoga; i ako su neki povjesničari — vladinijem utjecajem, kao n. p. Rastić, pisali italijanski ili latinski, nazivljući svoj narod *nazione ragusea*, a sve ostale susjede naokolo: *i nostri vicini Slavi*, *questa nazione degli Slavi* i ost.; ali taj isti senat ipak se bavio u opće jezikom narodnijem[2]), i ako je opravljao vazda svoje državne posle latinski.

---

[1]) Red nam je spomenuti, da bi francuski kraljevi pri krunisanju u Reims-u, kad su se zaklinjali, da će po pravdi i zakonu vladati svojijem narodom, stavili ruku na glagolaško evangjelje, koje se hrani u toj crkvi. O tom evangjelistaru mnogo je opazaka filoloških izdao u ovo doba Biliarfsky, književnik ruski.

[2]) Plemstvo se i gragjanstvo u Dubrovniku još iz rana poslovinilo: to što plemstvo i gragjanstvo po ostaloj Dalmaciji ne htjede nipošto i prije mletačkoga osvojenja. Još govore po gradovima u Dalmaciji *i nostri Morlacchi,* još je žestoka ta autonomija u Dalmaciji. Drugovdje ćemo govoriti, kako je postala u Dubrovniku, gdje nije prirodna nego dovedena s dvora. Kao što smo već dosle rekli, u Dubrovniku se mnogo napisalo italijanski i prevelo s italijanskog, ali Dubrovnik nije nikad dao izućijeh spisatelja italijanskijeh, ni Tomaseâ ni Paraviâ, kao Dalmacija.

Senat je poslao O. Joakima Stulića, malobraćanina, po slovinskijem zemljama carstva austrijskoga, da kupi gradiva za svoj rječnik. Andrija Altestić[1]), Dubrovčanin, slavni diplomat, čovjek u velike u milosti carice Katarine II., dopustom senata preda caru Napoleonu pismenu preporuku, da se za svu „Iliriju" podigne u Dubrovniku akademija naučnijeh ljudi, koji bi priregjivali općenit diplomatski jezik. — Ovaj dubrovački jezik toliko se pokaza zgodan da izrazi klasićizam grčko-latinski, da se je, kad se ono g. 1848. vas narod u opće probudi iz svog mrtvila, isprva držalo, da je dubrovačko narječje jedino kojijem se može književno pisati po svemu narodu. Toga mišljenja bijahu poglaviti književnici hrvatski, megju kojijem Ljudevit Gaj, kolovogja toga literarnoga pokreta. Tome se opriječi Stanko Vraz u onoj glasovitoj poslanici, koju spremi Gaju, napominjući mu, da je dubrovačko narječje bilo dobro skovano da izrazi poetske ljepote, ali vazda nasljedujući klasićizam grčko-latinski. Napomenu mu još, da Dubrovčani nemaju nego malo ili nimalo čiste proze slovinske, da ukupni narod ima: svoju mitologiju, svoje poslovice, svoje priče, svoje narodne pjesme; a da je kod Dubrovčana samo odjeća slovinska, a harakter i obličje svijeh poetskijeh izuma ili grčko-latinski, ili italijanski (jer su se mnogo bavili prijevodima), i da za to novi klasićizam narodni ima poteći od narodne mitologije, od poslovica, priča, narodnijeh pjesama i ost., i za to valja tražiti izvor jezika (jer je dubrovački jezik samo jedan ogranak), a taj je izvor — jezik plemena srpsko-

[1]) Galjuf piše: „Nos in lyceo rhagusino ante annum aetatis duodecimum ad rethoricam aggregati aemulabamur aequales nostros, et in primis Andream Altesti, Ragusinum, magno vero ingenio, et magno animo vere admirabilem", biva da se natjecao u školi s učenicima svoga razreda, a najvećma s Andrijom Altestićem, Dubrovčaninom, do čuda veleumnijem i veledušnijem.

ga. „Treba, — piše Vraz, — iskati onaj *čisti, surovi* (ne izglagjeni od akademijâ) **srpski** jezik.“ Vrazovo se zahtijevanje do danas i nehotice izvršuje. Čitajući djela: Karadžića, Vrčevića, Pucića, Njeguša i dr., vas narod srpsko-hrvatski, od Zagreba do Arbanije, svoj stil svaki dan sve to veće poljepšava, tako da su se od 1848. do danas pojavili mnogi ukusni spisatelji, kao n. p. Mažuranić, Preradović, Jovanović, Ilijć, Botić, Buzolić, Ban, Kazali, Kaznačić i episkop dubrovački Vodopić, koji je radi stila toliko zanimljiv, da ne znaš komu bi dao prvijenstvo pogledom na ljepote jezika i stila: episkopu crnogorskome ili dubrovačkome. Kod ovakijeh izvora s jedne strane, a sve dubrovačke književnosti s druge, može prelijepo poniknuti i gojiti se od potomaka novi klasićizam narodni. A pogledom na jezik, što je toskanski za Italijance, kastilijanski za Španjce, pariški za Francuze, to je hercegovački za južne Slavene. Ali narodni jezik dubrovački zgodniji je vazda za neke grane književnosti, kao n. p. za novele, za humoristične spise, za komedije, jer je u njemu mnogo filosofskoga smisla, da se odmah vidi, da je puk, koji ga je kovao, bio uljugjeniji od ostalijeh. Dobro bi bilo, kad bi se stavio koji naučnjak, da prikupi izreke dubrovačke *exclusive*, i da ih protumači s filosofskog vidika. Mi ovdje ne možemo iznijeti mnogo primjera, ali ćemo ih samo pet šest spomenuti za ogled. Za Dubrovčanina na priliku, nije niko g o s p o d i n nego sam Bog, te govore „Gospodin Bog“, možda po italijanskom *il Signore*, čijem Italijanci označuju Boga (Manzoni piše,[1]) da fra Hristo govori Lovru, da će ga Bog pomoći, a Lovro odgovara: „Si, quello è il Signore davvero“), a ostali su ljudi samo „gospodari“ (pokraćeno „gospari“); jer riječi na *in:* seljanin, gragjanin, gospodin, dvoranin, kažu

---

[1]) Promessi Sposi c. V.

da su ti pojmovi u bitnosti kojega lica, a riječi na *ar.* kažu da nijesu u osobi po naravi, nego priloženi bitnosti kao: zlatar, gospar, crevljar i ost. Nemoć u Dubrovniku znači bolovanje. Filosofski tako s tom riječi kažu, da je život neprestano djelovanje, bolovanje dakle: „ne moći djelovati“, *ergo* ne moći živjeti. Lero je naziv djeteta ili mladića raspuštena. I ako je riječ čisto grčka (λῆρος, onaj koji govori ludosti), ipak zgodno izrazuje neslanost njihovu. Još u pjesništvu zovu gdjekad „Lerom“ i boga ljubavi (Cupido), i tako dokazuju ispraznost i suludnost, koja se u opće nahodi u zaljubama[1]). Srčano u Dubrovniku znači obilno, jer se obilno dava samo srcem. Tu me skoro upita jedno dijete dubrovačko, zašto u Dubrovniku govore: „jedan milj *robe*“, „jedna ura *robe*“. Premda je „roba“ riječ italijanska, meni sijevnu u pameti, da tu baš prirodno narod mudruje metafizikom, baš kô najbolji ti mudraci i da je to bolje rečeno, nego ono latinsko ***spatium unius horae***. A evo kako:

Mjeriti štogod znači uporediti duljinu, širinu ili težinu, s kakvom drugom duljinom, širinom ili težinom materijalnom. Kao što su stari Dubrovčani mjerili duljinu platna, svite, sukna i ost., na lakat Orlandov, tako su i prodavali na razlog svake duljine od šake do lakta Orlandova pred hramom sv. Vlaha[2]). Takogjer i duljina vremena jednoga čina ili djela mjeri se duljinom vremena drugoga čina ili djela. Izraelci u Sv. Pismu mjere duljinu jedne šetnje sa šetnjom, koju su mogli po zakonu učiniti u subotu (***sabati habens iter*** znači u sv. pi-

---

[1]) Latini su govorili: *Sapere, et amare vix Deis conceditur*, biva, da se samo bogovi mogu zaljubiti u kogagod, a ostati isto pametni; suludnjak se samo zaljubljuje.

[2]) Zduri bi hodili od dućana do dućana, i uzimali te mjere duljine (lakat — *braccio)*, pa s njima pred Orlanda; ako bi koja bila kraća nego koliko je duljina od šake do lakta Orlandova, dućandžija bi bio kažnjen globom ili zatvorom.

smu, da je toliko jedno mjesto daleko od drugoga, koliko što bi Izraelac mogao preturiti puta u subotu, a da ne prekrši svetost subote). I djela i čini su materijalni, dakle materija se mjeri materijom; ne može se materija na nijedan način mjeriti idejom. Prostor i Vrijeme su sami po sebi pojmovi apstraktni, u kojijem nema realnosti (ideje subjektivne, forme mišljenja), po mišljenju većega dijela filosofa. Po prirodnome dakle nagonu Dubrovčani nahode, da ne mogu zamisliti prostor i vrijeme bez nečega materijalnoga, a kad su to usilovani izreći, govore: „ura *robe*“ (materijalne), „milj *robe*“ i ost. U ostalom je narodu takogjer obična riječ: „milj putovanja“, „jedan sahat dana“, čijem narod misli na materijalnost dana; jer u prirodnome prvom razmišljanju ne nahodi što je taj prostor, to vrijeme apstraktno (ideje čisto subjektivne). Čudnovato je da Dubrovčani, kad hoće da počaste u razgovoru svog gragjanina višega od sebe, vazda mu i ime spomenu n. p.: Gosparu Ivo! Gosparu Niko! Gospo Ane! Gospogja Mare! Italijanski da se reče: Signor Giovanni! Signor Nicolò! Signora Anna i ost., kazalo bi se da govoriš osobi tvoga reda, nekako odviše na domaću; a tamo je u Dubrovniku znak osobita poštovanja. To ističe, ja mislim, od starinâ, još od postanka Dubrovnika, jer se iz Epidavra uvukoše mnoge i mnoge riječi grčke u govor dubrovački. Zvati koga po imenu velika je to čast u spjevima Homera. Nahodimo u Odiseji svaki čas: „On ga pozdravi i zazove po imenu.“

Ovo je narječje, kako smo rekli, plod mnogobrojnijeh akademija, crpeno iz hercegovačkoga jezika i nadostavljeno starom književnom jeziku dubrovačkome. Taj je jezik hercegovački baš onaki, kako ga opisuje Sundečić: „. . . jezik srpski, . . . zlatni jezik, jezik vilâ pjevačicâ, jezik sitnih tamburica: gibak, gladak, zvučan, sladak, bogat, jedar, krjepak, vedar; je-

zik slave, jezik srca..." Mi nadostavljamo s naše strane da, kad bude taj jezik još bolje izglagjen i izrešetan od akademija, kad nastane novi klasićizam po mitologiji narodnoj, po pričama, po poslovicama narodnijem, i kada se uza sve to upotrijebi još i narječje dubrovačko, i ono što se vadi iz staroga klasićizma dubrovačko-dalmatinskoga, onda će biti evropski uglagjen jezik u književnosti našijeh potomaka.

Prikazujući u današnja vremena blago i jezgru narodnijeh pjesama, i u opće svijeh umotvorina našega naroda na italijanskom jeziku, J. Chiudina, književnik spljetski, divno očitova koliko može jedan jezik da iskaže krasote drugoga jezika[1]). A to isto očitova Nijemcima i Jakob Grimm, koji je podupirao i nukao Vuka na sakupljanje narodnijeh umotvorina, pošto Herder istinskom ocjenom dokaza vrijednost narodnijeh pjesama u svome biru pjesama: „Die Stimmen der Völker." Dosta bi bilo, da se priopći u prijevodima samo ono, što su Vuk i Daničić skupili po svijem srpskijem krajevima. Sve je to čisto narodno blago. S toga ima mjesta ona izreka Silvija Pellica u „himni suncu", koju ispjeva okovan u dnu tamnice Spielberga:

Men uso a tue pompe,
Lo Slavo non sente:
Sì forte, sì ardente,
Di luce desir,

kad bi se poezija dijelila u dva razreda, kao što zbilja ima i biti donekle, u subjektivnu i objektivnu. Haraktenistika je svijeh naroda slavenskijeh, da imaju to unutrnje nadahnuće (subjektivna poezija). Toliko je to istinito,

[1]) Valja da se svegjer kod toga spomenemo ove Göthe-ove izreke: „Kad čitamo kakav klasični prijevod, mi smo tad kao onaj, koji gleda kakvu ljepoticu na pola zastrtu, te mu se budi želja da je vidi raskrivenu."

da svi evropski spisatelji pripoznaju Slavenu, da on sve ostale narode nadmašuje u misticizmu, dakle i u mašti. Stvara za to najobilniju mitologiju, pjevati mu je toliko u naravi, koliko i govoriti. To najbolje dokaza Medo Pucić u svojoj italijanskoj knjizi *La poesia degli Slavi*. Isto predstavlja i Petar Zoranić iz Nina zadarskoga, u svojijem „Planinama", djelu poetskom *per excellentiam*, te bi za to nazvan „Sannazzaro slavo." To se djelo zove uprav ***Metamorfosi Slave*** (g. 1500).

Narod kad pjeva ne traži, da ga niko hvali, ne želi slave niti mu je potreba; nego kad pjeva uz gusle ili uz tamburicu, hoće samo da dokaže hladnu izučenu svijetu kako pravi majstor stvor ljubi svoj (biva: izum svoje pjesme). Izmegju svijeh zanosa prva mu je pjesma; ona mu je strast, kojom izrazuje sve ostale strasti bile moralne kao pobožnost, bile i nemoralne, kao poruga, osveta i ost. Tamburica (uz koju pjeva pjesme lirske), i gusle, uz koje pjeva i podulje stihove, kad kiti junaštva, osvete, satire, — to su mu sredstva mješte našega pera, mješte članaka i anonima našijeh po novinama. Priložićemo ovdje dva anekdotična primjera sa dubrovačkog zemljišta, oba iz Konavala, kraja srpsko-slovinskoga ***per excellentiam***. Umrije skoro u Pridvorju, u Konavlima, jedan stari guslar, koga su zvali „Kojo", ne znam od koje porodice, čovjek bogoljuban; guslanje njegovo bilo je vazda zabava seljaka. Pripovijedaju, da se prije smrti jedno veče, kad je sakupio po običaju porodicu na molitvu, preko rozarija zaustavi. „Šta ti je gjedo?" upitaše ga. — „Ah! — odgovori, — treba se kad zaustaviti u molitvi. De nu! skinite mi gusle, jer mi sad pade na um neka misao, da je grehota nekako, da mi se otrgne u zaborav!" I tako je brže bolje skiti uz gusle, da je ne bi s uma smetnuo. — Još se bolja oplete meni u Konavlima; ali taka, da je trudno zaboraviti. Otišao ja sa dva

mlada fratra Male Braće, sa O. Ivankom, i O. Andjelkom, dvije *candidiores animae*, — ako se ne varam — od izgleda svećenicima, i još s mladićem nekijem Ljubidragom, u pohode kod nekog Konavljanina. Pri povratku valjalo nam je proći kroz krčmu. Tu nas uljudno pozdraviše Konavljani koji su na klupama sjedili, te se mi zaustavimo, da prožugamo s njima. „Umijete li guslati?“ upitah. — „Kako ne!“ — odgovoriše — „ali najbolje gudi onaj ondje, što sjedi u prikrajku!“ Tad ugledah jednoga, gdje se zgurio, nije nas bio ni pozdravio, nego muklo sjedio i mrko gledao. Oni ga naturiše, da štogod zapjeva. „Prijatelju! ja mu rekoh, skupusi štogod na brzu ruku, samo da te ne ometamo!“ Riječi ne odgovori, već sjede, te obori oči u tle: sve mislio, mislio, pa na jednu smislio, te započe; i ovo su stihovi što sam zapamtio:

Prva budi: na svemu ti hvala,
Mili Bože i Bogorodice!

Ja tad ushićen prišaptah O. Ivanku: „Vidi ti, kako vazda narod počinje svoje pjesme s molitvom!“ Pa proslijedi, i zaglavi ovako:

Sveštenici, božji namjesnici!
Ić' u krčmu za fratara nije:
Crkvom vlada biskup i popovi,
A vi stojte u vašoj **dišiplini**!

Pošto tako ispjeva, ustade te ode ne pozdravivši nikoga. Svi se tad zgledaše jedan u drugoga. Mi iznenagjeni odmah odosmo, da probavimo podbok, koji i nama i onijem ljudima ode uz nos. Obaznali smo poslije, da se taj čovjek tako htio osvetiti na guslama radi nekijeh posala crkovnijeh.[1])

[1]) Ko ne će da obazna što uprav prosti i niski puk cijeni i govori o komu god i o čemu god, nek ne pristupa ni u krčme ni u kafane. Za to vlastelin dubrovački reče seljaku, koga nagje da sjedi u prvoj kafani, koja se bila otvorila u Dubrovniku prošloga vijeka: „Čoeče, čoeče, kako se zoveš? izidi odovle, jer je ovo naš stranj!“

Pregjimo sad na umjetnu slovinsku književnost dubrovačku, pošto je guslarstvo i u prijedmetima i u svojijem načinima opće, te je isto istovjetno po svemu našemu narodu.

Kad smo ono još iz početka razdijelili književnost dubrovačku u tri velike epohe, rekli smo, da se prva epoha ima nazvati „dalmatinsko-čakavska“. Ali to ipak nije nikakav razlog, da se ove riječi — jer se čakavština smatra hrvatskijem narječjem — na polju književnosti mogu uzeti u onom smislu, u kojemu se, na žalost, uzimlju dan današnji. Koji je to današnji smisao, vidjećemo pri svrsi naše radnje. A sad, za bolje razumijevanje ove razdiobe, red nam je prije svega ponoviti, da je zapadna rimska Dalmacija u prvo doba bila zapremljena od plemena hrvatskoga, a istočna od plemena srpskoga. Na svaki način još i onda su već bila pomiješana oba ova plemena istoga naroda, a nekmoli docnije, iza propasti na Kosovu. Sad su toliko krupno pomiješani, da bi bila stvar upravo smiješna i strastvena poći iskati — kako se govori — „materi muža“, biva: u kom mjestu Dalmacije stanuju plemenom čisti Hrvati, u kome pravi Srbi. Što se tiče Dubrovnika, znamo, da je bio od svog postanka grad slobodan, kao što su danas sjedinjene sjevero-amerikanske države. Od kog su naroda izvorno zauzete pojedine države tog saveza, ne može se pouzdano odgovoriti. Džono Rastić piše:

Extulit . . .
Liberum ab exordio dia Ragusa caput,
Haec genuit vos, haec eduxit patria tales.

U grad slobodni svak nagrće odasvud. Nije čuda što su dalmatinski spisatelji zvali dubrovačke Hrvatima na polju književnosti, kad su ih i Italijanci nazivali Italijancima. Pa eto i Gioberti u naša vremena, u knjizi „Primato“, meće Dubrovnik megju zemlje italijanske sa-

mo za to, jer dade mnogo spisatelja latinskijeh otkad nastade renesansa. Uz to se opaža još i u Rimu, i u Fjorenci, a nadasve u Padovi na svenaučištu, u *Prato della Valle,* megju Italijancima još i mnogo kipova znamenitijeh Dubrovčana.[1]) Polje književnosti razlučeno je od polja političkoga, te je dosta prostranije nego polje narodnosti, a vjersko je opet šire od obojega. I u Westminsteru Londona stoje neki spomenici Dubrovčana; jesu li oni bili plemenom Englezi? I u naša su vremena u Palermu podigli spomenik Doderlainu, — kao što oni kažu, — italijanskom matematičaru a on se tamo vazda priznavao pravijem Dubrovčaninom.

Prva književnost (čakavština) uprav započe s Markom Marulićem, Spljećaninom, koji napokon i umrije u Dubrovniku. Slovinska plemena u istočnoj Dalmaciji stajahu pod Vizancijom, te pripadahu patrijaršiji carigradskoj; a kako vjera ima prvi utjecaj u svakoj osnovnoj književnosti svakoga naroda, tako je i njihova književnost, istom rogjena, bila stiješnjena, može se reći, u same manastire kalugjera srpskijeh, te nije obuhvatala u svom početku do jedino: životopise svetaca, tipike crkovne, hronike, legende i ost.; a zapadna Dalmacija, spadajući crkvi zapadnoj, nije bila sa svijem izgubila uzgoje klasićizma grčko-latinskoga, te tako slovinska poezija u ovijem krajevima započe prve svoje oglede po tijem pravi-

---

[1]) U Novinama Friulskijem od 20 Julija ove godine (1900) stoji: „Pripovijedao nam je profesor Miagostović da je ovijeh dana pohodio glasovitu biblioteku S. Daniele, gdje ga ugodno iznenadi, što nagje galeriju glasovitijeh Dubrovčana. Čuveni profesor pripovjedi nam, da je u Monakovu u Bavarskoj otkrio pjesan u heksametrima latinskijem od Ivana Polikarpa Severiatno iz Šibenika, humaniste XV. vijeka, s natpisom Feretreidos, gdje slavi Gvidobalda della Rovere i njegova oca Frana vojvode od Urbina. Izdanje je od g. 1522., djelo je nabavila gradska biblioteka u Trstu. Miagostović ide u Udine da traži ispravâ o glasovitom rezbaru Martinu Rota iz Šibenika.“

lima grčko-latinskijem. A pošto ta plemena slovinska sjeverne Dalmacije bijahu hrvatska, književnost se takova imala zvati hrvatskom, uz koju znamo da pristajaše i Dubrovnik, jer se i u njemu pisalo iz prva čakavštinom ali ne potpuno čistom. Kako su pak Dubrovčani sami sebe držali, komu li su plemenu pripadali, biva: oni Slovinci, koji se u Dubrovnik prvi nastaniše? Kad bi se sudilo po književnom pisanju prvijeh pjesnika, mogli bi pripadati i plemenu hrvatskomu čakavštine radi, ali i po susjestvu svud u naokolo, i po etnografiji, ne mogu biti drugo nego Srbi.

Utjecaj srpski i brojem prvijeh stanovnika i radi političkijeh odnošaja, koje su imali sa susjednijem kraljevima, banima, i županima bijaše tako jak, da i u književnosti preote mah štokavština i jekavština prije nego po ostaloj Dalmaciji. I Jagić pripoznaje prevlast srpsku i moć štokavštine, koja potisnu čakavštinu iz književnosti, ali ipak veli: „Dubrovčani svoj tip narodni nijesu smatrali ni hrvatskijem, ni srpskijem; po njihovu nazoru svoj jezik su zvali slovinski, i taj ikavski oblik nuka me na ovaj osjek: Dubrovnik jednako pripada i jednome i drugomu plemenu.“ Miklošić opet misli, — što je dosta priličnije, — da se za čakavštinu nije nikad ni znalo u Dubrovniku, nego da su samo pisali tako, da budu u saglasju književnom s ostalijem dalmatinskijem spisateljima.

Zanimljivo je ono što piše gosp. Dr. Milan Rešetar u uvodu svoje „Antologije dubrovačke lirike“,[1]) na koji uvod mi upućujemo naše književnike.

Na svaki način zaslužuje ozbiljna razmišljanja ono njihovo nazivanje jezika „slovinskijem.“ Mi ćemo pokušati, da to po mogućnosti svojoj dokažemo. Poznato je, da je Dubrovnik bio od davnijeh davnina i u trgovačkom,

[1]) III. kolo „Srpske Knjiž. Zadruge“.

i u književnom savezu s Italijom. Dubrovčani su se navraćali u Italiju više no igdje drugo. Književni italijanski pokret držao je Italiju na polju književnosti kao jedan narod, i ako je Italija bila raskomadana od više stranijeh vlada. Književnici od Danta, Machiavelli-ja, Filicaje, i od neizbrojnijeh ostalijeh u naprijed u svojijem spisima nazivahu Italiju, kao zemlju jednoga naroda, i ako ćemo suditi po mišljenju nekijeh, čak su i same ratne podvige glasovitoga Valentina imale isti cilj, da tu Italiju sjedine, i nekako su se podudarale s duhom mnogijeh Italijanaca još od onijeh vremena. Dubrovčani, u neprestanom dodiru s njima, upoznali su se s naporima toga naroda, koji su toliki utjecaj na njih imali, da su se u neko doba i oni počeli osvješćivati i domišljati, da i oni spadaju nekom narodu rastrganu od svog postanka, koji stenje podložan i Nijemcu i Madžaru, i Mlečiću na zapadu, a Turčinu na istoku, i to potaknu Gundulića, da rasprostre narodnu ideju, i da reče u svom Osmanu, da „okolo Dubrovnika na sve strane slovinska je sva država.“ Njegovijem stopama udariše svi ostali. Ta se ista ideja primi i kod susjeda; a u najnovije doba iza godine 1848. najviše kod Hrvata i nekijeh Srba, ali samo pod imenom Ilirstva. Kad ustade Kačić, poče da pjeva i po stilu i po obliku narodnome; on u svojoj pjesmarici uprav udari osnov istoriji svega naroda srpsko-hrvatskoga. Tu pjeva i sv. Savu i Nemanjiće, i Frankopana i Zvonimira, i Uroše i Lazara, i Krešimira i Zrinjskoga. Kačić je pravi zakoniti našljednik Gundulića. Njegova je pjesmarica *vade mecum* svakoga prosta i učena čovjeka narodnoga. Dosta je pročitati natpis pjesmarice: „Razgovor ugodni naroda slovinskoga.“ Kad si pročitao samo ovaj natpis, dosta je, možeš knjigu zatvoriti, i kliknuti: *questo era un grande uomo!* kao što reče tu skoro jedan književnik narodni.

S jedne strane, gledajući sami sobom, u kakvom se žalosnom položaju nahodi danas cjelokupni narod, a s druge imajući na umu, kako ga je držao Gundulić i svi dubrovački pjesnici za njim, vrijedi da ovdje priložimo epigram nekoga našega prijatelja u Dubrovniku, sastavljen prigodom otkrića spomenika Gundulićeva:

Tri su Gundulića: srpski,
Dubrovački i hrvatski;
Najviše se čuje o srpskom
Govoriti, i o hrvatskom,
Valja da je izmegj' tijeh
Dubrovački gori od svijeh!

Dubrovčani su se dakle držali ogrankom rastrkanog slovinskog naroda. Ta ideja prevlagjuje u njihovoj književnosti. Ideja apstraktna, kako je bila do jučer i „Italijanstvo"; u tom su dakle pretekli toliko vremena prije sadašnje, a što Bog dâ i nastajne narodne spisatelje. Govorimo sad o svakoj pojedinoj grani književnosti narodne. Prvo je pjesma umjetna.

Znamo da je Dubrovnik u domaćemu životu imao isti jezik kao i susjedi mu naokolo, a da se u prvo doba književnosti bio ugodio čakavštini u Dalmaciji, čiji su književnici prvi počeli pisati slovinski po Miklošiću, što isto potvrgjuje i Šafařik („*Geschichte der slavischen Sprachen*" *Prag 1869*), govoreći o Dalmatincima, da su u opće od plemena srpskoga. Poznati povjesničar Engel kori Zlatarića, što jezik u Dalmaciji zove hrvatskijem, te kaže, da je to posve krivo, pošto je taj jezik čisto srpski; a da se ime hrvatsko spominje samo radi toga, što je Dalmacija bila neko vrijeme u političkijem svezama s Hrvatskom radi Ugarske (*Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*, Halle 1801, sv. 3. str. 135). Gebhardi (*Allgemeine Weltgeschichte*, c. 56. str. 693) piše, da je jezik naš *mehr raschisch als croa-*

tisch [više raški[1]) nego hrvatski]. Zaglavimo s Gajem, preporoditeljem književnosti hrvatske, koji kaže čisto i bistro: „Sav sviet znade, da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama još niti iz daleka nije na um palo ikada tvàrditi, **da to nije sèrbski** već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikome, što mi Hèrvati s bratjom Sèrbljima sada jedan književni jezik imamo" („Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska" 1846. g., br. 31, str. 124).[2]) Kad smo već na čistu ostali što se tiče jezika, pogledajmo sad različite strane književnosti slovinske u Dubrovniku.

Pjesma se umjetna kao u ostaloj Evropi, a navlastito u Italiji, kako je poznato, dijelila u dramatiku, u epigram, satiru, i u prigodne pjesmice, kao što su: epistole, elegije, epitalamiji, i gozbeni ditirambi. O svijem

---

[1]) Raška se zvala upravo najglavnija srpska oblast usred prave Srbije, gdje se danas nalazi Novi Pazar i Toplica: raški je jezik dakle isto što i srpski.

[2]) U istom broju pomenutog lista, spominje Gaj još i ovo što zaslužuje da se iznese na vidjelo u današnje doba: „U koga se je sačuvao čisti jezik ilirski, u koga običaji, ko li nam je ponajviše gojio od kolěna narodne pěsme ilirske? U svakom odgovoru naći ćete Sèrblje i Sèrbstvo. Kako dakle, da se prepiremo, što je kod Sèrbaljah narodno što li nije; kod Sèrbljah, u kojih od oltara do čobana ništa biti ne može, što ne bi narodno bilo; kod Sèrbljah od kojih **mi jezik** u svojoj mudrosti i u svom bogastvu, i običaje u svojoj izvornosti **učiti moramo**, ako hoćemo da ilirski život obnovimo; kod Sèrbljah, koji su u svetinji svoga Sèrbstva onaj narodni duh i ono rodoljubstvo uzdàržili, kojim smo i mi u novie doba radi sloge pod prostranim imenom Ilirstva novim životom uskàrsnuli; kod Sèrbljah, koji su nama od starine sve sačuvali, a kojim mi malo ali sasvim ništa glede samoga narodnoga života dati ne možemo. Dakle onaj, koji veli: da što je sèrbsko nije ilirsko, ili što je ilirsko da nije sèrbsko (naravno u smislu same narodnosti) — jest ili neznalica, ili neprijatelj sloge izmegju Slavjanah od velike grane Ilirske."

ovijem vrijedi da štogod proslovimo. Dubrovnik, kao i Dalmacija, slijedio je Italijance, koliko u opsegu i sadržaju, toliko nešto i u metrici svojijeh pjesama. Ali ako Italija ima mnogo epika, Dubrovnik nema nego jednoga cigloga — Gundulića; a sva Dalmacija baš nijednoga. Mnogo se ispisalo o epu Gundulićevu, nije potreba sve to ponavljati; samo ćemo napomenuti, da nije bez neke priličnosti nagagjanje nekijeh našijeh spisatelja, da je Gundulić isprva napisao dva različita mala epa, biva, „Hrabrena junaštva Vladislava kralja poljskoga", i drugi ep „Smrt sultana Osmana" pa da mu dogje tek u neko doba na pamet, da sastavi ta dva epa u jedan poveći. Po tome su prvi i pošljednji spjevi Osmana bili prije napisani nego li oni od sredine, te dok je spajao ta dva epa, smrt ga sustiže; i tako se jedino tumači nestašica nekijeh spjevova u sredini.

Umjetne su se pjesme dijelile vazda u pjesme: bogoljubne i ljubavne kao i u italijanskoj književnosti. Vjera i ljubav nadahnuše u italijanskoj knjizi više epa, kao n. p. Tasso-vu *Gerusalemme liberata*, ep vjerski *per excellentiam*, koji s toga i počinje sa *Canto le armi pietose ed il capitano* . . . . (Pobožno oružje pjevam i vogju), pa Ariostova *Orlando Furioso*, koji se osniva na ljubavi, i počinje odmah s početka: *Le donne, i cavalier, l'arme, gli amori* (žene, vitezove, oružje i ljubavi). Vjerom i ljubavi, kao svegj, bavi se i sad narodna pjesma i kod nas i u ostalijem pukovima.

Guslari našega naroda i danas će ti pjevati mnogo ura: život, rad, i smrt Hristovu, ili Bogorodice, ili svetaca koji su pred narodom više na glasu. I Dubrovnik se diči Džonom Palmotićem, koji spjeva Kristijadu, po uzoru latinskog epa pjesnika Vide (Vida). „Dubrovnik Ponovljen" Jakete Palmotića s razlogom se ima uvrstiti megju pobožne epe. Često bi i pobožni trubadu-

ri[1]) italijanski pristali uz trubadure svjetske, dapače su i izreke bile megju sobom slične, kao i forma tijeh pobožnijeh pjesama narodnijeh. I sv. Frano Asiški, koji ustanovi red fratara Male Braće, bio je narodni trubadur, i on pjeva *l' amore e la sua donna*, biva, ljubav vrhunaravnu, *e la sua donna*, biva uboštvo, krepost njemu najmiliju; s toga kad slikaju toga sveca, uz krst koji on grli, meću slikari još i ljubovcu, koja s njim uz krst stoji, biva, siromaštvo. Pa takogjer i prvi našljednici sv. Frana bijahu svi trubaduri, biva narodni guslari, kao n. p. glasoviti fra Jakobon iz Todi, i fra Paćifiko, sastavitelj pjesme *Dies irae*, koja se pjeva preko latinskijeh liturgija kad su zadušnice.

Ljubavne pjesme u Italiji dale su prvi uzrok da se utamani klasićizam grčko-latinski, i da još prije zavlada romantićizam, biva književnost subjektivna, a ne objektivna ontologična kao što je klasićizam, da nije došla Renesansa. Klasićizam dakle opijeva samo ljepote objektivne združene sa svakom filosofskom istinom i moralnom, a u tome spajanju i pletivu Istine, Moralnosti i Ljepote i stoji klasična ljepota grčko-latinska, koja je veoma trudna po onoj grčkoj poslovici: »χαλεπὰ τὰ καλά« (trudan je izraz Ljepote) a lakši „romantićizam", biva izraziti ljepotu, kako je ti subjektivno osjećaš. Italijanci, prvorogje-

[1]) Trubaduri (italij. *trovatori*) su narodni guslari, pjesnici viteštva u sredinjemu vijeku. Domovina im je Provence, u južnoj Francuskoj, otkle se razvila romantična poezija, nazvana još i provencalska. Kasnije se pojaviše i u Španji i po Italiji. Pjevali su viteške pjesme, a nadasve Karle i Paladine (vitezove) pred narodom i pri gozbama velikaša, te su se zvali „Charlatones", po tomu „ćarlatani", u današnjem smislu naziv onijeh, koji pred pukom svašta blebeću. Grossi spominje u svom romanu *Marco Visconti*, da su trubaduri bili dosta puta i fratri i popovi, te cituje još i glasovita trubadura kanonika. Njima su slični bili *bardi*, narodni pjevači sjevernijeh naroda.

ni sinovi Grkâ i Latinâ, jedini su naslijedili donekle taj klasićizam, a najviše u doba kad nastade Renesansa. Slavenski narodi u opće izrazuju ljepotu kako je osjećaju a ne kako je treba razmatrati objektivno. Svjetlost materijalna (sunce), i moralna (um) dokazuju tu klasičnu ljepotu. Taj je smisao imao pred očima Silvio Pellico, kad je u himni suncu spomenuo:

Men uso a tuo pompe
Lo slavo non sente,
Sì forte, sì ardente
Di luce desir,

biva Slaveni imaju subjektivno pjesništvo; a italijanski je narod smjesa grčko-latinska sa germanizmom. U navali narodâ, koji provališe u Italiju i oboriše već omlitavjelo carstvo rimsko, ne propade duh klasićizma, a još mnogo manje hrišćanstvo, nego ti narodi navrnuše duh grčko-latinski na svoj harakter sjeverni. Tako dakle klasićizam uze drugu formu. Jedan je od najglavnijih haraktera germanskijeh naroda, da je žena jedini ideal, oko koje se vije ljepota uljugjenosti. Dosta je pročitati Taćita *De Germania* da ostaneš uvjeren: „In femina credunt inesse aliquid divinum (Drže da u ženi ima nešto božanstveno)“ Žena je proročica i sveštenica[1]) kod njih, i uzor svake ljepote i fizične i moralne; dok Grci i Latini pjevaju Ljepotu svukud gdje se nalazi i nju obožavaju, bila u muškomu, bila u ženskomu, bila u svakom drugom materijalnom prijedmetu. Za to ostade *ella*, *lei* za imena ženska u jeziku italijanskom kao znak najvišega poštovanja, a *voi*, *vous* znak manjega poštovanja prema svakoj

[1]) „Nam cum uxores eorum ad Marium missa legatione libertatem ac sacerdotium non impetrassent, suffocatis infantibus suis conciderunt a se datis mutuis vulneribus“ (Kad njihove žene poslanstvom k Mariju ne postigoše slobodu i svećenstvo, zadaviše svoju djecu i popadaše od rana koje zadadoše jedna drugoj) (Flor, knj. III.).

jakosti i veličanstvu i prema snazi koja se u opće nalazi u svakoj zadruzi mnogijeh[1]). Taj germanski harakter učini, da kad ti novi narodi prime književnost grčko-latinsku, prionu filosofiji platonskoj, koja uči, da se iz ljepote razvija moral i metafizika, biva, da u lijepu ima i dobra i istinita. Ta filosofija zavlada u Italiji, a najviše se uvriježi na dvoru Medici; a i bez toga još i otprije se proglasi od Henrikâ i Fridrikâ, književnijeh careva rimsko-germanskijeh, koji naigju na žestok otpor sa strane papa rimskijeh; i ako su borbe papa s tijem carevima imale druge političke svrhe (što se tiče književnosti, to je bilo samo stvar uzgredna). Ali pošto Medici obnove platonizam, taj se već raširi svukud. Knjige Vida i Nikole Gučetića, napisane sve na Trstenome, prožete su samo čistijem platonizmom. I Dante i Petrarca, oci italijanskog pjesništva, bijahu platonci. Škole *dantesche, petrarchesche* postojahu za mnogo vremena. Dubrovački pjesnici, a i oni po Dalmaciji ne pjevaju u duhu slavenskom, nego u italijanskom, za to i poplaviše svukud ljubavne pjesme. Pjevati ljubav i kakvu ljepotu bilo je sinonim: biti književnik, za to ne valja vjerovati da su sve one ljubovce našijeh pjesnika bile realne. Zavlada već opća predrasuda, koja ne opada ni dan današnji, da nijesi pjesnik, ako ne opjevaš kakvu žensku ljepotu. Dapače svaki bi pjesnik uzeo sebi, po izgledu Danta i Petrarke, ime kakvog realnog lica njemu po simpatiji poznata kao tip

---

[1]) Da je zbilja tako, najbolje dokazuje sam jezik njemački. I u njemu se *sie* upotrebljava za osobe ženske, biva *ona;* a *Sie* opet kao počasni naziv *Vi*, koji je toliko u njih maha preoteo, da se *du* (ti) sasvijem rijetko čuje i u razgovoru s najprostijim osobama, te im je to nekako zazorno i spominjati. Uz to se Nijemci služe sa *sie* ne samo za ženske osobe u pluralu, biva za *one*, nego i za *oni* i *ona*, — dakle za sva tri roda, čijem još veću važnost pripisuju onom prvobitnom *sie* — biva ženskoj osobi.

svoga estetskoga ideala. Megju Dubrovčanima se ističu kao najbolji u erotskijem pjesmama: Miho Bunić i Ignacij Gjorgjić radi ljepote i žestine izrekâ: megju sadašnjijem pjesnicima našega naroda: Preradović i Sundečić, koji izmegju ostalog ispjevaše i ljubav Mare Lopujke, pa Kazali, koji ispjeva „Zlatku", osim anonimnijeh crkovnjaka današnjijeh, koji radi ugleda svog čina i dostojanstva crkve nijesu mogli pravijem imenom potpisati svoje erotske pjesme, u kojijem lijepo opijevaju idealnu ljubav. Te se pjesme ljubavne dijele — kao što ih je rasporedio sam Petrarca, uzor te škole — u tri razreda, kao što su i tri naravne mijene u ljubavi, biva: kad čezneš za ljubavi, kad je imaš i treće — kad je izgubiš. Petrarka je uzor za sve te tri vrsti. Dakle harakter sjevernijeh naroda i uvogjenje platonizma promijeni stari klasićizam, biva estetski osjećaj ljepote *in genere*, bila ona moralna, bila idealna, bila materijalna: u sentimentalizam neki subjektivni, prvo u poeziji (jer pjesništvom počinje svaka književnost), pa onda u prozi u ovome vijeku, i osnova drugu književnost, koja se zove „romantićizam." U staromu klasićizmu bio je estetski osjećaj, koji je vodio pjesnike da kite ujedno: Istinitost, Moralnost, i Ljepotu, pošto su ove tri stvari u sebi nerazdjeljivo trojstvo a sadašnji ih romantićizam dijeli svaku za sebe[1]). Crkva se razlogom protivila uvogjenju platonizma, biva nauci, koja kaže da samo iz ljepote potječe sve što je dobro i istinito, a kad tamo valja imati još *a priori* isti-

---

[1]) Pošto klasićizam hoće pravila, romantićizam ih kao subjektivna književnost ne trebuje; u školama se današnjijem po svijetu ne uči: ni retorika, ni prosodija, ni metafisika, nego da učenici nauče misliti svojom glavom dava im se mogućnost da u radnjama sami sobom razabiru kako je najbolje; te tako radeći ni s repa ni s glave nabrčkaju koješta. I tako se u školama dava prvi zametak sadašnjemu romantićizmu.

nitost i moralnost, da od njih izagje ljepota, te je za to crkva docnije gojila filosofiju Aristotelovu (Sholastiku), koja odgoji u Italiji golema spisatelja Sv. Tomu akvinskoga i još mnoge ostale. Besarion, mitropolit grčko-istočne crkve u 15. vijeku, oštroumni spisatelj, pošto se združi s crkvom rimskom, i kao prorok dokaza u svojijem spisima sve goleme štete i nesreće, koje će Evropa trpjeti radi toga što su se crkve razdijelile, stade razložiti tanko po tanko Platonovu filosofiju i pošljedice njezine nauke, te na taj način on otvori oči crkvi vasionoj, da, i ako je Platon u poganstvu najvećma ortodoksan, ipak te vodi na praktični neki materijalizam.

Veliki razdor, koji postoji u čovjeku megju dušom i tijelom, svjedoče još i starodavni filosofi i pjesnici; veliko prignuće materijalnosti ne daje nam da vazda vjerujemo u nerazlučno spojenje ljepote s moralom i istinom. Sv. Pismo prikazuje dosta osoba presvetijeh i lijepijeh u licu, ali i osoba zločestijeh, ali isto lijepijeh, kao n. pr. „Josip bijaše Bogu drag i lijep“. ***Erat autem Joseph pulchra facie et decorus aspectu.*** Takogjer bijaše David pobožan i lijep, a Absalom opet zločest sa svom svojom krasotom. I o Amonu krivodjelcu se govori: ***Erat et ipse valde pulcher*** (bijaše i Amon veoma lijep). Sv. Pismo, koje ništa zaludno ne spominje, tijem nas uči da je ljepota — na žalost — često puta razdijeljena od moralnosti[1]). Zato baš i tvrde današnji klasični spisatelji,

---

[1]) I ako je istinito, da krivine oskvrnjuju i nište vremenom ljepotu, kako i zdravlje tijela. Sv. Pismo u Psalmu 44. prestavlja izvrsnost budućega Mesije i u tijelu i u duši. Stih 3. veli: Krasan obličjem megju sinovima ljudi (speciosus forma prae filiis hominum). To isto pišu i klasični pisci starodavni:

Gratior est pulchro veniens e corpore virtus.

A Foscolo:

... L' aurea beltade,
Da cui ebber unico ristoro ai mali
Le nate a delirar menti mortali.

da ljubav moralna počinje s oči, jer je osjećaj vida najsavršenije i nešto srednje megju ljepotom moralnom i materijalnom, megju ostalijem osjetilima, koji su osim sluha živinski. Göthe govori, da „sam vid budi u čovjeku sposobnosti duševne i s njima se spaja“, a i Leopardi se slaže s njim, kad kaže na jednom mjestu:

. . . il caro sguardo!
Sola degna del ciel cosa mortale.

Vodopić, episkop dubrovački, meće u usta Tužnoj Jeli ove riječi:

Dušo, i srce moje!
Moj cv'jetu gizdavi!
Oči su početak
Od naše ljubavi.

Pa eto i stari Dubrovnik, kao što u svemu, tako nam je baš i u ovome ostavio dokaz svoje klasičnosti. U nas se još i sad kaže „oni se dvoje *gledaju*“, čijem se označuje prva čista ljubav, gdje jedine oči djeluju, kojijem iskazuju duše jedna drugoj svoje osjećaje. Ovo se značenje prenosi i docnije kad dvoje zaljubljenijeh postanu muž i žena. „Oni se lijepo *gledaju*“ u ovom slučaju znači, da se žar prve ljubavi u njima još nije ugasio.

Od Grka i Latina prignuća materijalna bijahu obožavana, jer je za njih materija bila vjekovita, kao i Bog. Crkva odbaci tu tačku klasićizma, kao što ne htjede upotrijebiti ni platonizam, koji na to isto vodi. U srednja vremena ljubav i vjera blažili su one okrutne narode, i njihovo divljaštvo, a pobožni i klasični spisatelji uzimali bi kakvu realnu ljepotu kao simbol estetike, ili idealne ljepote, ili kakve kreposti i haraktera svoje narodnosti. Beatriće i Laura bijahu simboli estetske ljepote Dantu i Petrarki: a *la mia donna*, simbol je siromaštva u pjesmama sv. Frana. Različite ljubovce u *Orlandu* Ariostovu,

i Tassovoj *Gerusalemme liberata*, nijesu drugo do različite kreposti onijeh junaka. Pa i sam Cervantes, kad je ironički opisivao junaštva Don Kihota, meće mu gnusnu seljanku, tromu, gadljavu Dulćineju od Toboza, kao ideal njegova junaštva. Tako svi narodi svode svoj harakter, svoja djela na jednu osobu, te što se pripovijeda i piše o toj osobi, ima se razumjeti o svemu narodu. *Izrael*, nadjevak patriarha Jakova u sv. Pismu, nadjevak je svega naroda[1]). *Quirites* se zovu Rimljani po Kvirinu (nadjevak Romula), koga zadoji vučica, a sin je boga Marta, i to dokazuje silovitost i krvoločnost toga naroda.

Englezi prestavljaju sebe u Arturu; Nijemci u Arminiju; sjeverni narodi, koji poplaviše Francusku i Italiju, prestavljeni su u Orlandu, koji je znamen junaštva i gragjanske slobode: dvije poglavite harakteristike srednjijeh vremena. Vas se španjski narod čita u legendama Cida; a narod srpski svoja djela, i težnje, i namjere očituje u legendama o Kraljeviću Marku. Sve ono što se o njemu pjeva, može se primijeniti na čitav narod[1]). Kalugjeri su ga sahranili; tutnji u njegovu grobu; ima uskrsnuti: znači najprije da je crkva toliko zapadna, koliko istočna, hranila i gojila književnost slovinsku, jer je narod podlegao pod jaram: njemački, madžarski, italijanski i turski. Tutnjeti u grobu i uskrsnuti to je sad biće i ufanje svega naroda srpsko-hrvatskoga.

Kao pošljedice tijeh načela srednjijeh vijekova bili su svi oni obredi, uz koje bi jedan *cavaliere* (vitez) pristupio megju svoje drugove, kao n. p. blagoslov mača u

---

[1]) Izrael je onaj koji se bori silama jačijem od sebe. Baš i sva povjest i postanak Izraelaca očito dokazuje, da je sam Bog osnovatelj toga naroda.

[1]) Uskrs jednoga naroda počinje vazda najprije na polju književnosti i uljugjenosti; a početkom svake književnosti i uljugjenosti još i u poganstvu jest kakva vjera i njezino svećenstvo.

crkvi, i ostalog oružja (podloženje junaštva vjeri); izbor ljubovce u *torneima*, koja bi mu obično bacila rukavicu u znak, da ga je izabrala za branioca; nošnja na štitu ili šare ili grba, ili drugoga kakvoga znaka, kako bi odlučila ljubovca (podloženje junaštva ljubavi). U tu su svrhu postojale *le corti dell' amore* po Francuskoj i po Italiji. Spomenućemo još da i *noći sv. Valentina*[1]), po Njemačkoj i po Engleskoj, kao što i svi ostali takovi običaji, proishode od stare navade Germanaca, biva od poštovanja prema ženi. Trubaduri i pjesnici umjetni imali su u takijem općijem navadama zapadne Evrope izobilno gradiva, da sastavljaju ljubavnijeh pjesama. I ako nije dopuštala strogost moralnoga života, koju zahtijevaju vlade republikanske, da se ti rečeni običaji nastave u njihovijem zemljama (jer sloboda republikanska ne dá, da se nijedno ropstvo javno prestavlja, dakle ni ropstvo ljubavi); ipak je na polju književnosti — kao što je očito i jasno, — ta opća struja ljubavi zanijela svuda i republikanske spisatelje, dakle i u Dubrovniku. Ali za pravo i bez tijeh navada i haraktera germanskijeh, dosta je i sam položaj jednoga mjesta, gdje priroda očarava svojijem krasotama, da pobudi u čovjeku zanos za kakvom uzvišenom ljubavi. Za to baš mi i ne poznamo nijednoga pjesnika srpsko-hrvatskoga, koji nije pjevao kakvu ljubav. Samo se Antun Kastratović iz Dalmacije, koji umrije 1630. g., jedini usudi pisati protiv ljubavi. Dubrovčani su toliko još bili *petrarcheschi*, i pjevali ljubav i izvorno i prevodeći, kao n. p. „Amintu", „Pastor Fido", i tako predugijeh epa, da se dosadi onome, koji se stavi da ih pročita radi stila i jezika. Dubrovčani imaju dapače u

[1]) Na 14. Februara je dan sv. Valentina. Običaj je bio (kako piše Walter Scott u svojijem romanima) slati u oči sv. Valentina u noći ljubavne poslanice onome, koga ti ljubi krv i tako bi se porodile nove ljubavi.

svome narječju i glagol *ćućeti* koga, koji nemaju ni susjedni Srbi, ni Hrvati; pa čak ni nijedan drugi jezik u Evropi. I sam jezik francuski, koji je, kako kaže d' Azeglio, najbolje sredstvo da se saopće ideje megju ljudima: „è la lingua la più precisa, la più logica, e la più profilata"; uza sve to nema nego jednu jedinu riječ *aimer*, te govore: „j' aime Dieu, ma patrie, ma mere, la science, le vaudeville, les epinards au jus". Italijanci dajbudi spinać ne stavljaju u isti razred s Bogom, te govore „mi piacciono gli spinacci". Dubrovčani, prebivaoci prekrasna zemljišta i zgodna položaja, gdje se dogodilo i dogagja se dosta romana i ljubavnijeh katastrofa, imaju izobilno riječi u svome rječniku ljubavi, s kojijem se igraju izrazujući tu strast. U tome poslu bi Hidža jedan od najnovijih uzora. Kao primjer spomenućemo:

Oj veselo Vesele, Vesela
I u Veselu Nedjelju![1])
. . . .
Zorna zora, kâ je Zorici zor![2])

Utjecaj svakojake moralne ljepote u dubrovačkome jeziku ima zgodnu riječ *ćućeti*, koja kaže da ljubljen nečijem privlači sebi ljubitelja; dok *ljubiti* znači da ljubitelj ima utjecaja na ljubljenoga, te ga čini još izvrsnijim; te tako riječ *ćućeti* kaže nešto jače od *ljubiti*. Najviše se ta riječ *ćutim* upotrebljava u ljepotama moralnijem. Po izgledu Grka i Dubrovčani pretvaraju u svojoj poeziji u osobe maštave: uzduh, sunce, planine, koje se spajaju s kakvom rijekom, poljem, kao božanstva i ninfe u staroj mitologiji. Više ili manje to je opće svemu narodu. Svaki položaj

---

[1]) „Vesela" je bilo obično ime gospogja dubrovačkijeh, biva „signora Letizia". „Vesela Nedjelja" zove se u crkvi zapadnoj četvrta nedjelja od korizme (Dominica laetare).

[2]) Zorno po selima dubrovačkijem zovu: krasno. Zor u opće zovu svaki zanos, i kad hoće izreći idealnu ljepotu.

ima svoju vilu, koja uprav nije drugo nego *genius loci*. Tako n. p. Džívo Bunić opjeva ljubav brda Srgja s Arionom (Umblom). „Ljubavi Čavalice“ popa Squadri s otoka Koločepa kažu samo brežuljak toga otoka, koji se zrcali u tihom moru i poragja ljubav megjusobnu. Kazali počinje *Zlatku* s usklikom ljepoti prirode u Rijeci:

Po Humskim vodama ljupko se razl'jeva
Zrak premaljetnoga sunca kad zalazi,
I nad njim bavi se, i nad njim zas'jeva,
Kô draže da nigdje r'jeke ne upazi.[1])

A na drugom mjestu:

Blagi vjetric koj' prehodi
Zrâk sunčani,
Drage Humle tih po vodi
Rano rani.

Razumije se samo po sebi, da stil erotskijeh pjesama ima biti ukusan, a veličanstven opet stil pjesama pobožnijeh. Ima dosta pjesama, koje su po ogledu italijanskijeh mnogo pornografične; nećemo ih ovdje spominjati. Kurelac ih je već nekoliko sakupio i izdao u posebnoj zbirci. Takogjer su mnoge i satirične, dosta je spomenuti „Marunka i Pavicu“ i onu drugu „Marunkove suze“ Ignacija Gjorgjića. U ono doba nije bilo zazor izdavati tijeh erotskijeh pjesama, i da ih nije trešnja uništila, a poslije nemar pometnuo, mi bi se snebivali, koliko je toga čuda bilo nagomilano u Dubrovniku; a da

[1]) Stari su zvali Rijeku Arion. Ivan Lucij povjesničar (lib. 4, cap. 4.) piše: „per vallem cinctam fluens (govori o Trebišnjici) nullibique exitum habens a terra absorptum per occultos meatus in mare prorumpens flumen Humblam antiquis Arionem efficit“. Latinski je zovu Humbla od naše riječim hum (brdo). Zato se i ono selo pri izvoru još i danas zove uprav Humolac, što se izopačilo u Komolac. Isto tako i kraj na ovijem humskijem brdima zvao se Zahumlje, a po vladaru Zemlja Hercegova, iz čega je poslije izišlo Hercegovina.

Bog pomože i ono što je ostalo, i originalnijeh i prevedenijeh. To bijaše opća navada u južnijem stranama Evrope. U Grčkoj se pod jarmom turskijeh barbara gotovo istraži; ostade Italija, ogranak grčke pitomosti, vazda svjež pomoću papstva, koje Italija uzdrži. O tom piše Burckhardt ovako: „Italijansko je hrišćanstvo osobita stvar, stroga moralnost bijaše mu uvijek nepoznata. Crkva razumje, da je garancija njezine eksistencije u Italiji božanstvena ustanova Petrova Prvijenstva, i po tom prvijenstvo universalne kulture, koje većijem dijelom potječe od ovog božanstvenog prvijenstva. Perugjinac bijaše ateista, a slikao je najljepše glave Bogorodicâ. Papa i Fornarina sjegjahu često uz Rafaela dok slikaše. Papa Lav X. i Bembo, neobični su prelati, Bondello, pisac pornografskijeh novela, bijaše biskup. Julij II. ide glavom iz Rima u Bolonju da rasrgjena Michelangela moli da se vrati u Rim. Savonarola, tužni fratar domenikanac, kuša da uvede katolički asketizam; ali njegova lomača ne donese drugo nego plač. Dok Luter grmljaše u Germaniji, Machiavelli-eve komedije zabavljahu u Vatikanu.[1]) Italija u stvari preuze i poprimi hrišćanstvo, jer ima dvije goleme stvari da podigne proti svijetu, koje ne mogu nikada biti ubijene: papstvo i pandekte (biva rimsko pravo), koje će biti osnova svakoga kojegmudrago nastajnog prava, gragjanskog i privatnog.“ Uzimljući Italiju kao uzor za-

[1]) Luteranizam se na svrhu tijekom vremena u opće prometnu u racijonalizam, a taj opet u materijalizam. „Il papato“ — piše Tomo Carletti (*Russia contemporanea* 1895.) — „è la sola autorità puramente morale, che ora esiste nell' Europa occidentale“ (papstvo je jedina autoritat čisto moralna, što sad postoji u zapadnoj Evropi); a Cyon opet veli: „Due autorità ancora restano in piedi assolute, una morale, e l'atra materiale. Il Kremlin, ed il Vaticano, tutti due restano fedeli a far rimanere intatta l' autorità“ (ostaju na nogama još dvije apsolutne autoritati, jedna moralna, a druga materijalna. Kremlj i Vatikan, oboje ostaje vjerno da sačuva čitavu autoritat),

jednički, sve se vlade evropske složiše u književnosti i u kulturi.

Vazda je bila prva i poglavita razlika megju pjesnikom narodnijem i umjetnijem, da prvi nikad ne pjeva sam sebe, to što drugi čini, spadao on školi klasičnoj, spadao sadašnjoj romantičnoj; opet s razlikom, da se klasik kaže kao pasivan, biva opijeva utjecaje što čine na nj ili strasti ili prilike, dok se drugi prestavlja kao aktivan, biva kaže ti kako on potiče i budi u sebi ili kakvu strast, ili koje mu drago stanje svoje duše. „Pjesnici su kao tice, svaka malena buka, svaka im neznatna stvar čini da pjevaju“, — govorio je Giusti. Narodni pjesnik drži sebe česticom prirode. I priroda pjeva, biva oglasuje se u svakoj svojoj promjeni kad je uzdrmana, tako i narodni pjesnici kad osjete radost ili žalost narodnu. Umjetni se pjesnik sjeća svoje ličnosti, i drži se kao malen svijet sam za sebe. S toga izlaze umjetne pjesme: elegija, satira, epigram, idil i ekloga. — Kako je poznato, iza Grka se kao klasični u tijem pjesmama odlikuju Latini, a nadasve Ovidij. Svi našinci bez razlike, slijedeći klasićizam grčko-latinski, ostavili su nam i elegijâ. Zato ne služi ni spominjati, da elegija nije prirodna duhu slavenskomu: ona je cvijet eksotičan na polju naše poezije. Nije taka *satira*, vrsta pjesništva, koja je, — onaka kakva se sad prikazuje — bila nepoznata Grcima; drukčije su oni iskaljivali srce porugom i psovkama, biva u jambima i u komedijama. Izvor sadašnje satire je čisto latinski. Satira je riječ etrurska, a znači skup svakoga voća, što se daje u čast Ćereri i Bahu, — otole izlazi poznata u pravu rimskomu *lex satura*[1]). Dion Kasij piše: „Satira je pjesma, ne onaka, kako pisaše Lućilij, Horac,

---

[1]) *Lex satura* u rimskome pravu znači, da nema puk glasovati za mnogo prijedmeta sve u jedan put, kako je senat hotio, nego za svašto na po se.

Persij; nego je onaka, kao što se mogaše razabrati iz raznijeh pjesni, kako pisaše Pakuvij i Enij.“ [1])

Satira je toliko bila opća megju Rimljanima, da poslije izagje po njoj u Evropi jedna vrsta osobita pjesništva i u poeziji i u prozi, po svijem narodima, pa i u našemu. Ona je začetnica dviju poglavitijeh figura retorskijeh, biva: *ironije* i *sarkasma*. Arhiloh prvi poče da vrijegja lica svojijem *jambima*, tako da se neki Likambo, nemilo napanut, od pomame objesi. Arhilohovijem stopama ode Lućilij. A uglagjena satira stvor je Horaca, gdje se pretresaju ljudske mane u zadruzi mnogijeh; i ako kadgod sam Horac šiba i živa pojedina lica onoga vremena, ugagjajući se republikanskom životu. Njega naslijedi Persij i Juvenal, u čijim je satirama izrugan duh vremenâ ćesarizma i stavljen nasuprot staromu duhu republikanskom, koji se onda nije bio još udunuo, kao što nije sasvijem ni u Dubrovniku još ni do danas.[2]) Satire Horaca čitaju se u svako doba i svukud, jer su svud iste krivine ljudske, dok su ostale namijenjene samo nekijem vremenima i mjestima. Ne treba spominjati, da je Džono Rastić najdostojniji nasljednik Horaca još i po mišljenju stranijeh književnika. O Džonu je napisao poučnu raspravu profesor Broz. Imali su dakle i Grci satiru; ali je ona udarala samo na lica pojedina a ne uopće na krivde, mane i smiješne običaja ovoga svijeta *in genere*. Kako je poznato, Dubrovčani, Rimljani, Mlečići i ostali, koji su živjeli u slobodnijem vladama republikanskijem, nijesu se ustezali izdavati satirâ protiv lica. Duh se satirični posve docna udunu u Dubrovniku, kao što ga ima još i sad u

---

[1]) Satyra est carmen, non quomodo scripserunt Lucilius, Horatius, Persius; sed est, quod constabat ex variis poematibus, quale scripserunt Pacuvius et Ennius.“

[2]) V. satire Pijerka Bunića „Nedjelja na Brsaljam“ i „Razgovori ribarski“.

Mlecima i u Rimu, sa svom vladom papâ od toliko vijekova (dokaz su tome *Paskvin* i *Marforio*[1]), koji još postoje u Rimu i do dana današnjega). U Dubrovniku se narod dijelio, kao uopće u svijem republikama, u toliko razreda: svaki je razred bio aristokratskiji prema drugomu nižemu; dakle viši razred, to se zna, pazio bi mane i krivine licâ nižega reda i u pjesmama ih šibao; a lica istoga reda opet su mogla, po pravu republikanske slobode, pretresati u satirama sebi ravne. I tako je satira služila nekako za upravu moralnosti u narodu. Gdjekad bi došla satira do načina Arhilohova. Još su nam njeki primjeri ostali pod rukom, kao „Gomnajida" Džona Palmotića. Kad je ovaj bio knez u Pridvorju u Konavlima, izagje proti njemu gnusna pjesma od nekoga Sorkočevića. Kad je pročitao, šećući se pun jeda po gaju manastira fratara Male Braće, naredi pisaru, da piše ondje na jabani ono, što mu bude govoriti. Te tako sastavi g. 1646. (kako drugi Lućilij) spomenutu pjesmu od preko 600 stihova, u kojoj se svom grčinom uvrijegjenog ponosa obara na svog protivnika. Ko je rad da obazna njezin sadržaj, upućujemo ga na rukopisne zaostatke te knjige, koji se još i do sad čuvaju kod mnogijeh u Dubrovniku.

Od pjesama Andra Gjanpijera Pavlića (Pauli), vlastelina, koji više slijedi Grke nego Latine u svojijem satirama (po načinu Arhilohovu), spomenućemo samo *Zvončac* i *Satira Dubrovniku*, koja počinje:

Oj po biću današnjemu
Sve baš prieti po načinu,
Da je svrha Dubrovniku.

---

[1]) Paskvin je bio šavac rimski, koji je satirizovao prolaznike. Kad umrije taj „meštar Pasko", postaviše stup pred njegovijem dućanom, na koji bi lijepili svoje satire. Otole u ital. jeziku *pasquinata* (satira). Marforio je drugo mjesto odregjeno u istu svrhu, na kojem bi se katkad lijepili odgovori na Paskvinova pitanja.

Ane Bošković docnije na tu satiru priloži:

Kad j' on rekô ovo tada,
Da što izrekô ne bi sada?

Opet je malo godina poslije nje njeki sadašnji priložio pitanje s odgovorom.

Pitanje:

Je l' se raspô taj trup tvrdi,
Da te zgadi i da smrdi?

Odgovor:

Sad baš ne znaš, što je bio:
Al' ti 'e njegov spomen mio!

Što se uopće tiče ovijeh satira, mi ćemo, za bolje razumijevanje, ponoviti riječi gosp. d.ra Milana Rešetara u predgovoru njegove „Antologije dubrovačke lirike“: „I ova je vrsta pjesme došla u Dubrovnik iz Italije, gdje su se, naročito u Fjorenci, vrlo rado pjevale, pa u njima ima, kao i u italijanskijem, koješta što se dandanas ne bi smjelo ni polako govoriti pred poštenijem društvom a kamo li u sve glase pjevati! Ali po ondašnjem shvaćanju to je bilo sasvijem drugovačije: takove su pjesme vrlo rado slušala i najfinija gospoda muška i ženska“.

I *pirne pjesme* i *kolende* i *epistole* su prožete duhom satiričkijem; a nadasve *epigrami*, koji se kadgod uzdignu do sarkasma. Kad umrije zlorečni Maro Tudizić,[1]) Marojica Kaboga, kanonik arhidjakon, namijeni mu ovaj epigram za epitafije:

Attentis Satanas auribus obstupuit,
Impia Tudisi cum panderet ora Marinus.

---

[1]) Pripovijeda se, da ovaj vlastelin, kad je bio na umoru, reče popu, koji mu je čatio molitve pred posteljom: „Mnogo se strašim pravde božije radi moga jezika!“ Na to mu pop odgovori: „Gosparu! neka te zato ne bude nimalo strah; jer u gradu, kad bi se praćukalo o komu štogod zlo, vazda bi svak pitô; a pripovijeda li to gospar Maro? Kad bi rekli da on govori, ne bi niko vjerovô.“

Antun Kaznačić, J. Bunić, Luko Dijego Sorkočević, dugo će se spominjati radi svojijeh satira i satiričkijeh epigrama; a nadasve L. D. Sorkočević, koji ih sve napisa latinski, jer je bio jedan od pošljednjijeh latinista. Već se udunuo duh satire na grčku, a boj se i na latinsku. Sad ne ostaje niko osim gospara N. dr. L., koji se kao odveć skroman čovjek malo ističe u javnosti, kaonoti kad mu je, — po primjeru starijeh Dubrovčana, — književno pisanje zabava a ne što drugo i neki odisaj, nadasve u ovo žalosno doba bratskijeh zadjevica. On ima čitavu zbirku satiričkijeh epigrama, koje je sam sastavio i koje kaže gdjekad komu prijatelju.

Satira, bez nadjevaka i imenovanja lica, protivna duhu onijeh vremena, nije vele bila gojena u Dubrovniku. ***Sokratska ironija*** (biva, kad ti se spisatelj ne da dosjetiti da je satira, nego tako ozbiljno govori, da bi rekao e je prava istina) izagje od satire latinske. Tijeh knjiga po Evropi i u pjesmi i u prozi ima izobilja. Najglasovitije su „Don Kihot“ Cervantes-a, „Il Giorno“ Parini-ja, i „Fra Gerundio“ španjskoga Jezuvita Isle. U Dubrovniku nema te vrste knjiga, kao ni po ostalom našem narodu, osim „Fra Bakonje“ Matavulja, spisatelja srpskoga, koja je jedina knjiga humoristična u doba sadašnje naše književnosti. Neki vele, da iz sokratske ironije izide sadažnji *verizam*, počevši od „Don Juan-a“ Byronova i Puškinova „Evgenija“ do „Kabanice“ Gogolja i onijeh ostalijeh sadašnjijeh romansijera ruskijeh[1]). Zna se, da je Zola najpretjeraniji verista na zapadu. Neki tvrde da je satira u opće moralna, a nadasve verizam, jer budi u prirodnoj savjesti čovjeka ćutnju, moralni osjećaj, koji

---

[1]) Jedan italijanski spisatelj našijeh vremena (Carletti) piše u knjizi ***Russia contemporanea***: „Svi pisci veristični, pesimistični i kako li se još zovu, u Evropi, svi potječu iz Gogoljeve „Kabanice“. To isto potvrgjuje i Turgenjev.

svaki čas veli, da ono nema biti onako, kako se pripovijeda u opisima verizma bilo u prozi, bilo u pjesmi, i da bi za to Zola imao biti nazvan: spisatelj moralni *per excellentiam.* Ako je to zbilja istina (što je dosta sumnjivo, da jest), ta je istina posve relativna vremenima i mjestima, u kojijem se piše, kao i osobi, koja te knjige čita, biva glede godišta, položaja socijalnoga, i stupnja kulture, na kojem se čitatelj nahodi. Kad su se Arhilohove satire pjevale po Ateni, u Šparti su bile strogo zabranjene. Papa Siksto V. je osugjivao na galiju satiričke pjesnike; a papa Benedikt XIV. svojom bi rukom popravljao sve satire učinjene protiva njemu, pa bi ih ovako popravljene poslao piscu s porukom, da će ih ovako popravljene bolje prodati. Ivan Ronge, trapista, pročitao bi prije mise članke listova ili satire njemu namijenjene. Upitan za uzrok, odgovorio bi: „Ovo je najbolja *praeparatio ad missam*, biva: proždirati i praštati bolje je nego li samo Bogu se moliti!“ Kad je u Austriji ćenzura osugjivala neke satirične spisatelje njemačke, u isto je doba kralj pruski Fridrih II. Veliki rado čitao njihove satire, govoreći: „A! ovi spisatelji nijesu škodljivi, dokle ne uzimaju sto tisuća vojnika, da budu za njih!“ Iz ovijeh se oštroumnijeh riječi Fridrihovijeh najbolje razabire: kad i gdje može škoditi, kad i gdje li opet koristiti satira.

Najukusnija je poetska forma epigram. Sadržaj mu može biti: satira, ljubavna pjesma, pjesma pobožna, epitalamije, nekrolog, i moralna izreka. Epigram je uz to još i najklasičnija forma pjesništva. Izvora je čisto grčkoga. Reklo bi se, da se Latini do Katula i Marcijala nijesu bavili tom formom, jer je baš najtrudnija. Meleagar iz Gadare Surijske g. 60 pr. Hr. skupi epigrame šezdesetorice pjesnika grčkijeh u posebnu knjigu, koju nazva „Antologijom.“ Taj je skup vremenom sve više i više rastao. God. 1813. nagjena je u biblioteci u Heidelbergu

najobilatija zbirka grčkijeh epigrama, koju je sastavio kalugjer grčki Maksim Planuda. Prijevodom „Antologije“ bavili su se i dubrovački književnici latinski: Hidža i Betondić ih mnogo prevedoše na jezik slovinski.

Rekli smo, da je epigram najklasičniji oblik poetski: on je kao stožer ili vrhunac poezije kao i oda pindarska, s tom samo razlikom, da je sadržaj prvog posve uzak, u ove druge širok. Pindar je pjesnik grčki, o kome piše Horac:

Pindarum quisquis studet aemulari,
Jule, ceratis ope daedalea
Nititur pennis . . .
Fervet, immensusque ruit profundo
Pindarus ore . . .

Epigram sužuje misao i mjeri riječi, koje bi misao baš tačno izrazile: a to je klasićizam u pogledu ljepote. „Ova se riječ ima ovdje metnuti a ne druga, ova izreka, a ne druga“: svaki epigramatik tako u sebi razloži. Za to svakako ima biti epigram klasičan u formi; ako baš i nije kadgod u sadržaju. Oda pindarska nasuprot raširuje glavnu misao sa svakojakijem mislima, koje i u daljini imaju neki odnošaj s glavnijem sadržajem; ako i ne baš *stricte* logički. I to su oni uzleti (*voli poetici*): to je Pegas, konj krilati, na kome jašu Muze. Horac n. p. žali (Oda III. Lib. I.) da mu Virgil putuje put Atenâ, i sluti brodu, koji ga nosi, dobre vjetrove; pa se u jedan čas zaleti i pjeva smjelost onijeh, koji su prvi počeli morem broditi, te opet pripijeva sva smionstva i izume ljudske, pa kaono ti klasik, siže do vrhunaravnosti, u koju vjeruje, biva, da su nad čovjekom neka bića, kojijem treba da se i on pokori i pokloni. Ujedno napominje, da mi s našijem napretkom, s našijem pronalascima dopiremo dotle, da u neko doba preziremo vjerozakon i bogove; a tad Bog udri da kazni, i čovjek se sjeti da su mu vremena naj-

više nesrećna kad je najviše uljugjen; jer, uljugjen do kraja, misli da mu je sve dopušteno:

Coelum ipsum petimus stultitia, neque
Per nostrum patimur scelus
Iracunda Jovem ponere fulmina!

Ovo je oda pindarska *per excellentiam.* Kad smo dokazali, da je epigram sve bolji, što je u manje riječi; a oda pindarska nasuprot, da je sve to ukusnija što bolje glavnu misao raširuje, priložimo, da su se Dubrovčani mnogo bavili epigramom i mnogo ih prevodili. Kunić, Zamanja, Galjuf, koji je epigrame latinske na izust govorio, a nije ih pisao, jesu poglaviti u starini. Epigramatici gnostični su oni, koji pišu moralne izreke. Tijeh je u prvo doba bilo izobilja. Demetrići, Nalješkovići, Bunići, Babulinovići, Držići i ostali, spadaju megju gnostike i ako nemaju formu epigramatsku.[1]) Od tijeh, osim kanonika Gjura Ferića, megju Dubrovčanima nijednoga ne poznamo. Ovaj bi Ferić na svaku narodnu poslovicu slovinsku, opću megju pukom, priložio po kakvu basnu latinsku ili u distisima ili u faleucima. Najglasovitiji je u svemu književstvu evropskom svud i za vazda u pisanju basana La Fontaine. Niko ne može dostići ljepotu i prostotu tijeh francuskijeh basana. Ko pozna dobro jezik francuski ima se čime zabavljati. U tome su

---

[1]) Basna je uporedo s prvom ljudskom uljugjenošću počela na istoku. I Hristos u Evangjelju izvede mnogo pričica, od kojijeh su neke bile već poznate u narodu, jer se nahode i u Talmudu, a neke izusti nove, i tad bi priložio svojijem učenicima: *Intellexistis haec omnia?* (Mat. gl. 13), ili bi oni sami rekli: *Edissere nobis parabolam hanc!* (Luka gl. 8); a kad bi ih protumačio, nadostavio bi, da svaki učitelj ima biti sličan domaćinu, koji se služi i starijem i novijem posudama, biva da upotrijebi basne već poznate, ili izumi novijeh, kad ima štogod da dokaže *(Ideo omnis scriba doctus similis est patrifamiliae, qui profert de thesauro suo nova et vetera).* Zakoni prirode imaju neku sličnost s moralnijem zakonima duše, i na tome se osniva basna.

poslu na glasu još i Lessing u njemačkoj, Pignotti u italijanskoj i Krilov u ruskoj književnosti. Basnama u našem narodu najviše se bavio Dositij Obradović. Epitafijima i epitalamijima malo su se bavili izući spisatelji dubrovački.[1]) To je najveća zabava sadašnjijeh vremena. Gdje koja elegija, gdje koji epigram izašao bi od spisatelja našijeh, kako možemo vidjeti u Kunića, u Zamanje, u Rastića i u slovinskijeh spisatelja dubrovačkijeh prvoga doba, pa u Appendini-ja, u Pucića, u Kaznačića i u Vlaha Getaldića. Idil, vrsta pjesme, u kojemu se slika prosti život seljački, bio je posve nepoznat dubrovačkijem spisateljima. Poznali su eklogu, koja nije drugo nego idil prestavljen dramskijem načinom, biva u razgovoru, i u tome odvojiše Grci, Latini i Italijanci. Idil predstavlja čovjeka u prirodi, a ne kakav njegov čin i zgodu, kad je na visokom stepenu obrazovanosti, gdje je etiketa, ***bon ton*** i ostalo. U književnosti evropskoj zauzimlje prvo mjesto „Herman i Dorotea“ Göthe-a. Rousseau se vazda divio idilu u sv. Pismu, koji se zove „knjiga Rut“, i često ga je oslagjivao kao i Fontanelle što se divio knjizi Baruha.[2]). Sve ove spomenute vrste

---

[1]) Valja znati, da su do našijeh vremena bili veoma rijetki i epitafiji i nekrolozi. A danas?! . . . To najbolje opisuje pjesnik Giusti:

Oggi s'insacca
La carne a macca;
In laide maschere
Fidia si stracca.
Non crepa un asino,
Che sia padrone,
D'andar al diavolo
Senza iscrizione!

Per Dio! la lapide
Mi fa spavento;
Vo' fare un lascito
Nel testamento:
D'andar tra i cavoli,
Senza il qui giace.
Lasciate il prossimo
Morire in pace!

[2]) Fontanelle bi s prozora zaustavljao svoje znance, te bi ih vazda pitao: jesu li čitali Baruha. Auerbach, jevrejin, spisatelj njemački, kad je izdao svoje sentimentalne priče i novele, mislio je, da će svijet okrenuti na bolje, i da će malo po malo iščeznuti ovaj kruti egoizam. On bi pak i nepoznate na putu zaustavljao i pitao, jesu li čitali njegove novele. Čudnijeh optimista za Boga!

poezije udešene za predstavu, a ne *in modum descriptivum*, (izuzimljući epigram i elegiju), zovu se ukupno dramska djela. Koliko epska poezija, toliko i svaka druga pjesma može biti dramska. Drami se dijele u pobožne, ljubavne, i junačke. Satira dobiva ime komedije, kad je u predstavi. U sv. Pismu kako što nahodimo idil, tako vigjamo i dva uzvišena drama: jedan moralno-pobožni, i zove se „Knjiga Jobova", a drugi ljubavni, nazvan „Pjesma nad pjesmama." I crkva pripoznaje, da se tu pjeva ljubav vrhunaravna izabranijeh duša s Bogom. Vasionska crkva baci anatemu u petomu sv. saboru carigradskom na Todora Mosfestena, episkopa grčkoga, koji je govorio, da se tu pjeva samo bludna ljubav, i da nije stil metaforičan, već da se tu sve ima uzeti u pravome smislu. Göthe dubokijem razlozima potvrgjuje mišljenje crkve. Izvor drame je grčki. Tragedija i komedija imaju po općoj nauci Atene i Rim za rodno mjesto; ali Aristotel i Kajo Solin, gramatičar rimski prvoga i drugoga vijeka, pišu, da je prva komedija nikla na Sićiliji, a otole da je prešla u Atene s Epikarmom i Formionom. Tito Livij opet piše, da rimska komedija započe u Etruriji (versi fescenini); a baš i jest *ister* (istrione, komedijaš) riječ etrurska, i znači igrač. Obično su Rimljani dobavljali najbolje igrače iz države, koja se i sad zove Istrija. Tito Livij pripovijeda: kad je kuga morila, da se ublaži srdžba bogova, senat odluči, da istrioni iz Etrurije dogju igrati i pjevati svakojakijeh pjesama, da tako puk veseljem učini reakciju općoj nevolji. Iz predstava tijeh rimskijeh komedija potekla je riječ *persona*, t. j. maškara, koju bi na obraz navukli, da riječi više buče: od *per* i *sonare*, biva: udarati, zvoniti kroz što[1]). Tragedija je

[1]) Naši sadašnji humoristi kažu, da smo svi baš prave „persone", biva: da nam s usta zvoni ono što ne leži na srcu. „Quando si entra" — piše Giusti — „in casa di Tizio e Sempronio, bisogna lasciar all'uscio tutte le proprie idee, ed opinioni, come si lascia l'ombrello, o il pastrano."

sasvijem izvora grčkoga. Izlazi od riječi τραγός (jarac); jer kad god bi se bogu Bahu jarac žrtvovao, uvijek bi se javno pjevale pjesme u slavu toga božanstva. Malo po malo pregje u običaj, da kogod glasno na samo pjeva, a drugi da zajedno odgovaraju, pjevajući hvale i djela toga boga; te po tome se uvedoše u tragediju: lica i hor. Ne samo junaštva Bahova, nego se još stadoše pjevati hvale i ostalijem junacima polu-bogovima. Tragedija dakle vazda sadrži u sebi plemenita djela, ili djela ljudi plemenitijeh. Bila je u početku spojena s muzikom i pjevanjem. Poslije se oslobodi muzike i ostade govor ritmični megju licima, a samo je hor pjevao. I tako tragedija predstavlja visoka moralna djela, biva: borbu jednog ili više lica s dvije protivne strasti, ili borbu kakvog plemenitog lica proti suprotnijem prilikama. Hor (koji i danas postoji u dramima s pjevanjem) tumači ili unutrašnje misli glavnog lica, ili ono što mu se dogodilo prije, a nije bilo predstavljeno, ili što mu se ima dogoditi, ili tumači kakve izreke, ili mišljenje naroda. Predstavljanje pak kakve niske strasti i neplemenite naklonosti i potištenog ponašanja ljudskog, zvalo se komedija po grčkoj riječi κώμη (selo), biva strasti čeljadi sa sela, potištene i neuljugjene. Prve grčke komedije bile su ritmične i u njima se vazda nahodio hor, dok kod Rimljana spadoše na prostu prozu. U starijem je dramima vazda bio prolog, kao što se nahodi i u svijem dubrovačkijem komedijama. Red je primjetiti, da su lica kod Grka bila realna, to je zahtjevala sloboda demokratske republike u Atenama. Pripovijeda se, da je i sâm Sokrat bio nazočan predstavi Aristofanove komedije „Oblaci“, u kojoj se izvrgava ruglu sva Sokratova nauka. U Rimu već nema realnijeh lica u komedijama, mane ljudske u Plauta i Terencija prikazuju se pod lažnijem imenima; ali ostaje hor, koji se nalazi u svakoj starinskoj

drami, pa i u sv. Pismu, u onoj pjesmi ljubavnoj gore spomenutoj. Pošto postade hrišćanstvo javna i državna vjera u Evropi, komične predstave bješe odbačene od crkve kao pogane. Dosta je čitati sv. Petra Hrisologa, sv. oca latinskoga, i sv. Ivana Zlatousta, sv. oca grčkoga, koji pisaše *ad hoc* proti poganskijem prikazivanjima; i ako je sv. Ivan Zlatoust čitao Aristofana i divio se onome klasićizmu. Istočna crkva ostade u svojoj strogosti, jer grčki klasićizam već u velike iščeze; ali crkva latinska (jer se megju Rimljane prenese vas klasićizam grčki i polatini), da uspitomi narode, koji navališe na zapadnu Evropu, nastavi prikazivanja u hrišćanskom duhu, gdje su se prikazivali prijedmeti vjere; tako postadoše pobožni drami, koji su se zvali *mysteria*. Književnost zapadna puna je tijeh spisa dramatskijeh, pa i dubrovačka. Na početku ovoga vijeka već su prestali svukud; samo ne, putem povlastica kraljevskijeh, u Oberammergau u Bavarskoj. Svako deset godina još se tamo prikazuje s velikom sjajnošću osuda i propeće gospodina Jezusa Hrista, gdje od svakoga naroda dogje čeljadi, da to vidi. Tu je još veliko pobožno pozorište cijele Evrope, što je jedini dohodak, kojijem deset godina može živjeti varoš Oberammergau. Taj je dram upravo vasionska izložba Evrope. Zadnja je do sad bila takva jedna predstava g. 1890.; prva za njom biće opet g. 1900. — Što se tiče dramskijeh i komičnijeh predstava, njima bi bila obilna književnost dubrovačka, da se ta djela nijesu izgubila. Luka Antica, Lastovac, koji umrije g. 1688, pravom se može nazvati dubrovački Menandar. U trešnji su mu poginule sve komedije. Učio je u Rimu, te poslije postao tajnikom gospodara Vlaške, pa za tijem i republike dubrovačke. Takogjer poginuše komedije Antuna Sasi-ja, koga pripijevaju stari spisatelji dubrovački, i komedije Saba Gučetića Bendeviševića, koji umrije 1603. u Hrvatskoj.

Dubrovčani drže za obnovitelja i vogju teatra slovinskoga Džona Palmotića, sina Džore, rogjena 1606. Stjepan Gradić piše, da je Džono kao dijete bio nemiran, i da je govorio, da često vidi u snu ljepoticâ neke natprirodne krasote, te da mu ne daju živa mira kad oko njega igraju i pjevaju.[1]) To je sve slućelo na što će ovo dijete izaći, kako će brzo uspjeti u klasićizmu latinskome, da ga poslije upotrijebi u slovinskoj književnosti. Gundulić ga najviše privoli, da se dâ na dramatiku.[2]) Kad je po ondašnjem običaju trebalo, da se mladost plemićka i pučka zajedno sastaje na odregjenom mjestu, gdje bi se po nekijem akademskijem zakonima uz ostalo prestavljale klasične drame, Palmotić je pokazao toliku darovitost, da bi mu se, dok je bio megju njima, iznenada začeo u pameti kakav cio dram, koji bi onda kazivao u pero ostalijem, da ga mogu predstavljati.[3]) Još

---

[1]) Ta pojava, da se odveć rano probudi u nekijem izućijem pjesnicima ljubav estetska, prije nego se probudi puteni zanos za ženskijem spolom, najbolje se očituje u Dantu, koji se zaljubi u Beatriću od devet godina, koja i kad umrije, ostade mu sve jednako ideal estetike. Zanos ljubavni za jednom plemićom učini Čubranovića od prosta zlatara klasičnijem pjesnikom, jednijem od prvijeh Dubrovčana (Vidi „Jegjupku"), a Tassa već pjesnika ljubavni zanos za Eleonorom, nadvojvotkinjom od Ferrare, dovede i do tamnice. Što je još čudnije (ne bi se ni vjerovalo, da on sam ne piše) Viktor Alfieri još kao dijete zače ljubav estetsku, u crkvi od osam godina. Tu vidje neke mlagjahne fratre, gdje služe kao djaci u zlatnijem crkovnijem odeždama. „Njihov obraz" — piše — „kad mi dogje na pamet, budi u meni zanos za estetikom i dan današnji."

[2]) Prvi dramatičar dubrovački je kalugjer Vetranić Čavčić na otoku sv. Andrije, koji izda „Posvetilište Abramovo."

[3]) Kako Palmotić, tako bi i Calderon na prvi mah sastavljao cijelijeh stihova predstavljajući na pozornici. Pišu o njemu, da je jednom na dvoru madridskom predstavljao „Stvorenje svijeta." Calderon je predstavljao Adama, a kraj Filip IV. Boga. Calderon je tu na pozornici izmišljao govore, a kralj Filip, ne znajući što će odgovoriti, zablenut klikne, predstavljajući Boga, ovako: „Zaista se kajem, što sam

nam ostaju od njegovijeh spisa samo: „Eneje silazenje u Elis“, „Atalanta“, „Ahiles“, „Isipila“, „Inad Ajasa sa Ulisom poradi Ahilesovog oružja“, „Jelena oteta“, „Pavlimir i Captislava“, „Ariodante“ (Danica) Ariosta, „Rinald i Armida“ Tassov, „Edip“ Sofoklov, i „Svevia“ Aleksandra Donata. A. Kaznačić piše o njemu: „Bujna lakoća priječila je Palmotiću, da se dovine do vrhunca dramskog poziva, jer je improvizujući veći dio svojijeh drama, bio prisiljen, da dramske utiske i situacije izabere izmegju onijeh, koji mu u učinjenijem studijima ostadoše urezani u pameti, kao najsposobnije za efekat, ili da se zadovolji ropskijem oponašanjem klasikâ.“[1]) U jeziku je Palmotić u dramima dosta zaostao iza svojijeh prehodnika; pa čak i same njegove prijašnje pjesme ne mogu se nipošto mjeriti u tome pogledu s „Hristiadom“, koju je tek onda turio u svijet, kad je proputovao po Bosni i Hercegovini, da dobro uporavi u čistom narodnom jeziku! Kaznačić na to prilaže: „Ako Dalmatinci ili kojamudrago druga slavenska grana nagje koji izraz, koji nije u duhu njihovijeh dijalekata, nek oproste pjesniku, kao što su Atenjani praštali Pindaru, Kalimahu, Teokritu, dorskijem pjesnicima.“[2]) Svakako je Palmotić obno-

---

stvorio ovoga kanonika toliko lajava!“ (Calderon je bio kanonik). Tad Calderon odgovori ovako u stihovima: „Kanonik! Što je to?“ Tad kralj odgovori: „Što je kanonik, znaćeš sutra, kad te pošljem u hor, jer s tobom već ne ću prestavljati.“

[1]) „L'esuberante facilità fu di ostacolo al Palmotta per toccare il sommo della missione drammatica, poichè improvvisando la maggior parte dei suoi drammi, era costretto a scieglier i colpi di scena, e le situazioni drammatiche tra quelle, che negli studii fatti gli erano rimaste impresse, come le più capaci di effetto, o a contentarsi di una servile imitazione degli antichi.“

[2]) „Che se i Dalmati ed i Croati, o qualunque altro ramo slavo vi trovasse alcun modo di dire non consentaneo alle abitudini dei loro dialetti, concedano al poeta quella indulgenza, della quale erano generosi gli Ateniensi a Pindaro, a Callimaco, a Teocrito, poeti dorici.“

vitelj teatra dubrovačkoga, s toga se dramatika naša i dijeli u dvije epohe: prije i poslije Palmotića.[1])

Kao što se u Atenama svečane popijevke bogu Bahu vremenom prometnuše u tragediju, tako i svečane popijevke božićnijeh praznika, opće Slavenima i po Rusiji i po Poljskoj, u Dubrovniku nazvane kolende, dobiše u neko doba formu dramatsku. One su se pjevale uz božićne svečanosti noću po ulicama od više druga, plemića i gragjana, pred kućama prijatelja. Postojale su još donekle i pod Austrijom, ali su se danas već pometle. U opće je kolenda bila dramatska, biva jedan bi pjevao, a hor odgovarao. Baš sad kad ovo pišem dogje mi pod ruku jedna kolenda spjevana od Ore, Antuna, Lukrecije, Luce, Joza, svome dundu gosparu F. A., a počinje ovako:

Ore:

„Slagje je i harnije nego hrana
Kolendati dunda Frana,
Kî je došô k nam' s Konala!

Hor:

Velika ti, dundo, hvala! . . .

Antun Kaznačić i Marko Bruére Derivaux ističu se u pošljednje doba kao izući pisci umjetnijeh kolenada, s njima i dospijeva ova vrsta pjesništva.

Toliko je dramatika bila omiljela starijem Dubrovčanima, da su se, — uz ljubavne pjesme — njom često bavili i prosti pjesnici iz naroda ne samo gragjani, nego i seljaci. Tako je n. pr. ostao sačuvan: „Plač Arijadne za Tezeom“, nekoga Joza Zlošila, prosta seljaka s Orašca, kao i rukopis „Sunčanice“, i „Otona kralja“ od nepoznata pisca. — „Tirena“ Vetranićeva bila je sedam puta

[1]) Palmotić sastavi još dva epa: „Duhovno zaručenje sv. Katarine s Hristom“, i „Slava slovinskijeh kraljeva u Dalmaciji“, koji se nijesu nikad štampali.

prikazivana u Dubrovniku, prvi put kad se Držić vjenča sa ženom koja mu donese 30.000 dukata. Prijevod basana Kabrije i „Judita“ tragedija Gjorgjićeva nijesu na žalost dovršene. Originalan je neki dram prve epohe, prikazan u Dubrovniku na 22. Februara 1637. pred dvorom od akademičara „Ispraznijeh“, a sastavljen u Župi g. 1636. (kako se veli u rukopisu), gdje fantastično ulaze kao lica: Epidavar grad, kralj Vilâ, Snježnica, Vilenica, Strmogor, kralj Vilenikâ, Pavlimir kralj slovinski, redovnik Srgj i pastiri. Ima mnogo različitijeh drama, kojijem je natpis „Dubravka“, ali je najbolja Gundulićeva: od starijih drama spomenućemo Nalješkovićev „Skup Vilâ“; megju vilama sjaje Dubravka (Dubrovnik). Ova Nalješkovićeva Dubravka nadahnula je Gunduliću ideju za „Dubravku.“ Još i glasoviti Nikola Bunić ostavi mnogo prijevoda francuskijeh drama. Pasko Primić Latinić koji umrije 1640., sastavi „Euridiku“ dram tragi-komičan. Vlagj Menčetić (Menze), koji umrije 1666., ostavi dram „Sv. Justina“, ali nedovršen. Tako i Dživo Gučetić, koji pogibe u trešnji, ostavi „Io“, koji bijaše namijenio u počast Stjepanu Gradiću. Baro Betera, koji je u trešnji sačuvao blagajnicu zaklada (il monte di pietà), ostavi „Orontu iz Ćipra“. Antun Glegjević, koji umrije 1728. i koji za svoje satire bi utamničen, te ih prije smrti užeže, ostavi i komedijâ i dva drama: „Juditu“ i „Hristovo porogjenje“. „Cid“, klasična tragedija Corneille-a, bi prevedena od Petra Boškovića, brata Rugjerova, koji umrije navršivši 22 godine. I sâm Rugjer Bošković hvali svoju sestru Anu, koja umrije od 90 godina, radi sastavka dramskoga „Razgovor pastirski“. Takogjer Lukre Bogašin Budman, koja umrije 1760., ostavi „Razgovor božićni“ u dijalozima, pa „Posvetilište Abramovo“ i „Tobiju“. Jozo Betondić s bratom Damom, baveći se u Stonu 1760., prevede tragediju jezuvita Tucci

„Hristos.“ Gjan Frano Sorkočević, rogjen 1706., mnogo prevede iz Montesquieu-a, kao i iz Ovida, i iz Molijera, pa dram kardinala Tolomei-a „Sv. Ljudevit Gonzaga“, Molijerovu „Psihu“, i „Meropu“ Maffei-a, uz to i mnoge drame iz Metastasija; a izvorno napisa „Pokladi Lastovski“, i „Vijeće Potomsko“: sve u formi dramskoj. U prijevodu „Heroida“ Ovidovijeh dava podbok onome Antunu Kastratoviću, koji umrije u Dubrovniku 1630, i koji sastavi protiv ljubavi djelo nama nepoznato, jer su se svi spisi njegovi izgubili u trešnji.[1])

Dživo Gundulić, koji umrije 1721., ostavi tri drama: „Radmio“, „Raklica“, i „Oton“; a Dživo Gundulić, njegov djed, proslavljeni pjesnik, napisa: „Ariadnu“, „Prozerpinu“, „Galateu“, „Dianu“, „Armidu“, „Žrtvu ljubavi“, „Ćereru“, „Kleopatru“, „Adona“, „Fillu“, „Silvana“, „Plašivog ljubavnika“ i „Dubravku.“ I Mare, kći Bara Betere, udata za Dimitri, koja umre od 90 godina, pokuša dramsku formu u svojijem ljubavnijem spjevima. Frano Getaldić napisa g. 1600. „Dialog megju Hristom i jednom dušom pobožnom“, parodiju „Pjesme nad pjesmama“ iz sv. Pisma.

„Paridov sud“, dram Antuna Krivonosića, pohvaljen je i od Crijevića. Karlo Belleo, rogjen Italijanac, koji nastanjen u Dubrovniku kao fratar malobraćanin umre 1580., ostavi mali dram „Razgovor Tassa s jednijem pjesnikom.“ Šiško Menčetić je takogjer radi dramatike čitan od književnika, jer je bio pjesnik prve epohe. Damo Beneša, koji umrije 1540., mnogo je hvaljen od istorijografâ radi 13 dialoga pastirskijeh, i radi tri knjige epigrama, i jedne knjige svojijeh satira. Da i ne govorimo ni o Petru Palikući, rogjenu na Lopudu 1500.,

[1]) Ovaj Sorkočević povede u Bavarsku svoga nećaka (sina sestre), da se tu pokalugjeri, koji poslije bi episkop Paderbone. S njim izumrije loza Gundulićâ.

ni o Nikoli Bratutiću, Lopugjaninu, episkopu, rogjenu 1564., koji je bio utamničen od pape Grgura XV., ni o Mihajilu Mondegaju iz Slanoga, koji latinski epigramatici samo ogledaše formu dramsku. Red nam je spomenuti nadasve Ivana Lukarića, rogjena 1621., episkopa, govornika glasovitoga, koji natkrili u retorici i Segneri-ja, po mišljenju samoga pape Klimenta XI. i kardinala Tolomei-a, i koji ostavi pobožne drame: „Sv. Stanislavu“, „Sv. Genovevu“, „Sv. Margaritu“, „Sv. Frana Borgjiju“, „Sv. Apoloniju“, i „Mariju Stuart“. Timotej Glegj, malobraćanin, prevede nešto iz Metastasija.

Govorili smo u prvoj epohi i o Šišku Menčetiću, i o Džori Držiću, i o Mavru Vetraniću Čavčiću, koji prvi s prijevodom Evripidove „Hekube“, postavi osnov dramatici u Dubrovniku, i o popu Maru Držiću, koji se može nazvati prvijem komedijografom dubrovačkijem. Ostaju samo ulomci od njegovijeh 7 komedija. Dram njegov „Tirena i Adon“ bi prikazivan 8 puta u Dubrovniku, kao što i Frano Lukari, porijeklom iz Srbije, prikaza mnogo puta svoju „Atamantu“.

Malo poslije njega Dinko Zlatarić, pošto se vrati iz Padove, prevede „Elektru“ Sofoklovu, i „Amintu“ Tassovu. Još ćemo spomenuti Nalješkovićevijeh (Nale) sedam komedija u stihovima i dram „Olinto i Sofronija“ Vinćencija Pucića (Pozza) za koji se ne zna, nalazi li se još gdje u rukopisu.

Najviše imamo preostalijeh spisa od Nalješkovića i Držića: po njima se zna, što je ta dubrovačka komedija; osim što imamo još koju komediju od neznanijeh, kao n. pr. „Zlogovornik koristan“. U opće je dram (biva prestavljanje sa pjevanjem u stihovima) bio zabava rimska i premaljetna svijeh plemića. Akademije koje smo već prije nabrojili, svaki bi čas prikazivale u privatnijem dvornicama drame svijeh dotadašnjijeh pisaca dubrovač-

kijeh, ili komedije Molijerove, gotovo sve prevedene na dubrovačku od Tudizića, koje se i sad čitaju. Nije bilo naobražena gragjanina, ni plemića, koji nije prikazivao u dvornicama. To su bila velika posijela uz poklade i preko godine osim ljeta, kad bi gospoda izašla na ljetnike po Konavlima, Župi, i Rijeci, gdje su gradili sebi palače, kako se i sad još vide, osobito po Rijeci. Tad su bila velika posijela u tijem selima, ili bolje: prave akademije, gdje bi hodili čas u plemića toga, čas u plemića ovoga, te su se tu čitale pjesme, ode i ekloge, od kojijeh ima ostataka još i na pretek. Po komedijama Držića, koji je u prozi pisao, i Nalješkovića, koji je pisao u stihovima, mi vidimo, kako se u Dubrovniku govorilo u ono doba i kako su se vladali u javnom životu. Te komedije uprav ne prikazuju samo mane i šaljive, smiješne navade ljudske, nego potpun život gragjanski vlastele i gragjana sa svijem njihovijem manama. Nahodimo tu nekijeh izreka, koje se više ne upotrebljavaju, kao n. p. u Nalješkovića: „ži mi ti!“ (živ mi bio ti!), „ži mi ja“, „dobre hode!“ (buon viaggio!), „dobre sjede!“ (buona permanenza!). „Ali je rabotam?“ znači: općim li ja s onom ženom grešno? Trgovac je u tijem komedijama bio Kotoranin, kakav „Tripe, Tripeta“ s urogjenom ćudi kotorskom. Čovjek neuljugjen i lukav vazda je bio „vlah.“ „Kao da te trijebim iz Vlaha!“ (pugjati koga — Nalješković). Lopugjanin pak bilo je u tijem komedijama lice, koje se leventa, koje se bani ili znanjem, ili bogastvom. Lopud je bio uprav malen grad prije trešnje, te je život dubrovački (gradski) bio nasljedovan od Lopugjanâ. Bogat Lopugjanin i onaj, koji je škole prošao, nastojao je da se stavi uporedo s prvijem književnicima dubrovačkijem, i u tome naporu izlazila bi *vis comica*. Lopugjani su bili kao u Francuskoj u minijaturi „Provinciales“, dakle oni su prestavljali vazda *Le petit Juan* Molijerov, ili ***Homunculus*** Plauta ili Göthe-a.

Što se tiče komičnog jezika mi držimo, da je narječje dubrovačko zgodnije od svijeh ostalijeh narječja naroda srpsko-hrvatskoga. Ne ćeš?! Uljugjenost je bila na najvišem stupnju u puku dubrovačkom, kom su razvoj i analiza idejâ i zametaka uma ljudskoga bili veoma poznati. S toga i ima na pretek fraza i izreka dubrovačkijeh i dan današnji.

Tragedija, kakvu je sad imaju obrazovani narodi, nije bila poznata u starom Dubrovniku nego samo dram gdje ulazi hor; jer hor, kako smo rekli, izgovara i misli i namjere lica koja se prikazuju, i mišljenja i sudove slušatelja, koji im se od prve po čistu razumu začnu u pameti, kao i prijašnja i posredna djela lica, koja se ne prikazuju. U čistoj tragediji, bez hora, to sve govore lica, ili da drukčije rečemo, sami spisatelji tragedije stavljaju u usta licima svoje misli. Tragedija bez hora je dakle jedan od prvijeh prelazaka s klasićizma na romantićizam; jer u sadašnjem romantićizmu, bila tragedija, ili roman ili pjesma, ideje, izreke i sud o nečemu jesu svojina onoga, koji piše, dakle to su uvijek ideje subjektivne, a ne objektivne. Tragedija je dakle plod novijeh vremena. Klasični spisatelji i danas kad pišu štogod, da bûdi ideje klasične, biva objektivne, umeću hor, kao Göthe u „Faustu“, Byron u „Manfredu“, kao što učini i Kazali u „Trista Vica udovica“, i ostali. Dubrovnik se diči Matijom Banom, starijem, još živijem pjesnikom, koji boravi u Biogradu. „Mejrima“ i „Zrinjski“, kao i još neke njegove tragedije, mogu stati uporedo sa „Francesca da Rimini“ Silvija Pelika, s „Ifigenijom“ Göthe-a, i nekijem dramima Viktora Hugo.

Recimo mimogred, da je prvi dramatičar u svemu našem narodu vladika Rade sa „Gorskijem Vijencom“ i „Stjepanom Malijem“. Gorski je Vijenac dram nad dramima. Njega slijedi i Njegovo Visočanstvo sadašnji knjaz

crnogorski u svojijem dramima i epima. U Hrvatskoj se pak proslavi Dimitrij Demeter, Grk po rodu. „Teuta“ je njegova radnja. Ali teatar hrvatski i prije Demetra, nastojanjem episkopa zagrebačkog Haulika, postiže dosta uspjeha, jer taj biskup mnogo potroši oko teatra. Najprije su se tu prikazivali drami čakavski, pa drami Kukuljevića Sakcinskoga i Jovana Sterije Popovića, koji je bio prvi od dramatičara srpskijeh.

U Dubrovniku, poslije Marka Bruére Derivaux i Nikše pl. Gradića, koji napisa dram „Kosovku djevojku“ i izvrsnu komediju „Djevojku spravljenicu“ štampanu na Cetinju („Nova Zeta“ god. 1890). niko se već nije bavio dramatikom.

Kad smo nabrojili glavne vrste slovinske poezije, ne ćemo već u dugo govoriti o ostalijem granama književnosti. Dubrovnik, otkad izgubi svoju neodvisnost političku, naravno, da u književnosti pripada cjelokupnome našemu narodu. Svi spisatelji, koji su živjeli od 1815. do danas, to su: pop Antun Kazali, Mato Vodopić, episkop dubrovački, izvrstan u svakoj vrsti poezije, koliko u pobožnijem pjesmama, toliko u erotskijem i satiričkijem, pa u elegijama i u ditirambima. On je ukusan još i u prozi kao pisac novela. Bi izuć i u prirodnijem naukama, a nadasve u botanici. August Kaznačić, liječnik, bijaše na glasu radi svojijeh prigodnijeh pjesama svake ruke. Kneza Meda Pucića (Orsat Pozza) živo spominje narod. Njegova je „Cvijeta“ melanhonični ep sadašnjijeh vremena. On je i Byron i Katul dubrovački što se tiče stila.

Spomenuli smo već Nikšu pl. Gradića, pošljednjeg vlastelina, koji se bavio klasićizmom i navrtao ga na domaću književnost. Dr. Baldo Bogišić[1]) i prof. Pero

[1]) Zakonik je crnogorski najodličnije djelo Bogišićevo, toliko, da Njemačka prestavljena u vijeću Berlina zapita od vlade jedan njemački zakonik na podobu onoga crnogorskoga sastavljena od Bogišića.

Budmani, dva su najizućija dubrovačka književnika radi golemijeh djela etnografije, filologije i prava slovinskoga.

Kad smo prikazali već svaku granu književnosti dubrovačke, za priložak bi trebalo spomenuti, koja su spoljašnja materijalna sredstva, osim republikanske slobode i osnova unutrašnjijeh uredaba života gragjanskoga, poduprla i stvorila onu pitomost, koja doprije do ljepote nama već nepoznate. Spoljašnje potpore ove ljepote i utjecaj koji one imagjahu na njezin razvoj, bijahu: 1. strani književnici, koji su boravili u Dubrovniku. 2. goleme knjižnice dubrovačke, i 3. bogastvo dubrovačko.

Ono što piše Jezus Sirahov sin u svom zborniku (u sv. Pismu) o učenu čovjeku na po se, može se primijeniti uopće na pitomost jednoga čitava naroda ili kojega grada: *Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens.* biva, ko hoće da bude u pravom smislu naobražen, ne smije se ograničiti samo na sadašnje spisatelje, pa ma bili kako pribrani i na glasu u novije doba; nego valja da uz to pomnjivo prouči i ono, što je još i od davnijeh davnina bilo mudro napisano. I Horac napominje, da je velik spisatelj samo onaj, koji navodi čitatelje, da sami sobom misle i rasugjuju njegove riječi, u čemu je baš nazadna većina današnjijeh spisatelja, jer pričaju sve od duška. Toga nema u starijem klasicima, koji u malo riječi dosta kazuju, jer u njih nema ništa suvišno; dapače više puta vole štogod i premučati ili samo natuknuti, pa još i nekijem tajanstvenijem riječima iskazati svoje misli. *Oculta proverbiorum exquiret, et in absconditis parabolarum conversabitur.*

S ovijeh i još drugijeh razloga, od velike su potrebe starinski spisi, nadasve u današnje doba. S toga i imaju naobražena mjesta svojijeh javnijeh knjižnica.

Da se pak uljudiš za postupanje u životu, treba da općiš s boljijem od sebe i da paziš navade njihove u

govoru, u ponašanju i ost., jer ćeš inače vazda zaudarati onom neotesanom prostotom, koje se neke osobe nikako ne mogu otresti, pošto su u njoj nikle i obikle, pa ma doprle i do visokog položaja socijalnoga: *In medio magnatorum ministrabit, et in cospectum praesidis apparebit.* Nije ni to dosta. Da se oplemene lične navade, kao i domaće ili mjesne, hoće se pregledati malo i tugja mjesta, i tako se osloboditi mnogijeh predrasuda: *In terram alienigenarum gentium pertransitet.* Hoće se uz to još da naobražen čovjek svrne češće i izvan granica svoga socijalnoga položaja, biva, da opći i s nižijem od sebe, pa i s prostadijom, kako bi mu svašto bilo jasno pred očima: *Bona enim et mala in hominibus tentabit.*

Da je na sve te načine stari Dubrovnik dopr'o do vrhunca pitomosti, ne može se poreći. Mnogo su doprinijele velike knjižnice kao i posjet, upravo navala tugjinaca, pa plovidba i trgovanje Dubrovčana „na sve *bande* i četiri strane", a opet radi malenosti Dubrovnika svaki je čas bio prosti puk u dodiru i megjusobnom odnošaju sa svojijem plemstvom, koje je bilo jedno od najstarijih u Evropi, i toliko uljugjeno i moralno, i književno, i u spoljašnjem ponašanju, da je moglo stati uporedo čak i s aristokracijom Pariza i Milana, ako ćemo vjerovati Tommaseu i Marmontu. S toga se još i danas seljak dubrovački ne čini strancu da je seljak, ako ga usporedi s ostalijem seljacima, pa ma bili i u samoj okolici zemlje dubrovačke. Svagdašnji utjecaj plemstva doradi, da su i prosti zanatlije: crevljari, papučari, šavci, zlatari, kamenari i ostali u neko doba počeli držati kao zazorno, ako se ne iznesu srebrnijem i zlatnijem posugjem u svojijem kućama i u opće ako ih ne urese raznijem pokujstvom, kao i kad se ne bi ponašali uljudno u govoru, ne pazili na etiketu i na ostale propise stare skladnosti dubrovačke. *A propos*, evo kako opisuje najnovije prilike

jedan sadašnji spisatelj (Valentin Del Lago): „Putnik sad nalazi u Dubrovniku malo preostalog plemstva, koje ne čini više neko zasebno tijelo, nego privatnijeh pojedinaca, od kojijeh nekijem ne polazi za rukom ni da spase spoljašnjost. Gragjanin i radnik, koje ne treba nikad zamijeniti sa gragjaninom i radnikom republikanskijeh vremena, pokazuje, da rečemo istinu, neke boljitke, ali koji se nikad ne mogu nadoknaditi ni za dlaku s ekonomskijem i moralnijem nazatkom, sadašnji seljak manje obezglavljen nego ostali propašću domovine, živi odobravajući katkada novom redu stvarî, koji mu obezbjegjuje šire vršenje stanovitijeh gragjanskijeh prava, a katkad opet stenje i tuži se na promjene i terete bez prestanka, koje mu ovaj isti red neprestano nameće. Po tome u Dubrovniku ne preostaje drugo, nego povratiti se uspomenama toli slavne prošlosti, zaboravljene dugo vremena, i prihvatiti kao dovoljno i mnogo ono, što se još u spomenu živijeh drži za manje, i prijatno dočekati koristi sporedne, koje su izbjegle i ostale čitave u njihovoj velikoj općoj nevolji.“ Ova naobrazba naravno da je imala imati jednu stanovitu formu. Naobraženost ljudska *in genere*, kao i prirodne nauke, ima toliko forama, koliko je jezika i navada narodnijeh na svijetu. Običaji su i navade s neizbrojnijem *nuances* isto, što i narječja (dijalekti) jednoga jezika. Isti jezik, iste navade domaće i gragjanske (više ili manje s kakvom razlikom) sačinjavaju jedan narod ili jednu formu ljudske uljugjenosti.

Dubrovačka je uljugjenost bila uljugjenost *slovinska*, — kako su je oni zvali — i jedan od najboljijeh i najobilatijih izvora uljugjenosti slavenske *in genere*.

Prvi utjecaj dakle bijaše književnost grčka, koja je rasla u Carigradu sve do pada ovoga grada, više tumačeći stare klasike, nego li što je sama sobom postigla na polju klasićizma. Ali se ipak ne može poreći, da je

bilo i velikijeh spisatelja, nadasve crkovnjaka, koji se radi bogoslovnijeh spisa zovu sveti oci, kao n. p. Gregorij Nazijanski, Vasilij Veliki i Ivan Zlatoust. Eusebij Ćesarijski nam citira mudrolijâ iz četiri stotine i više pisaca grčkijeh, kojijeh spisi docnije poginuše.

Sv. Gregorij, koga s Vasilijem Velikijem i Zlatoustom crkva istočna slavi pod jednijem imenom (Tri sveta Jerarha), ostavi 158 pjesama i jednu tragediju „Strast gospoda našego Isusa Hrista". Sinesij, episkop Kirene, ostavi 10 pjesama i razgovora platonskijeh.[1]) Uz njih pristaju još i vrijedni Temistij, silni Eunapij, i uresni Libanij, koji ostavi 2000 poslanica. Ostali manje poznati bili su tumači, od kojijeh je najglasovitiji radi komenata Homera Eustakij, metropolit u Tesaloniku XII. vijeka.[2]) Focij, patrijarah carigradski, u ogromnom djelu „Biblioteca" u 300 poglavlja, ostavi životopise i nauke svijeh spisatelja grčkijeh od starina do njegovijeh vremena. On dade prvi osnov dan današnji svukud rasprostranjenom književnom listu.

Zna se, da u Dubrovnik prijegjoše poglavita djela grčka, nadasve djela svetijeh otaca grčkijeh, u manastire benediktinske, gdje su se bavili njima kalugjeri prevodeći ih na latinski ili na slovinski. Docnije još više, kad iza pada Carigrada književnici grčki utekoše put Italije, kao: Leoncij Pilato, Teodor Gaza, Georgij iz Trebizonde, Mitar Kalkondila, Ivan Argiropulo, Ivan Lascari, Besarion, gla-

[1]) Ovaj grčki episkop V. vijeka imao je povlasticu, da može općiti sa svojom ženom i pošto su ga zavladičili: jedini primjer u crkvi istočnoj. Ostavi duhovnijeh razgovora i 155 poslanica. Radi uzora moralnoga života bi u isto doba kršten i zavladičen kao i sv. Ambrosij u crkvi zapadnoj.

[2]) Vrijedi spomenuti uzgred još i nekoga Trifiodora, književnika grčkoga, koji sastavi neku drugu Odiseju. U svakoj pjesmi te Odiseje izostavio je po jedno slovo iz azbuke, a opet u svom tom njegovom spjevu nema slova *s*.

soviti grčki metropolit, i ostali od kojijeh se neki svratiše i u Dubrovnik. Ove grčke manastirske knjige dadoše mnoge grećiste, kao n. p. Miha Menčetića, Saba Zamanju, Dama Benešu i sina mu Mata, Hrisostoma Ranjinu, i Ivana Gjorgjića,[1]) koji su bili učenici glasovitoga Hrisostoma Kalvina, kalugjera književnika italijanskoga, koji se nastani u manastir na Mljetu, i Kornelija Franceschi, i Benedikta Menze.

Bijeg književnika grčkijeh u Italiju probudi opet klasićizam i platonizam u Dubrovniku, kao i na dvoru Medici-ja, koje dvije nauke opet vremenom malo po malo i u XVI. vijeku nagjoše jake potpore u protestantizmu.

Književnost grčka u Dubrovniku doprije do vrhunca savršenosti sa Stay, Kunićem, Dionisijem Remedelli, profesorom grčke književnosti na universitati u Bolonji, i Zamanjom. Otvori se dakle bijegom grčkijeh književnika iz Carigrada velika pučina znanosti, o kojoj je zapadna Evropa imala malo ili nimalo pojma. Docnije se uvidje i pripozna, da su Grci mnogo stvari bili izumili prije zapadnijeh izumitelja, nadasve u fizici. Dosta je spomenuti Nikifora Gregoras, episkopa grčkoga, velikana u astronomiji.[2])

[1]) Ovaj Gjorgjić kad dogje jednom nekijem poslanstvom u Rim pred papu, govoraše samo grčki; isto kao i Nike Rastić, kad je u parnici s papom pred sudom crkvenijem davala svoje razloge samo na latinskom jeziku; jer pošto bijahu oboje odgojeni u grčkom i latinskom klasićizmu, u drugom im jeziku manjkaše ona jačina izražaja, koja se zahtijeva u ovakijem prigodama.

[2]) Ovaj grčki episkop prikaže se na 15. Aprila 1324. caru Androniku III., te u svom govoru stade dokazivati, da godišnji tijek sunčani traje 365 dana i četvrt sata; ali da se ima dignuti svako godište po 18 časova; a to čini u mnogo godišta više dana. Dakle je uprav još i onda nastojao jedan episkop istočne crkve, da se popravi stari kalendar, kojijem se istočna crkva služi još i danas. Car mu odgovori, jer je bio u to doba zapleten u mnogo ratova, da ne može još staviti ruku na taj posao. U to umrije Gregoras. — Papa Gregorij XIII.

Od tijeh bjegunaca, po riječima Lucari-ja (str. 170-171), dogjoše u Dubrovnik mnogi od porodica: Lascari, Komnena, Paleologa, Kantakuzena. Luccari prilaže još i ovo: „Republika im naredi da promijene odjeću i odjenuvši ih drugom novom i skupocjenom, poslaše ih u Italiju, snabdjevši ih novcima za put.“[1]) Neki se zadržaše i stalno nastaniše. „I baš Ivan Laskari, Demetrij Kalkondila, Manvilo Marulo, Pavao Tarkanjota i Todor Spandugin.“[2]) Ostali književnici u opće bijahu Italijanci, koji su poučavali Dubrovčane u književstvu, javno ili privatno, po pogodbi sa senatom za toliko na godište (v. Appendini *Storia di Ragusa*, tomo II.). Mnogi od njih pisaše o Dubrovniku i o prilikama u njemu.

Uz to bijahu obilate i knjižnice manastira kalugjerskijeh kao god i privatne. Alethy sam, kad dogje iz Ugarske i nastani se u Dubrovniku, donese sobom 460 knjiga različitijeh spisa. Prvi, koji je u Dubrovniku predavao nauke retorike i filosofije, bio je neki Giovanni di Ravenna. Najstariji rukopis književnijeh sastavaka toga Ivana nahodi se sad u Parizu u kraljevskoj knjižnici pod br. 6494. God. 1779. po molbenici Luka Sorkočevića bi pregledan, a malo prije toga i od Rugje Bo-

---

istom na 4. Oktobra 1582. stavi u djelo i usavrši te nauke i digne tad 13 dana od toga godišta, te se tako taj novi kalendar prozva po njegovu imenu gregorijauski, kojijem se poćne služiti u početku samo crkva rimo-katolička, pak prošloga vijeka, videći istinitost računa, i sve crkve protestantske. U današnja vremena, što znamo, jedini se za to zauze mitropolit srpski Mihail, koji napisa poslanicu (štampanu u „Zastavi“) patrijarhu vasionskome u Carigrad, što misli, hoće li se već jednom popraviti kalendar u istočnoj crkvi!

[1]) „Fatto loro dalla republica mutar panni, e rivestendoli di altri nuovi e di pregio, li mandarono in Italia, facendo loro provisione di denari per viaggio“.

[2]) „Ed in particolare Giovanni Lascari, Demetrio Calcondilla, Manvilo Marulo, Paolo Tarcagnota e Teodoro Spandugino“ (Lucari).

škovića. Taj isti rukopis „Vrhu stvari dubrovačkijeh“ spominje još i Filip de Diversis (*Descriptio Rhagusina* pars I., c. 2.[1]) i Jakob Lucari, a najopširnije pak Tiraboschi. God. 1355. Beltram Pelliciaro, koji prvi u Mlecima otkri urotu Marina Faliera, i koji bi za to upisan u plemstvo mletačko s platom od 1000 dukata u zlatu na godište, poče da ozloglašuje poslije mletačko plemstvo; s toga bi kažnjen progonstvom, i dogje u Dubrovnik da se u njemu nastani. Taj je mnogo radio, da se Dubrovčani sve većma oneprijatelje s Mlečićima u odnošajima političkijem. Borgomate, Italijanac, koji prestade pisati god. 1486. mnogo je opširan u spisima, u kojijem veliča uljudnost i bogastvo dubrovačko. Apostol Zeno, Mlečić, pišući o nekom Ksenofontu Fileliju iz Tolentina, književniku italijanskom, koji se oženi u Dubrovniku, i o Franu, njegovu sinu, nazivlje Dubrovnik *officina auri et argenti* (radionica zlata i srebra). Baro Sfrondato, književnik italijanski, posta g. 1460. tajnikom republike. Kad je u Dubrovnik došao, bio je udovac s osam sinova i dvije kćeri, a kad se ponovo u Dubrovniku oženi, opet mu se od tog novog braka rodi deset sinova i osam kćeri. Za to se porodica Sfrondato rasplodi po Milanu, po Kremoni i drugovdje. Unuk pak ovoga Sfrondato, koji je u mladosti svojoj učio u Dubrovniku, posta papom pod imenom Grgura XIV.; i s toga su bile velike svečanosti po Dubrovniku. Ovaj Baro Sfrondato umrije 1503. Nakon sebe je ostavio neke poetske sastavke. Ne valja zaboraviti, da bi Nikola Machiavelli bio došao u Dubrovnik za tajnika republike, da nije već prije poziva republike dubrovačke

---

[1]) Ovaj Diversis, progonjen od republike od Lüke, pregje u Mletke, i napiše *Descriptio Rhagusina in quattuor libris*, jer je od prije mnogo prebivao u Dubrovniku. Takogjer neki Luka Linda i neki Cerzi, tajnik propagande, oba Italijanci, pisaše o Dubrovniku, prvi u knjizi *De christiana republica*, a drugi u *Acta propagandae fidei.*

bio dao riječ općini fjorentinskoj. A da ne, sad bi ga mjesto *Segretario fiorentino* zvali: *Segretario raguseo.*

Prestavljali su klasičnu književnost jezuviti:[1]) Petar Lazzari, Ivan Tolomei i Ivan Lupati, koji sastavi ep *De curanda valetudine*, u kom spominje i njegov postanak ovijem riječima:

Haec ego permiscens doctrinae grata severae
Otia Musarum felix, ubi moenibus altis
Surgit, et Illyricas dat jura Epidaurus in oras.

Kamil Camilli, javni učitelj retorike, ukopan je u hramu domenikanaca s ovijem epitafijem:

Hic liquit veneranda Camilius ossa Camillus
Hospes, habe hoc tantum, coetera fama refert!

Učitelj je bio i Danijel Clario, koji priredi izvorno izdanje Aristofana g. 1501. Štampar Aldo Minucio na početku te knjige spominje njegov boravak u Dubrovniku ovijem riječima: „Danieli Clario, Parmensi, Rhagusii bonas litteras profitenti“.

Bili su u Dubrovniku još i Ivan i Avrelij Amalteo od 1566-1570. Ovaj potonji zazva još i Nascimbeni-a iz Italije, koji posveti senatu komentare svoje o Ćićeronu. Petar Assirelli, književnik, veliča Dubrovnik, u kom je boravio, ovijem stihovima:

Orbe suum toto pandit Rhagusia nomen
Integra quot nullo laesa pudore manet
Vive memor doni divûm, Rhagusia felix!

Didak Pirro priča uz ostalo o Ivanu Musoniju, da je bio i gimnasijski rektor: „Qui regis creditam tibi nobilem juventam (ti koji upravljaš povjerenijem ti mladijem plemićima).“ Spominje još i Doma Tatti i Frana Serdonata, spisatelja italijanskoga, klasična što se tiče stila. I aka-

---

[1]) Jezuviti dogjoše, može se reći, od postanka reda u Dubrovnik, pače jedan od prvijeh drugova sv. Ignacija, glasoviti Nikola Bobadilla, boravio je nekoliko vremena u Dubrovniku i konačio u manastiru sv. Jakoba.

demija *Crusca* i Tiraboschi, mnogo preporučuju poučavanje u njegovoj stilistici. Ovaj Serdonat pisaše jednom prigodom senatu: „Vi htjedoste da poučavam književnost u ovom vašem plemenitom gradu!“[1]) Filip de Diversis s Ivanom od Ravene poučavao je 60 učenika u Sponzi (sadašnjoj dogani). Hvali u velike zavod za djecu nezakonito rogjenu, osnovan u Dubrovniku prije nego igdje u svijetu, koji su počeli zidati još g. 1434. Još piše Filip de Diversis, da su se Dubrovčani u ono doba služili u državnijem poslima latinskijem a ne slovinskijem jezikom: „In conciliis et officiis, et scriptis latine loquuntur, non autem sclave“. Sigismund Malatesta, gospodar Rimina, prognan od pape svrne u Dubrovnik s namjerom da odatle proslijedi put za Carigrad, te da pomoću Sultanovom navali na Italiju. Senat ga ublaži, i lijepo ti ga odvrati od te namjere; a da ne, — ko zna što bi se bilo dogodilo?!... Kad se u to doba grad utvrgjivao prema sjeveru, Malatesta je bio na čelu toga posla. Lukari piše (knj. 3., str. 181.) o tome: „Njegovijem se nastojanjem Dubrovnik utvrdi sa sjevera i mnogo se popravi u Stonu. Kad umriješe njegovi neprijatelji, uze dopust od otaca i povuče se u Italiju.“[2]) Neki Horac Rocci izda za svog boravka u Dubrovniku sastavak italijanski *Considerazioni celestiali* i posveti ga senatu. Ljudevit Becatelli, arhiepiskop dubrovački, koji bi u saboru tridentskomu, napisa uz ostala filosofska djela i ***Moralia Aristotelis***, a od bogoslovskijeh: ***Acta Apostolorum*** i ***Epistolae ad Romanos commentaria;*** uz to još i životopis Petrarke i neku povjest o Dubrovniku, koja se izgubila.

---

[1]) „Vos .... litteras me in vestra ista nobilissima urbe profiteri voluistis!“

[2]) „Per opera sua si fortificò Ragusa dalla parte di tramontana, e si riparò assai alle cose di Stagno. Morti i suoi nemici, prese licenza dai Padri, e si ridusse in Italia.“

Veći dio svojijeh djela sastavi baveći se na Šipanu. Odreče se u neko doba episkopata i povrati u Bolonju. Otole je pisao poslanice poklisarima različitijeh vlada, u kojijem vazda preporučuje Dubrovnik. Da i ne govorimo o Onofriju, Italijancu, koji bi na čelu gradnje vodovoda i bunara po Dubrovniku, ni o Flaviju Eborensis glasovitomu jevrejinu, pjesniku latinskomu, o kom se mnogo pisalo od Erazma[1]) i od književnika dubrovačkijeh; spomenimo još samo, da je Gjorgje della Croce, i ako rogjen u Dubrovniku g. 1440. od plemićke porodice della Croce, koja se sasvijem istraži u trešnji, iz malahna bio pošao u Ugarsku, gdje se zakalugjeri u redu Ćistercijevaca, te da se u starosti povratio u Dubrovnik noseći 300 velikijeh knjiga na kvijeru (pergamena) s pozlaćenijem koricama. Sve do same smrti njegova kuća je bila javna čitaonica, gdje su se Dubrovčani hodili poučavati. To sve propade bez traga. Njegovi se spisi još i sad nalaze u Vatikanu, kao i Ilije Crijevića, Lampredija, Stjepana Gradića, Nika i Vida Gučetića, i jevrejina Flavija Eborensis.[2]) Sjajno pohodi Dubrovnik i srpski car Dušan. Svi povjesničari pišu o pričeku i boravljenju njegovu u Dubrovniku, kao god i to, da je darovao mnogo srpskijeh knjiga i rukopisa kalugjerima sv. Jakoba na Pločama.[3]) Poznato je, da je

---

[1]) Erazmo bijaše kalugjer iz Roterdama. Čovjek svestrano izučen, i ako je javno govorio i pisao proti ponašanju ondašnje crkve rimske, ipak se nije htio pridružiti Luteru i njegovoj nauci. On je bio megju prvijem u Njemačkoj, koji su nastojali da se otmu zaboravu stari klasični spisatelji grčki, te je za njih sastavio još i stari način čitanja „alla erasmiana", kao i prvu slovnicu grčku u svijetu. Njegovo je najšaljivije djelo *Elogio della pazzia.*

[2]) Dogjoše još u Dubrovnik, kako se veli, i Antun de Agli i Julijan Maffei i ostali navedeni od Appendini-ja. U pošljednja vremena književnici italijanski, koji su poučavali u Dubrovniku, bijahu: dva brata Appendini, Lampredi i Rosani, vrlo dobro poznati.

[3]) U ratu ruskome protiva Francuzu to sve propade: dijelom izgorje, dijelom se razgrabi i rasturi na više strana. Ova zgoda nije

gotovo svaki spisatelj dalmatinski slavio i pjevao Dubrovnik, i da su mu neki još u pohode dolazili. Ostala je još jedna poslanica Hektorovića, koja se na ovo odnosi a počinje ovako: „Ovo piše Hektorović, Hvaranin, poštovanom gospodinu Mikši Pelegrinoviću, vlastelinu hvarskomu, kanceljeru zadarskomu“ i ost. pa nastavlja: „Prigoda mi se po ovomu napokonjem uskrsenju Pelegrinoviću mili poiti do onoga slavnoga grada, s kim se mi dičimo, Dubrovnika, s nekim rodjacima i prijateljima mojim u ormanu(?) brigantinu s jednom mrežnjacom pod zapovid našu, gdi nas biše dvadeset po broju, meu onimi, ki služiahu i ki služeni bihu. Biše prisidac namirniko prijatelj. Na kî put vele me potaknu želja, da vidim stare prijatelje i nove, navlaštito neke nigdar ne vidjene. Došavši tamo primjeni bismo i sdruženi s velikom ljubavi . . . . . . od one prisvitle i prave gospode, koje, kako je Bog milostivi gospodstvom darovao, tako je pametim, umjenjem i umiljenstvom, i blagodarstvom i pravdom i kripostim naresio. U kom gradu nadjoh se vesel ne malo, kada vidih, da je i ondi poznano ime tvoje, jer ispitivan bih dosti za tebe. „Ljubka“ [1]) tvoja, kakono stvar zamirita (zamje-

nova u povjesti; mnogo se puta dogodi po svijetu u ratovima, a najviše radi vjerskog fanatizma. Još i prije kalifa Omara, užegoše hrišćani jedan dio najgolemije svjetske knjižnice u Aleksandriji. I u Rimu hrišćani zapališe mnogo spisa klasičnijeh, u doba kad je živio papa sv. Gregorij Veliki. Tijeh spisa sad nema već nigdje u svijetu. Englezi pod Kromvellom u vjerskom fanatizmu izgorješe mnogo crkava katoličkijeh, a u prvom mahu još pod Henrikom VIII. izgorješe svu knjižnicu glasovitoga Bakona, gdje su napisani bili njegovi fizički izumi i tako fizika po Evropi pogje u nazadak za čitava tri vijeka. A gdje ti je navala Burbonaca na Rim s vojskama njemačkijem za doba pape Klimenta VII. ?! Gdje li pak utamanjenje i poraz sve češke književnosti kad su Nijemci predobili Husite?! Nagjoše se poslije samo neki ulomci stare češke pjesmarice skriveni na vrhu zvonika neke crkve, u kutu zametnuti, i to je sadašnjijem Česima neprocjenjivo blago.

[1]) Mihail Pelegrinović iz Hvara napisa ep „Ljubka“ hvaljen od književnika dubrovačkijeh.

rita) i izvana, koju ti nikad u pridnja vremena složi naredno i upisa ..... U Hvaru Staromu na dvadeseti dan miseca oktobra, sedmoga godišta od Spasenja, vrhu tisuća petsat i pedeset“ (iz knjige štampane u Mlecima od Frana Damozio god. 1557.) Nalješković spominje u svoje doba tri glasovita pjesnika ovijem riječima: „Petar je (Hektorović) sa dum Maurom (Vetranićem) i Dimitrić Nikola. Mauru lovor vijenac stavi na glavu Uranija (Jevrejin Pirrus Didacus broji ga za najvišega fizika i astronoma onoga doba), a Petru Talija, a Nikoli Klio“. Talija je muza komedije i svakoga megjusobnoga razgovora; tijem misli „Ribanje“, najklasičnije djelo Hektorovićevo, a Klio je Muza epa; te se po ovome prosugjuje, da su se izgubila mnoga djela Dimitrićeva. I sâm Vetranić plače smrt njegovu ovom elegijom:

. . . Moj Niko gizdavi
Glas, koji si ostavil, slavit će po vas vik,
Zač si njim proslavil slovinski vas jezik!

I Petar Kanavelić, veliki pjesnik slovinski s Korčule, dogje u Dubrovnik po izgledu prvoga pjesnika dalmatinskoga Marka Marulića, Spljećanina, te se u njemu i oženi. Prijevod Guarini-jeva „Pastor Fido“ posveti senatu onom poznatom poslanicom od g. 1688. koja počinje: „Illustrissimis et Excellentissimis Dominis Rectori et Consiliariis Republicae Rhagusinae Petrus de Canavellis, nobilis Dalmata, felicitatem! Faecunda Slavinorum lingua, hoc unum sit mihi fateri, quod apud vos, excellentissimi Patres, regina in libera (miratu dignum) urbe servatur“. Zaslužuje spomenuti, da Kanavelić, i ako Dalmatinac, ne zove ipak jezik hrvatskijem, nego slovinskijem, kao i svi Dubrovčani.

Da natuknemo štogod i o glasovitijem knjižnicama, iza kako smo nešto prozborili o književnicima i umjetni-

cima[1]). Bonino de Bonini[2]) je po svoj prilici prvi počeo štampavati u Dubrovniku. U njemu se rodio te se potpisivao: Boninus de Ragusio. Njega su slijedili i ostali, vazda iz Italije, sve do Martecchini-ja. Kako manastiri, tako su isto bile pretrpane knjigama i kuće vlasteoske kao i glavnijeh gragjana. Veli se, da su malobraćani prije trešnje imali okolo 3000 knjiga i rukopisa zajedno. To sve izgorje u požaru iza trešnje. Nastojanjem starijeh fratara sakupi se poslije još blaga božijega tijeh knjiga, od kojijeh su neke ostale spasene i do danas. U tome je poslu najviše zaslužan u novije doba — kako smo rekli, — O. Inoćencij Čulić, Spljećanin, a prije njega glasoviti O. Sabo Slade. Često je još i sad pohagjaju književnici slavenski bez razlike plemena. Ova je knjižnica pretrpjela najmanje vandalizma današnjijeh vremena, i ako je i tu mnogo osakaćeno, a što bog dâ i ponestalo. Propadoše i knjižnice benediktinske, jer rastrkane tamo amo, kao što se umanjiše dobrijem dijelom i one jezuvita i domenikanaca, pošto bi gotovo sve razneseno u navali francuskoj (govori se, da je tad igrao najveću ulogu O. Andio Maslač, Dubrovčanin, veliki pristaša francuski). U početku vijeka bi raznesena i knjižnica bratstva popovskoga, kad vlada francuska ote popovima dubrovačkijem imanje, koje im poslije Austrija opet povrati. Glasovite

---

[1]) Da su u Dubrovnik često bili pozivani slikari italijanski, svakomu je poznato. Veli se po predaji, da je došao bio i Ticijan, da slika Mandalijenu u kući Pucića. Jedan od tijeh italijanskijeh slikara, ne znam koji, hodeći put Dubrovnika razboli se putem i svrne na Hvar u manastir malobraćana. Tu za harnost radi gostoprimstva naslika tijem fratrima „Gospodinovu večeru“ koja je slika i danas jedna od najboljijeh na Hvaru.

[2]) U crkvi na Lopudu još se i sad vidi više grobova s natpisom Bonini; po tome se može zaključiti, da je tamo negda živjela porodica toga imena. Ko zna da i naše „Boninovo“ nije prozvano po kom od tijeh Bonini?!

su bile i privatne knjižnice vlasteoskijeh i pučkijeh kuća, kao n. p. porodice Gjorgjića, Rada Androvića, a osobito plemenitoga Ivana Bizzarra. Tijem svijem obogatiše se opet knjižnice po Dalmaciji i izvan nje, a osobito u Zadru. Luko Diego Sorkočevič, latinista, spominje u zbirci svojijeh epigrama nadasve knjižnicu Bizzarra. Iz arhiva pak dubrovačkoga vade naučnjaci evropski mnogobrojne do sad nepoznate dokumente, koji služe da se razjasni povjest narodna. Majkov, književnik ruski, u tom je poslu najviše zaslužan. Po njegovoj „Istoriji srpskog naroda“, u kojoj ponaosob govori opširno o Dubrovniku, znamo odnošaje ove starodavne republike s banima i kraljevima srpskijem. Dubrovački se arhiv, naravno, smanji u glavnijem svojijem čestima starodavnijem i bi prenesen u Beč, kao što se u opće i pismene i umjetne starine svegj prenašaju iz grada osvojena u stôni grad vlade. Svi gradovi, koji su bili stôni, počevši od staroga Rima, pa redom za njim do najnovijih vremena, nijesu drugo nego u većemu dijelu shrane, muzeji, da tako rečemo, odorâ različitijeh naroda ili pobijegjenijeh ili prisvojenijeh. Ali narodna književnost ipak se okoristi, jer mnogijem književnicima bi dopušteno, da ugju u te shrane, i da objelodane ono za što se u opće ne bi znalo. Paroh pravoslavni u Dubrovniku, Gjorgje Nikolajević, koji umrije kao mitropolit u Sarajevu, zaslužuje prvo mjesto kao skupljač srpskijeh dokumenata.[1]) Njega su sljedovali:

[1]) U čuvenom časopisu „Srpsko-dalmatinskom Magazinu“, koji je marljivo i uspješno uregjivao punijeh dvadeset godina, sačuvao je od vječne propasti mnoge istorijske spomenike dubrovačke; ali ef najglavnije i najznamenitije djelo Nikolajevića: „Srpski spomenici, sabrani trudom Karano-Tvrtković Pavla, sveštenika, rogjenog na Tvrtkovom brdu, banjalučke nahije u Bosni, blizu Jajca“. Ova dragocjena ali na žalost sad odveć rijetka knjiga, bila je štampana 1840. god. — Kad je bio izabran u komisiju za uregjenje dubrovačkog arhiva, s velikom opasnošću bi zavaravao oči stražarima i tajno prepisivao na komadiće

Medo Pucić, Miklošić i Jireček izdajući svaki srpske spomenike iz arhiva dubrovačkog. Uz njih su zaslužni u ovom pogledu još i Daničić, Jagić, Bogišić, Vučetić, Kukuljević, Kurelac i drugi. U početku arhiv bi mnogo zanemaren, tako da ga je raznosio svak ko je prije mogao bez i malo straha i uzmaha. Mi smo vigjali po kućama nekijem otragu mnogo godišta originalnijeh knjiga zakona, listina i naredaba senata od g. 1300. Bog zna otkle je i kako je to došlo u one kuće? Njeki stari gospar dubrovački mi je pripovijedao, da je on jednom, ušavši u arhiv, zamaknuo u kut nogom njeki list, koji se po tlima premetao i gazio, pa poslije da se prignuo, da vidi što je. Kad što? — Uvjeti i pogodbe senata s dvorom danskijem radi plovidbe Dubrovčana po Baltičkom moru!

Kad Miho Pracat, Lopugjanin, pristupi pred ćesara Karla V., da ugovara s njim, koliko mu drijeva ima spremiti u pomoć republika, koliko opet sâm Miho za nesrećno zauzeće Tunisa[1]), i kad Karlo V. htjede tom prilikom da nagradi Miha za njegove zasluge u ovom

---

hartije ove znamenite srpske spomenike, pa ih po naročitom izaslaniku slao u Srbiju, Jevremu, bratu tadašnjeg kneza Miloša Obrenovića, koji ih je o svom trošku u svijet turio. Valjalo je da se posluži ovijem pseudonimom, da potpuno zamete trag, jer su tako zahtijevale ondašnje prilike.

[1]) Pošto Saraka izradi da se uglavi savez, po kom je republika imala biti branjena od Ugarske, da se tako sasvijem oslobodi od Mletaka, Dubrovnik se do skora opet povrati formalno pod zaštitu tursku. Ćesaru austrijskom Karlu V., kao kralju ugarskom to bijaše velika uvreda, s toga zaprijeti osvetom. Republika da ga ublaži, pošalje mu veliko mnoštvo svojijeh drijeva u pomoć za nesrećno zauzeće Tunisa, gdje se potopiše zajedno sa svom vojskom. Otole ona narodna legenda o trista Vica udovica na Lopudu. Spada po svoj prilici megju legende i ono što se priča, da je Karlo dao Pracatu onaj ubrusac, te se hrani još i sad na Lopudu, koji ne može biti drugo do „labarum" kakva krsta po starome obredu crkovnome.

poslu, on odgovori, da ne može primiti nijedan naslov ni red viteški kao slobodan gragjanin slobodna grada, a novci da mu ne trebaju, jer je suviše bogat. To bi prije trešnje. Samo za spomen navešćemo još jedan primjer iz pošljednjeg doba republike. Kad Ranjina izagje pred caricu Katarinu II., tu sjevernu Semiramidu, kako je zvahu enćiklopedisti, i preda joj u čast svoj *carmen panegyricum*, ona naredi, da mu se dâ u ime troška za put 500 rubalja kao poklisaru tugje vlade, po običaju onijeh vremena. Ali Ranjina, da dokaže carici, kako je dubrovačka republika i suviše bogata, povrati sve osim jednog rublja, koji zadrži samo za spomen da je vidio caricu slavensku.

Kad se govori o bogastvu dubrovačkom, trebalo bi ga razmatrati sa dva vidika: koje je bilo bogastvo privatno, a koje opet državno. O obojem kad čovjek čita povjest dubrovačku, valja da se prodeveti. Htjela bi se samo za to čitava knjiga na po se; mi ćemo samo mimogred štogod spomenuti, koliko zasijeca u našu radnju.

Izvor bogastva ishodio je prije svega baš od samog sustava ondašnje vlade, koja imagjaše u sebi prva dva elementa: jedan aristokratski (rimski iz Epidavra) a drugi pučki (narod slovinski). Pismeni ugovori trgovački u starijem listinama dokazuju, da su se u opće svi činili uprav s pukom. Za dokaz ćemo spomenuti ove riječi iz ugovora od 27. Novembra 1372.: „za sve ove trgovine, koje bi Jakinjani u Dubrovniku kupili od Dubrovčana ili **Slovina**“ (Vidi: *Lettere e commissioni di Levante* vol. a., 1359-1380, u knjizi „Trgovački odnošaji“ od Petra Matkovića, u Zagrebu 1871.). I za pravo, trgovina započe baš u ono doba, kad se nastaniše u *castel Lave* (prvi Dubrovnik) bjegunci iz Epidavra kad je još bila vlada demokratska. „I zanimahu se trgovinom“ veli rukopis Mattei-ja (koji se hrani u Maloj Braći), te nadostavlja malo

niže: „dogjoše Murlaci odozdô poviše Neretve, i više katunara[1]), megju kojijem bijaše glavar nad svijem, sa stokom.“[2]) Tu spominje Mattei još i ovo: „Pa dogjoše ljudi Vlasi ili Murlaci. Katunari bijahu bogataši iz zemlje Vlahâ, i činilo im se poniženje da ih se zove od ovčijeg koljena i sastaviše zbor i razdijeliše se u plemiće, pučane i sluge ili katunare od zemlje Vlahâ. Plemići ne davahu za pučane svoje kćeri, već dalmatinskoj i kotorskoj gospodi, i zato su Dubrovčani dobrohotni prama susjedima i ljube se srodstvom i ne daju kćeri za pučane“.[3]) Poslije, ne znajući kako će megjusobno živjeti, predaše vladu više naobraženijem, te tako u Dubrovniku postade aristokracija sama po sebi, kao što potvrgjuje i Vico i Machiavelli i svi ostali spisatelji; a puk se dade na trgovinu i na brodarstvo, uvidjevši, da je to vladanje boljijeh i njemu korisno.[4]) Ali i plemstvo je ipak imalo di-

[1]) Katunari je riječ grčka pokvarena i znači: graničari.

[2]) „E correvano per i mercati.... vensero de Murlacchi de basso sopra Narenta, e più Catunari, fra i quali era un capo sopra tutti, con bestiami“. ,,Capo sopra tutti“ imao je biti po predaji Vuko Ovčarević, od kojega je potekla porodica Gučetića. U Mostaru se još i danas pokazuje dolina, otkle je Vuko maknuo sa stokom put Dubrovnika.

[3]) ,,E poi son venuti homeni Vulasi, o Moralacchi. I Catunari eran ricchi venuti da Vulachia, ed era loro vile cosa esser ciamati di stirpe pecorale, e fecero uno sborro, e si divisero in Zentilomeni, populani, e servitori o Catunari de Vulachia. I Zentilomeni non davan ai populani le loro fie, ma ai Signori della Dalmazia e di Cattaro, e perciò i Ragusei son benevoli verso i vicini, e si amano per parentela e non dan le fie ai populani.“ — Vulachia nije Valacchia, — Vlaška, nego u opće *paese dei Vlasi;* a Vlasi, Vlahi znamo da su se zvali Rimljani, koji padoše pod oblast prvijeh nastanjenijeh Slavena po Dalmaciji, Hercegovini, Zeti, Arbaniji i ost.

[4]) Za dokaz da je iz početka i puk imao udjela u zakonodavstvu, najbolje može poslužiti ona formalnost, koja je ostala i do potonjeg doba republike, biva, da je odluke senata vazda objavljivao puku glasnik poviše trijema od Sponze (današnje dogane) pitajući ga: pristaje li, na što je on vazda pristajao, jer bi mu isto svaka opreka bila uzaludna.

17

jela i u koristi i u šteti trgovine i brodarstva. Vlastela su trgovala i po suhu i po moru, a puk je vršio posle i svoje i njihove; s druge strane je opet puk bio uvjeren, da on vlada, a da plemstvo rukovodi posle državne mješte njega. Za sve nedaće, štete i nesreće Dubrovnika puk nije mogao nikad okriviti vlastelu, a to je bilo dosta. Docnije se pak radi golema bogastva uzobijestiše i jedni i drugi, te tako nastaše različite stranke. *A propos* evo što o tom piše Valentin del Lago u knjizi ***Memorie di Ragusa:*** „Nalazimo da jedan dio stanovništva zahtjeva kao svoju gotovo apsolutnu vlaštinu uživanje prava zapovjedi, a drugi da ne nalazi nimalo neumjesno da pusti sobom upravljati, uz garanciju da prvi zadovolji sve životne potrebe ovoga drugoga, da mu poštuje lična prava i čuva mjesne običaje i navade, toliko štovane po selima. U Dubrovniku nalazimo pojav rijedak u povjesti i u teoriji ekonomskijeh znanosti, biva da trgovina i privatne spekulacije uspijevaju uz direktno miješanje vlade. Dokaz da se malene države dadu lakše vladati nego prostrane i gdje su interesi zapleteni. Nikada mu (biva Dubrovniku) ne bi potreba da prevrne vladu jednom osnovanu. K aristokraciji ga dovede samo sušljedstvo fakata; po tom je dakle ova aristokracija sama po sebi nastala, i najstarija je u Evropi, i kad Mleci podigoše nazbilj pitanje o susjedstvu, senat pozva polumjesec da se postavi izmegju sv. Vlaha i sv. Marka.“ [1]) Osim uvjeta, po kojijem

[1]) „Noi troviamo una parte della popolazione avocare a se in sua proprietà quasi assoluta l'esercizio del diritto del comando, e l' altra parte nulla trovar di incompatibile nel lasciarsi dirigere con garanzia di soddisfare a questa altra parte a tutti i bisogni di esistenza, al rispetto dei diritti personali e della conservazione degli usi, e costumi locali tanto rispettati nelle ville. Troviamo a Ragusa un fenomeno raro nella storia, e nella teoria delle scienze economiche, che il commercio, e le speculazioni private sortano un effetto favorevole sotto l'ingerenza immediata dei governo. Prova, che i piccoli stati riescono

je u velike trgovao s okônijem kraljevima i banima, kao i s Italijom i s Francuskom, kako se razabire iz pismenijeh dokumenata, Dubrovnik je imao uz to još i povlasticu mimo sve ostale vlade i gradove, biva, da može slobodno trgovati s Turcima, koju mu povlasticu dade sabor basilejski[1]) nastojanjem Ivana Stojkovića, domenikanca, čija se porodica preseli iz Bara u Dubrovnik g. 1300. Ovaj Stojković, bogoslov, radi svog nastojanja za dobrostanje i napredak Dubrovnika poregjuje se s Marojicom Kabogom, s Ilijom Sarakom, s Mihom Pracatom, i s Nikolom Bunićem. Tijem crkovnijem dopustom on dovede Dubrovnik do vrhunca bogastva. Echar piže o njemu: „Joannes Stoycus a matre Stojna cum sorore Milica, apud Illyricos clara Stoycorum stirpe natus, ut refert

governabili più facilmente di quelli di grande estensione, e di interessi complicati. Mai non ebbe bisogno di capovolgere il regime una volta stabilito. All' aristocrazia la condusse la stessa successione di fatti; ed è quindi, che questa aristocrazia si è creata da se, ed è la più antica nell' Europa, e quando Venezia spinse sul serio la questione del vicinato, il senato chiamò la mezzaluna ad interporsi fra San Biagio e San Marco".

[1]) Zna se, da sabor basilejski nije bio pripoznat od crkve zapadne, nego samo iz početka, u prvijem pet sjednica. Jer kad oci toga sabora proglasiše, da je saborna vasijonska crkva po oblasti svojoj viša nego papa, radi stranaka protivnijeh caru i Rimu, taj se sabor razmetne. I Stojković je bio toga mišljenja, i za to bi lišen svake časti svoga reda, i ako ga je antipapa Felix V. učinio kardinalom, kako se čita na njegovu grobu u Basileji. Stojković je tad pisao senatu, da se po tijem kanonima sabora basilejskoga mogu već lako združiti Srbi istočne crkve s crkvom zapadnom, preporučujući ujedno, da i sâm senat uznastoji oko toga sjedinjenja; u toliko Stojković pogje u Carigrad da privoli još i cara, da potpiše združenje crkava. Istom on dogje u Carigrad, evo ti poslanikâ pape Evgenija IV., koji cara nagovaraju da ne potpiše združenje crkava u smislu otaca u Basileji, nego da dogje na sabor vasijonski, koji će se sastati ne više u Basileji, nego u Ferrari, a docnije u Firenci. Car krene iz Carigrada. Svakome su poznate posljedice toga sabora.

Alatius". A ovaj Alacij[1]) opet piše: „Stoycus familiae nomen est apud Illyricos prope Rhagusium". Svjedoče još neizbrojne milostinje, koje je vlada dubrovačka udjeljivala (v. razne „Srpske Spomenike") porodicama i unučadi banova srpskijeh, koji su bili pali u siromaštvo iza dolaska Turaka. Da ne idemo u dugo, dosta je napomenuti poslanicu Aleksandra, gospodara moldavskoga, pisanu senatu 18. Junija 1566., koja počinje: „Aleksander vojvoda pišem plemenitim i mudrim, i svake časti Bogom dane, knezom i vlastelom dubrovačkijem . . . . da zna vaše vijeće, kako imam kod sebe neke sluge i sirote tri bratnece na ime: Georgija, Pavla i Stefana, i dvije sestre: Katarinu i Mariju. Ovo su praunuci Hercega Stefana, koji je bio vrijeme minuto gospodar Hercegovine a vaš beg . . . . . toga radi pošalju rečene sirote Lazara Sebišanina, i prose, da im vlastela dubrovačka pošlju kakvu milostinju". Potvoren je bio Dubrovnik, da u njemu leži pusto hercegovačko blago Hercega Stjepana, kao što ima i u narodnijem pjesmama[2]), i blago Gjorgja Brankovića, despota srpskoga, koje su dali bili na ostavu Dubrovčanima; ali je jasnijem dokazima docnije posvjedočeno, da je sve do pare povraćeno. A kad Stjepan Mali probudi ovu raspru (v. dopisivanje Stjepana Maloga sa senatom, koje Bogišić izvadi iz arhiva u Beču), onda Dubrovčani, — kako piše Ljubiša — da ih smiri s Orlovom, osim darova Crnoj Gori, pošlju još i njemu (Stjepanu) oružje Gjorgjevo i sve što se kod njih nalazilo, osim starijeh srpskijeh pisama (koja propanu u navali francuskoj na Dubrovnik) i dadu dvjema vojvodama crnogorskijem i sta-

---

[1]) Ovaj je Alacij bio arhimandrit istočne crkve i vrhovni bibliotekar u Vatikanu, te napiše povjesnicu tijeh sabora zapadne crkve.

[2]) v. Vuk: „Srpske narodne pjesme iz Hercegovine (ženske)", I. izdanje u Beču 1866., str. 33., pjesma s natpisom „Vladislav se poturčio".

romu igumanu Teodosiju prolazak, i prevezu ih na gjemiji k Orlovu u Grčku. Svu bi trojicu Turci bili posjekli, da ih nijesu Dubrovčani poveli, a ne bi se bili smjeli ni od Mlečića prevesti preko mora.

Zna se pouzdano da su postojale i prije trešnje u Dubrovniku tvornice svile, vune i fizičnijeh alata, kao i lijevaonice topova, cakla, i više od dvadeset voštarnica. U Župi su se kod Mlinâ gradile opeke još i prije g. 1200., što najbolje dokazuje neko pismo crkve u Draču, koja u to doba naregjuje opeke u Župu. Senat šalje neke Dubrovčane Karlu IX., da počnu i po Francuskoj podizati tvornice svile. Ivan Lukarić tješi kralja Sigismunda, kad je dobjegao u Dubrovnik, i dava mu 915.000 dukata (ondašnji dukat imao je istu vrijednost kao i današnja kruna), i kralj mu vodi u Ugarsku sinove Mata, Pera i Frana, i postavlja ih banovima Hrvatske i Slavonije. Ohmučević Petar iz Slanoga, španjski admiralj, održa pobjedu nad Engleskom g. 1596., i tu bijaše 3200 Dubrovčana, koji se bogato nadareni od Španjske povratiše doma. Od g. 1500. pa sve do trešnje traje zlatno doba dobrostanja i bogastva dubrovačkoga. Držalo se, da ima samo na Prijekome 20.000.000 dukata. Tad se spominju mnogi veliki bogataši dubrovački, a megju njima nadasve Miho Pracat, rogjen na Lopudu od siromašne kuće g. 1540. Plemićka porodica Gjorgjić stavi ga na škole; najprije je brodio drijevima trgovačkijem koja su bila vlaština porodice Gjorgjić[1]). Pracat je bio pravi Rotschild dubrovački. Umrije god. 1607. Valentin del Lago piše o njemu (l. c. p. 125):[2]) „On ostavi svojoj domovini 100.000

[1]) Sve ono što priče i pjesnici narodni kažu o Pracatu i o njegovoj gušterìci, najpriličnije je ubrojiti megju legende.

[2]) „Ei lasciava alla sua patria 100.000 doppie in oro. Se il legato si avesse limitato a pochi perperi o zecchini, nessuno avrebbe posto in dubbio l'interpretazione della parola patria, nel senso di luogo di

dopija (doppia) u zlatu[1]). Da se zapis ograničio na malo perpera ili dukata, niko ne bi bio posumnjao o tumačenju riječi domovina, u smislu rodnoga mjesta. Ali svijetle stvari gledane kroz prismu prevencije, pokazuju se u neodregjenijem crtama: biva u raznijem idejama kojijem se kvalifikuje ovo ime domovina, i narodnost. Republika, kvalifikovavši se kao općenita domovina, dospije da se učini vlasnicom, odatle kip podignut mu u avliji (Dvora) s natpisom: *Michaeli Prazatto, benemerito civi ex S. C. Anno MDCXXXVIII*, a s traga: *Colapsa maximo terremotu erecta anno MDCCLXXXIII.*“

Velike kupovine raznijeh dragocjenosti i zemalja, znamenite trgovinske pogodbe i preduzeća, danak, koji su u isto vrijeme davali ovome ili onome od obližnjijeh kraljeva i banova u naokolo, troškovi oko tvrgjava i veličanstvenijeh zgrada, kao što je n. p. Sponza (sadašnja dogana) i ost., sve to najbolje svjedoči da je Dubrovnik vazda bio imućan grad. To nam još dokazuju ne samo spisi mnogobrojnijeh književnika, našijeh i tugjijeh, nego i narodne priče i pjesme hercegovačke, Ko ih čita, često se namjeri na neka mjesta, gdje se kaže, da kakva odveć rijetka i znamenita stvar „vrijedi grada Dubrovnika“. Kakva ljepotica u tijem pjesmama: njezina krasota, njezini uresi, prestavljaju se *per hiperbolen* da vrijede „bijelog Dubrovnika“. „Ni za sve dubrovačko blago“ znači u njima: nipošto, ni pod koju cijenu. A gdje ti je ona po-

---

nascita. Ma le cose lucenti vedute col prisma della prevenzione, si mostrano a rifrazioni indeterminate: cioè con varie idee con cui si qualifica questo nome patria, e nazione. La repubblica col qualificarsi patria generale pervenne a farsene proprietaria, indi la statua innalzatagli nel foro col titolo . . .“

[1]) Ovaj silni novac s dotičnijem kamatama bi postavljen god. 1800. na banku u Gjenovi. U sve ga bijaše onda 200.000.000 franaka. U to dogje i osvoji Gjenovu Massena, gjenerò francuski, i vas taj novac dubrovački bi „inkameran“ od vlade francuske pod Napoleonom.

znata u narodu brava dubrovačka?! — Nije dosta ni devet brava, da se nešto dragocjeno sačuva, nego se hoće još i deseta — dubrovačka! To je u narodnijem pjesmama prešlo već kao u neku poslovicu, a znači što i *cassa forte* u današnjem smislu. Uprav se u narodnijem pjesmama spominje brava dubrovačka nadasve na vratima od tamnica; ali na to je, po svoj prilici, narodna mašta prenijela one slučajeve, kad se davalo na ostavu, u shrane dubrovačke, blago i različite dragocjenosti, kao na tvrdo mjesto, od velikaša i prvaka narodnijeh, bez i malo straha da će propasti.

Koliko samo dadoše za Rât caru srpskome g. 1333., koliko opet za Primorje g. 1398. kralju bosanskom Ostoji Kotromanoviću — a da i ne nabrajamo druge primjere. Samo za utvrgjenje Stona potrošiše 12.000 dukata u zlatu. Senat potroši 14.000 dukata u zlatu za hram sv. Vlaha, koji izgorje g. 1706., a bi popravljen 1715. Znamo uz to, da su obližnji banovi ne samo srpski, nego još i italijanski, ostavljali u Dubrovniku oporuke, u kojijem bi raspolagali svojijem imetkom za slučaj smrti. Renat Anjou, vojvoda napuljski, ostavi pismene svoje oporuke na Šipanu, koje se prenijeше kasnije u Dubrovnik na sahranu, ali pogiboše u trešnji[1]).

Svak zna, da se ovo državno bogastvo, osim u spomenute, trošilo još i u razne dobročinske svrhe, i u vjerska preduzeća. Lukari spominje u knj. 4., str. 164.,

[1]) Vidi se još i sad u Sugjurgju njeka omirina s grbom toga Renata, a njeke zemlje zovu se i danas „na Renatovo". Na otoku Jaglanu kod Šipana prebivali su neki kalugjeri, koji bi dohodili s otoka sv. Andrije; ali, jednom sasvijem porobljeni od gusara, utekoše i otok opusti. Otok sv. Andrije darova kalugjerima vlasteoska obitelj Gučetića. Tu se dogodi ono što se priča o ljubavi Mare Lopujke s njekijem Ljudevitom. Sudska pretraga te zgode upisana je g. 1527. Nju su uprav braća utopila na ribanju, a taj ljubovnik nakon godinu dana poslije te zgode bi rukopoložen za svećenika.

a uza nj još i Razzi, da je bilo 300 moći, okovanijeh u srebru sve do trešnje, u kojoj ih pogibe veći dio[1]). Stôna crkva Rikarda „lavljeg srca“, kralja engleskoga, sagragjena je g. 1192. Crkva domenikanaca 1225.; franjevačka 1317.; manastir sv. Klare za 70 dumana (sad vojnički arsenô) g. 1290.; hram jezuvita i veličanstveni zavod školski (sad bônica vojnička) u prvoj četvrtini 18. vijeka[2]). Domenikanski manastir u Gružu bi sagragjen od 1437-1450., troškom bogatoga Marina Biše, Dubrovčanina. Porodica Getaldić načini malobraćanima manastir na Daksi g. 1300. Sve su ostale crkve bile sagragjene o trošku republike.

G. 1452. republika dade 1000 perpera popu Gjuru Radovanoviću za nogu sv. Vlaha; jednom grčkom igumanu, koji donese glavu sv. Vlaha, dade 500 dukata u zla-

[1]) Marin Kaboga i Gjuro Bučić prenesoše u Revelin ostatak toga golemoga blaga moćnika, iskopana ispod ruševina pomoću 200 radnika. Njeke ostaše razlomljene, te ih vremenom opet okovaše u srebro; s toga ima sad toliko moći bez imena. Prije je imala povlasticu porodica della Croce, da može držati ključeve moćnika; a kad se ova sasvijem istraži, to pravo pregje na porodicu Petrana; ali da zadrži samo jedan ključ, a senat drugi. Kad i ovo dospje, preuze ključ u XVII. vijeku porodica Tudizića.

[2]) Zna se po mitologiji, da je Eskulap, bog ljekarstva, bio sin Apolona, boga prosvjete i svake znanosti i umjetnosti. Apolon se slika kao mladić, a Eskulap, sin mu, kao starac sijede brade. Za boravka ćesara Frana I. u Dubrovniku, grad bi veličanstveno osvijetljen; tu se izmegju ostaloga u čast njegovu mogao vidjeti u svjetlosti i ovaj epigram, sastavljen na latinskom jeziku: „Ćesare! ovdje je sad sin (Eskulap) istjerao oca (Apolona); ne gledaj što je sin bijele brade, a otac nije; nego svrni se na naravnu pravicu: može li po duši sin istjerati oca?!“ Tijem se pozivao ćesar, da vrati bônicu preuzetu od Francuza, i da postavi opet zavod školski. Predaja je u narodu (ne znam koliko istinita) da je ćesar bio naredio povraćenje, ali da je to zapriječila vlada dalmatinska. Najprije je ovaj hram sa zavodom školskijem počela bila graditi na svoje troškove porodica Gundulić, pa je tek poslije nastavila republika.

tu; a Tomu de Viatanis, koji donese 1348. lijevu ruku sv. Vlaha, oslobodi svakoga držanstva i gragjanskijeh nameta sve do trećeg koljena. Svećenstvo se nije prtilo u to golemo blago moćnika. Razzi piše (knj. III., str. 176.) o tome: „Jer bi se moglo dogoditi, kad bi bili u vlasti klera, da se koji od arhijepiskopa, koji su uvijek tugjinci, usudi da pošalje štogod svojoj domovini, ili kojem vladaocu svom prijatelju. Ni italijanskijem vladaocima ne htjedoše darovati ni jedan cigli komad (sv. moći), a papa Siksto V. pohvali senat; ali naredi da jedan samo ključ drži arhijepiskop".[1]) U posljednja vremena repu-

[1]) „Conciossiacosachè potrebbe accadere, quando fossero in podestà del clero, che alcuno degli arcivescovi, che son sempre forestieri, pigliasse sicurtà di mandare qualche cosa alla patria sua, o qualche principe suo amico. Nè ai principi di Italia non hanno voluto far dono neppur di una sola, e papa Sisto V. lodò il senato; ma impose che una sola chiave tenga l'arcivescovo". — U popisu, koji se učini g. 1844., nagje se, da ima 182 moći. Koliko ih sad ima — ja ne znam! Veći dio ovijeh dosta procijenjenijeh moći, — kako piše Cedren — primili su od grčkijeh careva iz Carigrada. Samo jedan komadić Sv. Krsta, darovan od Stjepana, kralja srpskoga, (koji darova još: Župu, Rijeku i Zaton) bili su založili u Mlecima g. 1375. za 3500 dukata, kako piše Ranjina, s pogodbom: ako ne vrate do označena roka, da ga Mlečići imaju pravo zadržati kao svoje. Poslanik dogje u Mletke s novcima baš u pošljednji dan urečen u pogodbi. Tad senat mletački naredi, da se taj dan zazvoni noćna zdrava Marija prije vremena, i tako se izgovoriše da je minuo pošljednji dan, te po tome da je relikvija njihova. Tako i Splješani, kako piše Ranjina, pozajmiše u Dubrovčana 3000 dukata i založiše jedan srebrni kovčeg pozlaćen, koji Dubrovčani nikada ne vratiše. Taj kovčeg propade u trešnji. Krst Uroša, kralja srpskoga, stajao je isprva u crkvi sv. Petra i Pavla u Prizrenu. Kad ga Dubrovčani dobaviše, dadoše ga u Gruž domenikancima. G. 1618. na 3. Maja iz Gruža bi prenesen u grad jer se dogodi, da jedan fratar otvori krst i ukrade komad Sv. Drva, koji dade za 10 dukata Filipu baronu de Saponara. Kad umrije ovaj fratar, Saponara povjeri tajnu vlastelinu Tudiziću.

Vrijedi spomenuti još i treći komad Sv. Krsta fra Bonifacija Stefani, Lopugjanina, malobraćanina, gvardijana u Jerusolimu. On do-

blike porodica Sorkočević ostavi stônoj crkvi zadužbinu u procijenjenoj vrijednosti od 10.000 fiorina, da prihodom svake godine ukrasuje ôtare sv. mučenika kotorskijeh Lavrencija, Petra i Andrije. Austrija poslije „inkamera“ sav taj novac za druge nastajne troškove u istomu hramu, čije je imanje pod nazorom vlade.

Osim bogastva, kojijem su se resile crkve i bogomolje, republika prosu nebrojeno blago još i u različite dobrotvorne svrhe. Gdje je riznica ***Pro redemptione captivorum*** (za otkup zarobljenikâ) iz koje su vadili, da oslobode robove, jer je ropstvo bilo ukinuto najprije u Dubrovniku! Ovaj iznos bi stavljen na kamatu u pošljednje doba republike.[1]) Zavodi bônicâ i nezako-

nese tri komada Sv. Krsta, i kad bi imenovan biskupom stonjskijem, darova jedan komad crkvi u Stonu, a Dubrovniku komad kamena slučajno otkrnuta od Sv. Groba g. 1555., baš kad je Stefani bio gvardijan. Taj se komad nosio u ophodu (litija) na Malo Uskrsenje. Dogodi se poslije, da je tome biskupu trebalo poći iz Stona u Ugarsku, — kako smo već prije spomenuli — te tako ponese sobom i te komade. Iza njegove smrti nagje se opet u Stonu najviši komad kod popa Paska Spagnioletti. Senat pošalje tri vlastelina da privole toga popa, da pokloni relikviju republici, a da će mu ona davati 12 grošeta na dan, sve dokle je živ. Pop tad na to pristade, ali samo s uvjetom, da prelomi taj komad Sv. Drva i da jedan dio za sebe zadrži. On ostavi taj komadić nekome svome nećaku, a on opet sinu kopilanu, dok se na svrhu raznese u najmanje piljke na više strana (v. rukopis povjesti Mattei-ja).

U gragjenje crkava trošili su opet i srpski carevi od godišnjeg dohotka, što su primali od republike radi raskopavanja rudnika od strane Dubrovčana. Tako Uroš II. posrebri òtar sv. Nikole u Bari, u Italiji; darova još mnogo i hramu sv. Katarine na Sinaju; uz to potvrdi i darovanje Mljeta učinjeno od Stjepana Prvovjenčanoga, kome je prvome senat pisao: „Ràt, Mljet carstva ti je!“ — biva: da je onda još vladao srpski zakon na Ratu i Mljetu, do potvrgjenja potpune predaje (V. „Istorija srpskoga naroda“ od Majkova).

[1]) U naša vremena htjedoše to prenijeti u dječije zaklonište. Načeonik dubrovački knez Rafo Pucić progovori za to sa samijem ćesa-

nite djece, pa zavodi javne dobrotvornosti (Pubblica Beneficenza, Opera Pia) postoje još i sad. Tu je bilo ogromno blago iz početka uloženo; ali u današnje doba, kad se odbije od onogo što je preteklo sve što se dava u zajme, što se troši u poreze i u plate dotičnijem činovnicima, od svakoga fiorina, namijenjena siromasima, ostaje samo 40 novčića. A gdje su ti pak imanja svakog brastva (confraternite), od kojijeh se još u dobru životu održalo samo brastvo popova dubrovačkijeh! Ne treba ni spominjati, da ima svako od njih svoju tajnu povjest i svoj tajni roman minulijeh zgoda. Vidi se dakle, da okolo ovijeh razgloblјenijeh kosti bivše republike, i domorodac i tugjinac još nahodi, da što oglogje. Svemu ovome priložimo još i sjajnost grada prije trešnje, i zgrade vlasteoske i pučke. Bilo je na broju u sve sto i šesnaest porodica vlasteoskijeh, ako je tačan račun sastavljen od Meda Pucića („Dubrovnik“ 1849. str. 22.)[1]) koji na jednom mjestu spominje još i ovo: „Da domorodac uzima ideju staroga Dubrovnika, valjalo bi, da odmah s vrata od Pilâ sebi predstavi veliki točnik sa po dva stupa okolo svakoga točka, a na točniku mramornu kubu, pak na mjesto vojničkog arsenala manastir dumana. Trebalo bi da zamisli na onom mjestu gdje je Sorkočevića kuća, crkvu sv. kotorskijeh mučenika, pa sve do zvonika onake svodove (prokurative), kakvi se sad nalaze samo ispod dogane i tu različite dućane, a najveće zlatarske radio-

rom. Ovaj ga uputi za taj posao na ministra financija. Ministar mu udvorno odgovori jednom za svegj, — pošto je proteklo dosta vremena, dok je to sve razvidio, — da se već nema o tome govoriti.

[1]) Plemena srpskijeh knezova, koji su nosili naslov „vlastelin dubrovački“, bila su ova: Kotromanović, Kristić-Pavlović, Jablanović, Lović (plemena bosanska); Kosačić, vojvoda sv. Sava; Vuković, vojvoda spljetski; Hranić, gospodar i knez blagajski i imotski; Sanković, knez Nevesinja; Vlatković, gospodar Helma; Kastriotić, gospodar Arbanije.

nice. Valjalo bi, da sebi prestavi, kao da nema onog prvog reda kuća od „široke ulice“ sve do sv. Vlaha. Trebalo bi, da prestavi kip Orlandov od mramora sa slobodnom zastavom na štapu. Imao bi zamisliti sve crkve u bizantinskom stilu. Valjalo bi da promisli, da ôtar veliki u stônoj crkvi pokriva potrijemak na četiri stupa, i da je na ôtaru jedna sv. ikona sva srebrom okovana, a po zidovima da se blliješte slike iz staroga i novoga zavjeta, i da je oko crkve hodnik na stupovima, uz to još da su podnici i unutra po zidovima crkve. Oko crkve u hodnicima da se šeću gospoda u kratkijem dolamama na florentinsku (in lucco), a stariji u širokijem i dugijem rukavima na mletačku, gospogje pak *in zendado*, da je ôtar veliki put istoka, a pred crkvom (gdje je sad mala poljana i kuća Bone) krstionica od bijelog i crvenog mramora; (ona nije pala od trešnje, nego austrijski njeki gjeneral zapovjedi, da se razvali, da dobije veće svjetlosti u svome uredu. Bog mu dao vječnu svjetlost i na onome svijetu!). Valjalo bi da pomisli sve onako visoke kuće, kako se sad nahode samo njeke na Pustijerni, a najveće u „ulici od tamnica“, da su unutra ukrašene slikama, a sobe zastrte damaškom i florentinskom svilom te grede ili štuk (plafond) pozlaćen mletačkijem zlatom. Valjalo bi još er da promisli njeke ter njeke sobe tijeh kuća pokaldrmane: ne mramorom ili žmaltom nego srebrenijem talijerima. Trebalo bi da zamisli Montovjernu, Danče, vas Konô, pa Lapad i Loznicu, kao i vas Lopud, — prepun kućama, gdje no su sad: ledine, baštine, i po koja pusta omirina“.

To je bogastvo dohodilo ne od poreza zaista, nego od pomorskoga trgovanja i od naseobina. Plovidba je bila toliko na glasu, da o njoj pišu gotovo svi evropski spisatelji. Veliki pjesnik našega vijeka lord Byron meće u svom epu „Don Juan“ (pj. III.) *per synecdohen* brod

dubrovački mješte svakoga broda („E Lambro partì per corseggiare e depredar qualche nave *di Ragusa*“, — prijevod Rusconi); isto kao što pjesnici uzimlju ***mel hybleum*** mješte svakoga meda, ***pinus pontica*** mješte svakoga bora, i ost. U Engleskoj su se pak bavili njekijem osobitijem načinom gragjenja brodova, i to se zvalo „gragjenje brodova na dubrovačku“.

Povjest spominje još i porodicu Stefanović kao moguću u bogastvu po trgovini i brodarstvu. Ta se porodica razgrani po Šipanu, po Lopudu i po Dubrovniku. Jedan njezin ogranak, koji kasnije bi prozvan „Skočibuha“ imagjaše mnogo i mnogo svojijeh vlastitijeh kuća i palača[1]). Iza trešnje, u pošljednja vremena republike, spominjale su se u narodu kao više bogate još i porodice Bunić i Bozdari. U crkvi malobraćana u Rijeci još se čita natpis „Skaperlenda Bozdari“ na grobu prvog bogataša te porodice, koji radi svog bogastva bi upisan i u plemstvo. On je svaki čas govorio: „ovo je moje bogastvo božî dar“; po tome bi prozvan „Boždar“.

Veći dio bogastva propade u velikoj trešnji[2]); ali ipak ostaše: zavodi, riznice, naseobine, i silno brodovlje,

[1]) Jedna od veličanstvenijeh palača, koje sagradi porodica Skočibuha, vidi se još i danas „Izmegju tri crkve“ nedaleko od sadašnjeg groblja. Sad je svojina porodice Bonda. Ovu palaču nijesu izgorjeli Crnogorci; nego kad uljegoše u grušku luku Rusi i Englezi, — kako se pripovijeda — zapovjednik ruskog brodovlja, iz osvete, što je senat dopustio da uljegnu u Dubrovnik Francuzi a ne Rusi, naredi da se u nju nanese više bačava katrama, te je tako kriomice zapali.

[2]) Trešnja na Spasov dan 17. Maja 1520. na 7 ura u jutro, za vlade kneza republike Petra Sarake, ne obori nego malo kuća, — kako piše Ranjina. Šteta je bila od 100.000 dukata. Pogibe u sve 17 osoba po gradu i još jedno čeljade u stônoj crkvi. Potresi su trajali 20 mjeseca. Tad senat odluči, da se sagradi crkva sv. Spas, koji se dovrši tek 1536. Predaja kaže, da je i plemstvo (oba spola) za zavjet nosilo kamenje, kad se ova bogomolja gradila. Česti potresi opet se ponoviše g. 1639.

te se tako Dubrovnik vremenom opet nekako okrijepi uz pripomoć drugijeh vlada evropskijeh, a navlastito papâ, koji su poticali, da se Dubrovnik opet ponovi za korist cjelokupne crkve katoličke, koja je na svemu istoku bila pomagana samo od Dubrovčana i materijalno i moralno.

Kad dospje republika, mnoge porodice, do tad silno bogate, padoše od jednom u prepuklo siromaštvo. Mi smo poznavali u naše djetinjstvo njeku gospogju, koja je imala 12 službenica, a umrije u skloništu siromaha. Sjećamo se takogjer jedne druge, koja je u svojoj mladosti pod republikom bila toliko bogata, da su joj čak i sudovi od potrebe bili od zlata, pa i ona umrije u bônici siromaha. Jedan vlastelin, kad već nije imao ni toliko, da kupi promjenu haljina, oblačio se u njeko odijelo od svile i od skupocijenijeh svita, koje mu je bilo ostalo od starijeh još iz davnina. Onijem, koji su se čudili, kako ide tako lijepo i veličanstveno obučen, vazda bi odgovarao: *E cosa volete? faccio gala per neccesità!* (Što ćete? svečano se oblačim za nevolju).[1] Ova obrtnost ostala je još i sad kao jedina harakteristika Dubrovčana; a sve su druge sposobnosti duha i ćudi dubrovačke propale za uvijek, jer već nemaju sredstava potrebitijeh za svoj razvoj.

Ali to blago u opće smanjiše kad i kad kuge i trešnje, a opet bi gusarstvo i slobodno hajdukovanje onijeh vremena, često poharalo čitava sela ili pojedine porodice. To je gusarstvo i hajdukovanje bilo općenito u Evropi u one istorijske epohe, kad je vladala moralna

---

[1]) Kad Austrija zapremi Dubrovnik, car Frano I. naredi da se svakom članu plemstva bez razlike spola, koji bi pao u siromaštvo, sve dokle je živ, ima davati jedna austrijska lira na dan. To je trajalo do nedavno, sve dok umrije i posljednji, koji se rodio za doba republike. Mi znamo jednoga, koji je u siromaštvu odbacio tu potporu, voleći da mu ko udijeli štogod na put božiji.

sila (koja mu drago ona bila) u državama stalno osnovanijem na kopnu, puštajući silu materijalnu (odmetničku) da se širi samovoljno samo po pustinjama i po moru, koje se onda držalo da ne pripada nikakvoj vladi; te tako postaše gusari i hajduci[1]). Gusarstvo i hajdukovanje imalo je biti nadasve megju vojskama, jer nije bilo opće dužnosti vojne službe u redovnoj vojsci, kao što je sada, nego je stalo svakome na volju, da se upiše u vojsku, ako hoće, kao najamnik, uz plijen što ga otme u bitkama. Tako bi se i koji bogataš ili velikaš, kad bi bio nezadovoljan sa svojom vladom, odmetnuo u hajduke, te sastavio društvo plaćenika dijeleći s njima oteti plijen. Ko se nije mogao obogatiti zanatom ili trgovinom, taj bi se odmetao u gusare ili u hajduke, ili bi se upisao u vojsku kakve vlade. To bijaše opći običaj onijeh vremena. Vidimo i u povjesti dubrovačkoj jednoga Kabogu, gdje se odmeće u gusare.

Koliko li je samo Dubrovčanima propalo blaga na taj način od gusara i hajduka?! Kadgod bijahu gusari

---

[1]) Poslije vlade procijeniše i more kao svojinu one države, čije obale zapljuskuje. U srednjem vijeku, znajući crkva rimo-katolička da je prikladna i pristupačna svakome mjestu i vremenu, uze more i otoke kao svoju vlastitost; s toga su se otoci i cijenili kao pronje (feudi) crkovne, — kao n. pr. Engleska, Sicilija i dr., po nekom pravu *juris romani,* što ovdje ne treba tumačiti (v. Cantù: Storia universale, Medio evo). Pošljednji koji se služio tijem pravom bi papa Aleksandar VI. „quando fece la famosa demarcazione fra la Spagna ed il Portogallo" (Cantù). Poslije i Mleci uzeše sve Jadransko more od Jakina do Mletaka kao svojinu republike, te je valjalo da plaćaju oni brodovi, koji su tuda plovili. Tako i Danska uze sjeverno more i tjesnac Sunda. Engleska pak pošto osvoji neki dio sjeverne Amerike i Atlantskog oceana, metne na svoj grb *Dieu et mon droit.* S toga se u naše dane dosta puta izustio sam ćesar Frano Josip I., da se Dalmacija ne može nikad združiti s Hrvatskom; jer bi more tad bilo ugarske, a ne austrijske krune; i tako sva prava hrvatska što se tiče Dalmacije ostaju samo *pia desideria*, ništa drugo!

ili hajduci tajno dogovoreni i s kakvom vladom ondašnjom, a gdjekad bi i koje selo tajno ili javno dijelilo šićar s ovijem odmetnicima, koji bi se dosta puta pridružili i velikijem vojskama, koje su bile vazda pod nijednijem pravilima[1]). To je najbolje opisao Schiller u svojijem tragedijama („Wallenstein“).

Gdje ti je onda čuveni po Italiji „Giovanni delle bande nere?!“ Gdje li pak Sanfedisti pod kardinalom Ruffom, da brane papsku vladu? — napokon gdje su Crnogorci s Konavljanima u ratu Rusa i saveznika proti Dubrovniku zauzetu od Francuza!? . . . Svi su ovi plijenili i gorjeli i bez dozvole vlada i vogja, koji su bili na vrhovnoj upravi. Sanfedisti su plijenili bez kardinala Ruf-

---

[1]) Ima o tome mnogo predaja našijeh starijeh (takovijeh sam i ja često slušao u svom djetinjstvu). Izgorjelo je, — kako se kaže, — 130 kuća. Konavljani su se bili pobunili protiva republici, kad im je bila stavila porez na sô g. 1798. To je učinila od nevolje, jer je u ime republike francuske (Direktorije) komesar Briche iskao od Dubrovčana te godine 600.000 franaka, prijeteći, ako ne pristanu, da će Francuska odmah navaliti na Dubrovnik. — Štete je bilo od crnogorskog požara više milijona franaka, Sorkočević ovako piše o tom u svojoj povjesti: „Ovaj puk (dubrovački) žrtvovaše, s toga što bijaše primio francuske čete kao što se primaju prijatelji, prama kojijem ne nauči nemati povjerenja. Ova zgoda ganu cara (Napoleona) i preko svog posinka kneza Evgena zatraži od senata da se skrupulozno procijene gubici. Procijena bi učinjena i odmah poslana u Pariz. Poslije se o tome nije više govorilo, u prkos živijem i ponavljanijem molbama“. — Stari Riječani su mi pričali, da su oni imali u crkvi jednu planitu svu zlatom izatkanu, pa da su je u vrijeme rata sakrili pod zemlju, ali da je više nikad nijesu našli. Ja sam dobro pamtio tu pripovjest. Biće 5-6 godina, nagjoh se jedan dan u Konavlima u njekoj bogomolji na Mrcinama. Pop, i onaj koji mi je otvorio bogomolju, rekoše mi, kako hrane dragocjenu odeždu crkvenu, te mi ukazaše planitu zlatom izatkanu, koja se blistaše prema suncu. Ta planita nije imala ni rukava ni stole, te mi još kazaše, da niko u selu ne zna otkle je došla. Tad mi dogje na pamet ona planita, o kojoj su mi pripovijedali u Rijeci.

fa, Crnogorci bez dozvole vladike Petra. Hodeći put Lepanta, galije pape oplijeniše Lopud bez dozvole patrijarha Grimani. Ko je pročitao istorijsku raspravu prof. A. Vučetića „Dubrovnik za Kandijskog rata 1645-1669.“, zna da je republika mletačka bila u tajnom savezu s gusarima i hajducima dalmatinskijem, da plijene po zemljama dubrovačkijem. Valja da se zgroziš, kad čitaš tajne saveze bosanskijeh paša s hajducima, da napadaju na Dubrovnik, i ako je vazda bio pod zaštitom sultanâ!

Prvi ogledi junaštva vazda bi se počeli tijem praktičnijem školama vojničkijem bez stroge uprave. Evo što piše o tome prof. Gjuro Carić u svojoj knjizi „Kristof Kolombo i otkriće Amerike“ na str. 72.: „Mržnja, s koje su često kipjele države (italijanske), gusarenje (Katalanâ), naoružani brodovi italijanskijeh knezova i oružane lagje protivnika, koji bi sad gusarili na svoju ruku, a sad u službi kojega mogućnika, ... sve je davalo prizor grožnje i straha moru sredozemnomu, . . . u ovoj školi stekao je Kolombo prva svoja iskustva; a nije bez temelja, što se misli, da se i sam upuštao u gusarenje“. Da se opre gusarstvu u Moreji, sklopi Dubrovnik pogodbu s Tomom Paleologom, bratom cara Konstantina XI. god. 1451., po kojoj je vlada vizantijska imala čuvati od gusara Jonsko more i more oko Carigrada, a Dubrovčani da joj za to plaćaju jedan i pô po sto poreza na brodarstvo (*Academia di Vienna 1851.* svezak I., tu listinu izda Eitelberg i na njoj je pečat od srebra). Ovdje vrijedi pripovidjeti, kako se republika oslobodi od bey-a tuniškoga, koji je prijetio, da će poslati gusare da plijene dubrovačke brodove, jer je taj bey bio ukrcao neko svoje blago na jedan brod dubrovački, pa se on u oluji utopio i blago propalo. Republika, vidjevši se u nevolji, pošlje kapetana Kristića u Tunis. Ovaj je Kristić bio veliki prijatelj nekog derviša, koji je izlazio pred bey-a

da mu tumači Alkoran. Kao obično, dogje i ovaj put, te reče bey-u, služeći se prosopopeom proroka Natana: „Tražim sud: jedan čovjek siromah gonio nešto ulja na magarcu u raspuknutijem mjehovima. Ulje, koje je bilo nekoga bega, sve se putem razlije. Ovaj beg, za osvetu, drugi put prohodeći, rine magarca tog siromaha u vodu, i on se zaduši. Što zaslužuje taj beg?“ — „Veliku kaznu!“ odgovori bey. „Ti si taj čovjek!“ odgovori derviš, „ti hoćeš plijeniti Dubrovčane za osvetu tvoga broda izgubljena. Nadaj se kazni božijoj!“ Bey preplašen, ne dopusti više da se gusari po afričkijem obalama na brodove dubrovačke.

Takogjer piše Allegri u svojijem anegdotima (Aneddoti, Milano 1873.), kako se jedan Dubrovčanin oslobodio gusarâ, kad se nahodio na njekom brodu francuskom, koji je plovio iz Smirne put Marsilje. Kad se taj brod već nije mogao spasti, a da ga ne sustignu gusari, mrnar dubrovački reče kapetanu i svijem ostalijem da se sakriju, a da će on sam ostati gore na krovu. Tako i učiniše. Kad se približiše gusari, on stade vikati iz svega glasa: „Jeda koga za Boga! Primite me na vaš brod, jer su sad svi umrli od kuge, a ja sam ostao; ali ću i ja skapati od gladi, ako me ne nahranite!“ Gusari poplašeni nijesu htjeli poći na brod, nego mu dadoše na dugijem trkljama nešto hrane, a njega ne htjedoše nikako primiti, te odjedriše dalje.

I ako se sa svijem umanji staro bogastvo i radi povjesničkijeh zgoda i radi materijalnijeh nezgoda, obrtnost ipak ostade karakteristika dubrovačka i dan današnji, kako smo već malo prije spomenuli. Valja priznati, htio ne htio, da je dubrovačko zemljište, koliko upravo ima biti uzeto, biva: od Pelješca do Molunta, još i sad bogatije u novcu od sve Dalmacije. Jedan list italijanski pisaše jednom prilikom: „Mi ne poznamo u Evro-

pi grad tako malen, a u isto doba tako bogat kao Dubrovnik“. Dakle, prilika bi bila, da grad i ova zemlja budu i u uresu, i u književnosti, i u zanatima najsjajniji od ostalijeh; ali sa svijem tijem toga nema više. Leži u tminama zaborava, dosade i svake nesreće. A zašto? — Ustupamo riječ dvojici stranaca. Prvi od njih, Nijemac, piše ovako (prijevod iz „Wiener Zeitung“ g. 1893.): „Dubrovnik pruža znamenitijeh vidika: isto more plače njegove zidove kao što je plakalo zidove drevnog Epidavra. Ali jaoh! sada plače noge mrca (bogato odjevena). Dubrovnik se promijenio, izobličio, ne živi više. Veličanstvo položaja i zlatno sunce što nad njim sjaje, sve, sve nije drugo nego posmijeh ironije na prolaznost i ništavilo ljudskijeh stvari“. A drugi, francuski književnik, (Millet: „Memoires“) pita sam sebe: kako su sad tmine i u književnosti, tmine u moralnosti, tmine u narodnosti? na što opet odgovara: jerbo se svakome sad prikazuje na sred puta života tugjinac obučen u crnu (gjavô) koji odavna nije pohodio ove zemlje. „Danas Slaven može reći: na moj put došao je da zasjede tugjinac odjeven u crnu, koji mi se činjaše kao fratar, a ovaj je tugjinac demon politike. On je pohodio Dalmaciju. Sad se ovaj puk zadovoljava da reče: mi ćemo vam pričati, ako vam se svigja, lijepijeh pripovjesti (kao što na zdravlje ja ovdje činim), koje bi nam učinile da zaboravimo sve svoje raspre“.[1]) Progje dakle te posjeti i Dubrovnik hudoba, taj otac tmina, — *princeps tenebrarum harum,* i ostavi za sobom onaj tmušasti uzduh, koji ga opkoljava; i neka je

[1]) „Ce est aujourdhui que le slave peut dire: sur ma route est venu s'asseoir un étranger vetu de noir, qui me ressemblait comme un frere; et cet etranger ce est le *demon de la politique.* Il a visitè la Dalmatie. Or ce peuple se contente di dire: nous vous raconterons, si vous plait, des belles histoires que nos querelles nous faissaient toutes oublier“.

otac svake laži, ipak može istinito reći, kad se opet prikaže pred prijestolje Previšnjega: „A sad sam pak obišao svaki kut zemlje“ (*Circuivi terram, et perambulavi eam* Job., c. 2).

Osim obrtnosti, ostalo je još i dubrovačko podneblje, a u zračnom podneblju i u obzornom vidiku prestavljene su, kako veli Göthe, i Muze i Apolon. Uz to je još preostao za pravo i prirodni humor. To sve potače Milleta da u svome spisu usklikne: „Oh radosti, ovoga neba! o božiji daru! o pojasu Venere! o ubrusu Iride! Ama po kome čudu je ostao taj humor, ova cigla kap ambrozije na obali svega balkanskoga poluotoka?! — Ah to je kap meda na dnu pune čaše grčine!“ A sad mogao bi lako kogod upitati: čemu sve ovo, i što ima posla s književnošću dubrovačkom. Deder odgovorimo i na to!

Bogastvo uopće prouzrokuje obijest i nemar, i budi raskoš; ali u Dubrovniku strogost republikanskog života ne dopusti, da se bogastvo upotrijebi u što drugo, do samo u moralne svrhe, biva, u književnost i u vjerska i gragjanska preduzeća, kao što su n. p. obrane i savezi s vladarima jačijem od sebe[1]). O vjerskijem preduzećima

---

[1]) Republika je bila uglavila prvi savez za obranu sa Neretljanima. Orbini piše na str. 28 o tome: „Rat neretljanskijeh Slavena s Mlečićima poče g. 829. pod duždem Partićipacijem. Dužd Candiano bio bi ih potukao kod rta Miculo, kad dogjoše drugi brodovi pod zapovijesti Dubrovčanina Vida Bobalića, i tu ostade potučen i mrtav dužd. Neretljani bijahu tada apsolutni gospodari Jadranskog mora i zahtijevahu da im svaki brod plati gjumruk, a osobito Mlečići, jer vigjahu da ovi zahtijevahu Dalmaciju; dok ih dužd Urseolo 996. sasvijem ne potuče.“ Sa Neretljanima su i Dubrovčani dijelili plijen, — kako piše Dukljanin. Dapače i Orbini piše (str. 253-254), da neki drugi Bobalić u pismenoj oporuci, koju sastavi pred smrt g. 1326., svjedoči, da mu je dužan Uroš, kralj srpski, sin Milutina, nazvanoga svetijem, mnogo tisuća dukata. To silno bogastvo Bobalić steče u premnogijem ratnijem podvigama svojijem.

već smo prije nešto napomenuli. Aristokratska forma ove republike učini, da ni plemić ni gragjanin ni seljak ne svrnu izvan svoga položaja socijalnoga sa svijem svojijem bogastvom, i da ga ne troši ni u naprave ni u kakve druge spoljašnosti. Bilo je propisano, kako se ima nositi plemić, kako opet gragjanin; nije li se kogod držao tijeh pravila, znao mu se ukor ili globa, a dosta puta bila mu je spravna i tamnica[1]). Nestašica kavana, javnijeh bala i teatara, navodila je Dubrovčane, da se zabavljaju književstvom i u posijelima, kad god bi imali slobodna vremena, a besposlen nije bio niko. Sve ove zabave, kao bali i teatri i ost. bile su posve privatne. Knjigom su se zabavljali privatno u različnijem skupštinama neodvisnijem od vlade, i to su one mnogobrojne akademije[2]). Tako

[1]) Pretjerani luksus bio je zabranjen i plemićima. Crijević, nazvan Tuberon, pokalugjeri se samo s toga, što su mu jednom u senatu javno potkinuli plašt, koji je bio malo dulji od opće forme. Nijesu se mogla vlastela služiti ni naslovima: kneza, markiza i ost., kojijem bi ih obdarili strani kraljevi, kao n. p. porodice: Bunić, Gučetić i Pucić, niti su se tako mogli potpisivati, do jedini knez, za mjesec dana dokle bi u dvora prebivao, koji je mogao nositi znamenja i naslov „ungarico cavaliere dello speron d'oro", i to samo, otkad dogjoše pod ugarsku zaštitu.

[2]) U tijem se akademijama srpski jezik probirao i uglagjivao do klasične savršenosti uz dobro poznavanje jezika susjedâ Bošnjaka i Hercegovaca, s kojijem su bili u neprestanom ratnom ili trgovačkom odnošaju, ili kao posrednici da smire s kraljevima srpskijem kraljeve bosanske, vojvode Helma i sv. Save i ost., koji su u nevolji bježali u Dubrovnik, gdje su nalazili pribježište i zaštitu. Orbini piše na str. 377.: „Slavenski jezik bijaše u cijeni kod hrišćanskijeh vladalaca ondašnjijeh u Evropi, pošto su kralj češki, palatinski grof rajnski, vojvoda saski i markgraf brandenburški, koji su izbornici carstva, dužni da poučavaju svoju djecu, kad prispiju u sedmu godinu života, u jeziku latinskom, slavenskom i italijanskom, kako se vidi u zlatnoj buli ćesara Karla IV. Karlo IV., kako sam čuo od Hristifora Varševića, krakovskog kanonika i od drugijeh plemića poljskijeh, dade napisati spomenutu bulu u jednoj crkvi Praga, sad nazvanoj Slavenska crkva, a o tome ja prije nijesam ništa znao, dok pišući ne prispjeh na ovu stranicu svoga djela."

je bilo, izuzevši samo opće igre, bale i strijeljanje o svetkovinama republike, kao n. p. o Vlasićima i na dan sv. četrdeset mučenika (marta mjeseca) i ost.[1]) Književnost pak nije bila uzeta u onome smislu, kao što je dan današnji, biva kao neki zanat na po se, a ne uzgredno zanimanje. U Francuskoj i Njemačkoj zovu sada književnost zanatom, što najbolje dokazuje, da svak piše da preživi, kao i svi ostali zanatlije materijalni. Toga u Dubrovniku nije bilo; starijem se nije moglo ni u snu snjeti, da će književnost vremenom tako nisko pasti. U našijem vijekovima mijenja se politika u svakomu mjestu i književnost slijedi politiku; i kako što politika ima mnogo stranaka, tako ima i romansijera i pjesnika političkijeh u svakoj stranci. Ima uz to još i bezbožnijeh i socijalnijeh romansijera i pjesnika, baš kao i klerikalnijeh[2]). Ima ih napokon i ekonomista, a nadasve pak onijeh, koji se bave materijalizmom i sadašnjijem socijalnijem prilikama ovoga ili onoga mjesta. Svaki filosofski sistem, kao i razne nauke n. p. astronomija, fizika, prirodne nauke i ost., sve je to razdrobljeno i nametnuto i prostu puku po romanima, pamfletima, listovima i ost. Književnost dakle visi o pokretima socijalnijem, kao što i u opće sve teži na demokraciju i socijalizam[3]). Spisatelji grčki i latinski, i

---

[1]) Na dan 40 sv. mučenika (9. Marta) bila je politička svetkovina za spomen onog dana, kada su bila straćena tri plemića od porodice Zamanja, koji su snovali tajnu urotu pomoću župana bosanskijeh i Helma. Tad se pred pukom i senatom besjedilo o slobodi političkoj na Luži, pred hramom sv. Vlaha.

[2]) Najglasoviti je romansijer klerikalni jezuvit O. Antun Bresciani, rogjen u Ali g. 1798., učenik glasovitoga Cesari-ja. Bresciani umrije 1862.

[3]) Pošto se mijenja politika i socijalne stranke čas ojačaju a čas oslabe, dogagja se, da gotovo svi spisi tijeh mnijenja vremenom budu zanemareni, a ostaje sam klasićizam, koji ima nepokretna pravila. Manzoni, Schiller, Göthe, Puškin, Gogolj vazda će se čitati. Što se

Vico (Scienza Nuova) spominju često *la lingua degli dei* (jezik bogova), po kojemu treba da se ugladi i usavrši svaki jezik ljudski *(lingua degli uomini)*. To znači, da je uprav jedna književnost svegj i svukud, i to ne može biti nego klasićizam, a *lingua degli dei* ne može biti nego onaj jezik, ili oni jezici, koji su najuglagjeniji u formama i obilati u rječniku, da budu vjerni tumači svakog razvoja, svake analize i sinteze idejâ, koje se zameću u pameti ljudskoj. U Evropi *lingue degli dei* ne mogu biti upravo nego samo grčki i latinski, na osnovu kojijeh treba da se svi ostali jezici usavršuju u naobrazbi.

Dohodi samo po sebi, da su stari Dubrovčani, ne mogući imati materijalnijeh zabava kao danas, bili na neku ruku prisiljeni da se zabavljaju tijem dvama jezicima, da bi dotjerali svoj jezik srpski, i doveli ga do one poznate uglagjene forme.

Klasićizam ne stoji samo u bogastvu i uglagjenosti jezika, biva ne kaže samo ljepotu spoljašnju u jednome djelu ili spisu (jezik je piscu samo sredstvo, isto što i kičica slikaru, žica muzičaru, glas pjevaču), nego prikazuje još u isti mah i istinitost i moralnost. Dakle u klasičnu spisu imaju se vidjeti ujedno spletene sve umne sposobnosti, biva: fantazija, razloženje, nagon na kojekakvu vrhunaravnost (n. p. u vjeri treba istaknuti utjecaj koje sile božanstvene; u spomenu ima se uvidjeti istorija prošlosti), moralnost, naravne ljepote i humor, pa u nekoliko još i grdobe, bilo fizične ili moralne (kao Tersit u Homera, Don Abbondio u Manzoni-ja); ali tako to ima

---

vei o književnosti, to isto valja za muziku i slikarstvo. Najglasovitiji današnji slikari ne izmišljaju, nego crtaju prirodu: materijalnu ili moralnu. Govori se, — a ne znam, je li istina, — da se jedan naš slikar narodni izustio: „Što je Rafael, što Ticijan i ostali?! Oni su bili odlični samo za onijeh vremena!“ On je opet, ako je to istina, odličan za našijeh, dokle se svijet opet ne povrati na Rafaele i na Ticijane, u jednu riječ: na klasićizam!

biti spleteno, da jedno drži i popunjuje drugo. Takvi su epi, takve su klasične komedije, takva i sva pjevanja; protivno od sadašnjeg romantićizma, gdje se ističu samo njeke sposobnosti uma ljudskoga. To najbolje opisuje njeki pjesnik u ovijem stihovima:

.... la Scuola boreale
Onde frenar la classica licenza,
A cui non basta il bello naturale,
Ha dato inappellabile sentenza:
Che un sogno son tutti gli Dei d' Omero:
Speriam che tal scuola non dica il vero!

Ta *classica licenza* bukne s protestantizmom. Crkva, koja se brinula za naobraženost pukova, uze klasićizam preda se, te povjeri redu jezuvita istrijebljenje svega onoga, što nije saglasno s hrišćanstvom. Koliko je ovaj red zaslužan za širenje vjere, još je zaslužniji za nauke klasične, i Dubrovčani ako odvajaju u tome najviše megju Slovinstvom, dužni su jezuvitima; dapače svi najčuveniji klasični spisatelji dubrovački bili su jezuviti; ali baš ne samo klasični, nego su bili još i prvi, koji su slovinskom jeziku dali pokret i uspjeh. Dosta je spomenuti Zuzerića, Dellabellu i Bašića.

U opće cijelo svećenstvo, koliko svjetsko, toliko i ono po manastirima, ne baveći se materijalnijem poslovima, stade se zanimati svakom granom književnosti, ne samo u Dubrovniku, nego i po čitavoj Evropi. S toga i ima u našem narodu riječ „popovati“, koja znači isto što i mudrovati. Ko hoće opširnije da sazna o književnosti svećenstva u opće, koliko je ona bila uspješna u Dubrovniku, neka pročita drugu knjigu povjesti dubrovačke od Appendini-ja. Tu će naći silesiju popova i fratara, koji su ostavili nakon sebe raznijeh sastavaka. Htjela bi se čitava knjiga, da ih svijeh spomeneš. Osim strogosti života po zakonima crkve, imali su još i strogost gragjansku, koja je priječila da se svećenik uzobijesti. Njihove

kuće kao i nošnja bile su posve proste. Novac se njihov kupio u opću blagajnicu, te se tako osnova brastvo popovsko „Sancti Petri in cathedra“, koje je kupovalo kuća i zemalja; to sve za potporu popovima, kad bi ih snašla nemoć ili druga kakva nevolja. To je jedino bratstvo popovsko u Dalmaciji, koje se još i do sad uzdržava sa svojijem imanjem. Pri padu republike zateklo se 200 privatnijeh i javnijeh legata, namijenjenijeh bogomoljama i popovima, od kojijeh je veći dio do danas propao. Padom države, ili ih sami svećenici prodadoše *per modum facti*, ili se pak ne opriječiše, da se proda.

Nauke materijalne ili fizične bijahu loše, kao i u opće po svoj Evropi u ono doba. Mašta je nadoknagjivala ono, što *experientia* nije bila kadra još učiniti. I kao što je onda vladala moralna sila, tako su i nauke materijalne i fizične bile podložne sili moralnoj i idealnijem naukama.[1]) Fizični su se ogledi zvali „magjije“. Vilenici,

[1]) Kao što je materijalizam u duhu već nadvladao spiritualizam u morali, tako najprije ostupiše sile razložne, sile duhovne u politici, i dadoše mjesto silama materijalnijem (svećenstvo, koje je negda držalo prvijenstvo u političkom vladanju, ustupi mjesto militarizmu, sili materijalnoj). U tome smislu njeki gospar dubrovački, kad bi vidio vojnike, rekao bi: *Ecco una ragione!* (evo jednoga razloga). Sav svijet da se drži u redu, treba da je pun tijeh sila, a ti tamo misli i vjeruj što hoćeš. Takogjer napreduje književnost nauka, koje se bave materijom, kao mehanika, fizika, hemija, prirodne nauke, sentimentalizam u opisima mješte uvjerenja u koješta, verizam, koji je prema sentimentalizmu što i ironija prema očitoj satiri. Za to su vlade prijašnje odmetale svaki pokret materijalnijeh izuma. Matematičar Herostrat izumi u staroj Grčkoj njeke lagje, koje se miču parom; ali grčke republike to odbace. Domicijan, car rimski, imajući podići u Rimu njeki stup, služio se mahinom. Obilno nagradi izumitelja, ali poslije naredi da se taj spret izumljen odmah užeže i da izumitelj ne nauči nikoga, jer kad bi se za nj obaznalo, mnogo svijeta ne bi bilo moglo da zaradi koru kruha. Čita se u arhivu senata mletačkoga, da je neko iz Treviza bio dao tačan osnov, kako da se kola mogu parom kretati. Senat odbaci pismeno tu ponudu odgovarajući fizičaru, da svaka vlada ima

„maghi“, zvali su se u opće sljedbenici toga nauka i kadgod bi pali u sumnju, da imaju posla s nečistijem duhovima. Tako je bio držan i sam papa Silvestar II., tako Schwartz, tako i Bakon Verulamski.

Istorija, pošto je u početku potekla iz predaje, valjalo je da bude legendarna u svakome gradu i narodu. Anahronismi, miješanje lica istoga imena činilo je, da se pripiše jednom istom licu sve ono, što su činila različita čeljad; to se dogagja i dan današnji, jer povjest u opće još nije otrijebljena kako treba. Pragmatizam, najprije uveden od Polibija, grčkoga spisatelja povjesti rimske, slijegjen je bio malo ili nimalo; a po gotovu ni najmanje od pisaca našeg naroda u opće a Dubrovčana na po se. Za to i prezire Crijević povjest Orbini-jevu *Regno degli Slavi.* I za pravo, ko god čita Orbini-ja, valja da ima mnogo oštroumnosti i opreznosti; jer bi mu inače sljepački sve povjerovao, kao i Appendini, toliko da iz korjena slovinskoga proizvodi malo manje, nego sve jezike evropske, kao što mu i Rastić zgodno napominje: „*Quid te dicam facere in regione Gravosae?* Ah režeš riječi svakojake kao lŭk, da bi našao sok slovinski, *verba ut caepe trucidas!*“

Da zaglavimo: književnost je imala svoj izvor u klasićizmu, jer Dubrovčani, sve da su i htjeli, nijesu mogli pismeno izražavati svoje lične i političke misli, kao i sva ostala mišljenja (to što je sok romantićizma), jer su imali i prečijeh posala.

U ono doba tako su bili utvrgjeni članovi vjerski i sustavi politički, kao u opće i u svakoj vrsti naobrazbe, da se držalo da to ne može biti nikad uzdrmano; ali

---

predvidjeti na koji način mogu živjeti njezini podanici, te da bi tako ostali na sred puta mnogi kočijaši, kiridžije i krčmari. Senat dubrovački takogjer odluči, da niko ne može doći iz tugjeg mjesta, da tjera koji mu drago zanat bez dozvole senata (V. matrikulu crevljara).

prvi udarac osjeti vjera od protestantizma, pa književne nauke od enciklopedije, a politika napokon od prevrata francuskog. Kad pošljedice tijeh triju prevrata dogju do svoga najkrajnjega cilja u tijeku dva-tri vijeka, opet će se svijet povratiti u svoje prijašnje stanje, jer napredak ide u okrug a ne ravnom crtom u beskrajnost, kako kaže Vico. To još bolje tumači Tomaseo ovijem riječima: „Il progresso umano cammina avanti soltanto per mezzo di disinganni“ (ljudski napredak krače naprijed samo s pomoću razočaranja); po tome treba da najprvo budu „gli inganni“ (obmane). S toga sve što strahotno čujemo, vidimo i kušamo, sve su to potrebite *fase* moralnijeh preokreta ljudskijeh, kao što su vihori i kataklizmi u svijetu materijalnomu. „Politički prevrati, stranke i bitke“ — veli Viktor Hugo — „isto su što i vihori i oluje, koje poslije raščiste uzduh.“ Svaka je životinja podložna prevratima svijeta materijalnoga: žestok potres, oluja, zajazenje nosi sobom hiljada životinja većijeh i manjijeh; a čovjek osim što je i on kao životinja podložan prevratima svijeta materijalnoga, još je podložan prevratima i olujama svijeta moralnoga (to su zadruge, vlade, carstva). Da se svaka uzdrži, treba da zanese hiljadâ i hiljadâ ljudi, nadasve kad propada i kad se osniva. Car Napoleon I., kad je u jednoj bici ostalo mrtvo u jedan dan nekoliko hiljada vojnika, reče njekom generalu, koji je to žalio: „Ne boj se, u carstvu francuskom noćas ih se toliko rodilo!“ „Da uzmemo tvrgjavu Ismail“, pisao je Suvorov carici Katarini, „hoće se da pane mrtvijeh 10.000 Rusa!“ — „Uzmi Ismail na svaki način!“ bi mu odgovoreno iz Petrograda.

Kad bi bio istinit filosofski sistem materijalista, zaista bi bio čovjek najnesrećnija životinja u prirodi, sa dva razloga: prvo, jer ga od časa do časa gnjave dva svijeta, materijalni i moralni; a drugo, jer je svaka dru-

ga životinja žrtva iz neznanja, a čovjek podliježe i ako zna. Iz svega ovoga izlazi jasni zaglavak, biva, da su Dubrovčani dobro činili, što su književnost uzimali za zabavu, a ne ludo mislili, da je to zanat s kojijem se dobiva ili novac ili slava. Što je pisati? — Pisati je razgovarati se s nenazočnijem ili s potomcima. Ali u svakome posijelu mahnita je stvar zahtijevati, da ti drugi, koji te sluša ili čita tvoja djela, nema ništa odgovoriti, ili ti u čemu ne prkositi. Mahnita je stvar zahtijevati još, da će ljudi samo radi tvoga razgovora ili spisa promijeniti svoju ćud i svoja mnijenja.[1])

[1]) Sv. Avgustin razmišljajući da knjige i spisatelji nijesu ništa, izreče onu svoju poznatu rečenicu: „Ja ne bi ni Evangjelju vjerovao, da me ne utvrgjuje u tom vlast crkve.“ A Bernardin de Saint Pierre veli, da je svaki spis književni kao vuk na puški: ako je puška krcata tad pukne. To hoće reći, ako su u naraštaju ona mnijenja, koja su i u knjizi, tad knjiga vrijedi štogod, ako pak u čitatelju nema tijeh mnijenja, knjiga sama nema nikakva utjecaja.

SADAŠNJA VREMENA

Perchè all' afflitta rima, e al flebil canto
Mi revochi mia un dì diserta Musa?
E i capei sparsa, e avvolta in bruno manto
Or mi mostri la gentil Ragusa?!

A. Paravia.

Mi smo do sada na svaku ruku razmatrali književnost dubrovačku, i put bijaše ravan i bez zapreka, ali od jednom, baš pri samoj svrsi, valja nam nagaziti preko osinjaka, da dopremo do povjesti najnovijih dana. Ko se god uprti u osinjak, treba da bude ispecan, dakle nadajmo se i mi![1]) .... dohodimo na vremena:

.... quando immeritae res cecidere Rhagusae
Nostraque gens alio nunc debet vivere pacto,
Duris sic visum Parcis ...

kako nariče pokojni Niko knez Pucić, pjesnik latinski, u jednoj svojoj klasičnoj elegiji. Ne treba ovdje pričati povjest raspa domovine, ni iznositi na srijedu sve leleke i tužbalice tugjijeh spisatelja; dosta je da ponovimo u srcima odjek jeremijadâ našijeh gragjana, koji preostaše iz onog doba, jadikujući do svoje smrti nad oborenijem gnijezdom pjesništva, kao i ptica pjevica, kad je postigne ista sudbina.

---

[1]) Neki dubrovački anonim, kad je pročitao ove riječi, posla Stojanoviću ovaj epigram:

Ej! ne kaži, gospodine znani,
Osinjaka da ćeš krenut sada:
Udrio si u njega otkada
Začeo si podlistak pobrani.

U prvom redu spomenućemo onu Androvićevu:

Prima fra tutte, e sopra quante furo
Le Illiriche città la patria mia,
Ergeva il capo augusto......
Che lunga serie si pingea di lustri,
Non mai macchiati da sinistro evento.
Ma aimè! cangiaro i tempi. Invidiosa
Tante felicità mirò Fortuna,
E sdegno ne ebbe. Adesso indarno cerchi
Più Ragusa in Ragusa. Or d'essa solo
Laceri simulacri in piedi stanno,
Le vuote case, e le merlate mura
Unico avanzo di città superba.

pa onu Ivana Kaznačića (g. 1842):

Kad pogledam moju zemlju rodnu,
Na njoj leži sila dušmanina.
Sad djedova gr'jehe nepoznane,
Svojom krvlju praunuci peru.
Nekad uhvah, da će moji glasi
Rasrčena Boga umiriti,
I sadružit rastavljenu braću
Svet'jem vezom narodne ljubavi;
Ali moje bezbojazne misli
Potlačenjem moja braća prime:
Kano misli nedozrele glave,
Kano sanke bolesna čovjeka.
Domorodne oholast gospode,
Mnog'jeh ljudi častoželjne misli
Sva uhvanja moja razoriše.
Lakomost i potištena zloba
Samoljubstva nenaravna ludost,
Svaku moju uništiše nadu.
Sad ti živem bez uhvanja, brate!

Pa Preradović neka reče u ime svijeh narodnjaka pjesmom Dubrovniku:

Rim, Atina što su svojim bili,
To si negda i ti nama bio:
Jesi l' sad još na pol ono barem?

Reć' ne mogu jer si suzu tarem.

. . , ...

Ti si bio, to nam poviest piše,
Da si bio, tužno uvigjamo

. . . .

Što si bio, to si sad nam samo . . . .

Jer što uvigja? . . . — Puk novi naseljen od tamo i od ovamo, a u ono malo urogjenijeh Dubrovčana, bili ostaci plemstva, bili staroga gragjanstva, opaža se sada njeka opća „oblomovština", koja je svakoga od nas obuzela bez milosti i otkupa. Ovo je nova riječ, koja se upotrebljava danas od francuskijeh i italijanskijeh spisatelja. Oblomovština, piše Tomo Carletti (l. c.) „to je slavenski *spleen*, nova riječ od Oblomova, junaka u romanu Rusa Gončarova. Nije to *il dolce far niente* Italijanaca; jer ne isključuje neki umni rad; to je hvala Bogu, pošljedak možda oslabljenja osjetljivosti."[1]) Za to ima još i sad njekijeh ter njekijeh prebivalaca Dubrovnika, koji se bave i prohode dane mudrujući o prošlosti svojijeh pregja; s toga ima razlog Dr. Lujo knez Vojnović, kad kaže: „Narod, koji može nazvati Dubrovnik svojijem, i srkati čisti zrak ovijeh litica, i razumjeti visoke nauke ovijeh razvalina; ima dosta popudbine, da njom prevali svoje sadanje dneve". Pogledajmo najprije plemstvo, koje se iskorjenjuje u sadašnjijem potomcima. „Velike države, — veli jedan Italijanac — imaju veliku moć gragjenja, a

[1]) „È lo spleen slavo, parola nuova da Oblomoff, eroe di un romanzo del Russo Gontciarof. Non è il dolce far niente degli Italiani; perchè non esclude un certo tal qual lavoro della mente; è il „Hvala Bogu", il prodotto forse dell'indebolimento della sensibilità." — Niko Veliki Pucić često bi dohodio na izvor rijeke Omble, pa bi mi rekao: „Ovaj je izvor simbol svijeh sadašnjijeh preduzeća dubrovačkijeh!" Rijeka Ombla ima viši izvor i od Rajne i od Dunava i od mnogo ostalijeh rijeka; ali odmah na izvoru nahodi more, u kojem se gubi. Tako i svi dubrovački pothvati nahode uput protivnu pučinu udesa, u kojoj iščeznu.

došljedno i razgragjivanja".[1]) Da se uvjerimo, dosta je vidjeti sadašnju Bosnu i Hercegovinu, i to u nepunijeh dvadeset godišta. Stranci dohode, te se prodevete od čuda radi spoljašnjeg napretka tijeh zemalja (forza edificativa); a Dubrovnik opet kaže „la forza distruttiva". Nije prošlo još ni sto godina, a od njegovijeh prebivalaca gotovo niko i ne zna: ni što je bilo, ni kako je bilo, niti haje da to obazna.[2])

Ovo plemstvo, u vrijeme pada, kao i poslije dokle su izumrli svi pojedinci iz onog doba, zadobi poštovanje od svukud pa i od same vlade. Ponavljamo za to riječi ćesara Frana I., koje je izustio jednom prilikom: „Da imam toliko država, koliko je plemića dubrovačkijeh, dao bi svakome po jednu, da njom upravlja!" U književnosti ističu se mnogi, i u velikoj naobraženosti i u žarkosti domorodne ljubavi. Trajnog spomena su dostojni Frano i Pijerko Bunić,[3]) da i ne govorimo o njihovu ocu Luku, Antun Sorkočević, dostojni književnik, koji umrije u Parizu, Lukša Gučetić, braća Ivo i Karlo Natalići, Luko Diego Sorkočević, Ivo Bizzarro, Niko Pucić i otac mu Niko. Luko Pucić, matematičar, bio je stric Nika (*vulgo* Niko Veliki) i Meda, koji su dva pošljednja glasovita vlastelina. Lukša Gučetić, Vlaho Getaldić

---

[1]) „I grandi stati hanno un'immensa forza edificativa, e distruttiva anche per conseguenza".

[2]) To dohodi najprije od materijalne malenosti prostora. Kit, slon, mamut, ne mogu se čak ni staviti, da su smečili kakvog kukca pa ma bio i najrjegji i najdragocjeniji u prirodopisima. S druge strane to sve veličanstvo dubrovačko izlazi od forme aristokratske, na kojoj su bile osnovane i uregjene vlade evropske, pa baš i one, koje su imale kralja. Poslije prevrata francuskog, vlade su na osnovu demokratskome, otole ona tajna mržnja na sve što je bilo i što je još i sad aristokratsko.

[3]) Frano Bunić imao je običaj na sv. Vlaha ne izlaziti vas dan iz kuće.

i **Nikša Gradić**, ljudi posve izučeni u klasićizmu, služili su Austriju u najvećijem stepenima činovništva.

Onaj senat, koji je kao posrednik držao ravnotežu megju rasprama svijeh knezova, banova i kraljeva slovinskijeh, brojeći ujedno i Hrvatsku, bi uništen na 3. Junija 1808., moćnijem *fiat* silnoga osvajača i gospodara Evrope.

Čitajući književnu i političku povjest dubrovačku uvigjamo, da je ovaj senat imao uprav dvije mudrosti; i ako ćemo govoriti po mitologiji, bio je posvećen najprije Minervi (mudrosti političkoj), koja nije drugo nego opća uprava ljudskog vladanja, s toga baš i izagje Minerva oružana iz glave Jupitrove; uz to je još bio zavjetovan i Apolonu (naobraženosti književnoj), sa devetero sestara Muza, biva: u svakoj svojoj ustanovi bio je usavršen u svijem različitijem granama ljudske naobrazbe, ne samo književno, nego i umjetno, pa i Dijani (uljugjenoj slobodi političkoj), pošto je ona po samoj naravi nerazdjeljiva od Apolona, jer oboje ishode od zajedničke majke Latone, biva od zdrava razuma, koji je prva svjetlost duha.

Da je tako bilo plemstvo dubrovačko, mnogi i mnogi svjedoče u staro doba, pa i sami neprijatelji Dubrovnika.

Ovaj senat, koji se *per modum facti* nagje po putu Sarake opet pod obranom ugarskom, da se otrese vlasti mletačke; senat, koji se hvatao i nemila i nedraga još od svoga postanka, kao n. p. s Neretvanima, s Carigradom, s Normanima, — nagje se na svrhu u isto doba megju dvije velike nezgode, biva: megju unutrašnjijem strankama, pučkom i aristokratskom (Sorbonezima i Salamankezima), pa megju Rusom i Francuzom. Enćiklopedija, prevrat moralni, koji se stade javljati, pa oholast i obijest dovedoše do nesporazuma megjusobnog, te tako podlegoše sili francuskoj. Valentin del Lago piše o tom ovo: „U očima je Mlečićâ ova njihova sestra imala

tri krivice: što nije mogla sebi oprostiti da je pripadala Mlecima od 1205-1358.; što drži položaj izmegju mletačke državine dalmatinske i Boke Kotorske, uzrok njezine konačne propasti g. 1815. radi zaobljenja austrijskijeh zemalja; što je pozvala Turčina da se postavi izmegju nje i Mletaka. Četvrta pogreška je bila, da je Dubrovnik bio relativno veoma malena republika, a to je u politici najveći od svijeh grehova. S toga su njezini savezi s Istokom, s Napuljom, s Ugarskom, sa Srbima, sa Sultanima imali uvijek svrhu, da se izabere izmegju dva zla manje!"[1])

Kad Napoleon izgubi u Rusiji, i bi uhvaćen, sastanak bečki odluči, pošto Austrija primi Dalmaciju, nekad mletačku, da Dubrovnik ne može stati u srijedi kao mjesto neodvisno, i tako bi osvojen vinograd Nabota.[2]) Milutinović, gjenerô hrvatski, uljeze sa svojijem Hrvatima, i da zauzeće bude zakonito, odredi se, da svi gragjani imaju posvjedočiti potpisima svoje privoljenje Austriji. Vlastela ne htjedoše na to pristati s izgovorom, da čekaju odluke

[1]) Per i Veneziani questa loro sorella avea tre torti: da non poter si perdonare di esser appartenuta a Venezia dal 1205 al 1358; di occupare una posizione intermedia fra i possessi veneti della Dalmazia e le Bocche di Cattaro, causa della finale sua rovina nel 1815 per l'arrotondamento degli stati austriaci; di avere chiamato il Turco a porsi fra sè e Venezia. Il quarto errore era di essere stata comparativamente Ragusa repubblica molto piccola, che in politica è il peccato maggiore di tutti. Quindi le alleanze sue coll' Oriente, con Napoli, coll' Ungheria, coi Serbi, coi Sultani hanno avuto sempre lo scopo di scegliere il minor dei due mali!"

[2]) U sv. Pismu (knj. 3., gl. 21) piše se, da je Akab, kralj izraelski, molio njekoga Nabota, da mu proda svoj vinograd, koji je bio u baštinama kraljevskijem, jer kad kralj s prozora gleda svoje zemlje, da mu smeta vidjeti tugju zemlju u sredini. Nabot ne htjede na to pristati. Tad kraljica Jezabela potvori Nabota kao protivnika kraljeva, i on bi kamenovan od istijeh svojijeh sugragjana. Tako posvoji kralj vinograd Nabota.

bečkoga sastanka. Milutinović ih svijeh uapsi, metnuvši na vrata svake vlasteoske kuće po jednu stražu svojijeh Hrvata.

Mnogi književnici bijahu tad još živi, megju njima kanonici Radelja i Zamanja, koga jedinoga posjeti ćesar Frano I. Megju onijem, koji se skloniše u sela, daleko od grada, da u njima životare, valja spomenuti nadasve: Džona Rastića, Betondiće, Stulića i Hidžu.[1])

Austrija se pokaže veoma blaga novijem podanicima. Nijesu bili dužni davati nijednu službu, nikakav porez, osim carine. Zakoni republike trajaše za dugo, može se reći do skora, tako da su se i obližnji Dalmatinci, a ne samo stranci, u čudu i snebivanju pitali: „Je li moguće, da su ova čeljad pod Austrijom?!“

Dokle su još bile vruće rane, Austrija ih nije htjela vrijegjati: dokle ne izumru svikolici, dokle u praunucima svaki spomen ne iščezne!

Za to je trebalo da književnost drijema; slučajno bi kad ter kad izišli iz štamparije Martecchini-jeve po koji neznatniji pjesnički proizvodi, kao n. p. pjesmice maškarata, kolenada i ost., ili su se štampavali kakvi starinski spisi. Pisalo se i latinski, i italijanski, i naški, a to sve samo u osobitijem prigodama. Mnogi opet, jer navikli još iz djetinjstva provoditi sve vrijeme svoga života s knjigom u ruci, baviše se sve do svoje smrti raznijem naukama; ali ipak u svemu tome, može se reći, da nije bilo nikakve vrijednosti.

Austrija zametne novi sistem poučavanja, i to onaj isti, koji je bila uvela i u Italiji. I to je bilo onda još

---

[1]) Tad su se mnogi književnici preselili iz Dubrovnika. Rosaver, domenikanac, pogje put Italije i umrije u Bolonji; Rosani se vrati u Rim, a s njim i Lampredi. Doderlain se nagje u Palermu (gdje mu se i sada kip nalazi), pa još i mnogi drugi. Austrija pozove u Zadar Urbana i Frana Appendini, jer Dubrovnik nije više bio glavni grad.

pir i božić. Nešto je još žlje i gore *tambaškalo* po antologijama o klasićizmu grčko-latinskome i italijanskome. U Dubrovniku, pa i po Dalmaciji Austrija ukine svako poučavanje u jeziku slovinskome[1]). Italiju nije mogla ponijemčiti, pa bogme ni Dalmaciju, koja se za puna četiri vijeka u pitomosti smatrala kao neki priložak italijanski. Ni po školama, ni po uredima nije se mogao germanizam u djelo privesti, jer je Italija vrljala već od god. 1820.; a da ne vrlja držale su je, — koliko su mogle, — u stezi i pokornosti: vojske, tamnice i osude, sve do velike epohe, koja je nastala g. 1848.

Ne ću propustiti, a da ovdje ne spomenem jednog svoga učidruga, Frana Grgurevića, poslije profesora na istome gimnaziju. Ovaj je u malo časa bio kadar već u šestome razredu sasvijem lako sastaviti po njekoliko epigrama latinskijeh, od kojijeh su se njeki mogli mjeriti s onijem, koje je po Dubrovniku izdavao Luko Diego Sorkočević. Ostaje mi još malen rukopis tijeh epigrama u formi satiričnoj, meni namijenjenijeh. Znam da prvi počinje ovijem riječima: ***Ast equidem in nonnullis te sen tentia fallit*** (ali te u nečemu vara mišljenje), a drugi enkomiastični, isto meni namijenjen, počinje: ***nimirum tuum ingenium*** . . . . (doista tvoj um . . . .) On, i kao učenik i kao profesor nikad nije odustajao od književnosti grčke i latinske. Vazda bi ga mogao zateći kod kuće, gdje čita Platona ili Lukijana u grčkom izvorniku, a Horaca u latinskom. Tu nije bilo potrebe ni rječnika ni komenata. Grgurević je upravo pošljednji grećista dubrovački. Takogjer i Zglav, koji se poslije zapopi i umrije mlad, bio je divno čudo pamćenja: dosta je bilo da jednom pročita, pa da se poslije svega spominje od riječi

[1]) Samo je u Dalmaciji još tinjala njeka književnost u časopisu „Srpsko-dalmatinskom Magazinu", pisanu ćirilicom, koji su uregjivali Dr. Božidar Petranović, brat sadašnjeg episkopa, i Gjorgje Nikolajević.

do riječi. Gjuro Pulić, sin siromašna crevljara, odgojen uz pripomoć kanonika Kipre, zapopi se i posta doktor bogoslovlja i profesor. Obdaren častima crkovnijem umrije u Rimu, a bi ukopan u Dubrovniku, gdje mu je podignut spomenik nad grobom. Učio je u vrijeme Francuza i prve godine austrijske vladavine u gimnaziju kao profesor još i pop Ivan Kristić, koji docnije umrije kao prost župnik u Ošljemu. Prije smrti, kad je već bio iznemogao od starosti, u slamnici njegova kreveta, na kom je ležao, nagje pomoćnik mu na parohiji Vodopić, koji poslije postane episkopom dubrovačkijem, diplom doktora u bogoslovlju. Kad ga Kristić ugleda, stade plakati, kako pripovijeda sam Vodopić. Takogjer se u matematici ističe kao znamenit pop Buškaveta, paroh u Vitaljini u Konavlima, koji se dade poslije na ćinizam. Antun Kaznačić, Ivan Galjuf, Ivan Matulić, O. Tomo Tvrtko, gimnazijalni upravitelj, Luko Diego Sorkočević, Pijerko Bunić, Mato Vodopić, Antun Kazali, razveselili bi nas kadgod svojijem pjesmicama: slovinskijem, italijanskijem i latinskijem, a Niko Andrović i grčkijem; ali to sve bijahu prigodni sastavci, epigrami, elegije i epitalamiji — ili uz kolende, ili uz maškarate, ili na imendan ćesarev, ili napokon u kakvoj prigodi crkovnoj. To sve bijahu slabi odjeci ptica pjevačica, kad se svraćaju kad ter kad na prijašnje leglo, pa puste glas za koji čas, te opet zamuknu, jer vide da je oboreno i da njima nema već tu opstanka. Dubrovnik se može isporediti sa bogato urešenom gospogjom, koja prevaljuje svoj put života vijekovima, pa je u jedan čas snahodi kap po životu (prva epoha, biva trešnja od g. 1667); iza toga još može živjeti, ali u zloj koži, te još lazi. Dočekuju je na putu razbojnici, navaljuju na nju već oslabljenu i dižu joj odore; vežu je i ona tako vezana čeka osudu. Osugjuju je na smrt. Antun Sorkočević piše, da je tako i ova zemlja čekala

svoju osudu na bečkom sastanku; kad dohodi oglas *mise a mort* — osugjena na smrt! . . . . Umire; ali mrtvo truplo kaže još njeku ljepotu, koja začarava, kako svako lijepo tijelo njekoliko ura poslije smrti (druga epoha). Poslije se truplo raspada, i smrad se proteže naokolo. To je treća epoha današnja, kad stranke političke davaju životu Dubrovčana — kako bi rekli na italijansku — *l' ultimo colpo di grazia.*

I tako pogine, da se poslužimo riječima Tommasea: „Grad ostrvâ, grad dubrave; grad grčki, rimski i slavenski; u isto doba prijatelj Polumjeseca i Krsta; ilirska Atena; dalmatinski Mleci; grad diplomacije, matematike i epigrama; grad stapanja sojeva; — jer su Dubrovčani na dvoru imali biti poštovani kao Slaveni, a Slaveni s dvora, koji silažahu da borave u Dubrovnik, imali su biti smatrani kao Dubrovčani".[1]) Pogine i golemo bo-

---

[1]) „La città degli scogli, la città della selva; città greca, romana, e slava; ad un tempo amica della Mezza Luna, e della Croce; l'illirica Atene; la dalmata Venezia; la città della diplomazia, della matematica, e dell' epigramma; la città della fusione delle razze; — perchè i Ragusei all' estero dovean esser rispettati come Slavi e gli Slavi esteri, che vi discendevano ad abitarci, dovean esser tenuti come Ragusei". — U razvalinama crkve sv. Stjepana u Dubrovniku mogao se pročitati ovaj natpis:

Junius Gradi Matthaei filius
. . . . . Ex Sepulcris Ante
Hanc Aedem Positis Jam Pene Vetusta
Te Dirutis. In Quibus Etiam Stephani
Regis Bosniae Cujus Uxor Margarita
Hanc Aedem Divo
Posuerat. Condita Fuisse Fama
Ferebat In Hoc Sepulcrum Sua
Impensa Factum
Annuente S. P. Gregorio XIII
Transferenda curavit
Anno MDCXXXX.

gastvo, i pomorstvo i trgovina. Teško je sad i pomisliti da je ovo onaj isti grad: u koga je vizantijski car Vasilij III. pitao 80 dobrijeh pomoraca, da dogju u Carigrad upravljati grčkijem brodarstvom; u koga je Karlo IX., kralj francuski, tražio obrtnika i radnika za upravu rukotvornica vune, svile i ost.; u koga je Ljudevit, kralj ugarski, iskao vještakâ i zanatlijâ, da osnuje po Ugarskoj tvornica matematičkog i fizičkog alata; u kog su carevi srpski pitali diplomatâ i činovnikâ za upravu svojijeh posala izvanjskijeh?!... Dogje i njemu svrha, i umre; ali ne umre u jedan čas oborivši se, nego malo po malo, ckileći kao žižak, dok se sasvijem ne ugasi! Priložimo sad riječi Ide barunice Reinsberg, njemačke spisateljice, kako se nahode u goričkijem novinama *Eco del Litorale* (9. oktobra. g. 1896.): „Isto je more, iste su hridine oko Dubrovnika, kako su bile i onda; ali Dubrovnika više nema! Zidovi i tvrgje su ostale, ona kamenja još se nijesu razorila, ali Dubrovnik se razorio. Kipovi njegova sv. Vlaha još ostaju; ali sv. Vlaho nema već što da brani. Ivan Crnojević u Crnoj Gori i Fridrik Barbarossa u Kyffhäuseru mogu se još probuditi; ali Dubrovnik ne probugjuje se nigda za nigda! Dubrovnik pust, kao nijedno drugo mjesto, leži sad u muku pokriven grobnom pločom, kako njeki sveti ostanak, pokriven prozirnom koprenom svoga svijetloga obzorja!“

Pošto se sudbina nije mogla zadovoljiti samijem padom republike, valjalo je da ovaj grad bude još i oplijenjen do gole duše; te tako i puk i plemstvo obuze mrtvilo i nehajstvo, da se oporave, koliko je bilo moguće

---

Po tome se držalo, da je taj kralj Stjepan bio ukopan u Dubrovniku kao gragjanin. Zonara piše, da je taj Stjepan umro u Prapratni, a da je ta Margarita, žena mu, bila od porodice dubrovačke Della Croce. No ono *fama ferebat* kaže izvjesno da se ima dvoumiti je li to tako. Svakako je pripadao gragjanstvu dubrovačkomu.

u onijem prilikama, te tako sami svojevoljno hrljahu u konačnu propast. Istina našao bi se još po gdjekoji ostatak prijašnjeg duha, otresena i slobodna, ali to bijahu *rari nantes in gurgite vasto*. Reklo bi se, da je baš veći dio samog plemstva, koje preostade u ovoj prigodi, najprije klonuo i obukao košulju Dejanire[1]). Njeki opet, koji su mogli živukati, držali su se još u svome dostojanstvu, a tako i vas narod rogjen pod republikom. Zato su baš i pisali Nijemci u *Wiener Zeitung* od g. 1832; „Ko dohodi u Dubrovnik, nahodi se u polju njeke davne uljugjenosti, koja se u njem javlja odasvud!“ Po tome možemo zaključiti, da je Dubrovnik za njeko vrijeme i iza smrti ostao lijep i uljugjen; krasan za svakoga tugjinca koji ga je onda pohodio, kao i svako krasno čeljade iza smrti, prije nego se stane raspadati.[2])

Dal solenne sorriso dei morti
Spira un aura, che pace favella:
Una forza, che induce a pietà!

piše pjesnik italijanski sadašnjijeh vremena, Josip Multedo.

Ali buknu po Evropi kobna epoha g. 1848. Svi narodi ustaju, te zadahnuti načelom narodnosti, teže za svo-

---

[1]) Dejanira je bila po basni žena Hrelje (Herkula), te mu pošlje jednu košulju začaranu, koju kad je obukao, pobijesni, i u bjesnilu pogine. Velika i slavna povjest pradjedova pritiskuje i davi mnoge porodice plemićke po Evropi, baš kao ta košulja Dejanire, te radi očajanja i bjesnila ginu i nestaje ih.

[2]) Poznato je, da osoba silovitom smrti oborena i svaka ljepotica mrtva, dosta ura poslije smrti kaže još njeku ljepotu kadgod i višu od obične. To je bilo opaženo od Byrona, te se tijem služio u svojijem pjesmama. Isti Byron piše, pošto je san brat smrti, da mi ljudi osjećamo najveće naslade gledajući osobu nama dragu: kad spava ili kad je istom umrla. Sveto Pismo potvrgjuje tu fizijološku opasku ovijem riječima: „Adjuro vos filiae Jerusalem ne suscitetis, nec evigilare faciatis dilectam donec ipsa velit“ (Canticum). — i to, da se uzmogne naslagjivati njezinom ljepotom.

jijem jedinstvom. I Dubrovčane zanije ovaj opći pokret, te pristaju uz ostale južne Slavene, na što su ih sokolili domaći kao i ostali pjesnici. Medo Pucić, Ban, Kazali i Kaznačić kolovogje su toga pokreta. Od dalmatinskijeh pjesnika Tommaseo prvi podiže svoj glas iz Italije, te dovikuje svojoj domovini:

. . . .
Nè più tra 'l monte e il mar povero lembo
Di terra, e poche ignude isole sparte,
O patria mia, sarai; . . . .
. . . .
. . . . E tu, porgendo fida
La destra a Italia, ad Ellade la manca,
In sacre le unirai danze ed amplessi,
Chè in te, seconda Italia, Iddio compose,
Serbica stirpe, delle umane forme
E degli affetti le diverse tempre,
E mise in armonia gl' impeti e il senno:
Lingua ti diè di giovanili ardiri . . . .

Ustaje Kazali sa remek-pjesmom prepunom rodoljubnog žara pod natpisom „Plačni razgovor Vile s Velebita s Vilom iz Nevesinja“. Oglasuju se i veliki književnici hrvatski, kao Mažuranić, Gaj i Preradović, i opijevaju vas narod južnoslavenski. Kaznačić tad dava oduška svojoj radosti ovijem stihovima:

Dubrovniče, blago meni!
Zaboravljen sasvim n'jesi;
Za slovinskog sreću roda
Zagrebačka svim gospoda
Mudroznancim tebe liče!

Biograd tako isto odjekuje, te šalje pozdrav Dubrovniku uz ostalo i ovijem riječima:

Svake pjesme slovce kaže,
Svaki jasno slog izlaže
Duh, kîm ječi ta Dubrava.
Jezik, srodstvo sve nas veže:

Pjevaj, nek' ti s' glas razl'ježe
Do srodnika dopre nas!

Još i prije g. 1848. spomenuo je bio Pijerko Bunić zasluge Dubrovčana, stečene ratujući po Srbiji. Iz te njegove pjesme navešćemo samo ove stihove:

Ako stupit i ja smijem,
Duh uza me je pokojnijeh
On'jeh djeda, kî za slavu
Puka slavnog od Srbije
Ne štediše svoju glavu.
Kak' s' u listim star'jem štije,
Frano striko djeda moga,
Skupa s banom od Savoje
Rateć, srca slobodnoga
Pod Biogradom pogin'o je!

Onda Mažuranić s Preradovićem zajedno uzdiže u pjesmi Ilirstvo, te veli:

Tebe divna žudi sloga
Ilirskijeh od naroda:
Srbin, Bugar, Hrvat bojni,
Bošnjak, Kranjac, i dostojni
Grad Dubrovnik mjesto slavno!

Isti Mažuranić u svome remek-djelu uzimlje prijedmet iz srpske povjesti; pa i ako Hrvat, cijeni ipak da opijeva muke i pregnuća svoga naroda; a da ga i ostali književni narodi uzmognu razumjeti, stavlja se, da pjeva latinski Marka Kraljevića pa i vas narod srpsko-hrvatski pod simbolom njegovijem, pa na svršetku veli, kad Kraljević Marko bude proslavljen, da će se Gundulić, umjetni pjesnik, razveseliti u Eliziju, i tako Marko:

. . . . aeternam vivet saecula vitam
Hic Gondula vester . . . .
Illyrides musae vates, vesterque sacerdos
Gundulić hic residet (u Eliziju) circum sua tempora lauri.

Napokon stavlja Zevsa da dohodi i prorokuje je-

dinstvo naroda, te da za to junaci hrvatski i srpski nijesu uzalud prolijevali svoju krv!

Non cassum vestra jacet cervice recisum
Corpus, et immanes vestri cecidere labores
Bate, ac magne Pine: Miloši Lazarique supremus
Fluxit corde cruor. Nec Zrinius occidit heros
Gratis . . . .

Pošto Zevs izreče tu besjedu, Gundulić od tad u Eliziju neprestano pjeva kao slovinski pjesnik *per excellentiam*:

Interea Aonius cytharas imitante sonoras
Gundulić ore canit, coepitque inflare cicutas.

I Dubrovčani šalju svoje čestitke, svoje pozdrave u toliko poslanica i u Zagreb i u Biograd u isto vrijeme. „Zora Dalmatinska“ ustaje, da budi narod uspavan, Kaznačić to isto čini u Dubrovniku sa svojijem listom „L'Avvenire“. Pokreće se još i „Dubrovnik“ zabavnik narodne štionice dubrovačke, koji je počeo izlaziti g. 1849., pa na pretrg sve do 1885. Uregjivao ga je najprije Medo Pucić, pa za njim: Jozo Bona, D.n Lovro Kukuljica i D.n Stjepan Skurla, a u potonje doba i pisac ovijeh redaka. Luko Zore izdaje 1878. književni list „Slovinac“, u kojem diše jedinstvo naroda. Imaćemo prilike, da još koju progovorimo o ovome listu.

Iza Mickijevića svukud se širi učenje slavistike: po Cousin-u, po Ćiprijanu Robertu i po Leger-u. Ivan Kollar, pjesnik slovački, koji umrije 1852., prorokuje, da će jezik slovinski u neko vrijeme biti u modi i na Seni, i na Elbi i na Tibru, da Južni Slaveni imaju sve vrline rimske i italijanske, samo im još priloži mistićizam, koji nije nipošto svojstvo italijansko, u čem se saglasuju s Nijemcima.

Uči se i jezik staro-slavenski za leturgjije kao i glagolaški. Mnogo su se tijem bavili književnici češki, pa

Miklošić, Kukuljević, Jagić, i Berčić, profesur u Zadru; i ako i dan današnji daju mnogo svjetlosti o tijem starinama razne listine i epitafiji na grobnijem pločama, koje vadi g. Vid Vuletić-Vukasović, te u isto doba jasno dokazuju, da se pisalo po našijem zemljama: prvo glagolicom, pa ćirilicom, pa latinicom[1]).

Sada bi mi već upravo imali nasljedovati njekog komedijaša, koji izide sam na pozornicu, pokloni se slušaocima, te reče: „Gospodo moja! sad slobodno možete izlaziti, jer vam dajem na znanje, da su umrla sva lica u ovoj tragediji; njeko s jednog uzroka, njeko s drugog!“ — Tako su isto i u Dubrovniku nestali svi oni književnici, koji su prestavljali klasićizam i književnost dubrovačku, kao i sve porodice megju pukom, koje su prikazivale navade i domaću uljugjenost dubrovačku! Ako su

[1]) Da je glagolica starija od ćirilice, najbolje svjedoče u današnje doba stari natpisi i listine. I uprav se očito vidi, da ćirilicu sastavljaju slova grčka, samo u drugoj formi. Vizantizam, a možda i sami sv. Ćiril i Metodij, jer bijahu na grčku odgojeni, uvedoše je kao lakšu od glagolice. Gosp. Vid Vuletić-Vukasović kaže, da je vidio njeke ulomke patarenskog evangjelja napisane ćirilicom; ali da se odmah može poznati, da pisac u to doba još nije bio sasvijem vješt ćirilskijem slovima, te da umeće na njekijem mjestima i slova glagolice. Reklo bi se, da je u Dubrovniku ćirilica u opće bila dobro poznata, jer je republika imala neprekidni utjecaj srpski, — mnogo veće nego hrvatski, a ćirilica je bila opća kod Srba istočne crkve, kanoti usljed utjecaja grčke vizantijske duhovne vlasti. Tu skoro sam gledao jednu zabačenu ploču u njekoj kući s natpisom u latinici. Majstor, koji je ta slova uklesao, vidi se, da nije poznavao dobro latinicu; jer umeće i on u riječ latinsku ili italijansku po koje slovo ćirilsko. Istina je, da su i njeke starinske knjige hrvatske napisane ćirilicom, a to se tumači na ovaj način: da su zapadni Slaveni, a nadasve Hrvati, našli da je lakše pisati ćirilicom nego glagolicom, prvom izvornom azbukom slavenskom.

Po tome se vidi, da su prvi majstori, koji su klesali ove javne natpise, imali biti Hercegovci nastanjeni u Dubrovniku, koji su poznavali samo ćirilicu prije nego su došli u Dubrovnik.

preostala četverica ili peterica iz onog doba, kojijem se još vrti po pameti što je negda bilo, oni valja da živu sami za sebe, skromno — odvojeni od ostalog svijeta.[1]) „Kad navali kao poplavica tugjinština u koje mjesto“ — veli Göthe u svojijem *Überlegungen* — „sadašnjost je, pa bila kakva mu drago, jedino božanstvo, koje ima utjecaja, a za prošlost svak haje koliko i za lanjski snijeg!“ Onu dakle četvericu, ili petericu, koji preostaju, savjetujemo da često puta, — dokle ih Bog poljubi i digne s ovoga svijeta, ponavljaju vapeći Bogu do nebesa, kako *jaculatorium cum indulgentia*[2]), Davidove izreke psalma 68: „Evo gospode! ja živim kao tugjinac megju bratstvom svojijem; ja sam postao tugjinom megju sadašnjijem sinovima ove zemlje, domovine svoje“: ***Extraneus factus sum fratribus meis, et peregrinus filiis matris meae!***

Dakle i ako nemamo već što govoriti o književnosti i pitomosti dubrovačkoj, kako smo malo prije spomenuli; ipak ćemo poteptišiti[3]) još, koji su bili elementi ili sastavine, te stvoriše ova vremena; samo da vidimo, možemo li po tome dajbudi naslutiti, ako i ne prorokovati kakvu novu književnost u budućnosti. U toliko zagazimo sad u ova vremena. Ovdje bi se htjela *enfasi*, mašta pjesnička, a ne prosto crtanje, kako je ovo naše, jer gadarije, prkose i komedije sadašnje dosta nam je (dosta

---

[1]) Anonim pjeva:

Grad Dubrovnik u v'jekove stare,
Bi oazom sred divlje pustare;
A kada mu novo doba svane:
Tad on isti pustarom postane!

[2]) Ovo nije izreka crkovna, kako bi ko cijenio; nego znači da s njekijem osobama, koje se nalaze u nepovoljnijem prilikama, valja i zažeti oči, i pustiti ih da govore, da im malo oblakša na duši.

[3]) Riječ dubrovačka po latinskom temptare, i znači: ogledati ili pipati.

i preko brkâ!) svaki čas gledati i slušati, a kamo li ih još i opisivati! Ko se uprti u taj posao, treba da uzima kakvu spoljašnju nasladu; jer prijedmet u sebi i sadržaj opisa ne dava pred Bogom nikakve naslade; jedina je naslada u ovom slučaju opisivati poetski ono, što bi se imalo iskazati u prozi. Za to ćemo otvoriti Giusti-ja; pa i ako sadašnje stranke i sve periodične novine bez izuzetka, koje rade u korist pojedinijeh stranaka, ne mogu dati gradiva za kakav ep, nego samo za satiru, i to samo za kakvu s puta, ama ne zaista klasičnu; mi ćemo se ipak usuditi da primijenimo na naše prilike njeke Giusti-jeve riječi iz njegova *Gingillino*:

Col favor della Musa, o del Demonio,
Che il crin m'acciuffa, e là mi scaraventa,
Entro, e mi caccio in mezzo al Pandemonio;
O Patria mia, o fiaccola! che spenta
Tanto lume di te lasci, e conforti
Chi nel passato sogna, e si tormenta;
Vivo sepolcro a un popolo di morti!
Invano, invano dalle sante mura
Spiri virtù negli animi sconforti!

Ovo je treća epoha za Dubrovnik, — kako smo rekli, — epoha kad počinje smrad. Mrtva lješina bila je još lijepa za njeko doba; sad nastaje smrad, nastaje raspadanje. Za to ti, o Muzo poetska:

Scorda l' ambrosia
Del tuo Parnaso,
Calza gli zoccoli,
Turati il naso
Musa! e tenendoti
Sù la sottana,
Scendi al motriglio[1])
Dell' empia tana!

Znamo da naše vražde i prem gadni i podli prkosi stranaka ne mogu biti poetski opisani:

---

[1]) motriglio = gnoj.

Oimè, che l'aere
Maligno e tetro
La casta vergine
Respinge indietro!
Nata alle vivide
Fonti, all'ameno
Rezzo dei lauri,
Al ciel sereno;
Di quella bozzima[1])
Che là s'intogna,
Sente l'ingenua
Schifo e vergogna.

Pošto Dubrovnik već ne živi svojijem životom, trebalo je, da se i pored svijeh svojijeh urogjenijeh vrlina i sposobnosti prilagodi i duhu i običaju i sudbini cjelokupnog naroda, koji se prenu i osjeti da je živ tek od g. 1848. Lijepi su izgledi bili iz početka, da će biti znatna uspjeha od ovog pokreta narodnoga, ali na žalost narod se do skora razdvoji u dvije stranke, utopije se provrgnu u realnost, teorije narodnosti po uvjerenju i po iskustvu izgube svu svoju istinu i znamenitost. Stranke ustanu krvnom mržnjom i zavisti jedna protiva drugoj. Otole zadjevice, otole nasrtaji, prkosi, i pretrg svake opće zajednice. Jedna stranka grabi drugoj sve vrline i sebi ih pripisuje; svaka bi htjela dokazati, da je u njoj samoj oličen cio narod. Ne služi dakle vapiti Muze Parnasa, da one sve to opišu, jer bježe od straha i užasa. Ovdje samo treba otvoriti Danta, i iz toga uzora vaditi slika i opisa, da začnemo po koji pojam prikladan današnjijem prilikama našega naroda. To baš nahodimo u XXV. pjevanju „Pakla“:

... due figure miste
In una faccia ...

Jedan narod u sebi, a dva oličja, i tako razdvojen, da je sva prilika, da će se obojica vremenom upropastiti,

[1]) bozzima = mjesto, gdje se baca nečist.

ako ovako i dalje potraje; jer niti može štogod Hrvat bez Srba, ni Srb bez Hrvata, kako su uzalud prikričali često puta i Preradović i Sundečić, dva narodna pjesnika: jedan sa zapada a drugi s istoka. Njihov se glas na žalost izgubio, kao *vox clamantis in deserto*:

> . . . due figure miste
> In una faccia, ove eran due perduti.

Sve je sad drukčije, nego kad je narod ustao bio iz početka jednodušno, i kad su iz Dubrovnika i put Zagreba i put Biograda letjele čestitke i pozdravi:

> Ogni primajo aspetto ivi era casso.

Sad su dva; i svaki sâm po sebi bez drugoga toliko može učiniti, koliko i oni koji se nije ni rodio:

> Due, e nessun, l'immagine perversa
> Ora appare di lor . . .

„Kako će u čovječanstvu biti uvijek narodâ; tako će u narodu biti uvijek plemena, i onda se javlja isti zakon prirode, *unitas et varietas* (jasni je primjer historija stare Grčke), u prirodi pak sila centripetalna i centrifugalna. Za to misao narodna, ako i jest negacija separatizma, nije ipak afirmacija apsolutne centralizacije.“ Ovako piše njeki mladi spisatelj iz Zadra, nazvan „Ild Bogdanov“.

Pošto je Dubrovnik bio utočište ne samo svakoga plemena južnoslavenskoga, već i svakog tugjinskog naroda naokolo, tako da postade u malenu ono, što su sad u većemu prostoru Sjedinjene Države u sjevernoj Americi, nije čuda, što su u novije doba sve žešće borbe i prijegonice političke oko toga: pripada li on srpstvu ili hrvatstvu. Na taj način on postaje pravi Buridanov magarac[1]). „Dubrovnik čini, — piše Ild Bogdanov — da

[1]) Ivan Buridan, profesor filosofije u Parizu XIV. vijeka postavi zadaću: jedno magare gladno nahodi se megju dva snopa sijena, jedan mu je na desnu, a drugi na lijevu stranu — isto daleko, uz to oba

priča o gospodaru, koji je bacio psima golu kost, da vidi, kako će se poklati, nije više priča, nego povjest!" Takogjer jedan anonim, kad opisuje otkriće kipa Gundulićeva u Dubrovniku, isporegjuje to čoporu pasâ, koji dogjoše pred kip i zarežaše; ali prisustvo vlade ne dade, da napanu jedan na drugoga:

To je slika otkrića
Spomenika Gundulića!

Dubrovnik, kako kaže i Ild Bogdanov, nije mogao biti ni hrvatski ni čisto srpski. Za naše se oce ne može reći po ničemu da su bili Hrvati. Zemlje naokolo. koje su držali u tijeku vijekova, pripadale su banovima i kraljevima plemena srpskoga. Ali kako ćemo sad vidjeti, i zakoni moralni slijede iste pojave kao i zakoni fizični u hemiji: dva elementa ili plina kad se stope, učine njeki treći plin, koji kadgod ukaže novijeh svojstava, koja prije zamiješanja nijesu pripadala ni jednomu ni drugomu. Tako i ona plemena srpska u većemu dijelu, a štogod i porodice koje su došle iz hrvatske Dalmacije, pa iz Ita-

---

snopa još i iste veličine: na koji će se snop magare prignuti?! Ako se prigne ili na jedan ili na drugi, svakako kaže tijem da ima slobodnu volju; dakle i životinje jesu slobodne. Ta zadaća, i ako je sofizam, dade ipak uzrok, da se o njoj učini mnogo rasprava po školama u ono doba.

Čudnovato je, da u opće mnogo nauka ima njeke članove, koji se zovu „magareći". — „Prošô je magareći most", govori se u matematici kad učenik dobro nauči, kako se jedan broj podiže na treći uzmnog po formuli $(a + b)^3 = a^3 + 2\, a^2\, b + 2\, ab^2 + b^3$. U bogoslovlju ima Baalamov magarac. Nema legende, koju neće izvesti bogoslovci i propovjednici *hoc asino freti.* Takogjer Virgil piše svomu prijatelju Pedianu, da će jedan stih u Enejidi biti klanac, gdje će nasrnuti mnogo filološkijeh magaraca:

Dic quibus in terris . . .
Tres pateat coeli spatium non amplius ulnas.

Neki tumač Dantov govori, da je magareći most i tumačenje onog stiha:

Pape Satan! pape Satan! aleppe.

lije, Arbanije, Grčke, i ost., stopiše se ujedno, te učiniše „Dubrovčane“, koji su se zvali *Stato Raguseo;* ali, ne vele tačno, jer su bile ideje isprva pomućene, ***nazione Ragusea***. To se sve ima razumjeti samo za grad; a sva okôna sela bez razlike ostala su čista i prosta od svake tugje primjese i utjecaja, te su i do dana današnjega očuvala svoj urogjeni, prvobitni srpski harakter, što se očito vidi i poznaje po običajima, po govoru, po narodnijem pjesmama, nošnji i ost. I sami pristaše hrvatski, kad pišu o hrvatstvu Dubrovnika, ne mogu naći jasnijeh dokaza, te prosto kažu: „Dubrovnik je hrvatski!“ A za što?! — Za to, jer *stat pro ratione voluntas!* Ild Bogdanov za to navagja i sam list „Crvenu Hrvatsku“ od 10. Maja g. 1894., koja ovako piše: „Dubrovčani smo, *jer* smo rogjeni u negda zvanoj dubrovačkoj državi i tim se ponosimo; Dalmatinci smo, *jer* je Dubrovnik u Dalmaciji; Austrijanci smo u toliko *jer* smo podanici . . . . .“ Dovle je sve logički osnovano; sve je logično i jasno; svaka je tvrdnja popraćena s jednijem *jer*. Pa slijedi: „ali smo sinovi hrvatskoga naroda i hrvatskijem jezikom govorimo!“ Pitam ja: gdje je ovdje *jer?!* — Kad ga nema, odgovaramo, znak je, da ga je bilo trudno naći, u povjesti i u etnografiji. Da su ga mogli naći, ustali bi tad istijem pravom i Arbanasi, i Italijanci, i Grci, jer jer i njih njekolicinja bila napučila Dubrovnik[1]).

Nego ako igda bude sloge izmegju Srba i Hrvata, polje toga sastanka i pomirenja imao bi biti Dubrovnik,

[1]) Istina je, da je neki Kušar izdao brošuru („Dubrovčani jesu li Hrvati?“), u kojoj dokazuje da su Dubrovčani *essentialiter* Hrvati; ali to spada samo onome vrhovnome političkome načelu njemačkom, po komu, kako smo dosta puta čitali po listovima njemačkijem „nicht nur Dalmatien, Bosnien und Hercegovina, sondern auch Montenegro und so weiter sind kroatische Länder“. Kad je bila proslava Boškovićeva u Dubrovniku, bečki su listovi pričajući o tom nazivali Boškovića Hrvatom: „Er war ein kroatischer Astronom!“

koji sebe od davnijeh davnina prozove po svojijem spisateljima „narodom slovinskijem", kao i sva srodna plemena naokolo. Taj naziv „Slovinstvo" kao god i „Ilirstvo" bio je podan, a podava se još i sad cjelokupnom narodu od mnogijeh spisatelja hrvatskijeh i srpskijeh.

Da uzmožemo govoriti kako treba o ovome razdvoju megju južnijem Slavenima, treba nam prije svega, — kako smo već obećali, — izvesti njeka filosofska načela i političke napomene:

1.

Pita se najprije: može li kakva vlada stvoriti, ili udahnuti megju svoje podanike njeku stranku?! — Odmah bez sumnje odgovaramo, da ne može! Svaka se vlada služi za svoje namjere kakvom strankom, koju nagje u narodu; ali vlada je ne stvara, niti je nameće, nego je samo može potajno piriti i gojiti u svoje svrhe!

2.

Pita se: kad vlade imaju svoje sile, kojijem krote i upravljaju narodima, imaju li opet narodi njeke svoje sile, kojijem upravljaju i krote vlade?! — Odgovaramo: imaju! ali te sile treba da se zovu ***negativne***, jer se samo protive vladi, pa bila baš ta vlada u apsolutizmu komu hoćeš! Sile vladine se zovu ***pozitivne***, jer uprav djeluju (kako što je u ovome vijeku n. p. militarizam). Sile su podanika: 1. vjera; 2. narodnost; 3. stupanj naobraženosti, u kojoj se nalaze; i 4. donekle položaj zemlje i podneblja, u kojem prebivaju.[1])

---

[1]) Kad je Chateaubriand upitao cara ruskoga Aleksandra I. zašto ne promijeni stari kalendar, kojijem se služi istočna crkva, jer je u njemu neprilično protivna općoj naobrazbi i učevnosti evropskoj, ovaj odgovori smijući se: „Ti cijeniš, pošto sam prozvan ruski autokrat, da mogu sve; u tome znaj da ti mogu, koliko i najpotišteniji mužik u Ruskoj: sila narodna mi to ne dopušta, a to je — vjera!"

3.

Kako što učiniše sve materijalne nauke silan napredak u ovome vijeku, tako ni politika nije ostala na se. Ona je god. 1848. postala u opće sasvijem drukčija nego što je negda bila. Prije se spalo s uha na uho, pa bi u jedan čas buknuo prevrat. U svakoj državi ima različitijeh mnijenja: policija nije mogla niti može na sve motriti i sve uhoditi. Politika je kao nauka ljekarstva. Neka se spriječi svaki uzrok nemoći i uklone nezdravi sokovi, pa ima nade, da će tijelo unutrašnje ostati zdravo.

Sve stranke političke imaju sad svoje javne klubove, javne svoje sastanke, javne sjednice, svoje stjegove, svoje svetkovine. Zna se o svakome, ko što misli. U jednoj vladi stranke se mogu usporediti *tastima* pjanoforta: vlade igraju i udaraju, pri čem joj služe sve stranke, pa čak i sami socijalisti, ako ne u čem drugome, dajbudi u tome, što propovijedaju, da treba zanemariti i povrći ideje domovine i narodnosti, potpomažući tijem, da se bolje učvrsti ideja ćentralizacije. Parlamenti, sabori, novine, — kako piše Sismondi, — nijesu drugo do *para-rivoluzioni* pojedinijeh vlada. Njeki Francuz piše o tome: Glasovanje puka je srestvo, kojijem se služi politika, da vidi na čemu je, i u isto doba na čemu su politička mnijenja protivna njoj.[1]) Listovi, novine jesu munjovodi za državu, koje vlade stavljaju da udru: Petra, Pavla, mene, tebe, samo da ne udre njih! Kao što svakoga uvršćuju u finke, kad se rodi i umre, tako je svak živ umetnut *in tanti dicasteri politici*. Zadruga je ljudska kao kakva tekućina, gdje je mješanija plinâ, vode, taloga i svakojakijeh kiselina, a vlade su sudovi, koji sve to uzdrže. Naravna je stvar, da za to svi sudovi treba da

[1]) „Le suffrage du peuple est un moyen, que la politique emploie pour se calculer elle meme, en meme temps les forces contraires des peuples. Les journalistes sont de calamites pour l' Etat.“

budu od tvrda gradiva, da ne puknu. Ta tvrdoća postoji u oružju; s toga je boginja Minerva (mudrost politička) izišla oružana iz glave Zevsove:

Minerva forma armisque decora.

4.

Uljugjenost ljudska sastoji u analizi. Dijete shvata sve zajedno; podraslić sve razlikuje na po se, što je u jednom prijedmetu. Prvi razum počinje sa sintezom (shvatanjem zajedno), pa naobraženost analizuje. Vrhunac je naobrazbe sve to opet združiti ali — umjetno! Za to prost narod u povoju naobraženosti uzimlje: vladu, vjeru, domovinu, narodnost i položaj — sve u jedan pojam. S toga je baš prvo poganstvo držalo boga jednoga mjesta za različna od onoga drugoga mjesta. Prvo Evangjelje, pak uljugjenost, koja polako stupa i napreduje, mnogo su koristili za napredak razuma ljudskoga, jer potiču ljude, i goje ih da analizuju. A sad govorimo o našemu prijedmetu.

Na jednu ruku svaka stranka ima smisla, jer narodi u povoju naobraženosti shvataju u jednoj riječi zajedno sve pojmove, koji se u njoj nalaze, i drže, da su nerazdjeljivi jedan od drugoga. Za to ćemo svakoj stranci ponoviti onu izreku Araga, koji reče devetnaest vijekova docnije isto što i stari Plutarah: *Forse è così, perchè non è vero!* (možebit da je tako, jer nije istina). „Svaka velika ideja, koju shvati koji narod, u opće svaka zajednica, koja postoji u ljudstvu — piše Göthe — dapače i svako lice, ima obličje jedne geometrične prizme stavljene pred sunce zdrava razuma. Kad pogledaš na jednu stranicu toga poligona prikazuje ti se da je istinita; stavi drugu stranicu na oko, kaže ti se da je smiješna, — *latus ridiculum;* stavi treću, čini ti se sasvijem moralna; i tako redom, dok na svrhu ne dogješ do jedne, koja te uvjeri,

da bi bolje bilo, da nije nikad ni postojala.“ Isti Göthe prilaže i ovo: „Pošljedice realne, što izidu napokon od namjera i mnijenja političkijeh, budu take, da nikad ne odgovaraju prvijem programima i težnjama onijeh, koji su ih najprije začeli i počeli gojiti. Izide vazda njeki *deus ex machina*. Ne bi se bilo nikome ni u snu snjelo, da će n. p. dogagjaji prevrata francuskog i direktorije od g. 1792. poroditi bečki sastanak od g. 1815.! Čovjek ograničen ne zna, koje nevidljive i neosjetljive žice vežu njegov čin sa svijem silama moralnijem svega ljudstva, isto kao što i kakva fizična pojava bude vazda uzrokovana od skupa svijeh sila i svojstava vasione prirode.“

Stranke se dakle najprije zametnu u svakoj zadruzi ljudskoj, prouzrokovane od sila narodnijeh, koje su, kako smo rekli, ove: 1. vjera; 2. narodnost; 3. stepen naobraženosti, na kom se nahodi i 4. položaj materijalni. Sve ove sile skupa imaju utjecaja na ćud i običaje jednoga puka, isto kao što i sve sile fizične ukupno djeluju na svaki pojav i pokret fizični.

Vidi se dakle, da stranke ne mogu biti donesene s dvora, one se nahode u suštini samoga naroda. Još je od potrebe primjetiti, da je svaka stranka prigrljena od pojedinijeh s neizbrojnijem *nuances;* jer svako čeljade samo po sebi gleda *un lato della questione*, ili jednu ciglu stranicu toga oblika, što se zove prizma.

Strasti pak i zanos, fanatizam, osveta, lična mržnja, zadjevice i prkosi nijesu drugo, do mikroskopi, koji povećavaju svaku stranicu toga prizmatskoga objekta, koju ko zauzme, da na nju gleda. Svakome se dakle može reći, kad uzveličava svoju stranku: *Forse è così, perchè non è vero!*

Obe dvije stranke, i srpska i hrvatska, nastoje se megju sobom inaditi spisima, riječima i djelima: ali samo megju svojijem elementima slavenskijem. Od ove jedne

sile, koja se zove „narodnost", istekle su druge dvije, od kojijeh je svaka poduprta i smiješana s drugijem silama, a to su: razlikost vjere, naobraženosti i vladâ, kojijem bi za uhar mogle služiti. Iz ove dvije sile sada ističe kao u geometriji njeka treća, koja bi se mogla nazvati kod nas u Dalmaciji „dijagonala silâ", jer upućuje narod na njeku treću stranku, koja se zove „autonomaška".

Dalmacija, pa i Dubrovnik, od postanka svog bijahu uzgojeni kulturom italijanskom, koja poniknu *directe* od klasićizmi grčko-latinskoga. Ova stranka teži kao dijagonala da hodi svojijem putem, kad ne upravlja ni srpska ni hrvatska. Ona nastade sama po sebi po moralnoj naravi stvarî, a nije ni poduprta ni obranjena *directe* od nijedne vlade, ni svoje ni strane. Pjesnik Prati reče jedan put u njekom italijanskom saboru: „Mi imamo i dužni smo da učimo slovinski jezik dajbudi iz zahvalnosti, jer oni još i danas poznaju i uče naš".[1]) Autonomija dakle brani staru kulturu ove zemlje, da se ne bi prišumao germanizam i njemačka kultura, koja je jača i u sadržaju i u svakoj sili spoljašnjoj od slovinske.

Kako se vidi od prve, ova stranka ima pravo u teoriji; ali koja fajda, kad u praksi upornost ove stranke prelazi sve granice umjerenosti. Neće da zna za ništa što je srpsko ili hrvatsko, ni u književnosti ni u kulturi. Može se isporediti propaloj oholasti starijeh Idalga španjskijeh ili legitimista evropskijeh u doba prevrata francuskog i Napoleona. Da i ne govorimo o fanatizmu pojedinijeh[2]), to sve skupa najbolje dokazuje smiješnost ove

---

[1]) „Noi dobbiamo e siamo obbligati a studiar la lingua slava almeno per riconoscenza, perchè essi ancor oggidì conoscono, e studiano la nostra."

[2]) Dokle može doprijeti politički fanatizam, imamo za najbolji dokaz slučaj, koji se desio u Zadru, kako se čitalo po novinama. Umi-

stranke, da se na nju baš zgodno može primijeniti ona italijanska poslovica: „Dal sublime al ridicolo non vi ha che un passo“ (od uzvišena do smiješna nema nego krok). Ova je stranka malena brojem, kad se usporedi s drugijem dvjema, i za to vidimo, da u gragjanskom životu, kao na izborima, na saborima i ost., pristaje čas uz jedne čas uz druge. U jednom mjestu bude sa Srbima, a u drugome sa Hrvatima, kako zahtijevaju lične strasti kolovogja ili tajne namjere vlade. Cilj je njezin dakle plemenit i koristan Južnom Slavenstvu u opće, jer i ako je germanizam zbilja znatno napredan u naobraženosti, od njega je ipak strah golem, pošto je ćud njemačkoga naroda ***exclusive*** egoistička, više nego svijeh naroda evropskijeh.

Nijemac duboko osjeća umjetnu i prirodnu ljepotu; ali je sam po sebi nije sposoban ni začeti ni izraziti. Sve je klasike Nijemac prorešetao, on je pravi anatom u svijem umjetnostima i naukama. Dosta je samo kad spomenemo, da je o značenju grčke riječi »ἐάν« jedan napisao četiri goleme knjige, a drugi opet dvije ili tri za rječicu »δέ«. Sve znamenitije knjige, što zna da su izašle, Nijemac prevagja: ja ne znam, ima li koja, koju nije preveo.

Zna se kako se početkom ovoga vijeka izrazila čuvena francuska spisateljica Staël o Nijemcima. Njihov filosof Schelling piše: „Nijemci su u filosofiji i u svome jeziku utrli sve razumljive forme, i došli su da mjere stepen, dokle je pamet njihova doprla, po izrazima. Ako je izraz spisatelja posve daleko od zdrava razuma pri-

---

rao tamo njeki pop autonomaš, te iza svršene oporuke, zazove tajno jednog klesara, i dade mu pet fiorina, da iza njegova pogreba pogje na groblje, pa da pogleda kako je na nadgrobnoj ploči urezan svršetak njegova prezimena: da li u *ić* ili u *ich*. Ako bude u *ić* da zbriše onaj rošćić na *c*, pa da pristavi još i obično *h*.

rodnoga, tad je filosofija izvrsna. Otkad su Kantovu filosofiju proglasili svijetu, oni su se već odrekli da budu razumljivi ostalijem narodima i već im je prešlo u krv da drže, da su oni sami narod izabran, koji može i zna slobodno hoditi po zavojima ljudske mudrosti i da te svoje filosofske dogmate nameću narodima, isto kako što se Izraelci sami cijene da su izabran narod božiji, za to da mogu utrkavati narode, ako ne materijalnom silom, a ono spletkama političkijem jali novcem.“ Sadašnji pisac italijanski Guglielmo Ferrero veli: „Germanski soj, ozbiljan, žilav, koji malo haje za nasladu, ali zabavljen dužnošću, možda će sve osvojiti: i niknuće ostrvići latinski. Sreća što je naklonjen alkoholu. Latinin ima sensualnost, koja njime vlada i koja ga ništi, a Slaven ima alkohol i sensualnost.“ [1]) Već od vremena Julija Ćesara, njemačke su ženske govorile da su Nijemci nepobjedljivi: *non est Germanos superare* (*Comment. Caes.*, lib. 1.)

Prožeti su idejom općenitog državstva, svegj su spravni da se združe pod upravom kakva velika uma. „Jedna ideja — piše jedan Italijanac — nikla u Germaniji odmah hoće da se raširi i obistini, bila to politička ideja, bila književna, bila kojamudrago druga, i širi se i nameće podanicima i druge narodnosti s pomoću obragjivanja tisućâ ljudi posve neznatnijeh, koji po sebi ne bi umjeli ništa iznaći, na koje ništa ne djeluje do njihova dužnost, njihovo *muss*, ali oni umiju djelom širiti stvaralački um nekolicinje: to je *Welt-Geist.* Nijemac je kolektivan, lako sazda političko društvo i njemu se pokorava.“ To je baš protivno od Slavena, koji je za svašto, ali nikad nije umio da se združi u političku zadrugu

[1]) „La razza germanica, seria, tenace, poco occupata del piacere, ma occupata del dovere, forse invaderà tutto: e spunteranno isolotti latini. Fortuna che è inclinata all'alcool. Il Latino ha la sensualità che lo domina e lo annichilisce, e lo slavo ha l' alcool e la sensualità.“

bez stranaka i zadjevica megjusobnijeh.[1]) Stoji još napisano u komentarima Ćesarovijem (lib. 4.) da „ustupa samo Svebima (odatle Švabi), kojijem ne mogu biti ravni ni besmrtni bogovi, a da inače nema na zemlji nikoga, koga Rimljani ne bi mogli nadvladati.“[2])

Fichte je govorio: „Ima jedan narod, o kojemu visi sav ljudski napredak, *Urvolk*, — a taj je njemački.“ Jedan učenik Schelling-a veli, da Nijemci u sebi nose vrhunac ljudske naobraženosti. Po Hegelu se *Welt-Geist* ne sjeti da je slobodan i podlegne jarmu vjerskoga i političkoga despotisma. Pa u Grčkoj i u Rimu počne se taj *Welt-Geist*, to „universalno ja“ razvijati u formi ograničenoj; Grci su i Rimljani doduše slobodni, ali još s njima zapovijeda nešto vrhunaravno (božanstvo) i cijene da je to vrhunaravno izvan njih. Dokle se u Njemačkoj to „universalno ja“ sasvijem ne osvijesti i uvidi, da je ta vrhunaravnost u njemu samomu, i da nije drugo već razvitak naravnosti. Drugi narodi, pošto je „ja“ dobilo svoje savršenstvo u Nijemcima, gube svako pravo na svoj opstanak: „universalno ja“ treba da ih proguta. ***Die Nationen sind rechtlos, sie zählen nicht mehr*** (narodi su bez prava, oni se više ne broje).[3]) Dakle u jednu riječ,

---

[1]) Neki naš domorodac piše svomu sinu: „Moj sinko, spomeni se da si se rodio sa dva grijeha istočna na duši; jedan ti bi dignut na krštenju a od drugoga te ništa ne može oprati. Drugi je grijeh taj, što si se rodio Slavjanin.“

[2]) „Sese unis Suebis concedere, quibus nec dii quidem immortales pares esse possunt. Reliquum quidem in terra esse neminem, quem Romani superare non possint.“

[3]) Njemački narod izvršuje dakle *in praxi* po nagonu svoje ćudi ono, što filosofi njima predstavljaju u teorijama, biva egoizam panteistički, — sve da bude njemačko. To isto vrše i drugi narodi dobitnici, ali u manjemu stepenu. Dosta je pročitati roman Verneov „Sinovi kapetana Granta“.

Jednom u Stonu bijah nazočan zgodi, koja dokazuje što je ćud njemačka i u pojedinijem licima. Dogje u Ston njeki Nijemac putujući

kad Germanci i u ratu i inače pokore i svladaju ostale narode, vide u tom samo stranu moralnu, biva triumf toga „ja" svemirskoga (Welt-Geist). Za njih je to rasprostranjenje Velike Ideje, toga „ja" pantejističkoga.

U cijeloj povjesti, u svijem krvavijem ratovima narodâ Nijemci ne vide drugo nego sredstvo da se razvije općenita kultura *Welt-Geista*. Ova nauka, da je vrhunaravnost i naravnost u sebi ista stvar, ragja pantejizam, naturalizam i materijalizam, isto pod različitijem imenima[1]). O ovome piše Carletti (l. c.) „Gdje stoji s kućom ovo „universalno ja", Bog sâm zna. Možebit da stanuje pod oblacima mistične Germanije, ili u dubinama ruske *izbe*[2]) Tolstojeve. Za nas je realan samo individuum. Cilj je kulture samo da dovede u sklad sve individualne i narodne zahtjeve. Dakle za nas u ostavljanju individualnijeh, narodnijeh i društvenijeh razlika nalazi se klasići-

---

za Hercegovinu. Govorio je sve njemački s onom čeljadi na putu; niko mu ne odgovara, jer ga ne razumije. Tvoj ti Nijemac stade vikati i psovati, i to sve njemački. Ja mu tad rekoh na njemačkom jeziku, da treba da traži konak u Stonu do prekosutra, jer prije nema parobroda za Metković. Kad se Nijemac vidje na nevolji, klikne Stonjanima na okolo tačno ove riječi: „Verfluchte Serben! ili cijenite, da ja ne znam govoriti vašijem jezikom srpskijem?!" Na ove riječi svi smo se prodevetili. Kapetan parobroda mi reče, da nikada nije vidio ovakav primjer moralne ćudi njemačke: umjeti jezik, a ne htjeti njim govoriti, dokle nevolja ne natjera!

Bizmark iza pobjede nad Francuskom stane prvi da upotrebljava taj općeniti „Welt-Geist" Hegelov, s namjerom, da se njemački jezik uvede kao opći diplomatski jezik po svemu svijetu. Slučaj htjede da pošlje prvu notu tako njemački sastavljenu petrogradskom kabinetu; ali mu opet ovaj odgovori na jeziku ruskomu. I tako se on progje te svoje odluke.

[1]) Ima stara pjesmica njemačka, koja ovako govori: „Ja ne vjerujem ni u bogove ni u hudobe. Moja vjera stoji jedino u snazi moga tijela s mojom dušom." — U mitologiji njemačkoj mnogo znači, da bog vrhovni drži u ruci malj i s njim rastuca sve.

[2]) Ovako u originalu.

zam (književnost koja priznaje naravnost i vrhunaravnost a da ih ne miješa ujedno), a kad ostavite svakomu čovjeku njegove individualne i narodne razlike, imate ljubav hrišćansku. Tolstoj i drugi s ljubavlju universalnom kosmopolitskom i socijalističkom ne razumiju ni znanost ni umjetnost, kako ih razumijemo mi." Evo dakle crkva hrišćanska, kako što je u prva vremena za navalâ barbarskijeh plemena uzdržavala, s pomoću kalugjerâ i manastirâ, ostatke klasićizma i spravila prvu kulturu u Evropi, biće opet usilovana da brani sve bogove staroga poganstva, koje je nju mučilo i progonilo za tri vijeka, i da se s Evangjeljem i klasićizmom opire bezbožnoj sjevernoj književnosti i njezinom subjektivnom sentimentalizmu, kojega je pošljedica romantićizam. U poslanicama svijeh dubrovačkijeh latinista i grećista koje slahu jedan drugomu preporučuje se, da se brane od romantićizma, a isto preporučuju jedan drugomu i italijanski književnici.

Je li koji narod od Nijemca osvojen, i nema li po nesreći već od prije svoju književnost i naobraženost, ne boj se, treba da se ponijemči u malo vremena. Na Baltičkom moru, na Rajni od starine nagjoše Slavene. Hajde sad reci onijem pukovima, da su im praoci bili Slaveni! Kad su Franci pod prvom dinastijom Klodvigovaca osvojili Njemačku i ratovali, tad još sigurno nijesu bili sasvijem ponijemčeni narodi slavenski; to se najbolje uvigja po onome, što su se pošljednji kraljevi francuski u Reims-u zaklinjali na jednom glagolaškom evangjelju, koje je bilo možda upotrebljavano od kojeg plemena slavenskoga, onda već pokrštena.

Gdje Nijemci uvigjaju opreke, tu upotrebljavaju sredstva, biva služe se onijem plemenima već odavna dobro ponijemčenijem, da rasprostrane svoju ideju Weltgeista. Tako se sad tumači ovaj napor, da hrvatsko pleme dobije prvijenstvo i da se prva asimilacija učini preko ovog

mediuma, s toga ono: „sondern auch Hercegovina und Montenegro u. s. w. sind *kroatische* Länder.“ Nametati dakle hrvatstvo, gdje se prije za nj nije znalo, nije drugo nego graditi most pangermanskoj najezdi.[1]) I stari su Rimljani imali u svome narodu kao *le mot: Orbem domare memento;* ali su se ipak podvrgli klasićizmu grčkomu. Grci nijesu ništa uzeli od Rimljana nego vladu, a Rimljani od Grka sve. Nijemci nameću svoje, a neće da prime svojstva drugijeh naroda. Klasićizam potiče i uzdržava ideje slobode, kao lične i državne (otolen *le comuni italiane* i prve republike srednjijeh vremena u navali sjevernijeh pukova). Nijemci stavljaju klasićizam i njegove ideje pod popret filologije: za njih je filologija sve i sva. Otole grozni prizor škola sadašnjijeh. Kad učenik zna, kako se spreže glagol grčki i latinski u aoristima, u partićipijima i ost., i kad materijalno prevede, dobija odlično; i ako ne zna, zašto je ono onako izrečeno, a ne drukčije, koje se ideje filosofske, koje moralne, koje političke, taje u tijem komadima prevogjenja.

Gdje pak Nijemac ne nahodi nego samo malene opreke, odmah sune *directe.* Za primjer ćemo navesti ovaj slučaj. Tu skoro berlinsko ministarstvo uništi sasvijem odluke njekoga sabora u državi, kao nezakonite, jer se na tom saboru zborilo poljački a ne njemački: i ako se Prusija diči, da je njezin ustav kostitucijonalan *per excellentiam.* Dakle, pošto se sad izmeću na dvor svačije

---

[1]) O sjedinjenju s Hrvatskom, toliko pripijevanom, veli anonim:

Hrvati se uv'jek brinu i žude,
Da trojedna kraljevina bude;
Obećajuć zlatnog v'jeka ploda,
Kad ta sreća stigne do naroda.
Dalmacijo! l'jepa tebi dara
Mjesto jednog' imat' dva gospara!
Postala bi arlekinom tako,
Komu dvoje služit' ne bi lako!

različite ideje, i tako zna se, ko što misli; zašto onda i ideja autonomaška ne može imati mjesta pored ostalijeh?!

Tek se od god. 1848. narod južnoslavenski može uprav uporediti s čovjekom, koji se od jednom prenuo iza dugotrajna sna (prvi čas života). Poslije stane da se razabire, da se ogleda, da se kuša: što je i na čemu je (drugo doba života), te uvigja da ima u sebi protivnijeh elemenata, od kojijeh — recimo ovako — boluje. To su: vjera i različiti stepeni naobraženosti, na kojijem se nahode pojedini slojevi naroda. To probugjuje stranke. Priložimo još, da je narod naš još na prvome stepenu naobraženosti, kad se shvata sve zajedno u jednoj ideji: i narodnost, i vjera i uljugjenost (sintesa). Treba još primjetiti, da je u Evropi već svaki narod, koji je više uljugjen od našega, prekužio tu krizu, doživjevši žalosnijeh prizora radi vjere. Tome su najbolji dokaz: Gvelfi i Gibelinci, rat 30-godišnji u Njemačkoj, Hugenoti i Lega u Francuskoj, Kromvel i Stuart u Engleskoj, kao i Poljska koja je sva ogrezla u krvi — u ranama bez prebola[1]).

[1]) Ne može se sumnjati, da Poljska sad trpi od Rusije ono isto, što je Rusija negda od Poljske trpjela. Uspensky, ruski spisatelj, piše: „Kad je papa nukao u XV. vijeku moskovskoga vojvodu, da se združi s vladama hrišćanskijem proti Turcima, kralj Sigismund poljski javi svome poslaniku u Rimu, da je spravan prekinuti svaki savez s Rimom, ako se Rusija združi protiv Turčina s vladama katoličkijem, i da će se Poljska združiti s Turcima. (Cesare Tondini: *Unione delle chiese*, 1895). Papa Inoćencij III. piše (epistola 126., knj. 8): „Kako je moguće da se grčka crkva vrati jedinstvu i pokornosti Apostolskoj Stolici: ona, kojoj Latini ne dadoše nego primjerâ propasti i djelâ tmine *ut merito ipsos abhorreat plus quam canes* (tako da s pravom više zazire od njih nego od pasâ)?!“ Isti Tondini piše na str. 57: „Papa Pio IX. posla srebrnu medalju onome koji pisa o tijem zloporabama, pozivljući se na Sv. Bernarda „de Consideratione“ i Sv. Leonarda da Porto Maurizio, koji propovijedajući na poljani „di Navona“ bijaše počeo propovijed šaljući u pakao nekoliko papa.“ Megju Moskvom i

Ne mogu dakle ni Južni Slaveni biti bez toga. Ova je epoha — krisa radi vjere, a narodu se hoće vijek ili pô vijeka dok je sasvijem preturi.

Još treba imati na umu, da sve vlade, bile koje hoćeš, nastoje kako će se uzdržati i rasprostraniti, te upotrebljavaju u tu svrhu svakojaka sredstva. Otole izlazi, da nikakva vjera ne može biti narodna, nego zajednička cijeloga ljudstva s jedne strane, a s druge svakog čovjeka pojedinca, osim jedne: a to je izraelska, koja je bila osnovana od samog Boga u formi narodnoj. Jevrejin, kako piše Verne: „govorio on francuski, ili ruski, ili španjski, ili italijanski: on govori svakijem jezikom uvijek jevrejski,“ biva Jevrejin je vazda Jevrejin, ne može biti druge narodnosti, i ako se svaki čas pretvara i nameće narodu, u kome živi. Hristos (Mesija) dogje da razdijeli pravu božiju vjeru (jevrejizam) od narodnosti, koja je vjeru zamotavala, navrnuvši članove vjere jevrejske na ostale vjere svijeh naroda — što je zadaća Hristove crkve do konca svijeta. Pošto vjera nije isto što i narod, ì nijedna crkva bez ereze ne može biti narodna, a blaga morala Hristova zapovijeda snošljivost: *Nescitis cujus spiritus estis* (ne znate kojega ste duha), što reče onda, kad su apostoli zahtijevali, da baci vatru na Samariju, jer je to mjesto bilo druge vjere. Služiti se vjerom za rasprostranjenje svoje vlade, svoje narodnosti, ili služiti se narodnošću, da se fanatički juriši vjerom: to je opća pogreška.

Narod naš, pošto se osvijesti da postoji, da ima svoj jezik pun estetskijeh ljepota, da je uprav narod, uvigja da je razdijeljen u dvije vjere, dapače u tri, ako ćemo brojiti Muhamedance, čiji se praoci silom poturčiše

Jaroslavom ima manastir nazvan Laura: tu je naslikana Bogorodica, koja se prikazuje blaženome Srgju kalugjeru, da ga obrani od navala poljačkijeh.

u navali Islama. Uvigja, da nije nikad bio združen pod jednom istom vladom, ako ne za malo vremena. To sve učini, da se naš narod, i ako je imao jezik zajednički, nikad nije megju sobom zbližio i upoznao, nego samo za jedan čas od god. 1848. unaprijed (godine su samo časovi u istoriji.)

Sve ovo prirodno učini dvije stranke: hrvatsku i srpsku.[1]) Ne treba ni napominjati, da vlade, koje imaju svaka svoju namjeru s ovijem narodom, goje i pire u te stranke razliku vjere i plemena. Kad se reče razlika vjere[2]) i plemena, treba znati, da su i to nejasni pojmovi na polju nauke, ali treba govoriti kako puk govori. Više od polovine naroda južnoslavenskoga spada istočnoj crkvi, biva Bugari i veći dio Srbâ, — ostali spadaju crkvi zapadnoj, a to su Dalmatinci, Hrvati i Slovenci. Prosti puk, koji sve shvata ujedno, nije sposoban da analizuje, jer mu naobraženost nije dotle došla, te ko je vjeran katolik zove se Hrvatom, a Srbinom ko je odan istočnoj crkvi, te drže da katolik ne može biti plemena srpskoga ni pravoslavan hrvatskoga. Velim, tako se u opće drži i govori u puku. Iz toga izlaze oni žalosni, a u isto doba

---

[1]) Kad je republika dubrovačka iza trešnje namjeravala da naseli Hercegovce po državi i gradu opustjelom, zahtijevala je samo jedno od njih: da pripoznaju prvijenstvo rimskoga pape, a da ostanu u obredu i zakonima istočne crkve. Oko toga je najviše nastojao Stjepan Gradić, bibliotekar vatikanski, zajedno s Alacijem. Jezuviti u Dubrovniku (kako se čita u pismima Stjepana Gradića senatu i Nikši Gjorgjiću) opomenuše senat s razlogom: da bi seljaci dubrovački, jer plemena srpskoga, radi solidarnosti sa svojijem srodnicima Hercegovcima, htjeli preći iz latinskoga obreda u obred katoličke istočne crkve, te da bi se s vremenom mogao u republici dogoditi raskol i za to umnožiti stranke. Senat posluša savjet jezuvitâ. Od tada Gradić i jezuviti ostadoše neprijatelji.

[2]) Jedan Francuz piše, da bogoslovske razlike megju crkvom istočnom i zapadnom imaju česa činiti koliko i astrologija s astronomijom.

i smiješni potpisi, koje susretamo po novinama, biva: „Srbin katolik“, i „pravoslavni Hrvat“. Ovi pridjevci označuju neki izuzetak, te se po tome već ne zna, koje je opće pravilo.

U kakvom su se položaju našli Srbi odmah iza Kosova, u takvom su i ostali još preko 400 godina. Kako što su oni negda Rimljane bili satjerali s njihovijeh zemalja i prisilili da im budu kmeti, prozvavši ih „Vlasima“; tako su i njih Turci prometnuli u isti razred i s istijem imenom („Vlasi“) — pa bili katolici ili pravoslavni[1]). Iza pada Carigrada Turcima je bilo korisnije da u državi njihovoj bude više pravoslavnijeh nego katolika, s toga su im uvijek nametali vladike grčke, koje bi Divan imenovao; i tako za 400 godišta (što znači dosta) bi prekinut Srbima svaki savez sa zapadom.

Mi smo rekli, da megju svijem plemenima slovinskijem Srbi pošljednji klonuše pod tugjinca, dok se Hrvati i Dalmatinci prem rano podložiše Ugarskoj i Mletačkoj. Srbi dakle ostaše i prije i poslije Kosova u svojoj solidarnosti, a Hrvati i Dalmatinci prilagodiše se tugjoj kulturi.[2]) Ugri, Mlečići i Nijemci bijahu od njih više naobraženi; a na svijetu ima više jakosti sila moralna, nego

[1]) U Dalmaciji prebivaoci, koji spadaju istočnoj crkvi, zovu katolike „Bunjevci“ po rijeci Buni, koja izvire u Blagaju kod Mostara. Kad sam ja bio u Blagaju, pripovjedali su mi, da tu bijaše mjesto dosta naseljeno, toliko, da još postoje ruševine kule hercega Stjepana, i ukazaše mi neku suputinu, koja se proteže do Popova, kojom bi dubrovački poslanici i trgovci dohodili u Blagaj. Kad ga Turci osvoje, prebivaoci, srpskoga plemena, svi se gotovo rastrkaše po Dalmaciji, i tu polatiniše, — kako sad oni govore, — jer su prije pripadali istočnoj crkvi.

[2]) Leger, profesor slavistike u Parizu, piše: „Unis par l' origin et identitè de langue, les Serbes et les Croates avaient été separès de bonne heure par les circonstances politiques et religieuses. (Srbi i Hrvati, jedni porijeklom i identičnošću jezika rano biše razdijeljeni političkijem i vjerskijem prilikama)“.

materijalna. Turci pak nijesu imali nikakve kulture. Pod njima su dakle Srbi mogli sačuvati svoju, baš i ako je bila istom u povoju. Ostade, istina, bez ikakva većeg razvitka; — ali ostade. To su: jezik, predaje, priče, poslovice, narodne pjesme i ost.; ali to sve ipak nije kultura u pravom smislu, to su uprav samo sredstva kulture. Srbi se mogu isporediti (veli se o Srbima onoga doba) čovjeku koji ima preizvrsnog alata, ali ne umije zanat. Čežnja njihova za slobodom i pod jarmom turskijem, a još veće u doba njihovijeh starijeh kraljeva, znamenita je u istoriji ljudskoj, i može se reći — jedinstvena.

Carevi rimski (ne gleda se sad, koji su to carevi: ili oni na zapadu, počevši od Karla Velikoga u naprijed, koji stvoreni od papa proglasiše se obnoviteljima stare rimske države i vladarima nad „sacrum romanum imperium“, ili carevi rimski u Carigradu, našljednici Konstatinovi), imali su pravo, da mogu potvrditi i okruniti svakoga kralja, jer inače ne bi bio zakonit. Srpski narod ne htjede znati za to pravo: htio je biti neodvisan i od Rima i od Carigrada; te s toga nahodimo u istoriji sv. Savu usilovana od naroda, da po drugi put okruni brata svog Stjepana II., koji se od tada zove „Prvovjenčani“, da se zaboravi vjenčanje papino, koje je bilo pet godina ranije; vidimo još da sv. Sava sam osniva patrijaršiju u Prizrenu. A gdje ti je pak ona ispolinska borba srpskoga naroda s Turcima u golom i nerodnom stijenju i hridinama Crne Gore od Kosova do jučer „za krst časni i slobodu zlatnu!“ Oni vele: „Prvo valja biti slobodan (svojebudan) pak onda naobražen!“ [1])

[1]) Crnogorci, srpsko pleme, u bitkama s Turcima dadoše najbolji primjer te velike istine. Listove crkvene i čitave svoje knjige starodavne isparaše za fišeke, a slova štamparije rastopiše za ubojnu gjulad. Kad je vladika crnogorski Njeguš pohagjao po Rimu hramove i bogomolje, uz ostale svetinje bijahu mu prikazane i verige sv. Petra. Pošto ih razgleda, crkovnjak mu reče da je opći adet, da svak cjeluje te verige. Vladika odgovori: „Nije običaj Crnogoraca ljubiti ičije verige!“

Ovoga vijeka pleme srpsko bi prvo, koje zbaci sa sebe jaram turski, a kako je još u prvomu periodu naobraženosti, shvata zajedno u jedan pojam: i vjeru u kojoj se nahodi i u kojoj se s Turcima borio za toliko doba, i onu kulturu istom začetu, ili bolje sredstvo kulture, biva silesiju narodnijeh pjesama, priča, poslovica i ost., te zove sve to „narodnost srpska" i „književnost narodnosti srpske".

Pošto se Srbija oslobodi, Vuk je — uprav da rečemo — za svega svoga života radio, da iznese sva ta sredstva potrebita za pravu književnost, koja će istom nastati, da utre put njezinu razvoju i napretku. Vuk se dakle po ništo ne može isporediti s Dantom. N. pr. u Dante-ovoj *Divina Commedia* izbija odasvud pojam opće narodnosti italijanske, koja se ostvari istom u ovom vijeku. Vuk je bio prost čovjek, i ako se može zvati utemeljiteljem opće narodnosti južnoslavenske u smislu književnomu. Proti Vuku ustade Jovan Hadžić i ostali, držeći se jezika slaveno-srpskoga; jer su hodili za tijem po zahtijevanju Miloša Obrenovića, koji htjede vremenom staviti pod svoje žezlo sve Južne Slavene[1]). Služeći toj ideji, oni su govorili, da još nije doba, da se sastavi opći rječnik, ni da se sakupljaju narodne pjesme, priče i ost., nego da

---

[1]) Obrenović zamišljaše kao u minijaturi oslobogjenjem Srbije prvi osnov Južnom Slavenstvu, ali pod Srbijom, — isto kao što i Petar Veliki ostavi u svojoj oporuci, da se u svijem preduzećima bude smjerati na Carigrad. Povjest kaže, da su Rusi težili za Carigradom prije nego su se i pokrstili 988. U crkvi istočnoj ima i danas jedna svetkovina, koja se zove „Pokrov Bogorodičin". Mnogo tisuća velikijeh lagja ruskijeh iznenada napane s Bosfora na Carigrad. Da se odaleči taj bič božiji, bi naregjeno, da se odmah zakvasi u Bosfor komad pokrova sv. Bogorodice. Tek se to izvrši, dogje oluja, i brodovi se potopiše s vojskama ruskijem, i Carigrad oslobodi. Tako se isto nekijem čudom potopi i „la invincibile armata" Filipa II. španjskoga na obalama engleskijem.

se svako mjesto izvan oslobogjene Srbije služi svojijem narječjem. I ako je to možda i sam Vuk želio, nije ipak iznio nego samo onu tradicijonalnu književnost, koja se nahodi u cjelokupnom plemenu srpskomu, koje se nahodilo još ili pod Turcima ili pod Austrijom. On je dakle kupio: riječi, pjesme, priče, poslovice i zagonetke po srpskijem krajevima, u koje ubraja i Kotor i Dubrovnik, označujući vazda gdje je što zabilježio. On nije bio na onom stepenu naobraženosti, da shvati zajedno pod veliku ideju narodnosti mnogo plemena, različitijeh u pitomini, u vladi, u vjeri, — a istog jezika, kao što su bili: Dante, Machiavelli, Göthe, Gundulić, Kačić, Preradović i ostali. Prvi književnik srpski, koji ugodi Vuku, bio je Subotić[1]).

Buknu i g. 1848. Vuk je onda još živio. On je dočekao, da se i zapadni Slaveni, biva Hrvati i Slovenci nagju u narodnoj zajednici sa Srbima, i da se služe njegovijem zbirkama srpskijeh narodnijeh umotvorina za opću književnost južnoslavensku.

Dositij, koji je živio mnogo godišta prije, nema s Vukom nikakva odnošaja, da bi se na koji način mogli sporediti. Dositij se oda klasicizmu grčko-latinskomu, o kome Vuk nije imao ni pojma. Za ono doba Dositij bi jedini veliki izuzetak u srpskomu plemenu. Daničić, Vladika Njeguš i Vrčević nadasve ukazaše svemu narodu, kako se ima pisati, a opet veliki Hrvati: kao Preradović, Vraz, Mažuranić, Jagić i dr. uzgojeni knji-

[1]) Pošto se Južni Slaveni: i Srbi i Hrvati i Slovenci od svog postanka u Evropi zamiješaše s Rimljanima, koji stanovahu po državama srednje Evrope, i sad još mnogi od njih u crtama obraznijem nose rimsku harakteristiku, kao crne kose gavranove, oči crne, zakučen nos i ost. Mnogi etnografi po tom tumače njihova prignuća na književnost latinsku. Armand Silvestre piše: „Gli Slavi del sud hanno un gusto pronunziato per tutto ciò che è di essenza latina“ (južni Slaveni imaju izrazit ukus za sve ono što je suštinom latinsko).

ževnosti zapadnom s klasićizmom, ukazaše narodu, što se ima pisati. Srbi daju formu, a Hrvati materiju. Jer, ili hoćeš, ili nećeš: u formama pisanja i u jačini izražaja prvijenstvo ima narječje plemena srpskoga, biva hercegovačko po Karadžiću i Vrčeviću, crnogorsko po Njegušu, a nadasve dubrovačko narječje, od starijeh starina izglagjeno po akademijama, koje su surovo primali na Taboru, kako je govorio pok. liječnik Radić, od svojijeh suplemenika Srba Hercegovaca, pošto su bili s njima u neprekidnom odnošaju. S druge strane, ili hoćeš, ili nećeš: Hrvati nadvisuju Srbe u klasićizmu, biva u materiji pisanja.

To je sve slutilo na dobro, kad od jednom puknu stranke! Kad se reče stranke, razumiju se tu strasti i prkosi strastveni, koji ne daju vidjeti pravu istinu, nego joj još očito bezoče. Ne služi ni napominjati da se te stranke pire od dotičnijeh vlada, kojijem je za korist, da tako bude.

I Srbi i Hrvati svojijem nazivlju dubrovačke spisatelje: ako su štampani u Zagrebu, — svi su hrvatski; ako li pak u Biogradu, — svi su srpski.

Stojan Novaković stavlja Šenou i Preradovića megju Srbe, a Klaić u „Hrvatskoj pjesmarici“ meće Zmaja i Radičevića megju Hrvate. Sad izlazi u Sarajevu na troške vladine periodični književni list „Nada“. Jedan književnik našinac mi je rekao, da neće više slati svoje radnje u taj list, jer mu neke riječi ili ispuste ili promijene. Kad on n. pr. upiše: „narod slovinski“ ili „srpsko-hrvatski“, upravitelj lista stavi „hrvatski“; gdje on upiše n. pr.: „ovo je riječ srpska“, nagje u listu: „ovo je riječ hrvatska“ i ost. Dakle ne samo vjera, već i Apolon i čiste Muze treba da budu nadahnute i da služe politici, koja ni u svakom mjestu nije jednaka u isto vrijeme. Užasno je, kad se neki primjeri i prosto spomenu, a kamo li kad se stanu potanko opisivati. U Zagrebu izide „Osman“

s dopunom Mažuranića. Mažuranić u njekom stihu stavlja riječ „Srbinjkinja“. Tumač *ad notam* piše: to je Sunčanica“, pa nadodaje još dva znaka:?! To hoće reći: Čudne stvari, da Mažuranić, Hrvat, može zvati Sunčanicu — Srpkinjom! A još je gore u prostomu puku, a nadasve kad se djeca opiju strastima tijeh stranaka[1]). Strasti koje ishode od tijeh stranaka, zahvatiše: i dućane, i kuće, i sakristije, — da je grozno i pripovijedati. Svaka ima i svoje sastanke, svoje izbore, svoje zabave, svoje stjegove i svoje kolovogje, i kad te stjegove iznesu: kad se u jednu riječ iskažu, da pripadaju toj i toj stranci, — oni su mirni kako pečeni. Vlada trpi i časti sve, stojeći na svom vrhovnome načelu, kao svud po Evropi, na onom *divide*. Može se reći, da je tako svaka država u Evropi razdijeljena u okruge političke, i u toliko dikastera moralnijeh (stranke). Kako što ima jedan vrhovni upravitelj politički i toliko okružnijeh, tako ima i svaki moralni dikaster (stranka) svoga vrhovnoga upravitelja a pored njega i okružnijeh u svakomu mjestu, koji čine svoje pohode po državi; njima se čine večere, gozbe i ost.; — i tako su zadovoljni ili u svojijem koristima novčanijem, ili u svome dostojanstvu, ili baš u častoljublju i ost. Protokolisti su im svi urednici različitijeh listova. I tako vlade znaju sve i umiju se vladati.

Iz hrvatske stranke buknu stranka pravaška i narodnjačka. Tome se bilo i nadati, jer stranke imaju, kako

[1]) Pripovijedali su mi, da jednom u gimnaziju dubrovačkomu njeko dijete nije htjelo izgovoriti (kako je i profesorima i učenicima od vlade propisano): „jezik srpsko-hrvatski“; nego reče: „jezik hrvatski“. Profesor, kano ti čovjek ozbiljan, zaviče mu: „Ne! reci, kako se ima reći: „srpsko-hrvatski“, ja ti zapovijedam: — neću stranaka!“ Dijete zamuknu: bogme ne će da reče. Profesor opet ne će da ga pusti, dokle ne izgovori. Na svrhu izreče ovako: „jezik naški“. To je imalo biti onda, kad su u gimnaziju navijali djecu na stranke srpske i hrvatske, po čem poslije izidu neke komedije, a za neku djecu i nesreće.

smo rekli, svegj i svukud neizbrojnijeh *nuances,* kako i svaka vjera[1]) i svaki sistem filosofski. Stranka pravaška bogme ne će nipošto, da bude medium germanizma, ni da služi onom njemačkom *Weltgeist*-u kao narodnjaci. U tome se suglasuje, — kako se od prve vidi, — sa strankom srpskom. Kako što Srbin hoće da bude Srbin i u kulturi i u vjeri, tako bi i ovi Hrvati htjeli da budu Hrvati i u jednom i u drugom. Dovle se nema ništa zamjeriti toj stranci. Kako s njima vlada postupa *ab alto,* nije potreba govoriti: to vidimo po svagdašnjem iskustvu prama pojedinijem. Samo ovdje treba da upitamo: što je uprav po njihovu shvatanju ta naobraženost i književnost *essentialiter* hrvatska? Je li to klasicizam grčko-latinski, *e per conseguenza* italijanski, navrnut na formu jezika slovinskoga?! Ako je to, nikud bolje! ali čemu onda ono njihovo anatematizanje na svaki nauk i naobraženost italijansku, kad je ona za toliko dugijeh vijekova bila jedina dojilja i u Dubrovniku i po Dalmaciji? Kako dakle nijesu s autonomašima nokat i meso u pogledu kulture? — Ako pak to nije; onda koja je to kultura slovinska *essentialiter* njihova, a da ne bi bila u isto doba i srpska? Nijesu li pripoznali i sami veliki književnici hrvatski, kao Vraz, Gaj, Preradović, Mažuranić i dr., što se tiče jezika književnoga, da im se treba obrnuti na srpske izvore, a nadasve na književnost dubrovačku, koja je prvorogjena kći srpska?! Ne, zaista, radi svoje krivine

[1]) Sv. Avgustin piše o vjeri: „In dubiis libertas, in necessariis unitas, in omnibus charitas“ (U sumnjivijem stvarima sloboda, u nužnijem jedinstvo, u svijem milosrgje). Da se uvjerimo, dosta je da se spomenemo nesuglasica u prvo doba crkve, kao: „de regno millenario“, „de rebaptizandis hereticis“, rasprâ megju sv. Ivanom Zlatoustom i sv. Epifanijem, kad je jedan drugoga kleo; i ako ih latinska i grčka crkva poštuje oba dva, i zove ih, da su sv. oci; rasprâ sv. Vasilija Velikoga s njekijem episkopima latinskijem, koje on zove da su naduti »τῷ δυσμικῷ τύφῳ« (oholasti zapadnom).

Hrvati nijesu mogli razvijati malenu kulturu slovinsku, ili bolje sredstva prave kulture; te s toga su u njih već davno izumrle u većem dijelu njihove pjesme narodne, i u opće sve prave narodne umotvorine. Dobro je, da kroz toliko vijekova odanosti tugjinu, nijesu sasvijem zaboravili i govoriti naški. U zao čas, da je još onda bio raširen sistem današnjijeh škola. To bi se ipak bilo zaista dogodilo, da se, — i ako u malenu broju, — nije ragjalo po Hrvatskoj naučnjaka, koji su gojili duh slovinski. Dakle sva ona mržnja pravašâ na Srbe nema nikakva osnova ni u prošlosti ni u sadašnjosti, a još manje ima razloga za budućnost; nego se svodi jedino na vjerske, ili bolje crkvene razlike. Bourdelaux govori: „Si l' on n'y prend garde, une guerre de religion divient une guerre de passion“ (Rat je vjerski — rat strastveni). Gdje je strast, tu se ništa ne vidi. Toliko je to istinito, da će ti oni u oči zabezočiti da se u pisanju nikad ne služe stilom, rečenicama i frazama srpskijeh spisatelja. Pošto je sve, kako smo rekli, njeki ih zovu: ne „strankom“, — nego „sektom“. *Sekta* je riječ upotrijebljena samo u vjerskoj povjesti; ali ako pravaštvo nije nikakva vjerska sekta, ipak se po njekijem odnošajima može prelijepo isporediti kakvoj vjerskoj sekti. Najprvo; jer je u njoj najveći broj crkovnjaka; drugo: jer se ne oslanja na nijednu realnost, već sasvijem na idealnost, za koju misle, da će se vremenom ostvariti. Ta i sam njezin utemeljitelj (A. Starčević), nazvan je „prorokom“. Goleme poteškoće, upravo nemogućnosti suprot njoj vojuju. Nema nego sam Bog, koji to njihovo čudo može učiniti; s toga su na svoj grb stavili poznato geslo: „Bog i Hrvati!“ Dobro im je rekao njekom prilikom umni Hrvat Maretić, da sa svijem svojijem naporima „lijevaju iz pustoga u prazno“, — baš kao i Danajide u staroj mitologiji. Svak zna, da Hrvatska spada pod ugarsku krunu, a ugarska kruna

pod bečkog Ćesara, te s toga treba da Hrvati, videći vladine naredbe, svaki dan ponavljaju, kako i popovi na večernji, psalam: *Dixit dominus domino meo* . . .

Ovdje je zgodno prenijeti njeke stihove Sundečića, poznatog propovjednika sloge izmegju razbraćene braće, Srba i Hrvata, namijenjene bivšem vogji pravaškom:

Samo ljubav,
Brastvo, sklad,
Mogu od nas otisnuti
Napast, b'jedu,
Poraz, jad. —
Preslaba je uzdanica
„Staro pravo" — kada
Jača ruka s njime drma
S njim po ćefu vlada;
Tek za ono — u šakama
Našijema što je,
Sm'jemo danas ustvrditi:
„Ovo mi je moje!" . . .

Istina je, da oba dva gospodara nastoje širiti i gojiti ideju Hrvatstva, ali na što oni smijeraju s njom? — Ko to zna! Možda im je ista namjera, a možda i različita. Zahtjevati sada, da carstvo Austro-Ugarsko postane trilično (Austro-Ugarsko-Hrvatsko); to je bogme i suviše, kad se ište, da se poda „pravo hrvatsko". A što je to pravo? Gdje su prava drugijeh plemena; poljačko, češko, rumunjsko, kranjsko, srpsko i ost., — što ćemo od njih?!.... To se zove: nemati nijednu realnu potporu, nego živjeti o idealnosti; dakle utemeljitelji i propovjednici nijesu publićisti, nego — proroci.

Kad se Poljska g. 1830. poče odmetati od Rusije, kad se nije bilo navršilo još ni 100 godina od prve diobe Poljske, a ni 50 od pošljednje, i tad je već bila stvar idealna oprijeti se Rusiji: trebalo je sila proročanskijeh, — i zbilja se pojavi Andrija Tovjanski kô Nabi (prorok). Slovacky mu se odazove i napiše tri epa: „Otac

Marko", „San srebrni" i „Kralj duh". Začara još i Mickiewicza, najvećega pjesnika poljačkoga u ovome vijeku, koji iz Pariza zanese mladost epom „Putnici", za koji ep mu digne vlada francuska katedru književnosti slavenske, osnovanu odavna u Parizu od Cousin-a i od bana Czartorynskoga. Nego kad ne dogje s nebesa legija duhova, da vojuje za Poljsku, i kad sa Kosciuszkim dogje *finis Poloniae;* tad Mickiewicz dogje sebi, i Bog mjesto da mu povrati Poljsku, — povrati mu *il ben dell' intelletto.*

Krasinski[1]) opet pozdravi svojijem psalmima onoga Slovackoga, da on pohita u Galiciju, da blaži seljake uzbugjene od pjesama svojijeh protiva plemstvu g. 1846. Dakle, ako je Poljska imala potrebu od proroka, imajući još onda svu svoju državnu jakost (jer se činilo kao prirodno nemoguće, da ona vojuje protiv Rusiji), koliko li onda treba proroka našijem pravašima, koji nemaju

[1]) Krasinski bio je u opće mržen od Poljaka radi svoga oca Vicka Krasinskog, koji osudi na smrt tri mladića poljačka radi urote proti vladi, i ako su bili odriješeni od ostalijeh sudaca kao maloljetni. Ovaj Krasinski u svomu „Irydion" kaže na živo staru mržnju Grka prema Rimljanima, i isporegjuje je s mržnjom Poljaka prema Rusima. Rimljani, kad su osvojili Grčku, bili su sasvijem divlji (150 g. pr. Hr.), toliko, da Mumij, vojvoda rimski u Korintu, kad je čuo da se daje 400 talenata za jednu sliku Praksitela: cijenio je, da je u tome postavu kakva moć božanstvena, i ne htje je dati, nego je pošlje u Rim. Rimljani, nemajući nijedne kulture, uzeše svu grčku naobraženost, da su se u neko doba čak i stidili govoriti latinski; kako piše Juvenal, sve se po Rimu govorilo grčki. Sa svijem tijem Grci nijesu mogli Rimljane. I sv. Avgustin piše da on kao *civis romanus* ne voli spisatelje grčke, ni Homera ni ostale; pa prilaže da je uvjeren, da ni grčkoj djeci neće omiliti Virgil. Kad se prenese prijestolje carstva iz Rima u Carigrad, Grci odahnuše, i nije fantazija, da se prvo sjeme crkovnoga raskola nahodi baš u toj starodavnoj mržnji ovijeh dvaju naroda. A ako je pak istina, da su Rimljani porijeklom iz Troje, tad bi mogli kao „mikrob" uvidjeti još u „Ilijadi" prvi začetak razdiobe crkava.

nijedne sile lične — ako ne zabrčkati crnijem po bijelu na listovima, i govoriti, govoriti i govoriti, kao što i čine po parlamentima i po nekomu drugomu svomu proroku u Dalmaciji?! Nego Starčević je bio dajbudi odvjetnik, *ergo* čovjek učevan; ovaj drugi je jedan pop; a Andrija Tovjanski je bio crevljar. U tome su zaista naši zanešenjaci (pravaši) na boljemu stepenu, nego Poljaci.

Mi smo dosta govorili o pravašima, — a za što? Jerbo njihove namjere imaju svu prikazu istinitosti. „Da nijesam Aleksandar, htio bi biti Diogen", govorio je dobitnik maćedonski. Mi, koji nijesmo dobitnici od ništa, niti vjerujemo, da se koja idealnost može ostvariti, lako bi se njima prignuli, ako ni za što drugo, dajbudi radi njihovijeh riječi.

Ko bi htio ozbiljno, na osnovu književnosti, a ne zanešen sljepačkom strasti, proučavati razvitak moralne i književne naobraženosti naroda srpsko-hrvatskoga, najbolje bi bilo da prouči one komade „Objavljenja" neznanoga spisatelja, koji se nahode u „Slovincu"[1]). Taj je sastavak narodu kao jedna Apokalipsa; to je prava povjest budućnosti narodne. I ako je parodija „Božanstvene Komedije", nije ipak po ničemu nasljedovanje Dante-ova epa. U tome se sastavku nahode sve forme dubrovačkijeh spisatelja: tu je zastupljen period književnosti hrvatske (čakavštine), pa srpsko-hrvatske, i čisto srpske. Sva je prilika po tome, da pisac ima biti kakav Dubrovčanin, jer nijedan Srbin ni Hrvat izvan Dubrovnika, ne bi umio onako sastaviti. Dubrovčani su do jučer umjeli pisati i čakavštinom i štokavštinom, jer su proučavali spisatelje i prvoga i drugoga perioda. Dosta je spomenu-

---

[1]) Ovaj sastavak bio je izuzetak megju svijem sadašnjijem spisima, jer je bio prikazan puku i nekoliko pročitan u Gospi Velikoj s pulpita, kao protivan crkvi, od popa Nika Batistića.

ti O. Paćifika Radeljevića malobraćanina[1]), koji je obično pisao čakavštinom. Antun Kaznačić, Pijerko Bunić, Antun Kazali, i dr., pisali su još po uzorima drugoga perioda, dokle, na svrhu, ukazaše Dubrovniku najčišću formu hercegovačku pošljednji ubavi spisatelji, Medo Pucić, episkop Vodopić, pop Pero Franasović, i Vid Vuletić-Vukasović, — po uzorima Vuka St. Karadžića, Vladike Njeguša i Vuka Vrčevića.

Pošto je to sve dospjelo za Dubrovnik, i pošto plemena južnoslavenska još nijesu našla sebi stalno opće ime, kojijem će se nazivati, jer se inade megju sobom radi prvijenstva (uprav svako pleme ili država ima u nečem njeko prvijenstvo); radi stranaka vlada odluči, da se ima pisati: ne dalmatinski, ne dubrovački, ne srpski, — nego hrvatski. Da se hrvatski imaju štampati školske

---

[1]) Ovaj je fratar sad već malo poznat, jer nije ostavio ništa štampano od svojijeh djela. Kad sam ja popovao u Rijeci dubrovačkoj, provodio je svoje dane pišući. Njemu Hidža povjeri prijevod svega Virgila, koji bi sada imao biti u Maloj Braći. Prevede Ariosta; ali su mu note moralne, koje je nadodao, bolje nego prijevod. Prevede i Telemaha u njekijem poglavljima.

On je imao velik utjecaj na moj život; on me natjera da se ne prtim u ništa što se tiče politike; da se zabavljam književnošću. On bi mi svako jutro poslao po jedan epigram sastavljen u postelji, od kojijeh se još mnogi kod mene nalaze. Pokojni knez Mato Pucić bio je njegov Mećenat. On bi govorio, kad bi mu došle opomene od starješina, da *spiritualis homo judicat quemquam ipse autem a nemine judicatur* (čovjek koji se bavi stvarima duha ili uma sudi svakoga, njega pak niko) po sv. Pavlu. Još je govorio, da se čovjeku, kad je vrijedan u čemugod, ima poslati na čast štogod ljuto, kao simbol ljutosti duha, što ima trpjeti od kritičara. Jednom ja nešto bio lijepo izradio pismeno, a on meni odmah košic naranača ljutijeh, kao simbol ljutine, koju ću trpjeti u svom životu, s epigramom, koji počinje:

Radi tvoje vrijednosti,
Plode ove ljutosti
Šaljemo ti odmah mi!...

knjige, biva u onome jeziku, koji znadu samo oni, koji u Hrvatskoj sastavljaju: gramatike latinske, grčke, italijanske i njemačke, povjesti, prirodopise, zemljopise, aritmetike, geometrije, fizike, i ost. Otole izlaze strašni i grozni prizori. Kako svako mjesto ima svoje narječje, tako i dijete, koje uči n. pr. latinski, ne znajući narječje tijeh gospara hrvatskijeh, treba da uči zajedno dva jezika, biva, n. pr. latinski, i jezik, u komu se njemu predavaju pravila jezika latinskoga.

„Drugo je nešto potamnilo i u velike oslabilo snage Slavena; biva nesloga i gragjanski ratovi; pošto je istina, da se nigda ne nalazi, da je ovaj narod bio ujedinjen. Sjetivši se toga, vladaoci nastojaše da ih oslabe njihovijem vlastitijem silama. Neće se nikad vidjeti da kralju ili caru, koji je ratovao s ovijem narodom, nije bio u pomoći dobar broj samijeh Slavena, koji su se boriili protiv svoga vlastitoga naroda ne inače, nego što su činili i sad čine Švajcarci i Grigjonjci“[1]) (Orbini, ***Regno degli Slavi***, pag. 75). Na ove riječi priloži sve, što se reklo o ovom našem narodu, počevši od one ***Tanaisque discors*** Horaca, do poznate izreke Turgenjeva: „žitak narod, kojemu treba njemačkog olova da se malo učvrsti“, i do one našega pokojnoga liječnika Messi: ***nazione femminea*** — narod ženski, u smislu: da kako što žena ima potrebu od oca, muža, brata, da se u čemugod iznese; tako i naš narod treba da bude, ako i ne sasvijem

[1]) „Un altra cosa fu, che oscurò, e grandemente inedebolì le forze degli Slavi: cioè la discordia e le loro guerre civili; essendo vero, che non si trova mai, che questa nazione sia stata unita insieme. Del che essendosi accorti li Principi, procurarono di indebolirli colle loro proprie forze. Non si vedrà mai, che Re, o Imperatore, che guerreggiò con questa gente, non abbia avuto in suo ajuto un buon numero degli stessi Slavi i quali combattevano contro loro stessa nazione, non altrimenti che non facessero, ed ora non facciano gli Svizzeri o Grigioni.“

odan, ono dajbudi naslonjen na koji drugi narod, ili s njim smiješan. Borbe Crnogoraca i ostalijeh Srba s Turcima za mnogo vijekova uzdržaše još nješto solidarnost. Hoće li već od sada postojati za dugo, povjest će kazati potomcima. Republika je dubrovačka trajala 12 vijekova, a za što? . . . . Jer je u njoj bio drugi elemenat aristokratski, rimski porijeklom, koji je držao u solidarnosti. Kad ovaj oslabi još i prije prevrata francuskoga, Dubrovnik se razasu u stranke, i Francuzi ga nagjoše već uzdrmana. Ruse drži gvozdeni prut autokracije, ali i to, valjalo bi baš vidjeti, jesu li svi Rusi izvorno Slaveni; jer po njekijem etnografima može se to s pouzdanošću reći samo za Bjeloruse.

Nazad malo godišta, njeki gospar dubrovački, koji je živio u Zadru, izda poučnu knjižicu moralnu, napisanu francuski, za pouku svomu sinu, s natpisom: „A mon fils Ivo“. U njoj mu govori izmegju ostaloga (u poglavlju „držanstva prema svomu narodu“): „Pošto je, sinko, pri tebi s tvojijem porogjenjem narazlučan drugi naravni grijeh istočni, biva, *d'etre né Slave*“, — da si se rodio Slavenin, kloni se svake stranke, jeda li kadgod dočekaš, da se časom umire ove mržnje vjerske i političke, što uzburkaše ovaj naš narod južnoslavenski.“

I drugi narodi imaju svoje mržnje, jedan prema drugomu, ali se oslanjaju na povjest[1]), na veličanstvenu prošlost, na zasluge, što su svijetu učinili na polju književnosti i umjetnosti, i ost., naš je pak podijeljen, jer mu je razdor prirodan.[2]) Vjera, narječje, stepen naobra-

[1]) Verne piše o kapetanu Peron-u, koji iskrca na otok Amsterdam u moru indijskom dva Engleza i dva Francuza, koji su živjeli samotni na tome otoku za dosta mjeseca; ali su ipak vazda stali oružani jedan prama drugomu; i bili bi se ubili na svrhu, da jedan brod engleski nije došao ukrcati ona dva Engleza.

[2]) Marmont piše u svojijem *Memoires* (lib. IX.), da kad je bio u Zadru, stavi njeke zemljake kao uhode: je li kogod što rekao, ili uči-

ženosti, i sâm položaj mjesta njihova prebivališta, daju uzrok mržnjama i strankama, i različitijem strastvenijem dogjajima, koji se množe u svakomu mjestu, koliko ih god ima pod istom vladom.

Zovimo vjeru „v“, kulturu „k“, zovimo sve dogagjaje, što su bili i što će biti, da su nepoznati „x“, zovimo vladu ili politiku „p“. To „x“, biva, ti dogagjaji imaju biti umnoženi za toliko mjesta koliko ih ima pod istom vladom, i daju prelijepo jednadžbu (equazione) algebrajsku: $v + k = x\,p$. Dakle, koji će biti dogagjaji u naprijed, biva, što je to neznano „x“? Odgovor je: $x = \frac{v + k}{p}$

A je li politika ili vlada tomu kriva? Ne! jer kako smo rekli, ona ih nije učinila; ona ih je našla u narodu, kao neki njegov *originale peccatum*. Koja je vlada kadgod bila, koja se nije družila s onijem, što je nahodila u svojijem podanicima?! A može li, i u komu biću, hoditi naprijed književnost današnja? Evo vidimo: svak piše o politici, svak čita periodične novine političke. Opća mana!

---

nio protiva vladi francuskoj. Bi mu prikazan jedan pop, kao da muti narod. Marmont ga osudi na smrt. Poslije se očito dokaza nevinost toga popa, koji nikad nije nikomu ni drijemô, ni trijeskô. Marmont pozove k sebi te zemljake, da ih upita, kako su to uradili. Jedan odgovori: „Tako, gospodine! nijesmo mogli nigdje naći krivca protiva vladi, pa smo izmislili.“ Marmont prilaže, da je on u prirodi ljudskoj našao mnogo strašnijeh pojava moralnijeh i fizičnijeh. Verne, fizični romansijer našijeh dana, koji meće Dubrovnik kao mjesto, otkle kreću neki njegovi maštavi poleti, veli, da ovaj Marmont „duc de Raguse“ potvrgjuje neke njegove fizične pouke, kao n. p. da ima osoba ljudskijeh, koje mogu trpjeti velik stepen vrućine, a ne ozlediti se (*Campo di ghiaccio* cap. IX): „Fatto incredibile! se fosse possibile dubitare della veracità dei testimonii! Il duca di Ragusa, ed il dottor Jung videro un Turco immergersi in un bagno scaldato a 70° centigradi.“ (Stvar nevjerojatna, kad bi bilo moguće sumnjati o istinitosti svjedoka! Vojvoda od Dubrovnika i doktor Jung vidješe kako je jedan Turčin ušao u kupelj razgrijanu do 70°).

Dokle pročita sve novine, nestaje vremena i čovjeku najviše besposlenu. Hoće li pak sveštenstvo pribaviti književnost i navrnuti klasićizam na formu narodnu? Može biti, da se toga dogagja gdjegod po Evropi; kod nas u Dalmaciji bogme neće!

Strah me je, da se klasićizam ne vrati opet otkle je izišao, u manastire, kako u srednja vremena[1]). Može li se nadati da će književnost napredovati po školama sadašnjijem?[2]) — Ah ne! Vidimo da oni, koji svrše gi-

---

[1]) Ne ja, nego Viktor Hugo neka sad govori: „Kad današnje vlade dopuštaju udruženja n koju svrhu korisnu po cijelo društvo; valja još da dopuste, da se mnogo lica udruže da mole Boga, a u tomu se sastoje manastiri. Pita se, čemu udruživati se da se moli Bog? S toga što više od polovice ljudskoga društva nije bezbožno, i jer je cijelo čovječanstvo solidarno sačinjeno kod Boga. Dakle ovi, koji se udružuju da mole Boga, za što ga mole? Baš za to, što ima toliko milijona, koji ga ne mole nikad!“

Staru mitologiju, koja je bila jedna vjera (poganstvo), crkva uzme kao simbol estetski ideja kosmičnijeh i moralnijeh, — i to čini klasićizam; isto kao što i hrišćanstvo uze kao simbol izreke prorokâ i svega svetoga pisma, koje se do slova odnose na narod izraelski. N. pr. onaj Jerusolim, gdje će dohoditi svi narodi, da se poklone Bogu Jakobovu, simbolično označuje crkvu vasionsku. I to je velika razlika, koja dijeli hrišćanstvo od židovstva; jer prvo uzimlje simbolično izreke svetijeh knjiga i proroka, a židovstvo je ostalo i danas židovstvo, jer to sve uzimlje doslovce (ad litteram).

[2]) Giordano Bruno u svojoj komediji *Candelajo* veli na svršetku: „Marfurius Graecarum, Latinarum, vulgarium litterarum doctor egregius“, pa se igra s tom riječi *egregius:* da učitelj, profesor, doktor i ost., može biti *egregius;* ali treba da bude slobodan u svome poučavanju. Dakle je onda *gregius*, biva prostak? Ne može biti ni to, jer ti današnji profesori, doktori i što ti ja znam, nijesu bogme *gregii* biva prostaci: znaju mnogo, i kako se obično reče, znaju tri četiri slova. Dakle što ostaje? . . . Izmetnite ono *g* od *gregius*, i nazovimo svakoga *regius*, biva oni uče i ponašaju se s učenjem, kako im politika i vlada propisuju. Uči se klasićizam, jerbo vijekovi od vremena renesanse imaju još do danas njeko poštovanje spoljašnje prema starini; isto kao što pristojnost njeka sad čini Židovima, da skinu klo-

mnazijske nauke, tako zamrze sve jezike klasične, kao i spisatelje klasične italijanske i svoje narodne, da ih za svega svoga života neće više ni da otvore.

Ne ostaje drugo za sad, nego samo paljetkovati iza onoga, što se već utrgalo i po narodu pabirčiti, a najviše po dubrovačkom narječju, koje iz rana poče zaodjevati klasićizam formama slovinskijem[1]).

buk križu. Klasićizam ima svoje dogmate kao i vjera. Materijalizam, i panteistički njemački „Weltgeist", biva miješanje neograničenosti (l' infinito) s ograničenosti (il finito) ujedno, ne može dati nego romantićizam koji nema nepokretnijeh pravila. U književnosti i u umjetnostima sad je sve oduševljenje (inspirazione personale), brat protestantizma u vjeri. Fichte je rekao, da je Hristos prvi čovjek u ljudstvu u ovome smislu: da je on prvi prost čovjek, bez kulture, koji se sjetio, da je u njemu „l' infinito, ed il finito", lična ograničenost i neograničenost; a pošto je to baš „Weltgeist", da mu se za to nauka odmah po svijetu rasprostrla, kano ti poglavita istina.

[1]) Ne ostaje nego ona pametna *resistentia passiva*, zatvoriti se kako spuž u svoje navade narodne i domaće protiva vihorima tugjinstva. „Sve kolovogje stranaka, veli Verne, ne mogu uprav biti za dugo ujedinjeni u onoj slozi, koja dopušta da se učini velikijeh stvari; poglavica stranke nema nikad nego sumnjivu moć u rukama". Strankama se pak mogu ponoviti riječi sv. Pavla u Galazu: *Quod si invicem mordetis et comeditis, videte ne invicem consumamini* (ako se uzajmice grizete i gložite, gledajte da se uzajamno ne istratite) (c. 5). Zadaća našinaca bi za sad još bila, kupiti po dubrovačkoj, po ovoj klasičnoj zemlji: poslovice, rečenice, riječi za prirodne nauke, za nauka fizičnijeh, i slijediti u tome stope episkopa Vodopića, Luka Zore, Vida Vuletića-Vukasovića, Antuna Vučetića, Vicka Adamovića i ostalijeh, na polju književnome, — pošto je dospjelo ono doba, da se može koristiti na političkom. Dospjelo je ono doba, kad su gragjani u bratstvu sakupljeni postavljali zakone sudbene za svoje ponašanje, i za uspjeh zanata i obrtnosti, kako svjedoče stare matrikule sv. Jozipa, i matrikule crkve na Bosanci od g. 1400., koje sam pregledao. Dospjelo je ono doba, kad je kapetan Kristić spasao Dubrovnik od okrutnosti bey-a tuniškoga, kad je kapetan cavtatski Kazilari štitio domovinu od prijetnje sultana od Maroka, jer je bio golem prijatelj toga sultana. Da sam ja kupio sve priče i basne pripovidjene od starijeh, bila bi se mogla sastaviti čitava slovinska mitologija. I ako su stari

A može li ljubav domovine još koga potaknuti, da slijedi stope otaca? Dubrovčana uprav već nema u Dubrovniku, a ljubav domovine s druge strane je ideja relativna, kao što je n. pr. i sloboda. Što se ljubi, kad se ljubi domovina? — Ljubi se stepen kulture primljene od otaca. Dubrovčanin je negda primao u sintesi umjetnoj sa ljubavi domovine i ljubav vlade, i narodnosti, i kulture, u kojoj se nahodio. Vidi se da su ove tri stvari u sebi razdjeljive[1]).

Evo dovrših opise o naobraženosti i književnosti moje domovine. Bogu hvala! Ko ih je odobravao: hvala mu; a ko nije — što ću mu ja?!

---

izumrli i vir utrnuo, ipak se još nahodi po štogod. Kad sam čitao Nalješkovićeve komedije, tumač dubrovački (Bunić) *ad notam* piše na riječi „mongjin", da on nikako ne može iznaći, što to znači. Onomadne sam ja otišao kod njeke proste žene, koja mi reče, da je zaboravila staviti „mongin". Upitah je, što to znači, na što mi ona odgovori, da je to isto što i „anterija" u Hercegovini; ali s rukavima, duga do peta i sprijeda sva otvorena.

[1]) Ljubav domovine, kako svak zna, izlazi kao jedno ćućenstvo od mnogo ideja sakupljenijeh zajedno, i fizičnijeh i moralnijeh (položaj mjesta i stepen naobraženosti). Može u tome osjećanju biti sastavljena i ljubav narodnosti, i ljubav prama vladi, kao kod Engleza i Francuza, i ost.; a može i ne biti koji od tijeh elemenata. Da kod nas ljubav prema vladi u sebi objektivno bude isto što i ljubav domovine, hoće se da progju kao u geologiji „dei periodi lunghi cosmologici". Njeki mladić dubrovački nagje se s brodom u jednoj ostranjenoj luci engleskoj. Tu se namjeri na njekog Engleza, koji je znao zboriti italijanski. Kad je taj obaznao, da je on Austrijanac, reče mu, da se tu u bônici nahodi jedan njegov „patriot". Englez je to rekao po svojijem idejama; a po idejama dubrovačkijem „patriot" nije ni Korčulanin, nego stranac. Mladić stade da razmišlja ko bi to mogao biti, da li se kakav mrnar tu nahodi iz Rijeke, s Lopuda, Koločepa, Šipana, Cavtata, Pelješca i ost. Odluči ga poći vidjeti sa svojijem Englezom, kad li nagje jednoga prosta zanatliju iz Beča, koji nije znao govoriti nego njemački. Nasmiju se jedan na drugoga, zaklimaju glavom oba dva „patriota" u smislu engleskom, te se odmah rastanu.

Govore mi, da se mnogo napisalo proti meni; a što? — Ne znam, jer nije moj običaj obavješćivati se o tomu; ali i ako nijesam ni slova pročitao od svega toga, što se proti meni piše, znam, da sam se odavno učinio otučak za take stvari. Ako me kogod upita: a ko su ti, koji gubave rane na te govore i pišu? — odgovaram: da nijesam nikada pljuvao, niti ću pljuvati uzgor; jer ko pljuva nada se, pljuvotina mu pada na obraz. To je moj udes, da vazda imam protivnika. Da je O. Paćifik Radeljević još živ, on bi im i sad ponovio svoju pjesmu, kad su prvi put bili ustali proti meni g. 1862. i napomenuo istu izreku: ***Filii vero Belial despexerunt eum, ille vero dissimulabat se audire*** (knj. 1. kraljeva, gl. X., st. 27.). Na tu ruku dakle nije, da se Bogu zahvali, riječima „Bogu hvala!“ — nego se valja podložiti prilikama sa ***jaculatorium***: „Hvala Bogu!“, „Hvala Bogu!“

Da su ovi opisi baš znameniti i po pravilima pisanja, a ne prosti, šugavi ***feuilletons***, ja bi završio riječima Puškina: „Hajde, plode mojega uma; prouzroči obične efekte: zlobna tumačenja, mahnitu buku i grdnje!“ (Evgen, pj. I.). Ali ne služi, jer me nedavno opomenuo njeki moj prijatelj, da sam nasrnuo na osinjak odmah kad sam stupio u javnost.

